

સાધુસાધ્વી શિબિર માટુગા [મુંબઈ]ના

ઉપક્રમે ચોખ્ખેલી વ્યાખ્યાનમાળા

ધર્મનુબંધી વિશ્વદર્શન

પુસ્તક : ૪

સર્વધર્મેષાસના

મુખ્ય પ્રવચનકાર :

મુનિશ્રી સત્યાલલ

સંપાદક

ગુલાબચંદ જૈન

પ્રકાશક :

લક્ષ્મીચંદ ઝવેરચંદ સંઘવી

મત્રી

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર

હડીલાઈની વાડી - અમદાવાદ - ૧

ધસતી લીતો અને નવું ચથુતર

[સંપાદકીય]

બહુ જ નાનો હતો ત્યારે રગૂનમા મને ખ્યાલ છે કે અમારા મા-બાપે અમને એકવાર સ્કૂલે નહોતા મોકલ્યા તેના બે કારણો હતા - એક તો ત્યાં બમી - મુસ્લિમ હુલ્લડ ફાટી નીકળ્યું હતું અને બીજું એ કે અમુક સાધુખાવાઓ આન્યા છે. તેઓ છોકરાઓને ઉપાડી જાય છે. તે વખતે જૈનશાળા રગૂનમા ચાલતી નિનાબ્જે જ્યાં અમે રહેતા ત્યાં પણ હતી ત્યાં ધર્મનો અભ્યાસ કરાવાતો અને મેં સ્થાનકવાસી દેરાવાસી બન્ને પ્રકારની સામાયિકના પાઠો શીખી લીધેલા બહુ જ નાની ઉંમર એટલે કે નવેક વર્ષની ઉંમરે પ્રતિક્રમણ સાથે, નવતરવ છકાયના બોલ, રત્નાકર પચ્ચીશી અને ભકતામર હુ કડકડાટ બોલી જતો. આ ધાર્મિક સંસ્કારો સાથે ત્યાં બીજા બે સંસ્કારો મમજમાં પડ્યા હતા તે એ કે મુસલમાનના ઘરનું પાણી ન પીવાય; જો કે એ જ મુસ્લિમ ઓલિયા (મલખારી) લોકોની દુકાનેથી અમે પીપર વગેરે ખરીદતા બમી લોકોનું પણ ન ખવાય. પણ ઘરમા બધું શાક એમની પાસેથી જ ખરીદાઈને આવતું. આ તો અમારો એ લોકો સાથે વહેવાર હતો ત્યારે અમે જે બાટિયાની વાડીમા રહેતા ત્યાં રહેતા બાટિયા-જાદુજી કુટુંબો પણ અમારા ઘરનું ખાવા-પીવામા આબડછેટ માનતા. અમારું એક પ્રેમી કુટુંબ છાત્રમાત્ર અમારી સાથે પ્રેમભાવ રાખતું નો એની ટીકા કરતા. આ બધું ધર્મના નામે થતું

રગૂન મુઝીને કચ્છ જવાનું થયું ત્યાં મારા ધર્મ અભ્યાસના કારણે અમારા સાપ્રદાયિક સભામા બધા મને કંઈક માનથી જોતા. તેની વચ્ચે એક દિવસે મને મહારાજસાહેબે સમકિત અપાવ્યું, કે પોતાના સપ્રદાયના સાધુને જ માનવા વ. મારે ફરી ત્રીજી સામાયિક અને બીજી પ્રતિક્રમણ (આઠ ફોટિનું) શીખવું પડ્યું. દેશમાં અમારો જ સમુદાય હોઈને તેમજ ટૂંક વસવાટ હોઈને ધરવાળા જે માને તે ખરૂં એમ મારા મનમાં હતું.

ત્યારબાદ યુરુકુળમાં ખ્યાવર ખાતે જવાનું થયું. અહીં વળી મારે ત્રીજી પ્રતિક્રમણ (મારવાડી) શીખવું પડ્યું. તે વખતે રાષ્ટ્રીય આઝાદીની ચળવળનો જમાનો હતો એટલે જેટલા રાષ્ટ્રીય સસ્કારો પડી શકે તેટલા તે વખતે મગજ ઉપર પડ્યા. સાંપ્રદાયિકતા યુરુકુળમાં ન હતી એટલે સ્થાનકવાસી બધા સપ્રદાયના સાધુઓનાં દર્શન કરવા તો જતા; દેરાવાસી સાધુઓનો અને એકાદવાર દિગંધર ને શ્રાવમાં પણ અમને ભર્ષ ગએલા. રાષ્ટ્રીય નેતાઓ જયનારાયણ બ્યાસ તેમજ રાજસ્થાનના ધણા કાર્યકર્તાઓ ત્યાં પહોંચી પાથર્યા રહેતા. ધણીવાર સી આર્ષ. ડી ખાતુ પણ મુલાકાતે આવતું. આ બધાની એક વિચિત્ર છાપ મારા મગજ ઉપર પડી હતી.

અભ્યાસના છેલ્લા દિવસોમાં બે પ્રસંગો બન્યા. એક તો કોલેજના ઇન્ટરના ફાઈનલ વર્ષમાં હું, હેરિસ તેમજ હનીફ વાચવા માટે અમારા મૌલવી સાહેબને ત્યાં જતા હું જૈન-હિંદુ હતો. હેરિસ ક્રિશ્ચિયન હતા અને હનીફ મુસલમાન હતો. હનીફ મૌલવી સાહેબને ત્યાં રહેતો, ધણીવાર ત્યાં મોડું થઈ જતું એટલે હું જમ્યા વગરનો બેસી રહેતો, અને હનીફને તેની બડી-બી (આયા) ખાવાનું રાંધીને ખવડાવતી. ખાધા વગર આમ ધણા દિવસો જતા. એકવાર હનીફ મને કહ્યું કે “હું ખાઉં અને તું ખાધા વગરનો રહે એ મને ગમતું નથી. કદાચ તને એમ હશે કે અહીં ખાઈશ તો વટલાઈ જઈશ !”

“ના એવું તો કંઈ નથી” મારા વિચારો ધણાં જ રાષ્ટ્રીય ગણ્યતા છતાં જૂનો સસ્કાર હમ મારનો. હનીફ તેના ઉપર જ ધા કરવા જેવું કહ્યું : “તમે બધા પોકળ વિચારના રાષ્ટ્રીય મગજવાળા છો. .. ખાવામાં જ્યાં એકતા નથી લાવતા ત્યાં અન્ય સ્થળે કેવી રીતે વી શકવાના ?”

મેં એને માંસાહાર સબધી મારી મુઝવણ ઓખી કરી : “મને ખાવામાં તો બાધ નથી, પણ મને ભેળસેળ પસંદ નથી.”

તેણે તે દિવસે શાક ખનાવ્યું અને અમે ત્રણે સાથે જમ્યા. મને કંઈક અવનવું કરતો હોઉં એમ લાગતું હતું કારણ કે નાનપણથી મુસલમાનનું પાણી ન પીવાય એ સરકારે મગજમાથી ખસતા નહતા. એ અરસામાં એકવાર હેરિસ સાથે મારે અજમેર જવાનું થયું. તેના જ સખધીના ઘરે ગિતર્યાં. તેઓ ઘરમાં હિંદી જ બોલતા. એટલું ખરું કે મરઘા પાળતા. જમવાના સમયે તેણે મને સાથે બેસાડ્યો. ના ન પાડી શક્યો, પણ સકોચપૂર્વક જમણું પૂરું થયું. તે ઉમ્મર સુધી કાંદા-લસણની વાસથી કંઈક થતું અને તેને ત્યાં જોકે જમણું શાકાહારી હતું પણ લસણથી વધારેલું ઢોઈને મને શક હતો કે એણે મને કંઈક ખીજું ખવડાવી દીધું હશે. મન કંઈક બારે હતું ત્યાં હેરિસ હસતો હસતો સામે આવ્યો એટલે મનમાં વધુ ફાળ પડી ત્યાં તેણે કહ્યું “તારે ડરવાની જરૂર નથી. તે કંઈ ખીજું ખાધું નથી—પણ શાકાહાર જ કર્યો હતો. મિત્રની સાથે હું એવું કરતો નથી” આ બે પ્રસંગ છતાં હું મારા ખીજા મિત્રો સાથે હરી હરી શકતો હતો એથી મન કંઈક હલકું રહેતું

૪૩^{મા} દિલ્હી જવાનું થયું. ત્યારે હજુ હિંદુ-પાણી અને મુસ્લિમ-પાણી એમ અલગ માટલા બિટીશ સરકાર સ્ટેશનો ઉપર રાખતી જ હતી મૌલવી સાહેબને ત્યાં પાણી પીને એ ખોટા ભેદો છે એમ તો સ્થિર થઈ ચૂક્યું હતું દિલ્હીમાં મારા મગજની હિંદુ અંગેની એક કલ્પનાને વધુ ધકકો લાગ્યો

જ્યાં હું રહેતો, તેની બહાર એક શીખની હોટલ હતી નાસ્તો કરવા હું ત્યાં ગયો કંઈક ‘કુરમા’ જેવું ખનાવેલું હતું મેં પૂછ્યું “એ શું છે?”

“સાહેબ! કુરમા છે!”

છતાં કંઈક વહેમ જતાં મેં પૂછ્યું “છે તો હિંદુને ખાવા લાયક ને?”

“ખિલકુલ સાહેબ! એ ‘હલાલી’ નથી ‘ઝટકા’ છે.”

આ નવા જ શબ્દો હતા. હલાલનો અર્થ ખ્યાલમાં હતો પણ ઝટકાનો અર્થ સમજવામાં આવતો નહતો. એટલે મારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પૂછવું પડ્યું. “એ જોસ તો નથી ને?”

“હો તો ખરું પણ હિંદુ માટેનું છે!”

હું કંઈ પણ વધુ સાંભળ્યા પહેલા ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયો. હિંદુ લોકો પણ માંસાહાર કરી શકે તે હું માની શકતો ન હતો. મેં પાછળથી હલાલી, ઝટકા અંગે દિલ્હીમાં મિત્રોને પૂછ્યું તો ‘તૈમચે કહ્યું’ કે હલાલી એટલે મુસ્લિમ પદ્ધતિએ બકરાને કાપીને તેનું આણેલું માંસ, અને ઝટકા એટલે એક ધાત્રે બકરાનું ડોકું કાપીને, તૈયાર કરેલું માંસ. દક્ષિણમાં આવ્યા પછી અને ત્યારબાદના પ્રવાસ ઉપરથી પછી હું માનતો થયો કે હિંદુઓમાં અમુક ઉચ્ચ વર્ણનાને મૂકીને ધણીમાં માંસાહાર પ્રચલિત છે આહાર-પાણીના હિસાબે ધાર્મિક ભેદભાવો યુક્તિસંગત નથી.

૪૪’માં મુબઈ આવ્યો. પાંચધુનીનો નાકો એટલે ત્યાં હિંદુ-મુસ્લિમ મરહદ ગણાય. હુલ્લડો અવારનવાર થતા જ, વાતો સામળેલી, પણ ટ્રામમાંથી કોઈ માણસને ખેંચીને લોકોને મરતા પહેલીવાર આખા આગળ જોઈને કે પકપી આવી, એવી જ રીતે બૂલથી હિંદુ ગલીમાં જઈ પહોંચેલા કોઈ મુસલમાનને માર ખાઈને ગલીમાં તરફડતો જોયો, અને સહુથી કરુણ દ્રશ્ય તો બિચારા એક ગાડાને બંને પક્ષના લોકોએ વિરોધ પક્ષનો જળણીને મારેલો એ હતું ।

હજી પણ હિંદુ હોટલ અને મુસલમાની હોટલો ચાલુ હતી, પણ એક કોસ્મોપોલિટન વર્ગ ઈરાનીની હોટલમાં ચાલ પાઉ ખાવામાં કંઈ પણ અપરાધ ન માનતો.. મુબઈ ૧૯૫૨ માં મૂક્યું અને મદ્રાસમાં આવ્યો, તો અહીં હિંદુ હોટલ જેવું નામ ન હતું. હોટલોમાં બધા જઈ શકતા હતા. અને છેલ્લા દાયકામાં ભેદ-ભાવની, ખાવા-પીવા અંગેની ધર્મના નામે ઊભી થયેલી બીજી એ રીતે ધસી પડતી જોઈ છે કે આજે હિંદુ-મુસ્લિમ બંને વર્ગના લોકો બંનેની હોટલોમાં જાય છે.

મોટા શહેરની કોસ્મોપોલિટન હોટલોમાં બધાયે ધર્મવાળાઓ આવે છે અને હવે એ બેદબાવ જણાતો નથી !

ધાર્મિક વિધિ વિધાનો, ખાનપાનનાં બધનો કે ભૌતિક મર્યાદાઓ જરૂર ધર્મના નામે ધડાય છે, પણ તે કેટલી પોલી છે તે આ ઉપરથી સમજાશે ! પણ ધર્મનો પ્રાણ છે માનવજીવન-જગતજીવનનો સુસબ્ધ. એ સુસબ્ધ જાળવી શકે તેને જ ધર્મ કહી શકાય ! વેર-વિરોધ કે બેદબાવ પેદા કરાવે એ ધર્મ ન હોઈ શકે ! અને, આજે જ્યારે જગતમાં રોકેટ યુગ વિજ્ઞાને આણ્યો છે, ત્યારે ભૌતિકવાદની પ્રચૂરતામાં આજે ધર્મે ધણુ સ્પષ્ટ અને સાફ થવાનું છે. ઇતિહાસ ભૂગોળ, દત્તકથાઓ, ખાન-પાન અને રહેઠાણ સહનના આચાર વિચારો બધાથી દૂર તેણે અધ્યાત્મવાદના શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટવાનું છે. જે સર્વધર્મ સમન્વય પાછળ આ ભાવના નહીં હોય તો આજના કહેવાતા ધર્મો માટે તો મોટું જોખમ ઊભું છે સામ્યવાદે રશિયા અને ચીનમાં જે કંઈ કયું છે તેનાથી ધડો ક્ષેવા જેવો છે એટલું જ નહીં વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિમાં વિનાશ અને વિલાસના સાધનો એવા વધી રહ્યા છે કે તે તરફથી માનવને પાછો વાળવો મુશ્કેલ છે આ સમયે ધર્મે તેના ખરા શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટ થવાનું છે. અને તે માટે સર્વધર્મ સમન્વયની વ્યાસપીઠ ઉપર ધર્મશુરુઓએ મળીને ધણુ સંશોધન કરવાનું છે વિજ્ઞાનયુગની મોટી વિશેષતા એ છે કે કોઈકો તર્ક અને શ્રદ્ધાથી કોઈ વાત માનતા નથી, પણ તેમને સત્ય અને હકીકત જોઈએ છે ધર્મે તે આપવાની છે સર્વધર્મ સમન્વય કે ઉપાસના જે એ દિશામાં નહીં યાચ તો તેનું મૂલ્યાંકન નહીં થાય

પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાનમાળામાં આ અંગે બે વસ્તુઓ બહુ જ સુંદર રીતે પૂ મુનિશ્રી સત્યાલજીએ સમજાવી છે એક તો ધર્મના નામે વેર-વિરોધ કરતા પહેલાં તેના તત્ત્વને સમજવું; અને દરેક ધર્મની ઉપયોગિતા તે સમયને સમજીને સ્વીકારવી. આ બે બાબતો ધણી અગત્યની છે અને તેના જ આધારે સર્વધર્મ સમન્વયના પાયા ઉપર

જમતને કંઈક નવું ચચુતર આપી શકાશે. બાકી ખાવા-પીવાના કે દષ્ટાંત હાખલાના વેશ-પહેરવેશના નિયમો ધર્મના નામે કદી ટકી શકતા નથી. એની સાક્ષી ઇતિહાસ અને બદલાતો માનવસમાજ પૂરશે.

આ બધાં પ્રવચનોનું સંપાદન કરવામાં મને જે જ્ઞાન અને આનંદ તેમજ તલસ્પર્શી અભ્યાસ થાય છે તે હું જ સમજી છું. દરેક જિજ્ઞાસુને પણ તેવો આનંદ થયા વગર નહીં રહે એટલે ધણીવાર મને લાગે છે કે મને આ કામ સોંપીને તેમણે મારા જ્ઞાન-અનુભવ-અભ્યાસમાં ધણો વધારો કર્યો છે

આ બધા પ્રવચનોને ફરી પૂ. મુનિશ્રી નેમિચંદ્રજી મ સા જોઈ જાય છે અને તેમની અનુભવી કલમ પણ ખૂટતું ઉમેરે છે, તેનો ઉદ્દેશ્ય ન કરું તો અકૃતચી ગણાઈશ.

મદ્રાસ.
જૈન ઓર્ડિંગ હોમ,
સવતસરી
તા ૨૧-૧૨-૬૨

ગુલાબચંદ જૈન

બે બોલ

મુનિશ્રી સતબાલજીને તમે સૌ જાણો છો. તેઓ એક ક્રાંતિકારી જૈન સાધુ છે તેઓ આત્મમાધનામાં મગ્ન રહેવા છતાં સમાજકલ્યાણની અનેક પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય માર્ગદર્શન અખંડપણે અહોનિશ આપતા રહે છે. તેઓશ્રી માને છે કે હવે માત્ર ઉપદેશથી કામ નહીં ચાલે પણ જે સમાજ-જીવન ચૂંચાર્ધ ગયું છે, ડગલે ને પગલે અશાન્તિ દેખાય છે તેના નિરાકરણ માટે માધુસૂતોએ સક્રિય માર્ગદર્શન આપવું જોઈશે આ તોજ બની શકે જો સાધુમાધનીઓ પ્રાણુ, પ્રતિષ્ઠા અને પરિગ્રહનો મોહ છોડે અને સાપ્રત્યક્ષતામાયી મુક્ત બની, સર્વધર્મનો અભ્યાસ કરે આમ કરવાથી આપોઆપ ગ્રામજનતાનો અને આમ-જનતાનો સંપર્ક આવી જશે

આજે કાર્મ પણ એક પ્રશ્ન કે એક જ ક્ષેત્રના અનેક પ્રશ્નો લેવાથી સમાજ વ્યવસ્થા પૂર્ણ નહોતી બને જો ધર્મમય સમાજરચના ઊભી કરવી હશે તો માનવજીવનમાં ઊભા થતા સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક, રાજકીય અને દરેક ક્ષેત્રના પ્રશ્નોનો સર્વાંગી વિચાર કરવો પડશે અને અમલ પણ સરચાદારા જનતા વાટે કગવે. પડશે પ્રાચીન કાળમાં યુગાનુરૂપ આમ થતું હતું, એટલે જ ભારતની સંસ્કૃતિ સર્વશ્રેષ્ઠ બની છે, અને આજ સુધી ટકી છે આપણે ત્યાં ધરના ધર્મની ચોકી સ્ત્રીઓ કરતી એટલે કુટુંબ સ્નેહસભર અને પવિત્ર રહેતું સમાજની ચોકી બ્રાહ્મણો કરતા, તેઓ કયાય વ્યસના, અપ્રમાણિકતા કે ગેરરીતિઓ પેસી ન જાય તેને માટે સતત ક્રિયાશીલ રહેતા, તેથી દેશ નીતિસભર રહેતો અને સતો આખા દેશમાં પરિભ્રમણ કરી સંસ્કૃતિની ચોકી અખંડપણે કર્યા કરતા હતા. રાજ્ય પણ સતો, બ્રાહ્મણોને આધીન રહીને ચાલતું. આ બધાના કારણે સમાજ શાન્તિથી જીવતો અને અધ્યાત્મલક્ષી રહી શકતો, કોઈ જાલીમ દુષ્ટ કૃત્ય કરનાર નીકળતો તો રાજ્ય તેને ચોગ્ય નસ્યત કરતું

આજે સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. પૂર્વ પશ્ચિમ એક થવા લાગ્યા છે. વિજ્ઞાને દોટ મૂકી છે એટલે મહારાજશ્રી એ જ પુરાણી સંસ્કૃતિને નજરમાં રાખી, યુગાનુરૂપ નવી ઢાંચે સમાજ વ્યવસ્થા ગોઠવવા પ્રયત્ન કરે છે.

હવે વિશ્વરાજ્યોમા લોકશાહી વ્યવસ્થા શેષ બનતી જાય છે ત્યારે જનતાને ધડવાનું જ મુખ્ય કામ અગત્યનું બન્યું છે. એટલે એમનાં નીતિના પાયા પર સંગઠનો બનાવવા જોઈએ એ સંગઠનો સતત સાથે રસ્તે વિકાસ કરતા રહે તે માટે; તેનું સચાલન આજના બ્રાહ્મણો કે જે રચનાત્મક કાર્યકરો કહેવાય છે તેમની બનેલી સંસ્થાના હાથમાં મૂકવું જોઈએ અને રચનાત્મક કાર્યકરોની સંસ્થાને પણ માર્ગદર્શક પ્રેરણા મળતી રહે તે માટે સાધુસતોએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ દુનિયાભરના રાજ્યોની અશુદ્ધિઓ દૂર કરવા માટે પણ સાધુસતોએ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

આ સાધુસતો સર્વાંગી પ્રશ્નોને સમજે, અને તે માટે સાથે બેસી વિચાર વિનિમય કરી શકે તે માટે સવત ૨૦૧૭ ના ચાતુર્માસમા સુબઈમા માટુગા (ગુર્જરવાડી) મુકામે સાધુ-સાધ્વી અને સાધક-સાધિકાઓને એક શિબિર યોજવામા આવેલો તે સતત ચાર માસ ચાલ્યો, તેમા જે પ્રવચનો ચર્ચા વ. ચાલ્યા તેનું પુસ્તક આકારે સકલન થાય તો ખીજા સાધુ સાધ્વી, સંવત્ર અને પ્રજાને તેમાથી ઉપયોગી માર્ગદર્શન મળે તેવી ઘણા લાભ બહેનોને લાગણી થઈ આવી ખાસ કરીને પૂ. નેમિચંદ્રજી મહારાજની એવી તીવ્ર ઇચ્છા હતી પરંતુ આટલા બધા સાહિત્યને તૈયાર કરવું, તનું સંપાદન કરવું, અને પછી છપાવવું તે ઘણું અઘરું કામ હતું તેને માટે સમય જોઈએ અને સહાય માટે નાણા પણ જોઈએ. આની વિમાનજી ચાલતી હતી પણ જે કામ કુદરતને ગમતું હોય છે તે કામનું આગળ વધારવા કુદરત જ પ્રેરણાને નિમિત્ત બનાવી પ્રેરણા આપે છે.

માટુગાના આ શિબિરમા શીવમા રહેતા શ્રી મણિભાઈ લક્ષ્મીચંદ્ર લોખડવાળા પ્રથમથી જ સેતા હતા તેમને મુનિશ્રી સત્યાલજી ઉપર અપાર શ્રદ્ધા છે મહારાજશ્રી જે ધર્મકાર્ય કરી રહ્યા છે તે આજના યુગે ખુબ જરૂરી છે તેમ તેઓ માને છે એટલે શિબિરનાં કામોમા અનેક રીતે તેઓ ઉપયોગી થતા હતા તેમણે કહ્યું કે “મહારાજશ્રીના આ શિબિરપ્રવચનો પુસ્તકરૂપે છપાય અને સાધુસતોને અપાય તો તેનો લાભ તેમના જીવનવિકાસમાં તો થાય જ

પણુ તેઓ છકાયનાં પિયર (સમાજનાં માથાપ) છે તેથી સમાજને માર્ગદર્શન આપવામાં ધણુ ઉપયોગી થઈ શકે ”

તેમના આ શુભ વિચારથી અને પ્રયત્નથી આ પુસ્તકો છાપવાનું મહાન કામ શરૂ કરી શકાયુ છે આ પ્રવચનોનું મુખ્ય તત્ત્વ જાળવી અલગ અલગ મુદ્દાવાર નાનાં નાનાં પુસ્તકરૂપે છપાય; તેા વાંચનારને સુગમ પડે એમ લાગવાથી દરેક વિષયના જુદાં જુદાં પુસ્તકો છાપવાનું નક્કી કર્યું છે. કુલ દશોક પુસ્તકો તૈયાર થશે એવી ધારણા છે.

આ પુસ્તકોનું સપાદન પણુ દૂઝાણુમાં છતાં મૂળ ભાવ અને અનિવાર્ય એવી વિગતો જાળવીને થાય એ જરૂરી હતુ એ માટે પણુ શ્રી મણિભાઈ લોખડવાળાએ મદ્રાસના જૈન વિદ્યાર્થીગૃહના ગૃહપતિ શ્રી ગુલાબચંદ જૈનનું નામ સૂચવ્યુ તેમને રૂબરૂ મળવા બોલાવ્યા અને વાતચીત કરી અને તેમને સહયોગ આ કામગીરી સ્વીકારી

અતમા અમે પૂ મુનિશ્રી સત્યાલજી તેમજ મુનિશ્રી નેમિચંદ્રજીએ આવુ સર્વાંગ સુદર અનુભવપૂર્ણ સાહિત્ય જનતાને આપ્યુ, તે બદલ તેમનો આભાર માનીએ છીએ તે જ રીતે સાયનમાં શીવ સોસાયટીમાં રહેતા વેરા મણિભાઈ લક્ષ્મીચંદ કચ્છ મુદ્રાવાળાએ આ પુસ્તકો છાપાવવામાં પૂરતો સહકાર આપેલ છે, તેમજ મહેનત લઈ શેઠ શ્રી પદમશીભાઈ તથા બીજાઓ પાસેથી સહકાર અપાવેલ છે તે બદલ તેઓશ્રીઓનો આભાર માનીએ છીએ તેમની મદદ વગર અમે આ સાહિત્ય પ્રકાશિત કરી શકત કે કેમ ? તે સવાલ હતો. અને મદ્રાસવાળા શ્રી. ગુલાબચંદ જૈન કે જેમણે અનેક જવાબદારીઓ હોવા છતાં આ કામને ધર્મકાર્ય માની સમયસર સપાદન કર્યું છે તેમનો પણુ આભાર માનીએ છીએ. પૂ. શ્રી દડીસ્વામી, શ્રી માટલિયા, વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિકસભ વગેરેએ પણુ પ્રેરણા આપી છે, તેથી તેમનો અને જ્ઞાત, અજ્ઞાત સૌએ જે સહકાર આપ્યો છે તેમનો પણુ અમે આભાર માનીએ છીએ

સાધુસતો, સાધ્વીઓ, સેવકો અને જનતા આ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી સ્વપર કલ્યાણનો રપષ્ટ માર્ગ અખત્યાર કરશે એવી અમને આશા છે.
તા. ૨૪-૪-૬૨ સાધુસાધ્વી શિબિર વ્યવસ્થાપક સમિતિ, મુંબઈ.

પ્રસ્તાવના

વર્ષો પહેલાં વિનોબાએ એક પત્રમાં લખેલું :—“ સર્વધર્મોની ઉપાસના જેવી વાત રામકૃષ્ણ પરમહસે કરેલી ખરી, પણ ‘ એક સાધે સખ સાધે, સખ સાધે સખ જાય ’ એ સાચું નથી ? ” ત્યારે મેં એવું કંઈક જણાવ્યાનું યાદ છે કે “ ખરી રીતે તો એક અને સર્વ વચ્ચે કશો ભેદ જ નથી જેમ જે એકને સાધે છે, તે સર્વને સાધી શકે છે તેમ જે સર્વને સાધે છે, તે જ એકને પૂરી રીતે સાધી શકે છે ” આજે તો હવે સર્વધર્મ સેવાત્રય જગવલ્લભ બનતું જાય છે ગાંધીજીએ સર્વધર્મ સમાનતાની રીતે આ માર્ગે પહેલ કરેલી હવે સર્વધર્મ સેવારૂપે એ સર્વમાન્ય થતું જાય છે જૈનધર્મ જે રૂપે ખેડાયો છે, તે રૂપે આ બ્યવહાર નવો નથી અલબત્ત બધા ધર્મોને પોતાના ગણવા જતા કયા ધર્મને ફેટલું વજન આપવું ? અથવા બધા ધર્મોના સુનદા માણસોના નિત્ય સપર્કમાં રહેવા છતાં પોતાના મૂળ ધર્મને પાયાના મૂળરૂપે વળગી રહેવું અને પાછું કોઈના પ્રભાવમાં અગ્રાઈ ફટાઈ ન જવું એ કામ ઘણું વિકટ છે ખુદ ભગવાન મહાવીરના ગૃહસ્થાશ્રમ પક્ષના જમાઈ અને પછી મહાવીર સધના સાધુ બનેલા જમાણિ પણ આ માર્ગમાં ટકી નહોતા શક્યા છતાં અખડ સન્યાસી જેવાથી જયતી જેવી શ્રાવિકા પણ નહોતી અગ્રાઈ, તે વાત પણ તેટલી જ સાચી છે. ટૂંકમાં જેખમ તો બન્ને માર્ગે છે. ચુસ્તપણે એક ધર્મને વળગી રહેવામાં સામ્રદાયિક સકુચિતતાનું જેખમ છે તો બધા ધર્મોને વળગવા જતાં કયાંક ફટાઈ જવાનું જેખમ છે આ બન્ને જેખમોમાં પહેલા કરતા બીજું જેખમ ખાસ ખેડવા જેવું છે કેમકે ફટાઈ પડવા છતાં જિજ્ઞાસા જાગત રહે, તો મૂળ માર્ગે પાછું આવી શકાય છે. ઉપરાંત જમતના વિશાળ અનુભવોના લાભથી વચિત રહેવાનું નથી. બ. મહાવીરનાં પુત્રી સાધ્વી પોતાના પૂર્વાશ્રમના પતિ અને દીક્ષા પછીના દીક્ષા ગુરુને તજીને પણ પુનઃ એ જ મહાવીરના જૈન સધમાં સ્થિર થયા હતાં. એ આ વાતનું પ્રબળ પ્રમાણ છે.

ખીજી રીતે પણ જોઈએ તો ડરથી કે પ્રભોભનથી જેઓ ફટાઈ જાય છે કે વટલી જાય છે તેવા ધર્મ સપ્રદાયોમાં જનસખ્યા ભલે ખૂબ મોટી ચર્ધ જાય, પણ જીવનમાં અને જગતમાં આખરે તેઓ સપ્રજ સફળતા પામી શકતા નથી. ગાંધીજી ચુસ્ત હિંદુ અને સનાતન વૈષ્ણવધર્મી હોવા છતાં સાચા ઇસ્લામીઓ, સાચા જરથોસ્તીઓ, સાચા ખ્રિસ્તીઓ અને સાચા બૌદ્ધોએ એમને પોતાના સર્વોચ્ચ ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્યા જ હતા. અલગત કાચીબુદ્ધિથી તેઓ એક વખત ખ્રિસ્તી થવા લલચાયાેલા પણ શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રતી મલ હ લઈને તેઓ પાકા બની ચૂક્યા હતા. ઊલટ જેઓ સખ્યાબળમાં અને જીવનતામાં ડર રહ્યા, તે ધર્મોમાં સાપ્રત્યિક કટ્ટરતા એવી પેઠી કે જગતની દૃષ્ટિએ તેઓ નીચે ઊતરી ગયા પારણાએ તે તે ધર્મના અનુયાયી ભાઈબહેનોની શ્રદ્ધા પણ પોતાના એવા ધર્મો પરથી સાવ ડગમગવા લાગી ગઈ પાકિસ્તાનનું અલગ ગઢૂ બનાવ્યા બાદ આખા જગતને ઇસ્લામ પ્રભાવિત બનાવવાની તેના મર્જકોની મુરદ પડી ભાગી, એટલું જ નહીં બલકે માયા ઇસ્લામીને દંદ જેવ પવિત્ર દિવસ કેદીઓના સમૂહમાં નિમાઝ પઢવા દેવામાં પણ પાકિસ્તાન ડરે છે તાજેતરમાં સરદદના ગાંધી શ્રી. અબ્દુલ ગફારખાનની બાબતમાં આવું બન્યાને હવાલ આપ્યો છે હજુ પણ આજના મોટાભાગના ઇસ્લામીઓની કટ્ટરતા જોઈ જેઓ અજાય છે, તેમને માટે આ ચોકાવનારું પ્રમાણ છે

હિંદમાં જે ધર્મ, સમન્વયની દૃષ્ટિએ વિકસી ભારતની પ્રજાના ખમીરમાં વણાઈ ગયો છે તેમાં જૈન ધર્મના ઉચ્ચ અનેકાતવાદનો સૌથી મોટો ફાળો છે. આ વાતને કબૂલ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. જગપ્રિય ગાંધીજી ગૂજરાતમાં જ જન્મ્યા અને જૈન સાધુ સાધ્વીઓ તરફ હમેશાં આકર્ષાયેલા રહ્યા, એનું મૂળકારણ ગૂજરાતને મળેલા હેમચંદ્રાચાર્યથી માંડીને આનંદધન—શ્રીમદ્ જેવા સાધુઓ—શ્રાવકોનું વારસાગત વાતાવરણ નથી, તો ખીજુ શું છે? હેમચંદ્રાચાર્ય

સોમનાથપાટણમાં શિવમૂર્તિ સમક્ષ ઘૂટણિયે પડી દર્શન કરેલાં. તેમણે સાફ કહેલું —મારું પૂજન કોઈ નામ સાથે નિસ્ખત ધરાવતું નથી, વીતરાગતારૂપી મહાશુણ્ય સાથે નિસ્ખત ધરાવે છે. નામ છોને શકર હો, બ્રહ્મા હો, વિષ્ણુ હો અથવા જિનેશ્વર હો ! આનંદધન યોગી પણ એ જ કહે છે .

‘ભાજનભેદ ચાહે તેટલા હો ! પણ મૂળ માટી એક જ છે, તેમ રામ રહીમ, કૃષ્ણ-કરીમ જેવા નામે ચાહે તેટલા હો ! પશું મૂળે સદ્શુણ્ય મૂર્તિ તે સૌ છે.’

અમારે રોટલાથી મતલબ છે, ટપટપથી કદી નહીં.

એક મહત્ત્વનો સવાલ જવાબ

અહીં એક મહત્ત્વનો સવાલ એ છે કે શું બધા ધર્મેને એકમરખા ગણવા ? જેમ એકડિયાથી માંડીને કોલેજ લગીના વિદ્યાર્થીઓ અને તેમના વર્ગો જુદા ગણાવા છતાં તે બધાની માલિક એકતામા હાનિ પડોયે છે ? જે નથી પડોયતી તો કેટલાક ધર્મેમા નીતિની વાત પર, કેટલાક ધર્મેમા માનવધર્મની વાત પર અને કોઈક ધર્મેમા આધ્યાત્મિક ધર્મની વાત પર વધુ ઝોક હોય તેથી શી હાનિ છે ? કશી નથી ઊલટું પ્રાણી માત્રમા માનવ જ ઘેઠ છે. તેની પાસેથી જગતના સર્વ પ્રાણીઓની રક્ષાનું મહત્ત્વનું કામ લેવું છે. તો પછી કોઈ એક જ સાપ્રદાયિક ધર્મથી કેમ ચાલશે ? જેમ જેમ માનવ પોતે સપ્રદાયથી જીવે જાહેતો જશે. અને બધા સપ્રદાયોમા રહેલા સત્ય સાથે પોતાના સપ્રદાયમાના સત્યનો સમન્વય જીવનમા વણતો જશે, તેમ તેમ તે જાતે જીવે જશે પોતાના સપ્રદાયને જીવે લઈ જશે અને બીજા સપ્રદાયોનાં માણસોને પોતપોતાના સપ્રદાયમા પેસી ગયેલા જુદા જુદા દૂષણોને કઢાવવાનું બગીરથ કાયું કરવા તરફ ખેંચી જશે. આ કેટલી અદ્ભુત અને વ્યવહારુ વાત છે !

એમ છે, તો પછી શા માટે આપણે પોતપોતાના સપ્રદાયમાં રહી

ખીજા બધાઓના સંપ્રદાયોને આપણાં ન કરીએ ? હા, આવી વિશાળદષ્ટિ આબ્યા બાદ તેવો સદ્ધર્મો જન્મ જન્મ એને અમલી બનાવતો જશે, તેમ તેમ સૌથી વધુ વિરોધ તો પ્રથમ પોતાના લેખાતા ધર્મપ્રેમીઓનો જ તેના તરફ થશે પણ એ વિરોધવિષયે અમૃત ગણી પચાવતાં શીખવું, તેમાં જ સાચી ધર્મસાધનાની પરાકાષ્ઠા પડેલી છે

અપૂર્વ અવસર

આજની દુનિયામાં વિજ્ઞાને એવી પરિસ્થિતિ સર્જી છે કે સ્થૂળ રીતે નજીક આવેલી માનવજાતે સૂક્ષ્મ રીતે નજીક આવ્યા વિના છૂટકો નથી. હૃદય સાથે હૃદયને લાવી શકનાર અને આખા જગતની માનવજાતને એક સ્થળે બેસાડનાર ખીજા કંઈ વ્યાસપીઠ છે ? તે વ્યાસપીઠ એટલે સર્વધર્મ સેવાની વ્યાસપીઠ. આથી જ સર્વધર્મોપાસના આજનો યુગધર્મ બની રહે છે તેથી આશા જ નહીં, બલકે વિશ્વાસ છે કે આ વિચારને આ પુસ્તકમાં વિશાળભાવે જોઈ દરેક ધર્મના ભાઈબહેનો તેને પોતીકો બનાવી ચૂકશે.

સતબાહ

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પાનું
૧.	સર્વધર્મ સમન્વય એટલે ? ૧
૨.	સ્વધર્મ-ઉપાસના જ શાને ? ૨૨
૩.	સર્વધર્મ ઉપાસનાનાં પાસાંઓ ૪૨
૪.	સર્વધર્મ ઉપાસનાનાં તત્ત્વો ૫૬
૫.	સર્વધર્મ ઉપાસનાનાં પ્રશ્નો ૭૬
૬.	ખ્રિસ્તી ધર્મનાં ઊંડાણમાં-૧ ૯૩
૭.	ખ્રિસ્તી ધર્મનાં ઊંડાણમાં-૨ ૧૧૦
૮.	ઇસ્લામ ધર્મના ઊંડાણમાં૧૧૩-૧
૯.	ઇસ્લામની વિશેષતાઓ ૧૧૪
૧૦.	ઇસ્લામ ધર્મ અને આદિંસા ૧૩૩
૧૧.	વૈદિક ધર્મમાં યજ્ઞ ૧૫૭
૧૨.	વૈદિક ધર્મ અને લગ્ન પ્રથા ૧૭૧
૧૩.	વૈદિક ધર્મમાં વર્ણાશ્રમ-પુરુષાર્થ વ્યવસ્થા ૧૮૫
૧૪.	વૈદિક ધર્મમાં પ્રતિકાર શક્તિ ૧૯૫
૧૫.	બૌદ્ધ ધર્મની વિશેષતા ૨૦૮
૧૬.	જૈન ધર્મની મૂળ ખૂબીઓ ૨૧૮
૧૭.	જગતના ધર્મોનો સમન્વય ૨૪૧

સર્વધર્મ પ્રાર્થના

(રાગ સવૈયા એકત્રીસા)

પ્રાણી માત્રને રક્ષણ આપ્યું, માન્યાં પોતા સમ સહુને,
પૂર્ણ અહિંસા આચરનારા, નમન તપસ્વી મહાવીરને... ૧.
જન સેવાના પાઠ શિખાવ્યા, મધ્યમ માર્ગે બતાવીને;
સન્યાસીનો ધર્મ ઉજાળ્યો, વદન કરીએ ખુદ તને... ૨.
એક પત્નીવ્રત પૂરણ પાળ્યું, ટેક વણી છે જીવતરમાં,
ન્યાય નીતિમય રામ રહેજો, સદા અમારા અતરમાં.. ૩.
સઘળાં કામો કર્યા છતાં જો, રહ્યા હમેશાં નિર્લેપી,
એવા યોગી કૃષ્ણ પ્રભુમા, રહેજો અમ મનડા ખુપી . ૪.
પ્રેમ રૂપ પ્રભુ પુત્ર ધરુ જો, ક્ષમાસિંધુને વદન હો,
રહમ નેકીના પરમ પ્રચારક, હજરત મહમ્મદ દિલે રહો .. ૫.
જરથોસ્તીના ધર્મ યુરુની, પવિત્રતા ધટમા જગો,
સર્વ ધર્મ સસ્થાપક સ્મરણો, વિશ્વશાંતિમા ખપ લાગો. ૬

અહિંસાની ભૂતિ, પ્રજામરસ સિંધુ અધિપતિ,
અમીની ધારાઓ, રંગ રંગ ઝમે પ્રેમ ઝગણી,
તપસ્વી તેજસ્વી, પરમ પદ પામી જગતને,
તમે પ્રેર્યું વડુ પર પ્રભુ મહાવીર તમને . ૧
ચતુર્ધામી માર્ગે, પ્રગતિ કરી નિર્વાણ પથને,
બતાવ્યો વડુ છુ, જગપ્રિય સ્વયંબુદ્ધ તમને,
કરી ધર્મક્રાંતિ, સભર જગતે જાગૃત કરે,
બની વિશ્વ પ્રેમી, નમન કરુ એવા પુરુષને . ૨
સુમત્યો વેદોના શ્રુતિ સ્મૃતિ, પુરાણોપનિષદે,
રહેલા મન્માનુ, હૃદયથી વળી દર્શન છએ,
ગીતા મતા ગેદે, સૂર્ષ જર્ષ પીઉ તત્ત્વ દૂધને,
પચાવીને ગાખુ, કરુણ રમ રામાયણ તુને ૩.
ક્ષમાસિંધુ પ્યારા ધૃતુ હર તને વદન કરુ,
દુલાગ નેકીના, રહમ દિલ મોહમ્મદ સ્મરુ,
અશો દૈવી તારી, પુનિત જગથુસ્ત પ્રતિકૃતિ,
નિહાળી હૈયામા, વિમલ રમ ઊર્મી રમી જતી...૪.

સર્વધર્મ સમન્વય એટલે ?

આ જગતની વ્યવસ્થા જેના ઉપર ટકી છે - સૃષ્ટિની રચના જેનાથી અખાધિત ચાલી રહી છે તે ભાવનાનો મુખ્ય આધાર ધર્મ છે. આ ધર્મનો મૂળભૂત આધાર વાત્સલ્ય, અહિંસા, સત્ય વગેરે છે. એ મૂળભૂત તત્ત્વોના આધારે જગતમાં પેસેલા અનિષ્ટોને દૂર કરવા માટે; પોતપોતાના દેશ-કાળ અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે અનેક પ્રભાવશાળી વ્યક્તિઓએ નિશ્ચિત યોજના આગળ ધરી. આ યોજનાઓ સત્ય, અહિંસા, ન્યાય વગેરે શુદ્ધ ધર્મતત્ત્વો ને લક્ષ્યમાં રાખીને બનાવી હતી અને આ યોજના પ્રમાણે સામુદાયિક રીતે આચાર-વિચાર ધડાયા અને સંગઠન રચવામાં આવ્યું. તે ધર્મ દૃષ્ટિએ રચાયું હોઈ લોકો એને ધર્મ કહેવા લાગ્યા. અને પેલી વ્યક્તિઓ તીર્થ કર, પૈગંબર દીપકર, અવતાર વગેરે કહેવાઈ. ખરી રીતે તો ધર્મ નામનું તત્ત્વ તો અનાદિ કાળથી ચાલ્યું આવે છે. આ ધર્મ સંસ્થાપકોએ જે કંઈ સંગઠિત કયું તે એક જાતના સમાજ સંઘ કે તીર્થજ છે, એટલા માટેજ તીર્થકરો માટે કહેવામાં આવ્યું છે —

ધર્મ તત્ત્વપરે જિજ્ઞે

—એટલે કે ધર્મમય તીર્થની સ્થાપના કરનાર અવતારો, મરીદા કે પૈગંબરો અગે પશુ તેમને કાં તો પ્રભુના અવતારો ગણવામાં આવ્યા છે અથવા પ્રભુના પુત્ર કે દૂત વર્ણવવામાં આવ્યા છે અને તેમણે જે કંઈ આપ્યું છે તે નવું નહીં પશુ, પ્રભુના ફરમાનોને પાછા વ્યવસ્થિત કર્યા છે એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું છે. અહિંસા, સત્ય વગેરે ધર્મો વહેતાં પાણીના પેઠે છે. ખુલ્લા વહેતાં પાણીથી લોકોને ફાયદો મળતો નથી. પણ જ્યારે એજ પાણીને તળાવ, સરોવર કે જલાશય રૂપે બાંધીને એમાં ઘાટ બાંધી દેવામાં આવે છે ત્યારે એનો લાભ સામાન્ય

જનતા લઈ શકે છે. એવું જ ધર્મનું છે. એક સમાજ રચી ધર્મના નિયમોને, જીવનના આચાર-વિચારો રૂપે ગોઠવી દેવાય ત્યારે સામાન્ય લોકોના જીવનમાં તે ઊતરી શકે છે અને સામાન્ય જનતા તેવા ધર્મતીર્થનો લાભ લે છે.

આજના પ્રચલિત ધર્મો પોત પોતાના દેશકાળ પ્રમાણે રચાયા હોઈને બધાની આચાર-વિચારની યોજના એકસરખી લાગતી નથી એટલે લોકો પોતાની પદ્ધતિથી ટેવાયેલા હોઈને તેને મૂકવા જલદી તૈયાર થતા નથી. પરિણામે તેને પ્રાચીનતાનો પૂટ આપે છે. ધણા એથી પણ આગળ વધીને અમે સાચા અને બાકી બધા ખોટા એટલે હદ સુધી જઈને માથા-ફેડ પ્રયત્ન કરે છે

અનતકાળ અને અખડ જગત માટે એકસરખી કોઈ એવી યોજના નથી ઘડાઈ શકતી જે બધા કાળ માટે ઉપયોગી બનીને રહે જે એમ ઈર્ષ શકતું હોત તો નવા તીર્થ કરો, અવતારો કે પૈગમ્બરોને આવવાની અને તીર્થરચના નવેસરથી કરવાની જરૂર જ ન રહેત પણ, એ તત્ત્વને બૂલીને અમૂક ધર્મની વ્યક્તિઓ બીજાને ઉતારી પાડવા, લડવા કે નિંદા કરવા તૈયાર થાય છે પરિણામે ધર્મ કે જેના નામે આ બધા વિરોધો, વિખવાદો કે લડાઈઓ ચાલે છે તે જગતનું કલ્યાણ કરવાને બદલે, અકલ્યાણ કરવાનું નિમિત્ત બની જાય છે તે ત્યાં સુધી પહોંચે છે કે, બે ધર્મ-સપ્રદાયના, આચાર્યો મળી શક્તા નથી, લોકો ભેગા મળીને એસી શક્તા નથી એટલું જ નહીં ધર્મવાર તો ધર્મચરુઓ સામે મળતાં મોટું પણ ફેરવી લે છે

એમાં ધર્મનો કોઈ દોષ નથી, એ તો સત્ય છે, શાશ્વત છે અને કલ્યાણકારી છે. પણ તેની ઓથે જે અહ પોષાય છે તે ખોટું છે. ધર્મ અને અભિમાનને કોઈ સબધ નથી ઊલટું દરેક ધર્મો બાપોકાર કહે છે કે “અભિમાનીનું માથું નીચું.” તો ધર્મના નામે તેને પોષવાનું કારણ વ્યક્તિગત અહ કે સ્વાર્થનું હોય છે.

આ 'અહ' જ્યારે ઉશ્કેરાટનું રૂપ પકડે છે ત્યારે તે ઝનૂન બને છે અને ધર્મ-ઝનૂનના કારણે માણસ માણસ વચ્ચેના સંબંધો એટલા ઉગ્ર બન્યા છે કે તેનો ઇતિહાસ વાચતા ખુદ માણસ કંપી ઊઠે છે. કેવળ ભારતમાં જ હિંદુ-મુસ્લિમ હુલ્લડો થયા છે એવું નથી; યુરોપમાં પણ એ વાત ઠેર ઠેર જોવા મળે છે ક્રિશ્ચિયન અને બિનક્રિશ્ચિયનો, કેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટો, વચ્ચેની લડાઈઓ અને છેવટે ચહુદીઓ ઉપર જે રીતના જુલ્મે યુગ્મરવામાં આવ્યાં છે તે ઇતિહાસનું એક કાળું પાનું છે. ક્રિશ્ચિયન અને મુસલમાનો વચ્ચેની લડાઈઓ, પરાણે ધર્મપરિવર્તન આ બધી બાબતોના કારણે ધર્મ ઉપર લોકોને અણુમતો આવે તે સ્વાભાવિક છે આ ઉપરાંત ધર્મનો વેશ ધારણ કરી ધણા ખોટા તક સાધુઓએ જૂઠું, ફરેબ, લૂટ, પાપાચાર વગેરે ધણા ચલાવ્યાં છે. આ કારણે વિચારકોની શ્રદ્ધા ધર્મ ઉપરથી ઊઠી જાય એ સ્વાભાવિક છે. લોકમાનસ ઉપર તેણે વિરૂદ્ધ છાપ પાડી છે અને પરિણામે રશિયાને ચીન જેવા દેશોની આખી વસતિ સામ્યવાદી બની ગઈ છે.

આમ એક બાજુ ધર્મ ઉપર લોકોનો એટલો બધો અધવિશ્વાસ છે કે તેઓ બીજા ધર્મ-સપ્રદાયવાળાને માણસ માનવા તૈયાર નથી, હિંસા, સંઘર્ષ, જુલ્મ વ, કરવા સુધી તૈયાર થઈ જાય છે. જ્યારે બીજી બાજુ ધર્મને નામે ચાલતા આ અનિષ્ટોને જોઈને કેટલાક લોકો ધર્મ, ધર્મગુરુ, ધર્મિય કે ધર્મગ્રંથ વ ને નાબૂદ કરવા મથી રહ્યા છે. તેઓ ધર્મના કલ્યાણકારી તત્વને પણ માનવા તૈયાર નથી આ બે છેડા છે. આ બન્ને છેડા જગતની સુખશાંતિનો નાશ કરે છે.

આ બન્ને છેડાને દૂર કરવા હોય; તો ઉચ્ચ કોટિના વિચારકો માને છે કે જે સુખ્ય આદર્શો ઉપર નવા સમાજો-ધર્મસમાજો સ્થાપા તેમનો સમન્વય થવો જોઈએ. એ સમન્વય થતાં માનવીય ભાવનાઓને ઉપર આવવાની તક મળશે. ધર્માધતાનો પડદો હઠતાં; બીજા ધર્મનાં સારા તત્ત્વોનું દર્શન થશે. પરસ્પર વિરોધી લાભતાં બંને ભેગાં થશે અને અન્ય ધર્મ પ્રતિ જે ઉપેક્ષા, દ્રેષ કે સંઘર્ષની ભાવના છે તેનો

નાશ થશે આથી ધર્મ પ્રતિ અનાસ્થા રાખનારની પણ ધર્મ પ્રતિ શ્રદ્ધા વધશે. તેમજ ધર્મસંસ્થા દ્વારા આયોજિત યુગાનુરૂપ નવાં કાર્યો મૂર્ત સ્વરૂપ લેશે.

ધર્મ-સમન્વયનાં લાભો :

ધર્મોના સમન્વયથી સાથી મોટા લાભ એ થશે કે સત્યનું આરાધન થશે. અન્ય ધર્મો પ્રતિ આદર જાગતાં, તેમા રહેલ સત્ય જાણવા મળશે. એના કારણે જ વેર-વિરોધ ચાલે છે તે શમશે અને સાચી દષ્ટિ આવશે. સમ્યગ્દષ્ટિ પુરૂષ માટે એ આવશ્યક છે તે જ્ઞાનને જ્ઞાન રૂપે જુએ છે. એમા તેને ઉપરના બધનો નડતા નથી એટલું જ નહીં ‘સત્ય એ માફ’ એવી એની સ્પષ્ટ અને અનેકાંતી દષ્ટિ માટે સ્વસ્ત્રમોહ કે કાળમોહ બાધક નહીં બને

સૂત્ર કૃતાગ સૂત્રમા કહેલું છે —

સય સય પસસતા, ગરહતા પર વય ।

જે ઉ તત્ય વિડસ્સંતિ, સસારે તે વિડસ્સિયા

અ ૧ શ્રુત ૧

જેઓ કેવળ પોતાની માનેલી વસ્તુની પ્રશંસા કરે છે અને બીજાના સત્ય વચ્ચેની નિંદા અને ધૂણા કરે છે, અને બીજાઓની સાથે દ્વેષ કરે છે, તેઓ સસારના જન્મમરણના ચક્રમા જ રહે છે.

અનેકાંતનો બીજો અર્થ જે કરી શકાય તો તે એજ છે કે સમન્વય કરવો. એક જ વસ્તુના બિન્ન બિન્ન સ્વરૂપને જાણવા એ અનેકાંત છે ત્યારે ધર્મ રૂપી મૂળ તત્વના જુદા જુદા સ્વરૂપોરૂપી આજના ધર્મોને જાણવા એ એમનો સમન્વય છે

સમન્વય કરવો એ સ્વાભાવિક ક્રમ છે પ્રકૃતિ આપણને દરેક ક્ષણે અને પગલે તે શીખવે છે પગ અને માથુ એ બન્નેની રચના બંને કાર્યમા કેટલું અતર છે? એ જ્ઞાન વચ્ચે પૂર્વ-પશ્ચિમ

જેટલો તકાવત છે છતાં સહુ પોતપોતાનું કાર્ય કરે છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્ને વિજ્ઞાતીય પ્રાણીઓ છે પણ સમન્વય થતા સંસારનું સર્જન થાય છે. જળ અને પાણી બન્ને વિરોધી શક્તિઓ છે પણ સમન્વય થતા, વરાળ, વિજળી વગેરે મહાશક્તિઓ જન્મે છે આમ વિરોધીઓ અથડાતા રહે એના કરતાં એમનો સમન્વય થાય તો તે મહાસર્જન બને છે. એવીજ રીતે ઉપલક દષ્ટિએ પરસ્પર વિરોધી લાગતા ધર્મોનો સમન્વય થાય તો જગતમાં માનવ માનવ વચ્ચે પરસ્પર જે શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થશે તે એને શાંતિ આપશે તેમજ મહા માનવ અને પૂર્ણાત્મા બનવા માટે પ્રેરશે.

વિવાદો શેના છે ?

આજે ધર્મના નામે જે વિવાદો છે તે ભૌગોલિક, ખગોલિક કે દર્શનિક છે મૃત્યુ પછી શું ? સૂર્યાચંદ્ર કેટલા ? જમ્બુદ્વીપ કેટલો લાંબો પહોળો ? આવી બાબતો અગે વિવાદો લઈને, જેની આજે અનિવાર્ય જરૂર નથી, માણસે ધર્મને નામે અશાંતિ મચાવી છે ત્યારે ધર્મના મૂળમાં જતા ત્યાં એવું જણાવવામાં નથી આવ્યું કે “પ્રભુના પ્યારાં, ઈશ્વરના બાળકો કે ખુદાના ફરજદો એક બીજા સાથે ઝઘડો કરે, અન્યાય કરે કે નાની નાની બાબતોમાં એક બીજાને મારી નાખે !”

ધર્મના નામે વાદવિવાદોને મહત્વ આપનારાઓમાં અહીંને પોષનારાં કે સ્વાર્થ સાધુઓ હોય છે અથવા ધર્મનું સાચું સ્વરૂપ ન સમજનારાં હોય છે. ધર્મ ઉપર રચેલાં દર્શનોમાં કોઈ સાકારને તો કોઈ નિરાકારને મહત્વ આપે છે, કોઈ દ્વૈતને માને છે તો કોઈ અદ્વૈતને. તેઓ ગમે તે માને એનું મહત્વ નથી, પણ પોતે જે માને છે તેજ ખરૂં અને બાકી બધું ખોટું એમ ઠરાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે જ ઝઘડો ઉત્પન્ન થાય છે. એક વાત સમજી લેવામાં આવે કે દરેક ધર્મનું અંતિમ ધ્યેય તો મોક્ષ કે અવલ મનિષે પહોંચવાનું છે તો પછી કોઈ વાદવિવાદ નહીં રહે.

સમન્વય વડે સંપૂર્ણ વિકાસ

જ્યાં સુધી જીવનમાં સમન્વય દૃષ્ટિ આવતી નથી, વ્યક્તિનો સંપૂર્ણ વિકાસ સધાતો નથી. એ તત્ત્વના અભાવે તે પોતાના જ વર્તુળ સુધી રહે છે; પણ તેની બહારની વિશાળ દુનિયાના દર્શન કરી શકતો નથી એક પ્રકારે તેની દૃષ્ટિ સંકુચિત રહે છે. માણસના આત્મામાં સાચી ધાર્મિકતા પડેલી હોય છે પણ તેના ઉપર સાંપ્રદાયિક આવરણ આવી જતાં તે કેવળ એટલી જ હદે વિકસિત થાય છે ત્યારે સમન્વય શક્તિ આવતા તે સત્યને સત્ય રૂપે ગ્રહણ કરીને સંપૂર્ણ વિકાસને સાધી શકે છે, તેને સત્યને સાચા સ્વરૂપમાં ગ્રહણ કરવામાં સાંપ્રદાયિક આવરણો બાધક બનતાં નથી.

શ્રી કિશોરલાલ મશરૂવાળામાં પરપરા હિંદુ ધર્મ પૈકી સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સંસ્કારો હતા તેમણે અનેક ધર્મગ્રંથો વાંચ્યા હતા, વિચાર્યું પણ ધણું હતું, છતાં તેમને અતકરણનું સમાધાન મળતું નહતું હરિજન આશ્રમમાં રહેતા હતા. જૂના સંસ્કારો સાથે આતંકદ આલતું હતું પણ ગાંધીજી પ્રત્યે તેમને અપાર શ્રદ્ધા હતી ગાંધીજીએ તેમની સ્થિતિ જોઈ શ્રી. કેદારનાથજીને કહ્યું ' "કિશોરભાઈની સાથે આપ્યું જાઓ અને તેમનું સમાધાન ન થાય ત્યાંસુધી એમની સાથે જ રહો । "

કેદારનાથજી કપ્પૂલ થયા અને કિશોરભાઈ સાથે આપ્યું ગયા. અહીં કિશોરભાઈને અતરમાથી સમાધાન મેળવવાનું હતું. તેમણે આશ્રમથી એ વર્ષ અલગ રહેવાની તૈયારી રાખી હતી. પણ પદર દિવસ તેમને તે તત્ત્વ મળી ગયું. કેદારનાથજી સાથે વાતો કરતા કરતા. આમ તત્ત્વ તેો અદર છે, તે સમન્વયની દૃષ્ટિ આવતા પ્રગટે છે ગાંધીજીએ કિશોરભાઈને પૂછ્યું " કેમ એ વર્ષની તૈયારી કરીને ગયા હતા અને પખવાડિયામાં પાછા ફર્યા ? "

કિશોરભાઈએ કહ્યું : " મને જોઈતું હતું તે મળી ગયું. "

એક પ્રયોગશાળામાં બધા રસાયણો-દ્રવ્યો છે તેને જોઇને જો કોઈ વૈજ્ઞાનિક મહારાઈ જાય તો તે જે નવા રસાયણની શોધ કરી રહ્યો છે તેને નહીં મેળવી શકે એવી જ રીતે જુદા જુદા ક્રિયાકાંડો, દર્શનશાસ્ત્રો કે મતભેદો જોઈને સાચા વિચારકે કટાણવું નહીં; પણ દેશ-કાળ અને પાત્રનો વિચાર કરી તેના સમન્વય કરતાં તેને જીવનનું પરમ સત્ય માપડી શકશે. ખરા વિચારકે તો બધામાથી તત્ત્વ શોધવાનું છે અને સમન્વય કરવાનો છે. અલગ અલગ ગાયોનું દૂધ જેમ એક છે-તે દૂધ બેસુ થતા, દૂધ સિવાય બીજું તત્ત્વ રહેતું નથી, એવી જ રીતે સર્વ ધર્મોના સાર આત્મવિકાસ છે અને તે જ સત્ય છે એમ સમન્વયની દૃષ્ટિ આવતા સ્પષ્ટ જણાશે

શ્રી વ્યાસજીએ કહ્યું છે —

શ્રુતિર્વિમિત્તા સ્મૃતયશ્ચ મિત્તા
 નૈકો મુનિર્વસ્ય વચ્ચ. પ્રમાણમ્ ।
 ધર્મસ્ય તત્ત્વ નિહિત ગુહાયામ્
 મહાજનો યેન ગત સ પત્યા ॥

શ્રુતિઓમા જુદી જુદી વાતો છે, સ્મૃતિઓમા પણ જુદી જુદી વાતો છે. કોઈ પણ મુનિના વચ્ચનો અબાધિત-સત્ય (સર્વકાળ) રૂપે નથી ધર્મનું તત્ત્વ બુદ્ધિની શુદ્ધિમાં નિહિત છે તે પણ કેવળ વાચન ચિતનથી મળતું નથી પણ, મહાપુરુષો ગયા છે તે માર્ગે તત્ત્વની શોધ કરવાથી મળે છે

એનો અર્થ એ થાય છે કે જે ઊંડી વિચારણા કે ચિતનના કારણે પણ મળતું નથી તે મહાપુરુષોના સસર્ગથી મળી જાય છે. કિશોરભાઈને કેદારનાથજીના નિમિત્તે તત્ત્વ મળ્યું હતું. એટલે તેઓ નાથજીને શુરુ માનતા. પણ, નાથજી તો વિનમ્રભાવે એમ જ માને છે કે તેઓ શુરુ થવાને લાયક નથી.

ન્યારે સમન્વય કરવાની યુદ્ધિ જાગે છે ત્યારે એકાએક વર્ષો જેની શોધમાં હોઈ એ તે તત્ત્વ સામે પ્રગટ થાય છે. ભગવાન યુદ્ધે અનેક જાતના તપ કર્યા, પણ તેમને તત્ત્વ ન મળ્યું. પકુદ કાત્યાયન, અન્વિત-કેશ કબલી, અભારકલામ વ સુપ્રસિદ્ધ વિચારકો પાસે ગયા અને તેમના માર્ગે જઈને જ્ઞાન મેળવ્યું. ક્રિયાઓ સાધી પણ તેમને સાચું જ્ઞાન ન મળ્યું. પણ એક પ્રસંગ એવો બન્યો કે તેમને એ તત્ત્વ મળી ગયું.

એકવાર ભગવાન યુદ્ધ એક વૃક્ષ નીચે ધ્યાનસ્થ બેઠા હતા ત્યાંથી એક વારાંગના પસાર થઈ રહી હતી. તેણે વાજિત્રો વમાડનારને કહ્યું “તમારાં વાજિત્રોના તાર અત્યંત ખેચશો પણ નહીં, તેમ જ દીલા પણ રાખશો નહીં, નહીંતર તે વાગશે નહીં.”

કહેવાય છે કે ભગવાન યુદ્ધને આ વચનોથી પ્રેરણા મળી અને તેમણે મધ્યમ માર્ગનું તત્ત્વ મેળવ્યું. વારાંગનાના જીવનમાંથી જગતના એક પરમપુરુષને શું મળવાનું હોય ? પણ નિમિત્ત મળતા ભગવાન યુદ્ધને જે તત્ત્વ વર્ષો સુધી નહોતું મળ્યું તે મળ્યું.

શિમિર અને સ્વધર્મ સમન્વય :

આ શિમિરમાં પણ માત્ર પુસ્તકોની ચર્ચા કરવા સહુ ભેગા નથી થયા પણ માનવજીવનના વ્યક્તિગત અને સમાજગત દરેક પાસાઓ છણવાના છે—અનુભવોની ઝેરણ ઉપર ઠોકી ઠોકીને જીવનના બધા અંગો અંગે મુક્ત સહચિતન કરવાનું છે. જુદા જુદા દેખાતા ધર્મો પણ માનવજીવનનો અગત્યનો પ્રશ્ન છે અહીં તેનો સમન્વય કરવાનો છે.

સામાન્ય માનવી બધા ધર્મોના જુદા જુદા ક્રિયાકાંડો, વિધિવિધાનો જોઈને અકળાઈ જઈ, સમાધાન પામી શકતો નથી. ક્યારેક અહંભાવ પણ તેને નેમ મેળવતા રોકે છે અને ક્યારેક “મારા જ ધર્મમાં બધું આવી ગયું” એવો ઘોટો સતોષ પણ અવરોધ રૂપ બને છે તે બીજાના જ્ઞાનથી, ધર્મના તત્ત્વોથી અને મહાપુરુષોના અનુભવોથી વચિત રહી જાય છે.

ઝેટલે બ્યાસજી કહે છે :—

“ભૂયતાં ધર્મસર્વસ્વં, શ્રુત્વા ચૈવાવધાર્યતામ્”

—બધા ધર્મોની વાનો સાંભળો; તત્ત્વનું શ્રવણ કરો અને શ્રવણ કરી બુદ્ધિ વડે સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરો.

અધવિશ્વાસ, ખોટી પકડ, દ્રેષ્ટિતિના કારણે ધણી વાર માનવી ધર્મોમાં રહેલ સારાં તત્ત્વોને—સત્યોને ઝોળખી શકતો નથી. ત્યારે ધર્મ એક બાજુએ રહી જાય છે; ઊલટી તુકશાનની પરપરા વધતી જાય છે. ઝેટલે સમન્વય કરતી વખતે સાચુ થુ છે એ શૌભવાની વૃત્તિ જગશે અને ધર્મના નામે આંધળુ અનુકરણ કરતાં માણસ બચશે.

સમન્વયમાં બાધક તત્ત્વો

આજે સર્વ ધર્મોનો સમન્વય કરવામાં મુખ્યત્વે ત્રણ વસ્તુઓ બાધક રૂપે લાગે છે —(૧) ધર્મસપ્રદાય, (૨) શ્રદ્ધા અને (૩) સાધુ કે ગુરુ. ધર્મસપ્રદાયની સાથે શ્રદ્ધા અને સાધુ બંને સકળાયેલા છે

સર્વ પ્રથમ આપણે ધર્મને લઈએ સામાન્ય માણસ તો ધાર્મિક સમસ્યાના સ્વરૂપને સમજી શકતા પણ નથી જે લોકો કઈક સમજે છે તે અલગ અલગ ધર્મોની વિવિધતા જોઈને નિરાશ થઈ જાય છે ધર્મના અનેક રૂપોનો—ધર્મસંસ્થાઓનો સમન્વય તેમને અસંભવ જણાય છે. એમના ધણા લોકો ધાર્મિક વિરોધ પસંદ કરતા નથી જે ધર્મસંસ્થાપકોના ભક્ત છે પણ તેમને ધર્મ-મશુદ્ધિના પ્રયત્નોની નિષ્ફળતા ઝેટલી હદે નિરાશ કરી મૂકે છે કે આવો ધર્મ સમન્વય કરવામાં પણ તેમને વખતની ખરબાદી નજરે ચડે છે જેમ અન્ય પ્રશ્નોને ઉકેલવા માટે ઉદારતા કે સહિષ્ણુતાથી વિચાર કરે છે તેમ તેઓ ધર્મ-સમસ્યા માટે દાખવે તો ધણુ કાર્ય થઈ શકે

ધણીવાર તેમની ઉપેક્ષાનું ઊંધુ પરિણામ આવે છે. એ ઉપેક્ષાના કારણે ધણા લોકો ધર્મને નાબૂદ કરવા સુધી પહોંચી જાય છે ધર્મ એ

તો જીવનનો સ્વાભાવિક ક્રમ છે કદાચ સમય, કાળ અને પાત્ર પ્રમાણે અલગ અલગ મહાત્મા પુરૂષોએ તેની સસ્થાપના કરી છે. પણ તેને નાજુદ કરવા જતા તેઓ કોઈ એવી બીજી શક્તિ આગળ નમી પડ્યા છે. જેને આપણે રાષ્ટ્રીય નેતા, સામાજિક નેતા તરીકે ઓળખાવીએ છીએ. અથવા તો માણસની રચેલી સરમુખત્યારશાહીના કોઈ વાદને સામ્યવાદ કે મૂડીવાદને નમવું પડે છે જે ધર્મ કરતા કોઈ ઉતરતી કક્ષાની ભાવના આગળ નમવાનું હોય તો પછી ધર્મને ટકાવી રાખવું જ સાચું છે ! અલગ અલગ ધર્મોમાં જે વિવિધતા લાગે છે તેનું મથન કરવું જરૂરી છે તે માટે સમન્વય થવો જોઈએ.

બધા ધર્મોના સમન્વયની વાત આવે છે એટલે કેટલાક રૂઢિચુસ્ત અને અધશ્રદ્ધાળુ લોકો એવો ભ્રમ રાખે છે કે ત્યારે દરેક ધર્મની સારી સાચે ખરાબ વસ્તુ તો માનવી પડશે તેમની મિથ્યા બાબતો, અધ વિશ્વાસો કે અનિષ્ટોને પણ ટેકો આપવો પડશે. કે તેમને ટેકો મળી જશે આ દલીલ ખોટી છે “દરેક મનુષ્યોને આહો !” એમ કહેવાથી ચોર, ડાકુ, વિશ્વાસઘાતી, વ્યભિચારી વગેરેના પાપોને ટેકો આપવો પડશે એમ ન મનાય તેમ ‘દરેક ધર્મોના સમન્વય કરો’ એટલે કે તેમના પ્રતિ ઉદારતા દાખવો અને તેમાંથી સત્યને તારવો.

દરેક નગરમાં ગદી નાળીઓ-ગટરો હોય છે. તેમજ સ્વચ્છ રમ્ય બાગ બગલા સડકો પણ હોય છે. કેવળ ગદગીનું નિરીક્ષણ એજ કંઈ નગર-નિરીક્ષણ નથી એવીજ રીતે દરેક ધર્મોમાં કોઈને કોઈ સડો હોય છે પણ એજ કંઈ તેનો ધર્મપ્રાણ હોતો નથી. તેમના ધર્મપ્રાણ રૂપે અહિંસા, સત્ય, વાસંદ્ય વ ગુણો હોય છે એટલે ધર્મ-સમન્વયનો અર્થ એ સુદર ગુણોનો સમન્વય છે.

આ સિવાય ધણા લોકો એમ પણ ભ્રમણા સેવતા હોય છે કે સર્વધર્મોના સમન્વય એટલે કે બધા ધર્મના લોકોને રાજી રાખવા, એવું પણ નથી. ધર્મમાં નૈતિકતા અને લોકહિતનાં જે તરવો પડ્યાં છે

તેનો સમન્વય કરીને લોકોને એ નૈતિકતા પ્રતિ આકર્ષિત કરવાના છે. નાની નાની બાબતો ઉપર જે ઝઘડાઓ થાય છે તેની નિ સારતા બતાવી એ ઝગડાના કારણોને દૂર કરવાનું છે. ધર્મસંસ્થાઓમાં જે ખરાબીઓ અનિષ્ટો પેસી ગયા છે તેમને હઠાવીને માણસને નિષ્પક્ષ વિચારક બનાવવાનો છે

ધર્મ એ પુનીત તત્ત્વ છે. તેણે યુગયુગથી અલગ અલગ સ્વરૂપે લોકકલ્યાણ કયું છે સમાજનું ધારણુ, પોષણ અને સત્વસશોધન કયું છે અલગ અલગ સમયે ધર્મસંસ્થાપકોએ અને ધર્મશુરુઓએ માનવજાતિને સન્માર્ગે વાળવા માટે અપાર કષ્ટો સહ્યાં છે—બલિદાનો આપ્યા છે. લોકશ્રદ્ધાને કલ્યાણકારી વળાંક આપવા માટે જે પુરુષાર્થ તેમણે કર્યો છે તેની આગળ આપણું મસ્તક શ્રદ્ધાથી નમી પડે છે. તેના ઉપર જે આવરણો રહી ગયા છે તે જોઈને ધર્મને ફેકી દે એ બુદ્ધિમાની નથી સોનું ઝાપ્તુ પડે, કે માટીમાં બળે તોયે તેને તપાવીને સાનું સોનું બહાર પાડવાનું હોય છે એવું જ ધર્મોત્તુ છે. સર્વધર્મ સમન્વય રૂપી ભઠ્ઠીમાં તેને તપાવી તેમાં શુદ્ધ તત્ત્વ આણવાનું છે.

ધર્મને વધારે બદનામ કરાવનાર, કે એના નામે જનન લોકોમાં ફેલાવનાર કહેવાતા ધર્મશુરુઓ, અને ધર્મજીવી પડિતો છે. તેઓ સાચા શબ્દોમાં કહેવાયેલા સત્યોને મારી મચડીને પોતાના મતલબમાં ફેરવે છે. જેમકે ગીતામાં કહ્યું છે —

શ્રેયાન સ્વધર્મો વિગુણ પરધર્મોત્ત્વ સ્વનુષ્ટિતાન ।
સ્વધર્મે નિધન શ્રેય પરધર્મો મયાવહ ॥

સારી પેઠે આચરેલ પરધર્મ કરતા ગુણુરહિત પણ સ્વધર્મ સારો છે. સ્વધર્મમાં મૃત્યુ પામવું સારું છે, પણ પરધર્મમાં જીવવું બયકર છે.

આ આખા શ્લોકમાં “સ્વ” એટલે આત્મા અને “પર” એટલે બહારીર એ રીતનો અર્થ ધરાવવાનો છે. ત્યારે, સપ્રદાયવાદી લોકો એનો અર્થ એમ ધરાવે છે કે પોતાનો સપ્રદાય—સ્વધર્મ સારો. બાકીનાં

ઠીક નહીં એટલું જ નહીં તેના અનુસધાનમા મધ્યયુગમા તો ત્યાં સુધી સપ્રદાયનું વિષ ધોળવામા આવ્યું —

હસ્તિના તાઢ્યમાનોઽપિ ન ગચ્છેજ્ઞૈનમદિરમ્

—હાથીના પગ તળે કચડાઈ મરવું સારું પણ જૈન મંદિરોમાં ન જવું. આમ ધર્મગુરુઓના સાપ્રદાયિક માનસે કેવળ ધર્મો વચ્ચે જ ભેદભાવની ભીતો ઊભી કરી છે એટલું જ નહીં, એક જ ધર્મના માનવવાળા વચ્ચે પણ ભેદભાવો પેદા કર્યા છે, અને ધર્મ જે શાંતિનું સાધન છે, તેના નામે બાઈ-ભાઈઓ વચ્ચે ગળાકાપ લડાઈઓ કરાવી છે હિંદુઓમાં શૈવ-વૈષ્ણવો, જૈનોમા શ્વેતાંબર-દ્વિગંબર દેરાવાસી-સ્થાનકવાસી, ઇસાઈઓમા રોમન કેથોલિક અને પ્રોટેસ્ટન્ટ તેમજ પ્રેસબી-ટેરીયન આ બધાની આપસની લડાઈઓ એના ઉદાહરણ રૂપે છે

ધર્મ અને ગુરુની સાથે જે ત્રોળ બાળત સ્વધર્મ સમન્વય માટે બાધક છે, તે છે શ્રદ્ધા. સાપ્રદાયિક માનસ હોઈને વડીલો નાના નાના બાળકોને કહેતા હોય છે “અમુક ધર્મના લોકોને ત્યાં ન જવાય ! તેઓ છોકરાને મારી નાખે છે ” આવી રીતે સાપ્રદાયિકતાના અને અનૂનના સરકારો સીચવામા આવતા હોઈને એક ધર્મ સપ્રદાયના લોકો ખીજા ધર્મ સપ્રદાયના લોકો, ધર્મગુરુઓ, ધર્મસ્થાનકો, ધર્મશાસ્ત્રો કે ધર્મદેવો પ્રતિ અણગમો, ધૃણા અને દ્વેષભાવથી પીડાતા હોય છે અને તેથી ધણીવાર આવા કુસરકારો ધર્મના નામે લડાઈઓ-ફુલ્લડોને પ્રેરે છે. હિંદુસ્તાન-પાકિસ્તાનના ભાગલા થયા, અલીગઢમા તોફાનો થયાં, જમ્મુલપુરમા કોમી રમખાણ થયું. આ બધું આવા આધળા ધર્મ-અનૂના કારણે ! તેથી કેટલાક વિચારક લોકો અને શિક્ષિતો એમ માને છે કે આવી ધર્મસંસ્થાઓને તોડી નાખવી જોઈએ. કલકત્તા અને લાહોર (રાજસ્થાન) ખાતે થયેલા બે “ધર્મક્રાંતિ પરિસમેલનો”માં રાષ્ટ્રના મહાન વિચારકોએ ઉપર મુજબનો સ્વર કાઢ્યો હતો

સર્વ ધર્મ સમન્વય એટલે ?

આ બધી બાબતો ઉપરથી એક વસ્તુ ક્ષિત થાય છે કે જે સર્વ

ધર્મ સમન્વય કરવો હોય તો સર્વ પ્રથમ જે શબ્દોની સાકારી રચાય છે તેને દૂર કરવી જોઈએ. હિંદીમાં “ભગવાન”, ઉર્દૂમાં ‘ખુદા’ કે અંગ્રેજીમાં જેને “ગોડ” કહેવાય છે. તે એક જ વ્યક્તિત્વનું પ્રતીક છે એમ જણાવવું પડશે. ખીજે એ સિદ્ધાંત સ્વીકારવો પડશે કે દરેક ધર્મની રચના માણસની ભલાઈ માટે થયેલી છે એટલે પોતે જે સારી વાત માને છે તે મનાવવા માટે બળબળારી કે સખ્તાઈ નહીં કરે પણ પ્રેમ અને સમજણપૂર્વક પ્રયત્ન કરશે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ જોયું કે ભારતના લોકો અને તેમની સંસ્કૃતિની રંગરંગમાં ધર્મ શબ્દ વણાઈ ગયો છે. એને કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો નકામો છે એના બદલે ધર્મોત્તુ હાઈ સમજી તેમનો સમન્વય કરી તેનું પરિમાર્જિત રૂપ તેઓ લોકો આગળ મૂકતા સર્વધર્મ સમન્વયવાળો તેમની પ્રાર્થના અંગે ધણા લોકો તેમને કહેતા “બાપુ ખીજુ બધું તો ઠીક, પણ આ ધર્મ શબ્દ કાઢી નાખો.”

ખુદ પડિતજી જેવા માનવતાવાદી પુરૂષ પણ આ જોઈને કહેતા; “બાપુ! આ પ્રાર્થનાનું ધર્મ શું લગાવ્યું છે?” તે છતાં ગાંધીજી ધર્મની તાકાતને પીછાણતા હતા અને તેમને લોકોની નૈતિક જાગૃતિનું મહત્વ વધારે હતું.

એક જ ધર્મ હોય તો?

કેટલાક લોકો કહે છે કે સમન્વયની કડાકુટમા પડવા કરતાં ચીનમા એક જ ધર્મ હોવો તેમ જો દુનિયામા એક જ ધર્મ હોય તો આ બધા ઝંખડાઓને અત આવી જાય આ વાત વહેવાર નથી. દરેક ધર્મવાળા આગળ આવશે અને તેમનો જ ધર્મ સારો છે એમ પ્રતિપાદન કરશે. કોઈ નમતું મૂકશે નહીં. આજના સ્વરૂપમા જે ધર્મો છે તેમા સશોધન શુદ્ધિકરણ કર્યા વગર તો તે સ્વીકાર્ય અને એમ લાગતું નથી. એક જ ધર્મને મહત્વ આપવાથી સ્વતંત્ર વિચાર શક્તિનો વિકાસ અટકશે અને અણમ અણમ દેશ-કાળ પ્રમાણેની સ્વતંત્ર વિચાર સરણી રૂપાશે.

એટલે ધર્મમય સમાજની રચના કરવા માટે દરેક ધર્મેને તેમના સ્થાને ટકાવી રાખવા પડશે. તેમને નાબૂદ કરવાના નથી પણ તેમનામાં સંશોધન કરવું પડશે આવું સંશોધન તે તે ધર્મના અનુયાયીઓ જ કરે. અન્ય ધર્મેના સારા સિધ્ધાંતોની કસોટીએ, પોતાના ધર્મના સિધ્ધાંતોને કસીને કરે એજ ઠીકસર થશે

કાયદો ન ચાલે ?

ન્યાયપુર-સર અને નૈતિક સમાજની રચના કરવી હોય તો તે રાજ્યના કાયદા કાનૂન દ્વારા શક્ય નથી, પણ ધર્મ વડે જ શક્ય છે કાયદા કરતા ધર્મનું સ્થાન ઊંચું છે કાયદો ભય બતાવીને, દડ આપીને પાપ અનિષ્ટોને રોકવા મથે છે જ્યારે ધર્મ માણસની પ્રવૃત્તિને બદલાવી તેને પુણ્યશાળી પવિત્ર બનાવે છે એટલે જ એવું જોવામા આવે છે કે કાયદો ઘડાતાં છટકબારીઓ શોધાય છે અને કાયદાની ઓથે પણ અનિષ્ટો પોષાતા રહે છે એટલે જ ધર્મને પણ કાયદામા મહત્વ આપવામા આવ્યું છે કે જ્યારે કોઈપણ વ્યક્તિ કોર્ટમા ફરિયાદી, આરોપી કે સાક્ષી તરીકે આવે છે ત્યારે તેને ધર્મગ્રંથને હાથ લગાડીને કહેવાની ફરજ પડે છે. ‘હું ઈશ્વરને હાજર-નાહાજર જાણી જે કહીશ તે સાચું કહીશ !’ આમ ધર્મ વગર કાયદો કાનૂન પણ નકામાં છે કદાચ સામ્યવાદી દેશોમા ઈશ્વરને સાક્ષી નહીં માન્ય હોય, તો પણ “હું સત્ય કહીશ” એમ તો કહેવું જ પડે છે અને સત્ય એ ધર્મનું તત્ત્વ છે.

બિનસાંપ્રદાયિક રાજ્ય :

એટલે જ આપણું ભારત રાજ્ય બિનસાંપ્રદાયિક એટલે જાતીય ભેદ-ભાવ વગરનું છે. આજે રાષ્ટ્રના મોટા પડિતો અને શિક્ષા શાસ્ત્રીઓ એ વિચારે છે કે શિક્ષણના પાયામા ધર્મ હોવું જોઈએ-પણ તે સંપ્રદાયગત નહીં, વિશાળ દૃષ્ટિવાળું હોવું જોઈએ પણ! ભોંકો માને છે કે આપણું રાજ્ય બિનધાર્મિક છે તે ખોટું છે તે સંપ્રદાયવિશેષનું નથી એ ચોક્કસ છે.

બાલના એક ગામડામાં ખેડૂત સંમેલન વખતે શ્રી. મોરારજી દેસાઈ આવ્યા હતા. ત્યારે મે તેમને પૂછ્યું. “હમણા સોમનાથ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર થયો એમાં મોટા સમારંભો થયા અને રાષ્ટ્રપતિ (રાજેન્દ્રપ્રસાદ) ઉદ્ઘાટન કરવા ગયા, તેમાં પડિતજીને કેમ લાગ્યું ?”

તેમણે કહ્યું. “એમાં પડિતજીને કેમ લાગ્યું હશે એ તો તેઓ જાણે. પણ, આપણું રાષ્ટ્ર બિન સાપ્રદાયિક હોઈ, રાષ્ટ્રપતિ એક સપ્રદાયના મંદિરનું ઉદ્ઘાટન કરવા ગયા એ બરાબર નથી લાગતું. ‘આજે હિંદુઓના મંદિર માટે રાષ્ટ્રપતિ હિંદુ સરકારના હોદ્દાને ગયા, આવતી કાલે મસ્જિદના ઉદ્ઘાટન વખતે બોલાવશે ત્યાં પણ જવું પડશે.’”

એનો એ અર્થ નથી કે રાષ્ટ્રપતિને પોતાનો ધર્મ પાળવાનો કે ધર્મક્રિયાઓ કરવાનો અધિકાર નથી, પણ આજના યુગે જાહેર પ્રસંગોમાં જ્યાં એક ધર્મ સપ્રદાયનો પ્રસંગ હોય ત્યાં વિચાર કરવો જોઈએ.

આપણું માનસ સાપ્રદાયિક વિચારથી ઘણું બધું જકડાયેલું છે. જો કોઈ જ્ઞાણમાં ગીતાનો અભ્યાસક્રમ મૂકાશે તો તરત મુસલમાનો કુરાન મૂકાવશે અને ખ્રિસ્તીઓ બાઇબલ મૂકાવશે આપણે બધા ધર્મોનાં તત્ત્વો જોવા પડશે અને તેમની ઉપર બાંહેધા રૂઢ માન્યતાના જાળા દૂર કરવાં પડશે. દરેક ધર્મ તેના શુદ્ધ સ્વરૂપે સારોજ છે

કયો ધર્મ સારો ?

શ્રીમદ રાજચંદ્રજીને ગાંધીજીએ પૂછ્યું “મારે કયો ધર્મ પાળવો ? કયો ધર્મ સારો છે ?

ત્યારે તેમણે કહ્યું, “જે ધર્મ તમને પરપરાથી મળ્યો છે તે જ હિંદુ ધર્મને પાળો.”

તેમણે ગાંધીજીને જૈન બની જવાની ભલામણ કરી ન હતી. કારણકે તેઓ જાણતા હતા કે જૈનધર્મ ગ્રંથપ્રધાન ધર્મ છે. વિશ્વધર્મ છે. કોઈપણ ધર્મનાં સારાં તત્ત્વોનું અનુકરણ એમાં જૈનધર્મનું પાલન સ્વતઃ થઈ જાય છે. ખરેખર ધર્મની વ્યાખ્યા એજ છે. જે તત્ત્વ જ્યાં છે તેને તે સ્થાને ચૂકવું; અને એ જૈનધર્મનો મુદ્દાલેખ છે.

અરુદા : ધર્મ પછી બીજી તત્ત્વ આવે છે શ્રદ્ધા. શ્રદ્ધાનો ધર્મ સાથે માલસબંધ છે કહેવાય છે કે ધર્મ, ધાર્મિકો વગર નથી અને ધાર્મિકો શ્રદ્ધા વગર નથી પણ આ શ્રદ્ધા આધિષ્ઠી ન હોવી જોઈએ તેમજ અધ-અશ્રદ્ધા ખોટીબડક પણ ન હોવી જોઈએ એ બન્ને માનવજીવન માટે ધાતક છે.

શ્રદ્ધા અગે કહેવું પડશે કે પુરૂષો કરતા સ્ત્રીઓમાં તે વધારે હોય છે ધર્મને ફેકવા જશું તો પણ, ભારતની માતાઓમાં ધર્મ પ્રતિ જે શ્રદ્ધા છે તેને કાઢી શકાશે નહીં

થોડા દિવસ પહેલા પુરૂષોત્તમ માસ ચાલતો હતો. ત્યારે ચોપાટી બાજુ ફરવા જતા અમે જોયું કે મોટાં ધરના શ્રીમત બહેનો સુદાં દરિયામા માથાબોળ નહાવા જાય છે, માળા ફેરવે છે, જપ કરે છે, મન્ત્રોચ્ચાર કરે છે અને કથા સાંભળે છે. નાસ્તિકમાં નાસ્તિક માણસને એ જોઈને આશ્ચર્ય થશે કે જે કામ આ બૈરાઓ મમે તે કહો તે છતાં નહીં કરે, તે આ શ્રદ્ધાના કારણે કરે છે, અને આશ્ચર્ય એ છે કે ધર્મ-શ્રદ્ધાને નામે એ થતું હોઈ ત્યા કોઈ વિકાર-વાસના થતી પણ નથી

હવે આ શ્રદ્ધાને હાકી કાઢવી છે કે રાખવી એ મુખ્ય પ્રશ્ન છે. જે રાખવી હોય તો તેને શુદ્ધ દિશા તરફ વહેવડાવવી પડશે. માનવીની અને તેમા પણ માતાઓની શ્રદ્ધાએ અજબ જેવાં કાર્યો કર્યાં છે.

ગાંધીજી જ્યારે વિલાયત જતા હતા ત્યારે તેમની બા પુતળીબાઈએ કહ્યું ! “બેટા” તું ખુશીથી વિલાયત જા મને કશે વાંધો નથી. નાતના લોકો મમે તેટલો વિરોધ કરશે તેને હું સહીશ પણ મને એ બીક લાગે છે કે વિલાયત ગયા પછી લોકો વટલાઈ જાય છે. એટલે કે સ્વામા ધર્મ ઉપર ટકતા નથી માટે, મારે તને ત્રણ પ્રતિજ્ઞા અપાવવી છે.”

ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું “બહે ! હું એ ત્રણ પ્રતિજ્ઞાઓ લઈશ !”

પણ, આ પ્રતિજ્ઞા કોની પાસે લેવી પુતળીબાઇ અને ગાંધી કુટુંબ વૈષ્ણવ ! વૈષ્ણવ આચાર્યો ખરા છતાંયે પુતળીબાઇ ગાંધીજીને એક જૈન મુનિ બેચરજી સ્વામી પાસે પ્રતિજ્ઞા લેવડાવે છે એતુ કારણ એજ કે પુતળીબાઇને જૈન ધર્મના આચારો અને ધર્મશુરુઓ ઉપર શ્રદ્ધા હતી કે આ બધા સાધુઓ વ્રતો લે છે અને પાળે છે જો કે આજે એમાં એટલે આવી છે પણ મૂળ વાત શ્રદ્ધાની છે ગાંધીજીએ પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી, પાળી અને હેમખેમ પાર ઉતર્યા એમા મોટું તત્ત્વ શ્રદ્ધાનું હતું*

ધર્મશુરુઓ : ધર્મની સાથે સકળાયેલું મહત્ત્વપૂર્ણ ત્રીજું તત્ત્વ ધર્મશુરુ છે તેમનું કામ છે ધર્મને સ્વસ્થ અને શુદ્ધ રાખવાનું તેમજ વ્યક્તિ, સમાજ, રાષ્ટ્ર વ.ને દેશ-કાળ-સ્થિતિ પ્રમાણે માર્ગદર્શન આપવું. પોતાની આ જવાબદારીથી આજના ધર્મશુરુઓ વધારે પડતા વિમુખ રહ્યા છે એટલા માટે જ સાધુમંથા પ્રતિ આજના ધણા શિક્ષિત લોકોને એટલે હદ સુધી અસતોષ છે કે તેઓ એને ઉખેડીને ફેંકવા પણ તૈયાર છે.

પણ, સાધુમંથા ની બીજી મજી ઉજળી છે આજ સુધી લોકોને જો નૈતિક માર્ગદર્શન મળ્યું હોય તો ક્રાંતિપ્રિય સાધુમંથાસીઓ વડે જ. અને એવા સાધુઓને લોકો માનશે

ખરેખર તો સર્વસ્વ ત્યાગીને લોકકલ્યાણ અર્થે શેષ-જીવનને અર્પણ કરતી સાધુમંથા સમાજની ધર્મનીતિની ચોકી કરે છે એટલે એ શ્રદ્ધાનું ભાજન બની છે “કરતલ મિથા તરતલ વાસ”નું સૂત્ર આપી શકરાચાર્યજીએ સાધુઓની નિરપૂહતાનો નવો આક્રમક ચોંટો તેના બદલે સમાજને આપવાનું તેના માટે વધારે છે. એટલે જ શ્રીમદ્ રાજવ્યદ્ર જેવા વિચારક પણ એ અવસ્થા પામવા માટે કહે છે —

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે ?

ક્યારે થઈશું બાહ્યાંતર નિર્ઘથ જો !

સર્વ સખધનુ બધન તીક્ષ્ણ ભેદીને;
વિચરશુ કબ મહાપુરુષને પથ જો!

—આજે સાધુમર્યામા વિકૃતિ પેડી છ એટલે તેને તોડી નાખવી એના કરતા તમને જ શ્રદ્ધાના ભાગ્ય જણી, તેમની ભૂલોનું માર્ગદર્શન કરીને, તેમની જવાબદારીનું જ્ઞાન કરાવવું વધારે અગત્યનું છે.

ગુણગતમા શાતુ મહેતા કરીને એક જૈન શ્રાવક થઈ ગયા. તેઓ સંન્યસન અને ધાર્મિક પુરુષ હતા. એકવાર રસ્તેથી પસાર થતા હિપાશ્રય આવ્યો એટલે સાધુના દર્શન કરવા અદર ગયા અદર ગયા તો જોયું કે સાધુમદારાજનો હાથ એક સ્ત્રીના — વેશ્યાના શરીર ઉપર હતો. તેમણે એ નજરોત્તર જોયું પણ કામ ન બોલ્યા અને હાથ જોડીને, આખો બધ કરીને તેમણે વદન પ્ર્યાં

પેલા સાધુ ચેતી ગયા બાઈ ચાવી ગઈ. શાતનું મહેતા ધ્રુવ ન બોલ્યા એજ રીતે એ હાથ જોડીને કોભા રહ્યા. સાધુજીએ વિચાર્યું “આવો પ્રતિષ્ઠિત માણસ અને મારું આવું અપ્રોપ્ય કાર્ય” છતાંયે કાઈ ન કહ્યું કે કોઈ વદન કરે છે.”

તેમનું મનોમથન વધ્યું અને તેમણે શાતુ મદતને પોતાના ગુરુ માન્યા. પેલા સાધુએ પશ્ચાત્તાપ કર્યો અને આમ શાતનું મહેતાની તેમનામા મહેલી અપ્પૂટ શ્રદ્ધાના કારણે તેઓ ખરેખર ઉચ્ચ કાટિના સાધુ બની શક્યા.

આજે આવી શ્રદ્ધાનું આરોપણ કરવાની વધારે જરૂર છે, ન કે નાની નાની ભૂલો માટે સાધુ-મર્યામા ઉતાડી પાડવાની બહેનોમા એવી શ્રદ્ધા વધારે હોય છે તેઓ સારામા સારી વસ્તુ સાધુઓને વહોરાવવામા આનંદ માને છે રાવણુનો સાધુવેશ જોઈને સીતાજીએ લક્ષ્મણ રેખાની પથ્થુ પરવા ન કરી પણ રાવણુ જોવા ધણીયે સાધુવેશે ફરે છે. એના માટે એજ જરૂરી છે કે જો એમનામા ગુરુભાવ ભરવામા આવશે તો

તેનો કાયાકલ્પ થશે કદાચ આખી માધુ મર્યાદા નહીં, તો પણ ધણું ઉપયોગી રત્નો પાકશે

ત્રણ તત્ત્વોનો સમન્વય

આમ ધર્મ, માધુ અને શ્રદ્ધા એ ત્રણ તત્ત્વો ઉપર દુનિયાના મધ્ય ધર્મોનું મડાણ છે એ ત્રણેનો સ્વીકાર કરીએ છીએ એટલે ‘સુસુવૈન કુટુમ્બમ્’ માનીને ચાલતા બધા ધર્મોનો વિચાર કરવો પડશે અને તેમની સારી બાજુનો જ ખ્યાલ સમન્વય કરતી વખતે રાખવો પડશે. પાણી ગમે ત્યાં હોય પણ તે ગળાને શુદ્ધ કરીને પીવાનું છે એવી જ રીતે દરેક ધર્મના વિકાસને શુદ્ધ કરી શુદ્ધ તત્ત્વોનું આચરણ કરવાનું છે ‘કુરાન’ વાચવાથી યતન થઈ જવાશે કે શાસ્ત્રો સામળવાથી કાંદિર થઈ જવાશે એમ માનવું ભૂલ ભરેલું છે. આપણે જેમ પોતાના પિતાનો નિદા સહી શકતા નથી તેવી જ રીતે મિત્રના પિતાની નિદા પણ શી રીતે સહી શકાય ? ધર્મો પણ અનેક વિશ્વમમસ્યાઓમાની એક મમસ્યા છે અને તેને ઉકેલવા માટે મમન્વય-પૂર્ણ નાત્ય દૃષ્ટિ જોઈએ એકવાર એ દૃષ્ટિ મળતા એમ જ લાગશે કે આ બધા ધર્મગ્રંથો મા જે સારભૂત તત્ત્વ છે તે માફ છે એવી બધા ધર્મશાસ્ત્રો, સાધુઓ અને ધર્મો પ્રત્યે ભક્તિમાન પેદા થશે ત્યારે જ નિષ્પક્ષ પરીક્ષક અને ખરા વિવેકી બની શકાશે

જગતના ધર્મોને સ્વીકારવાની માથે ઉપરના ત્રણ તત્ત્વો લેવા પડશે ત્યારે એ બધામાથી સારા તત્ત્વોને તારવવાનું અને ખરાબીઓને દૂર કરવાનું તેમજ વિકૃતિના જાળાઓ વિખેરવાનું કાર્ય સરળ થઈ પડશે એજ સર્વધર્મ સમન્વયની પાછળ રહેલું તત્ત્વ છે. સર્વધર્મ સમન્વય એ સર્વધર્મ ઉપાસનાનું મહત્ત્વપૂર્ણ અંગ છે એ થઈ જાય તો સર્વધર્મ ઉપાસનાનું કાર્ય થવામા વિલબ નહીં થાય.

ચર્ચા - વિચારણા

શ્રી. માટલિયાજીએ આજની ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું -
“ ધર્મ, શ્રદ્ધા અને સાધુ તે ત્રણ શબ્દોમા, ધર્મના ત્રણ ભાગ પાડ્યા
જોઈએ (૧) તત્ત્વજ્ઞાન, (૨) સદાચાર અને (૩) કર્મકાંડ. એમા પશુ
સદાચાર ઉપર જોર અપાય તો ધર્મ ઉપરનો અધવિશ્વાસ દૂર થઈ
શકે, તેમ જ ધર્મ વડે વ્યક્તિ અને સમાજને પણ લાભ પહોંચે ”

શ્રી. પૂજાભાઈ “ જેમ વેપારી માટે લાયસેન્સ હોય છે.
ડોક્ટર, વકીલ માટે પરીક્ષાનું પ્રમાણપત્ર હોય છે તેમ ક્યો સાધુ
સમાજમા પ્રવચન કરે તે માટે પ્રમાણપત્ર હોવું જરૂરી છે જો કે એ
અગે સમાજ જાને જ પ્રમાણપત્ર છે કદાચ પ્રારંભમા ફસાઈ જાય પણ
લોક-શક્તિ તેની કસોટી બની જાય છે ”

અધા સભ્યો એમા સમ્મત થયા હતા અને વધારે ચર્ચાનો સાર
એ હતો કે “ આજનો યુગ જાગૃતિનો યુગ છે અને કોઈ ખોટી વસ્તુ
લાંબો સમય ચાલતી નથી પણ એનાથી નવી પેઢીની ધર્મ ઉપરની
શ્રદ્ધા ઊઠતી જાય છે ખરેખર આ ગભીર ચિંતાનો વિષય છે પણ
એનો છેલ્લો ઉપાય તો સાચા સાધુઓ અને સંનજનોએ પોતાના
ઉજ્જવળ ચારિત્ર વડે દાખવવો જોઈએ

પૂ. શ્રી નેમિસુનિ “ તત્ત્વજ્ઞાનમા પણ ઘણા ભેદો હોવાના
હા ત. એક જ વેદાંતમા દ્વૈતવાદ, અદ્વૈતવાદ વ છે તેવી જ રીતે
દરેકના છે તો તેનું માપદંડ શું ? ”

શ્રી. માટલિયા એમા સુખ્યત્વે જોવા જઈએ તો “ અવ્યક્ત
અને વ્યક્ત ” અથવા “ સાકાર કે નિરાકાર ” એવા બે ભેદોમા અધા
ભેદો સમાઈ જાય છે. સવાલ માત્ર સદાચારના માધ્યમનો અગત્યનો
છે કર્મકાંડની બાબતમા પણ મોટા ભાગે તે સવાલ વ્યક્તિને તે તે
સપ્રદાય કે ધર્મની તે તે વ્યક્તિને અગત જ રૂપશે છે. એટલે મારા
વિનમ્ર અંતે તેના આગ્રહો તૂટી પડશે. જે સદાચાર સુખ્ય હશે તો । ”

પ્ર. મુનિશ્રી સતખાલજી “ એક વસ્તુ યાદ ગખવી પડશે કે કેવળ સદાચારના માધ્યમથી કાચું નહીં ચાલે, તેના મૂળમાં તત્ત્વજ્ઞાન હશે તો જ સદાચાર ચાલી શકશે. નહીંતર તે શુષ્ક ટેવ બની જશે; કા તેમા દબ પેસશે. દા. ત. પૈસા પોતે ન રાખે પણ પોતાના થકી બીજા પાસે રખાવે અથવા બ્રહ્મચર્યપાલન એટલે નાગીથી નાસતા ફરવુ એવી વાતને વળગી રહેશે

આજની ચર્ચાનો નીચોડ એ તારવી શકાયો —

(૧) ધર્મ, પરપરાગત શ્રદ્ધા અને સાધુઓને નિર્મળ બુદ્ધિના તર્કો વડે ચક્રામવા જોઈએ. ધર્મમય શ્રદ્ધામા કોઈ પણ પ્રકારનું અનિષ્ટ ન પેમવું જોઈએ. અનિવાર્યપણે પેસી જાય, ત્યાં તગ્ન જાહેરમા પ્રાયશ્ચિતપૂર્વક શુદ્ધિ કરી નાખવી આવું વલણુ મગઠિન રૂપે અમુક વ્યક્તિઓનું થાય તો ધર્મના નામે ચાલતા અધવિશ્વાસોનો અત સુલભ થઈ પડે

(૨) મોટી રીતે જોતા તત્ત્વજ્ઞાનમા મૂળ એ બેદો (૧) પોતાના મોં ઉપર શ્રદ્ધાના બળે અવ્યક્ત ઈશ્વરને કર્તા માનીને ચાલનાર (૨) કમને પ્રધાનતા આપનાર. એમા બધા ધર્મો આવી જાય છે. વળી બીજી રીતે મૂર્તિપૂજક અને અમૂર્તિપૂજક રૂપે પણ ગણાય. પણ, ખરી રીતે સદાચારના માધ્યમને મુખ્યરૂપે રાખવું એટલે કે જેને અનાચાર કે હિંસા કહેવાય તેવું ધર્મના નામે ન ચાલવા દેવાય જ

(૩) અલબત્ત કેટલીકવાર સામાજિક દબાણથી જે વિકારો દબાયા હોય તેને પોષવા માટે પરસ્પરના મદયોગથી પણ ધર્મના નામે કેટલાક અનાચારો ચાલતા હોય છે ત્યાં માતૃગતિ જગે, માતૃસંસ્થાઓ દબાયેલી બહેનોના પ્રશ્નો ઉકેલે, તથા મમાજ જગૃત થઈ ધર્મના નામે ચાલતા અનાચારો ન નિભાવે, તો સાચો ધર્મ અને સાચા સાધુઓ હીક હીક પ્રકાશમા આપોઆપ આવી જાય એટલે કમ-કોડોને કમેકમે જિડાણથી વિચારીશું પણ અત્યારે સદાચારને મુખ્ય ગણીશું

(તા. ૧૫-૭-૬૧)

સ્વધર્મ - ઉપાસના જ શાને ?

સર્વધર્મ સમન્વય કરવો એટલે બીજા શબ્દોમાં સર્વધર્મ ઉપાસનાની તૈયારીઓ કરવી એ કાર્ય રીતે થઈ શકે તે અંગે અત્રે વિચારવો છે. જગતના મુખ્ય ધર્મોને એ માટે લઈને તેનું વર્ગીકરણ કરવું પડશે તેમ જ એની અદર કયા કયા તત્ત્વો છે તેનો સમન્વય કરવો પડશે, એમ કહ્યા જતા તે ધર્મનું મહાપુરુષો અને તત્ત્વોને પોતીકા માનના પડશે અને એ જ રીતે સર્વધર્મોપાસના સુધી પહોંચવું પડશે.

ધર્મની વ્યાખ્યાઓ •

આ અંગે મર્વ પ્રથમ ધર્મ અંગે શુ નું કહેવાય છે, તેને પહેલાં જોઈ જઈ એ ધર્મની પાલી વ્યાખ્ય આ પ્રમાણે કરવામાં આવી છે —

દુર્ગતો પ્રપતન્ત માત્માન ધારયન્તિ ધર્મે

—દુર્ગતિમાં પડતા આત્માને અટકાવે—ધારણુ તે ન ધર્મ છે આવી વ્યાખ્યા પ્રાન્નકાળમાં હતી તે વખતે જગતનું માણસો એમ વિચારતા હતા કે અમારો વિકાસ કેમ કરીને થાય એ સાથે જ વિકાસ કરતા ક્રિયા હું નીચે તો નહીં પડી જાઉં ? માનવની આ ચિંતા સહજ છે તે કચ્છે છ કે ભલે ઉપર થોડુંક ચઢાય, પણ ત્યારથી નીચે ન ઉતરાય તો સારું એટલે જ તે વિચારી શકે છે કે મને મહામુશીબને પશુ-પખી અને દત્તિર જીવસૃષ્ટિ કરતાં શ્રેષ્ઠ એવા માનવભવ મળ્યો છે એના વડે મારે આગળ ધપવાનું છે પાછળ ન પડવાની ચિંતા કરનાર હમેશા એવું વિચારે છે કે તેનાથી એવા કૃત્યો ન થાય કે જેનાથી તેને પાછા પડવાનો વખત આવે. દુક્રિયા એમ કહી શકાય કે જેનાથી માનવતાનું પતન ન થાય, પોતાનું ઉત્થાન થાય અને માનવમર્યાદાનું પાલન થાય એ ભાવના નીતિનો આ વ્યાખ્યામાં સમાવેશ થાય છે.

અહીં વિધેયાત્મક વલણ રહે છે કે માનવતાથી નીચા ન ઊતરીએ પણ, એમા સમાજ માટે કે બીજા માટે તપત્યાગ કર્તવ્ય કરી છૂટવાની વિધેયાત્મક ભાવના પ્રગટ થતી નથી

એટલે ધર્મની બીજી વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવામા આવી —

‘યતોઽન્યુદય નિશ્રેયસ સિદ્ધિ સ ધર્મ’

—જેનાથી પોતાના અન્યુદય સાથે આપમા સમાજનું કલ્યાણ થાય તે ધર્મ છે આમા પોતા ઉચ્ચે ચડ, નીચે ન પડે એવી કાળજી સાથે બીજાન પણુ ગિચે ચઢાવવાની કલ્યાણકારી ભાવના રહેલી છે એટલે કે હુ પોતે એવી જીતે રહુ કે મારા સ્વકલ્યાણ સાથે પરકલ્યાણ પણ થાય એટલે કે હુ જીવું અને બીજા પણ જીવે આમા વિધેયાત્મક સાથે વિધેયાત્મક વલણ આવ્યું કે જનના સુખશાંતિથી જીવના દર્મને જાતે પણ સુખશાંતિમા જીવું જનની આ સ્વચર કલ્યાણની ભાવના હતી છતાં એમા માનવજીવના ઉત્કટ માનવ પ્રગટ થતી ન હતી

એટલે ધર્મની ત્રીજી વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરવા મા આવી —

વશુ સદ્વાચો ધર્મો

જે જેનો સ્વભાવ છે તે તેનો ધર્મ છે એટલે કે તનુ સ્વભાવમા રમણુ કરવું એ ધર્મ છે બીજો અર્થ એ થયો કે જગત જ સ્વરૂપમા છે તેને તે જ સ્વરૂપમા જોવું

જગતમા મુખ્યત્વે બે તત્ત્વો છે ચેતન (જીવ) અને જડ (અજીવ) આ બે તત્ત્વો મોહ અને કર્મ વશ મળે છે અને લોકો જીવ અજીવનો વિવેક ભૂલે છે જીવના બદલે અજીવ પુદ્ગલ શરીરને વધારે મહત્ત્વ આપે છે. જગતના આ બે તત્ત્વોમા કેટલાક વધારે તત્ત્વો ઉમેરાય છે અને કર્મોનું આવવું, શુભકર્મ, અશુભકર્મ’ કર્મબંધન—એટલે કે આશ્રવ, પુણ્ય, પાપ અને બધ આ ચાર તત્ત્વો જડ તત્ત્વને લગતાં છે. ત્યારે કર્મોનો અટકાવ; કર્મનો ક્ષય અને કર્મમુક્તિ—એટલે કે સવર, નિર્જરા અને મોક્ષ આ

ત્રણ તરવો ચેતનને લગતાં તરવો છે ઉપરની ધર્મની વ્યાખ્યા પ્રમાણે આત્માનો સ્વભાવ આત્મભાવ છે એટલે ધર્મનો માધક તેના જ તરવોમા રમણ કગશે તે બીજા તરવોને ગોણુ કગશે કદાચ પ્રમાદવશ, કષાયવશ, ભૂલવશ, કે અન્ય કોઇ કારણુવશ તે બીજા તરવોના પ્રવાહમા ચાદયો જશે તો પણ ત્યાર્થી પાછો ફરશે-પ્રતિક્રમણુ કગશે. એ માર્ગની નિદા, ગૃહા અને પ્રાયશ્ચિત કરી શુદ્ધ સ્વત્વમા (સ્વભાવ) આવશે

આ ત્રીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે, માણસ અન્યને દુ ખી જોઈને કે પોતાને દુ ખ આપતા જોઈને, તે બધાને સમભાવે મહેશે બીજા માટે ધસાર્થ છૂટશે અને સ્વધર્મ-આત્મધર્મમા લીન રહેશે તે પોતાનો ઉત્સર્ગ કરી, ગમે તેવા આત્માઓના ઉદ્ધાર માટે બધુ કરી છૂટશે તે દરેક પ્રાણીમા રહેલ પોતાના જેવા ચેતન્યત્વનો માક્ષાત્કાર કરી આત્મીયતા માધશે અને “આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ”નો વહેવાર કરશે. દુકમા તે આત્મસ્વરૂપમા સ્થિર થવાનો પ્રયત્ન કગશે એ જ એનો ધર્મ હશે.

જગતના ધર્મોનુ વર્ગીકરણ :

આ પ્રમાણે ધર્મની ત્રણ વ્યાખ્યાઓ થઈ — (૧) નીતિ (૨) મદાચાર (૩) સ્વરૂપસાધન—યોગ આ ત્રણેય વ્યાખ્યાઓના આધારે જગતના સર્વ ધર્મોનુ વર્ગીકરણ આ રીતે થઈ શકે — (૧) નીતિપ્રધાન, (૨) મદાચારપ્રધાન, (૩) સ્વરૂપસાધન—(યોગ) પ્રધાન આ વર્ગીકરણુ કરવાનો મુખ્ય આશય તો દરેક ધર્મને એના માચા સ્વરૂપમા તે કયા આધારે છે તે જાણુવુ એ જ છે તેમનુ દરેકનુ પોતપોતાનુ મહત્વ અને સ્થાન છે માચારી જોઈએ તો પગ નીચે આવે અને પગથી જોઈએ તો માથુ છેદલુ આવે એ જ આ ક્રમ અંગે સમજવાનુ છે

જે સમયે દેશ, કાળ, પરિસ્થિતિ અને પાત્ર પ્રમાણે નીતિ ઉપર જોર અપવાની જરૂર લાગી ત્યારે ધર્મની વ્યાખ્યા નીતિપ્રધાન કરવામા આવી પણ જ્યા નીતિનો વિકાસ થઈ ચૂકયો હતો ત્યા એનાથી

આગળની ભૂમિકા રૂપે સદાચાર પ્રધાનધર્મ જતાવવામા આવ્યો. જ્યાં સદાચાર આવી ગયો હતો ત્યાં સ્વરૂપસાધના પ્રધાન ધર્મ લોકોને જતાવવામા આવ્યો. આમ ધર્મોનો ક્રમ અને વિકાસ સમજવો જોઈએ.

નીતિપ્રધાન ધર્મો રૂપે ઇસ્લામધર્મ, ખ્રિસ્તીધર્મ અને જરથોસ્તી-ધર્મને ગણાવી શકાય. વૈદિક ધર્મ નીતિની સાથે સદાચાર પ્રધાન છે. બૌદ્ધધર્મ નીતિ, સદાચારની માથે તત્ત્વજ્ઞાનપ્રધાન છે જ્યારે જૈનધર્મ નીતિ, સદાચાર અને તત્ત્વજ્ઞાન સાથે આત્મયોગ પ્રધાન છે.

નીતિપ્રધાન ધર્મોમા કુટુંબ, જાતિ, કોમ કે રાષ્ટ્રગત વિચાર સવિશેષ રૂપે કરવામા આવે છે તે પ્રમાણે પગલોકમા દુર્ગતિ ન મળે, આ લોકમા કુટુંબ, જાતિ કે રાષ્ટ્રનું પતન ન થાય અને તેથી કરીને સ્વર્ગ મળે એ દષ્ટિ મુખ્યત્વે રહેલી હોય છે. તે માટે નીતિના પાલન ઉપર વધારે ભાર મૂકવામા આવ્યો.

સદાચાર પ્રધાન ધર્મોમા અહિંસા, સત્ય, ન્યાય વગેરે સદાચારો અને તે મળ્યા ક્રિયાકાંડો ઉપર વધારે જોર આપવામા આવ્યું છે આવા સદાચાર પ્રધાન ધર્મો માનવસમાજનું શ્રેય માધવા સુધી જ અટકીને રહ્યા.

પણ, આત્મસ્વરૂપ પ્રધાન—યોગપ્રધાન ધર્મો છે, તેમા નીતિ અને સદાચાર એ બંનેનો યોગ આત્માના સ્વરૂપ માથે જોડવામા આવ્યો છે. તેથી તે દરેક પ્રાણીમા વિલસતા ચૈતન્યની સાથે પોતાની આત્મીયતા છે તેના ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાનું અને સમષ્ટિ સુધી આત્મીયતા સાધવા માટે કહે છે.

જગતમા જે જે ધર્મો પેદા થયા તે વખતે ત્યાંની પરિસ્થિતિ જુદી જુદી હતી તે પ્રમાણે તેની રચના કરવામા આવી પણ બધામાં મૂળ તત્ત્વ ધર્મ તો હતું જ જેમ માટીના જુદા જુદા ઘાટ ધડાય છતાં બધામા માટી તત્ત્વ રહેલું છે ધન્ય એ જુદી જુદી હોય પણ એમાં જોડેતું વાયુતત્ત્વ તો એક જ છે ધરો જુદા જુદા હોય પણ એમા

આકાશ તત્ત્વ તો એક જ છે ચાવલ, ચોખા, તડુર, તાડુલ એમ બાપા પ્રમાણે જુદા જુદા શબ્દો હોવા છતાં, બધાનો અર્થ સરખો જ છે. પહેલું ધોરણ, બીજું ધોરણ, ત્રીજું ધોરણ એમ એક વિદ્યાપીઠમાં ધોરણો જુદા જુદા હોય પણ વિદ્યાપીઠનો ઉદ્દેશ્ય તો એક જ છે તેમજ અલગ અલગ ધર્મોનું છે. જરથોસ્તી, ઈસ્લામ, ખ્રિસ્તી, વૈદિક, બૌદ્ધ અને જૈન આ બધી ધર્મની શ્રેણીઓ જુદી જુદી છે, પણ સૌ ચડતા પગથિયા પછીનું સ્થાન તો એક જ છે. એવી જ રીતે ક્રિયાકાંડોનું છે. અમુક ક્રિયાકાંડને અમુક કાળની અમુક પરિસ્થિતિ પ્રમાણે મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું એની પાછળ જે ભાવના હોય તેના ઉપર જ ભાર આપવો જોઈએ જે ભાવનાને બૂલીને ક્રિયાઓને તપાસવામાં આવે તો નકામા ગૂચવાડા ઊભા થાય, એની માથે કોઈ ક્રિયા ભયે મારી હોય પણ તેજ ક્રિયાકાંડ બધાને લાગુ પડવો જોઈએ એવો મદાગ્રહ ન રાખવો જોઈએ જો ધર્મ કે જેને ક્રિયાઓ ઉપર મૂલ્ય વિવેચન સાથે વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે તેના પર “અન્વ લેગ-મદ્દા” કહીને અન્યના આચાર-વિચરો જે સુકિત બહુી લાઇ જતા હોય તેને માન્ય કરાયા છે એટલે આ બધું જોતાં એમ તારવી શકાય કે બધા ધર્મો તત્ત્વજ્ઞાન, મદાચાર અને ક્રિયાકાંડ એ ત્રણ વસ્તુઓ ઉપર આધારિત છે પણ જે કોઈપણ ધર્મને મૂલ્યવંતો હોય તો તેને તત્ત્વજ્ઞાન અને સદાચારની દૃષ્ટિએ જ મૂલ્યવંતો જોઈએ તો જ દરેક ધર્મનું હાઈ સમજી શકાશે

કોઈ પણ વ્યક્તિ જન્મ લેતા પહેલ ધર્મનો સ્વયંવર કરીને જન્મ્યો નથી હોતો કે હું સૌથી શ્રેષ્ઠ ધર્મવાળા પિતાને ત્યાં જ જન્મીશ પણ જે ધર્મ એને વારસામાં મળ્યો છે પણ એના કારણે એવો ગર્વ કરવો કે મારો જ ધર્મ શ્રેષ્ઠ અને બીજાનો નહીં એમાં ખોટું અભિમાન છે સાચો ધર્મ તો એ છે કે જેને અભિમાન-કોઈ પણ પ્રકારનો ગર્વ સ્પર્શતો નથી તે એમ પણ નથી કહેતો કે હું ધર્મનું પાલન કરું છું.

વિવિધધર્મ અને વિરોધાભાસ :

સત્ય તો બધા ધર્મોમાં એક જ છે, તો પછી આટલા બધા ધર્મોનું શું કામ છે ? એમ કોઈ કહી શકે છે ! એનો ઉત્તર તો દેશ, કાળ, પરિસ્થિતિ અને પ્રકૃતિ છે. તે મુજબ અલગ અલગ પ્રકારની વૃત્તિવાળા લોકોને અલગ અલગ પ્રકારે ધર્મના વિધાનો સૂચવવામાં આવ્યા છે એક જ રોગને અમૂક અમૂક ઔષ્ણિએ પહોંચેલા દર્દીઓ માટે વેધ અલગ અલગ દવા અને અનુમાન સૂચવે છે તેવી જ રીતે ધર્મોનું છે તે લોકોના વિવિધ તત્ત્વોને હર કરે છે

જ્યારે બધા ધર્મોના મૂળ તત્ત્વોમાં આટલું મધુ સામ્ય હોય છે ત્યારે તેના નામે પરસ્પર વિરોધ શા માટે જાણાય છે ? જેમકે હિંદુ અને મુસ્લિમ ધર્મોને નિંદા પણ ન બને મિયા મહાદેવનો મળ ન જામે ' આવે વિરોધ એ પ્રાચીનની આવળી મર્મ-ધેલછતે ન જ આભારી છે. અલગ અલગ પ્રકૃતિ-રુચિ અને પરિસ્થિતિવાળા દર્દીઓને વેધ અલગ અલગ દવા આપે છે ને જ્યાંજ્યાં જ કરે છે તે માટે કોઈ એને અયોગ્ય નહીં કહે એવું જ ધર્મોનું છે તમે દેશ, કાળ રુચિ અને યોગ્યતા પ્રમાણે સમાજના અલગ અલગ ધોરણે રહેલ અનિષ્ટરૂપી દર્દો હર કરવા માટે જ છે જે જે સમાજમાં જે પ્રમાણે રોગો હશે તેને તે પ્રમાણમાં હર કરવા માટે ધર્મો પ્રયત્ન કરવા માટે જ રચાયા છે રોગોની બિન્નતાથી ચિકિત્સામાં બિન્નતા આવવી સ્વાભાવિક છે, પણ એ વિબિન્નતા જોઈને વિરોધની કલ્પના કરવી, એ બરાબર નથી

જ્યાં ધર્મને સાચી રીતે સમજ્યો હોય ત્યાં આવો દુરાગ્રહ કે દ્વેષ હોઈ શકે જ નહીં સત્યાર્થી અને મુમુક્ષુને તો સત્ય સાથે સબધ છે તેના નામે ચાલતા વેશ, બિલ્લા કે અમૂક ક્રિયાકાંડો સાથે સબધ નથી. કોઈ માટલી ઉપર “ આટલા શેર ગોળ ”ની કાપલી ચોંટી છે. પણ જો ગોળ હશે તો જ એની કીમત થશે. કોરી કાપલી લગાડવાથી કીમત નહીં થાય

હિંદુ ધર્મના એક ભક્તે ગાયુ છે —

જૂનો ધર્મ હોય જાણી

મારા સતો, જૂનો ધર્મ હોય જાણી !

સદ્ગુરુ મળ્યા તે શિષ્ય ન સુધર્યા; વિમળ થઈ નહીં વાણી,

કાં તો ગુરુ એ જ્ઞાન વિનાના કાં પામર એ પ્રાણી . ૧

અમૃત મળ્યું પણ અમર થયો નહીં પીવાની જૂગતિ ન જાણી

કાં તો ઘરમાં ગયું નહી, કા, પીવામાં આવ્યું પાણી . ૨

નદી કિનારે કોઈ જન ઊભોને, તૃષા નહી છિપાણી,

કાં તો આળસ અગે એહને, કાં તો સરિતા સુકાણી ૩

—આમા માયો ધર્મ કોને કહેવો તે અગે સ્પષ્ટ બતાવવામા આવ્યું છે જો ધર્મના નામે ઝઘડા, પાપડ, મેદમાવ, ઘૂણા વગેરે વધતા હોય તો તે ધર્મ નથી

યોગી આનંદ ધનજીએ ધર્મનાથ જિનેશ્વરની સ્તુતિ કરેના કહ્યું છે —

ધર્મ ધર્મ કહેતું જળ ફેરે, ધર્મનો જાણે ન મર્મ;

જો ધર્મનો મર્મ જાણી લે તો નવાં ન બાંધે કર્મ;

ધર્મ જિનેશ્વર ગાઉ રંગશુ .

એટલે કે ધર્મનો મર્મ એક વાર જાણી લીધા પછી પાપકર્મ બધાના નવી અપુને સીધું પડીએ તો શાક સમારી શકાય પણ ઊંધું પડીએ તો પોતાને જ વાગે એવું જ ધર્મનું છે

સર્વ ધર્મ ઉપાસના જ શા માટે

ધણા લોકો એમ પણ કહેશે કે સર્વ ધર્મ ઉપાસના જ શા માટે ? તેના બદલે સમાદર કે મહિષ્યુતા વગેરે શબ્દો મૂકવામા શું વાધો છે

સર્વધર્મ સહિષ્ણુતામાં બીજા ધર્મની ઉપાસના કે આદર આવતા નથી. તેમાં પોતાનો ધર્મ શ્રેષ્ઠ અને પોતાને ત્યાં થયા એવા મહાપુરુષો ત્યાં નથી એવી ભાવના પ્રગટ થાય છે. જાણે કે ન છૂટકે એ પણ એક ધર્મ છે એ રીતે બીજા ધર્મ પ્રતિ જોવાય છે. તેમાં સર્વ ધર્મનું અસ્તિત્વ તો સ્વીકારાય છે પણ પોતાના ધર્મપ્રતિ અહિંસા વધારે જોવામાં આવે છે.

*

સર્વધર્મ સગમ અગે વિચારીએ તો વિશ્વધર્મ સમક્ષન. સર્વધર્મ પરિપક્વ વ સ્થળોએ એક મત ઉપર બધા એસતા દેખાય છે ત્યારે ત્યાંથી પોતાના ધર્મના ગુણગાન સહુ કરે છે અન્ય ધર્મના સારા તત્ત્વોની પ્રશંસા કે પોતાના ધર્મની ખરાબીઓનો ઉલ્લેખ ભાગ્યે જ થાય છે. ધણી વાર તો બધા ધર્મોનો મમાવેશ પોતાના ધર્મમાં થઈ જાય છે એવું ચીતરી અન્ય ધર્મને આડકતરી રીતે ઉતારી પાડવામાં આવે છે એટલું ખરૂં કે 'સર્વધર્મ સગમ'માં પ્રત્યક્ષ કોઈ અન્યનું ખડન કરતું નથી.

સર્વ ધર્મ સમભાવને લેવા જઈએ તો ત્યાં ડર એ રહે છે કે રહિયુસ્ત લોકો એનો અર્થ એવો તારવે છે કે બધા ધર્મને સરખા ગણવા પડશે. ખરેખર સર્વધર્મ સમભાવનો એ અર્થ નથી કે વિવેક ભૂલી ગોળ અને ખોળ બન્નેને સરખા ગણવા. એવી જ રીતે વિવેકવિહીન ચર્ચને બધા ધર્મોની જાહેજૂરી કરવી એ પણ એનો અર્થ નથી એની સાથે બધાની નિંદા કરવી એ પણ એનો અર્થ નથી. સમભાવનો ખરો અર્થ તો એ છે કે પોતાના જ ધર્મપ્રતિ મોહ, અધશ્રદ્ધા કે પૂર્વગ્રહ ન કેળવવો પણ બીજા ધર્મોપ્રતિ સમદષ્ટિથી વિચારવું, નિષ્પક્ષપાતતા રાખવી જોઈએ અને સાચો તારવી તેના પ્રતિ આદર કરતા શીખવું જોઈએ. પણ એ શબ્દથી બીજા ધર્મો પ્રત્યે પોતાપણનો ભાવ નીકળતો નથી.

ત્યારપછી 'સર્વધર્મ સમાદાર' શબ્દ આવે છે. એમાં બીજા ધર્મો પ્રત્યે, ધર્મપુરુષો પ્રત્યે તેમજ તત્ત્વો પ્રત્યે આદર કરવો એ.

અર્થશ્રીલિપિ થાય છે જેમ કે પોતાની માતા સૈને પૂજ્ય હોય તેમ ખીજની માતાઓને પણ પૂજ્ય ગણવી પણ આદરની અદર વચ્ચેનો જે ભેદ છે, અલગતાવાદ છે તે હટતો નથી.

ત્યારબાદ શ્રી. કાકા કાકેલકરે સૂચવેલ “સર્વધર્મ મમભાવ” શબ્દ આવે છે એમાં બધા ધર્મો પ્રત્યે માર્ગના ભાવ પ્રગટ થાય છે જે વહેવાર નથી બનતો જેમ પોતાના ધર્મના દોષને દાખી રાખવાનો સહજ પ્રયત્ન થાય છે તેમ ખીજ ધર્મો પ્રતિ વિવેક વગરની સ્વીકૃતિમાં પણ તેનું સંશોધન શુદ્ધિ મટે ઉપેક્ષા ગમ્યાય છે “ચાલશે એમાં શું અર્થ ગયું” આવી વૃત્તિ મમત્વભાવમાં સર્વિશેષ જોવામાં આવે છે એટલે તે પણ ચોગ્ય નથી.

પછી ‘સર્વધર્મ સમન્વય’ આવે છે આમાં બધા ધર્મોનો તળ-સ્પર્શો અભ્યાસ કરી દેશ, કાળ, મિથ્યાત પ્રમાણે બધા મતો તારવવાનો અને અનિષ્ટોનું સંશોધન કરવાનો આશય નીકળે છે પણ અન્ય ધર્મો સાથે આત્મિયતા કે હૃદયની નિકટતાનો ભાવ નીકળતો નથી.

આમ ‘સર્વધર્મ’ના ક્રમમાં ગાંધીયુગે આપેલા ક્રમશઃ સર્વધર્મ સહિષ્ણુતા, સર્વધર્મસંગમ, સર્વધર્મ સમભાવ, સર્વધર્મ સમાદર, સર્વધર્મ મમભાવ, સર્વધર્મ સમન્વય છે તેમાં સર્વધર્મ સમન્વય સુધીના શબ્દોનો વિચાર થતો ચૂક્યો છે હિંદુના શબ્દરૂપે ‘મવધર્મ ઉપાસના’ ઉપર વિચાર કરવાનો છે.

સર્વધર્મ ઉપાસનામાં ઉપર જણાવેલ દરેક પ્રકારની પ્રક્રિયાનો સમાવેશ થાય છે અને તે વિશ્વવાત્મક શબ્દની સાથે બહુ બધાંસેનો આવે છે વિશ્વવાત્મક માધવા માટે મહુની સાથે દાર્દિક નિકટતા વધારવી પડે છે તેના અન્વયે બધા ધર્મો, ધર્મપુરુષો અને ધાર્મિક અનુયાયીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે ત્યારે સર્વધર્મ ઉપાસનામાં, સર્વધર્મસહિષ્ણુતા, સર્વધર્મ સંગમ, સર્વધર્મ સમાદર, સર્વધર્મ સમભાવ, સર્વધર્મ મમભાવ અને સર્વધર્મ સમન્વય આવી જાય છે તેના વગર સર્વધર્મ ઉપાસના અધૂરી ગણાય.

સર્વધર્મ ઉપાસનાનો સીધો અર્થ એ છે કે તો બધા ધર્મગ્રંથોનાં

તત્ત્વો, મદ્દાચારના નિયમો, ક્રિયાકાંડો વગેરે અભ્યાસ કરવો તેમાંથી સારભૂત સત્યોને ગ્રહીને તેનો સમન્વય કરવો એ ઉપામના પ્રમાણે પોતાના અને પાગકા ધર્મ જેવો ભેદ નહીં હોય, પણ જ્યાં ધર્મતત્ત્વ દેખાશે તેની ઉપાસના કરવાની રહેશે એ તો અગાઉ વિચારાર્થ ગયું છે કે હરેક ધર્મોનો આધાર મૂળધર્મ સત્ય, અદિમા, ન્યાય, પ્રેમ વ તત્ત્વો ઉપર છે કેવળ પરિસ્થિતિ, પાત્ર, દેશ અને ડાળ પ્રમાણે અને ધોગણુ પ્રમાણે અલગતા ક્રિયાકાંડોની છે એટલે જે ક્રિયાકાંડો પાછળની ભાવનાનો વિચાર કરવામાં આવે તો માત્ર મમજી શકે

સર્વધર્મ ઉપાસનાની વહેવારિક મુશ્કેલીઓ :

હવે, સર્વધર્મ ઉપાસનામાં જે વહેવારિક મુશ્કેલીઓ છે તે અંગે વિચાર કરીએ ધર્મ એટલે વસ્તુ સ્વભાવ, એટલે જ્યારે માણુમ પોતાના અંગે ચિંતન કરે છે ત્યારે તે પહેલો પ્રશ્ન એ પડે છે કે “હું કાણુ છું ?” ધર્મ એને એવા ચિંતનમાં મદદ કરે છે.

“હું કાણુ છું”ના પ્રત્યુત્તરમાં સર્વપ્રથમ પ્રાર્થ વિચારશે “હું વણિક છું”, “હું જૈન છું”—ત્યાર પછી તે વધુ વિચારશે ના જાણશે કે “હું તો આત્મા છું ચેતન છું” આમ સ્વરૂપનો વિચાર કરવામાં ધર્મમદદ કરે છે. ત્યારબાદ “શું મારું સ્વરૂપ છે ?” એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ વિચારે છે કે મારું તો ચૈતન્યમય આત્મસ્વરૂપ છે ત્યાંથી આગળ વધીને જગત સાથે પોતાના સંબંધનો વિચાર કરતા વિચારે છે કે “મારો ધર્મ તો વિશ્વમાં વિલસતા ચેતન માથે એકત્વ સાધવાનો છે” આમ તત્ત્વની નિશ્ચય દૃષ્ટિએ એ તત્ત્વ તેની સામે આવશે કે વિશ્વના આત્માઓ સાથેનું મારું અદ્વૈત છે.

તત્ત્વની દૃષ્ટિએ પહેલો પ્રશ્ન એ પૂછાયો કે “હું કાણુ છું ?” અને તેનો જવાબ મળ્યો કે “હું તે જ છું”—(સોડહમ), પણ તે જેમાં રહે છે એ શરીર સાથે પણ આ આત્મા બંધાયેલો છે. એટલે ત્યાં સુધી વિશ્વ-આત્માઓ સાથે એકતા સાધવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ નક્કી. આને આદર્શને સામે રાખીને અહિંસા, સત્ય, પ્રેમ, ન્યાય વગેરે

સાધનાના માધ્યમથી દૂર કરી શકાશે. આમ શરીરસપકંને પણ આત્માના પરમ ધ્યેય માટે ઉપયોગી બનાવી શકાય.

‘આત્મા’ કેવળ એકલો નથી, પણ વિશ્વના અનેક આત્માઓ સાથે મળાયેલો છે એટલે લોકસપકં આવે છે. ધણા લોકો પોતાના જ વિચારો અને આચારોને મળતા હોય છે. આવાની સાથે આત્મપ્રીતિ થવી સહજ છે આ બધા એક આચાર-વિચારના લોકો સહધર્મી થશે અને સાથે મળીને ચિંતન કરશે એટલે તે એક સપ્રદાય બનશે

સમાન ધર્મના લોકોના આવા સપ્રદાયો ધણા થયા હિંદુધર્મમાં શૈવ, વૈષ્ણવ, શાક્ત, સ્વામીનારાયણ, બ્રહ્મસમાજ, આર્યસમાજ, કબીરપંથી, દાદૂપંથી વગેરે મળીને લગભગ દોઢસો ભેદ ગણાવી શકાય. તેના પેટા ભેદો માટે તો તેમીશ કરોડ દેવતાને મૂકવામાં આવ્યા છે. ઇસ્લામ ધર્મમાં પણ સિયા, સુન્ની, સૂફી, ખોજ, મેમણ, વેરા વગેરે ભેદો છે. બૌદ્ધ ધર્મમાં હીનયાન અને મહાયાન સિવાય અલગ અલગ મઠો પ્રકારે અલગ અલગ દેશોના ભેદો છે જૈનધર્મમાં શ્વેતાશ્વર-દિગંધર મુખ્ય બે ભેદ અને તેના પણ મુખ્ય ઉપભેદો તરીકે શ્વેતાશ્વરમાં મૂર્તિપૂજક, સ્થાનકવાસી, તેરહપંથી છે એમનાં પણ પેટા સપ્રદાયો ધણા છે દિગંધરોમાં પણ અલગ અલગ પંથો છે ખ્રિસ્તીધર્મમાં રોમન કેથોલિક, પ્રોટેસ્ટન્ટ અને પ્રેસ્બીટેરિયન એવા ભેદો અને તેમાં પણ અર્ચો પ્રમાણે શાખાઓ છે પારસીધર્મનું જો કે વધારે ખેડાણ થયું નથી.

હવે દરેક ધર્મના આટલા બધા સપ્રદાયો અને પરસ્પર વિરોધી બાબતો જોતા કોને સારા ગણવા અને કોને નરસા ! એક જ સપ્રદાયના લોકો વચ્ચે જ્યારે આટલો બધો ફરક લાગે છે, ત્યારે સ્વધર્મ ઉપાસક આ બધાનો કંઈ રીતે સમન્વય કરે !

આ બાબતમાં ઊંડાણથી વિચાર કરશું તો જણાશે કે જ્યારે ધર્મમાં સંશોધન થતું નથી અને એક વસ્તુની અતિ શ્રાવ્ય છે ત્યારે કોઈ સત્યને લઈને અલગ વિચારકોનો સમુહ જીભો ધાવે છે અને તે

નવો સપ્રદાય બનાવે છે મૂળ તત્ત્વ તો જોવા જઈએ તો એક જ છે; પણ સત્ય, અહિંસા, ન્યાય, પ્રેમ ને તે કાગે લાગુ કરવા માટે બનાવેલ નિયમો - વિધિ - વિધાનો અગે મતભેદ રહે છે. તેના અગે બેચતાણુ કરતા વિરોધ વધે છે અને તે વધતા દ્વેષ કાયમનો થાય છે

આ વેર-વિરોધનું કારણ તો સપ્રદાયપણત એકાંગી સત્યને સર્વાંગી સત્ય માની લેવામાં આવે છે તે છે. સાત આધળાઓએ એક હાથીના જુદા જુદા અંગોને પકડીને કહ્યું કે હાથી અમુક વસ્ત્રી જેવો લાગે છે ત્યારે સમજી પુરૂષે તેમને સમગ્ગચ્ચુ કે તમે તો એકેક અમ પકડીને એકા છો, હાથીનું સાચું સ્વરૂપ તો અમુક પ્રકારનું છે. એકાંગી સત્યોનું એવું જ છે, ત્યારે ત્યાં અનેકાંતરી નિસ્વાર્થ બુદ્ધિએ સમગ્ગવવાનો પ્રયત્ન થાય તો વિરોધ-કલહ રહે જ નહીં પણ આજે તો જેતો જે અનેકાત વાદી છે તેઓ પણ એકાતવાદી અને એકાંગી બનીને ઝઘડો કરતા હોય છે એટલે જ આનંદધનજીને કહેવું પણ —

ગમ્મચના લેદ બહુ નયણુ નિહાળતાં, તત્ત્વની વાત કરતાં નહા જે,
ઉદર ભરણાદિ બહુ કાજ કરતાં છતાં, મોહનડિયા કળિકાળ રાજે.

ધર્મનું એ કામ નથી તે વેર કરાવે, વિરોધ કરાવે, કે લડાઈ અને યુદ્ધો કરાવે. ત્યારે ધર્મના નામે થતી હિંદુ-મુસ્લિમ લડાઈઓ કે ઈસાઈ મુસ્લિમ યુદ્ધો જોતાં એમ જ લાગે છે. એ લડાઈનું કારણ ધર્મ નથી પણ ધર્મના નામે અપનાવેલો અહભાવ છે એટલે જ સુપ્રસિદ્ધ ઉર્દૂ શાયર ઈકબાલે કહ્યું છે કે —

મજહૂબ નહીં સીખાતા આપસમે ઘેર કરના

ધર્મ કે મજહૂબ તો સમાજમાં સપ, શાંતિ અને સદાચારના પાઠો શીખવે છે, સત્ય, અહિંસા, ન્યાય પ્રેમનો પ્રચાર કરે છે. ત્યારે સાપ્રદાયિક ઝઘડાઓમાં આ ગુણોને જ ઢાકી દેવામાં આવે છે. કોઈ

પણ સાચો ધાર્મિક હશે તે હિંદુ હોય કે મુસલમાન-તો ત્યાં લડાઈ હશે જ નહીં કારણકે ધર્મ લડાઈ કરવાનું કહેતો નથી હિંદુ-મુસ્લીમનો પ્રશ્ન છે ત્યાં સુધી તો એવું કહી શકાય છે કે જીંડો વિચાર કરતા અને ધર્મોએ ઉદારતા જ શીખવી છે હિંદુ ધર્મમાં મૂર્તિપૂજા, અમૂર્તિપૂજા, પ્રકૃતિપૂજા, અરે પત્થર-પત્થરમાં દેવનો વામ ગણીને પૂજવાનું વિધાન છે પરબ્રહ્મ દરેકમાં અને કણકણમાં વ્યાપ્ત છે એનું મનાય છે ત્યારે તે ભગવાનના મતાન જેવા મુસલમાનોમાં પણ છે જ મસ્જિદમાં પણ છે જ દરેક વિભૂતિમાં ઈશ્વરનો અશ માનવામાં આવ્યો છે તો મુસ્લિમ મહાત્માઓમાં પણ એ અશ છે જ એ જ વાત ઇસ્લામમાં બતાવવામાં આવી છે તેમાં તો ઇન્સાન માત્ર ખુદાના પુત્રો' ૧ એવું વિધાન છે એમાં ક્યાંયે એવું વિધાન નથી મળતું કે અમૂઠ યાજ્ઞમાં પ્રાંતના લોકો જ ખુદાના પુત્રો છે અને આકીના નથી ઇસ્લામ મજહબ પ્રમાણે તો એક લાખ ચોવીશ હજાર પેગંબરોની મખ્યાનો ઉલ્લેખ છે અને તેને ખુદાએ હરેક કામ અને સુલકમાં મોકલ્યા છે તેમાં પણ એટલે સુધી કે મહમ્મદ પેગંબર અને આ પેગંબરો એક જ છે એવું વિધાન છે પછી ઇસ્લામ પ્રમાણે ક્યાં હિંદુના ધર્મસ્થાનકોના નાશ કરવાનું સૂચન છે ? એક ઠેકાણે તો ત્યાં સુધી કહેવામાં આવ્યું છે —“ લોકોને એવા કાર્યો કરવાનું કહો જેમને બધાએ સાગ દિનકર ગણ્યા છે તેવા કામો કરવાની ના પાડો જેમને બધાએ મારા માન્યા નથી ” ઇસ્લામ ધર્મ પ્રેમ, દયા, સવા, ત્યાગ ન્યાય વગેરે કાર્યો ઉપર ભાર મૂકે છે અને બીજા ધર્મો પણ એના ઉપર જ ભાર મૂકે છે ત્યારે લડાઈ ક્યાં રહે છે ?

એટલે માપદાયિક કલેશ-દોષનું મૂળ કારણ તો અજ્ઞાનતા કે અહભાવ છે” સાચો સર્વધર્મોપાસક આ બધામાં સાચો સમન્વય સાધીને બતાવશે. જે ખોટી વસ્તુ હશે તેને દૂર કરશે જે વિધિ વિધાનો—સાધનો છે, તેને સાધ્ય માનવાની જૂલ લોકોને બતાવશે. ક્રિયાકાંડોની વિવિધતા અને ભિન્નતાનો પારિસ્થિતિક સમન્વય કરીને બતાવશે, પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ક્રિયાકાંડોનું વિશ્લેષણ કરી લોકોને બતાવશે.

દા ત ઇસ્લામ ધર્મ અરબસ્તાનમા ફેલાયો ત્યારે ત્યાના લોકોમા દેવોને રાજી રાખવા માટે નરબલિ ચઢાવવાની પ્રથા હતી. હજન્ત મુહમ્મદ માહેમે કહ્યું “માણસની હત્યા ન કરાય અને દેવો બક્ષ્ય (બલિ) લેતા નથી. કામા શરીફની પૂજા કરો !” ત્યા અનન્ પાકતુ નથી એટલે પશુ-હિસા ક્ષમ્ય ગણવામા આવી પણ જ્યા અનાજ મળે ત્યા ધર્મના નામે પશુ-હિસા કે માસાહાર કરવો પાપ છે

એક વખત મે લખેલું “કુરાન, માસાહાર તજવળી વાત કરે છે”

ત્યારે એક સુસલમાનબાઇ આવીને કહેવા લાગ્યા “તમે કુરાનના નામે આવું ના બોલો, બીજા ધર્મના નામે બસે બોલો !”

મે તેમને મમળવ્યું “કુરાનમા ગર્ભિણી ઘેટીને મારવામા પાપ શા માટે કહ્યું છે ? એનો અર્થ એવો થયો કે જ્યા એક જીવથી ચાલતું હોય ત્યા એ જીવને ન મારવા ! પશુથી ચાલે તો માણસને ન મારવા”

તેમણે કહ્યું “હા, એ વાત બરાબર છે !”

મે કહ્યું “જો આ વાત મળે ઉતરતી હોય તો તે જ ક્રમે શાકાહારથી ચાલતું હોય ત્યા માસાહાર શા માટે કરવો ?”

ખરું જોવા જઈએ તો માસાહારનો ગમે તેટલો ઉલ્લેખ છતા જ્યા શાકાહાર મળે છે ત્યા લોકો એને જ વધારે પસંદ કરે છે ત્યા ધર્મનો પ્રશ્ન હોય તો રોજ માસાહાર કરવો જોઈએ ! ઘણા એવા પણ સુસલમાનો અને માસાહારી પ્રજા છે જે અઠવાડિયામા અમુક દિવસે જ માસાહાર કરતા હોય છે માસાહાર કેવળ સ્વાદનો વિષય છે. -દાદને પોષવા માટે પછી જે દલીલો સૂઝે તે એના નામે આગળ ધરવામા આવે છે એક બાજુથી રોજ-ઉપવાસ કરવા અને બીજી બાજુએ ઇદના પારણામા અનેક પશુઓની હિસા કરવી એ બંનેનો તાળો મળતો નથી.

હજરત મુહમ્મદે તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે “હજ કરવા જવ ત્યારે જનાકારી (વ્યભિચાર) ન કરજો ! પાણીનું એક ટીપુ નકામું ન જાય તે માટે વજી કરજો, દાતણની એક પછી સળી નકામી ન નાખજો !” આમ ઇસ્લામ ધર્મનું તત્ત્વ જોવા જઈએ તો એમાં સત્ય, અહિંસા અને જોવા મળશે સાચો સાચો મુહમ્મદ સાહેબના જીવનનો જીડાણથી અભ્યાસ કરશું તો એક પછી એક ધણી વાતો સમજાતી જશે.

જ્યારે પરિસ્થિતિ વશ બધાં નિયમો-વિધાનો ધડાધેલા છે એ વાત જુલાય છે ત્યારે માણસ પોતાના અહંભાવને ધર્મના નામે પોષે છે અને તે ધર્મ-ઝનૂનને કેળવે છે પરિણામે પોતાના ધર્મને શ્રેષ્ઠ સિદ્ધ કરવા માટે મારાગારી અને કાપાકાપી ઉપર આવી જાય છે.

સિધ્ધા કચ્છના બે હિંદુઓ ગયા, ત્યાં એક ગામની સીમમાં બેઠેલા બે મુસલમાનોએ તેમને હેરાન કરવાનો વિચાર કર્યો તેમને પાસે બોલાવીને તેમણે પૂછ્યું ‘હિંદુઓ સારા કે મુસલમાન !’

તેમને એમ હતું કે જો એ લોકો કહે કે હિંદુઓ સારા તો તેમને મારવા અને મુસલમાનો સારા કહે તો તેમને પાણી પાવું

પેલા લોકોએ એમની ચાલાકી કળી ગયા તેમણે જવાબ આપ્યો :
“એક ધુળ છે બીજો રાખ છે”

પેલાઓએ પૂછ્યું “કવી રીતે ?”

તેમણે જવાબ આપ્યો : “મુસલમાન મરીને ફઝાવાય છે એટલે તેની માટી થાય છે અને હિંદુ મરી જાય ત્યારે તેને બાળે છે એટલે તેની રાખ થાય છે”

“પણ, ત્યારે સારા કોણ ?”

તેમણે કહ્યું “ખેર, મહેર અને બદગી જે બહો કરે તે સાચો છે બાકી બધું ઉપર છલ્લું છે” મતભેદ એ કે સદાચાર એજ સાચો ધર્મ છે જો સત્ય અને અહિંસાના માધ્યમ દ્વારા બધા ધર્મોનો

અભ્યાસ કરશુ તો આપણને દરેક ધર્મ પોતાનો લાગશે. તેમના તત્ત્વોમા એકતા દેખાશે

આ બધાનો સારાશ એટલો જ છે કે આનંદ ધનજીએ ધર્મને આગર અને સપ્રદાયોને નદીઓની ઉપમા આપીને કહ્યું છે કે ધર્મમાં સપ્રદાય રૂપી નદીઓ મળી જશે તેમ નીતિપ્રધાન, સદાચાર પ્રધાન અને યોગપ્રધાન એ ત્રણે પ્રકારના ધર્મ સપ્રદાયોને યથાયોગ્ય ઠેકાણે ગોઠવી દેવા જોઈએ.

ક્રિયાકાંડોને કેટલું મહત્ત્વ આપવું ?

ધણા મર્વધર્મોપામનાથી મડકે છે તેનું કારણ એ છે કે જો બધા ધર્મોની ઉપામના કરવા જશે તો, કોના કોના ક્રિયાકાંડો કરશે ? દરેક ધર્મમાં જુદી જુદી રીતે ક્રિયાકાંડો મનાવેલ છે જૈનોમા પ્રતિક્રમણ, હિંદુઓમા સધ્યા અને દેવ દર્શન, મુસ્લમાનોમા નમાઝ, ઇમાઈઓમા પ્રાર્થના ! એનો એક જ ઉત્તર છે કે સર્વધર્મોપાસક પોતાને પરપરાએ મળેલ ધર્મ ક્રિયા કરશે પણ સાથે જ તે અન્ય ધર્મના ક્રિયાકાંડોનો સમન્વય જરૂર કરશે જેમ કે સધ્યા-વદનથી મનશુદ્ધિ તેમજ નમાઝ પ્રાર્થનાથી ભગવાનને યાદ કરીને સારા થવું આ બધી બાબતો શુદ્ધના ફેરફાર સાથે પ્રતિક્રમણમા આવતી હોય તો તે જૈન તરીકે પ્રતિક્રમણ કરશે સાથે જ તે નમાઝ, પ્રાર્થના, મધ્યાવદન, દેવ-દર્શન એની પાછળની ભાવનાને માન આપશે જેમ જુદા જુદા દેશોમા જાએ તો કોઈ કહેશે ' વેલકમ ' કોઈ કહેશે ' સ્વાગતમ્ ' ત્રાજો કહેશે ' પધારો ' પણ એ બધાની પાછળ ભાવ એક જ હોય છે સમજી માણસ શુદ્ધોના અતરથી મડકયા વગર સમન્વય માધી શકશે.

ધણા ત્રાકોતુ એમ કહેવું છે કે જ્યારે બધા ધર્મોમા સત્ય-અહિંસા, પ્રેમ-ન્યાય વગેરેને મુખ્ય ગણે છે તો પછી કર્મકાંડોની જરૂર ખરી ! કર્મકાંડો અને નિત્ય નિયમોની અગત્ય પોતાની છે. જેમ કોઈ તળાવ પાણીથી ભરેલું છે પણ પાણી પોતા માટે કોઈને કોઈ

સાધન હોવું જોઈએ પછી ભલે એ અબલિનો ખોખો ભરીને-એવી જ રીતે મૂળધર્મને પામવા માટે કોઈને કોઈ સાધન હોવું જોઈએ. વહેવારમાં તો આચરણ કે ક્રિયાથી જ એના ધર્મની કે ધર્માત્માની લોકોને પ્રતીતિ થવાની આ ઉપરાંત ક્રિયાકાંડો એક પ્રકારે નિયત્રણ પણ છે જે માણસને ખરાબ કામ કરતા અટકાવશે માણસ ખરાબ કામ કરશે તો લોકો તેને રોકશે ટોકશે અને તે પણ કરતા અચકાશે આમ વેશ, ક્રિયા તેમજ વિધાનાં મય અહિંમ ન્યય, પ્રેમ રૂપ ધર્મના નત્વોની પ્રાપ્તિમાં સહાયક છે-સાધન છે

આજના યુગે સર્વધર્મોપાસના મનવચ્ચતિ માટે વધારે અનિવાર્ય છે અને ઝડપી વાહનવહેવારના યુગમાં વિશ્વના લોકો એટલા બધા નજીક આવી ગયા છે કે વિશ્વના પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે સાચા ધર્મની જરૂર રહે છે અને સર્વધર્મોપાસનાર્થે દરેક ધર્મ યુદ્ધ નહીં શરૂ

અર્ચા વિચારણા

સાચા ધર્મની પ્રતીતિ :

શ્રી. દેવજીભાઈએ આજની અમાને કિશ્કા કરતા કહ્યું “હું સાચલા ગયેલો ત્યાં મેં એક ભજન માળમ્લુ કે ધર્મો અનેક છે-નરવ એક છે” એ અગે મારા જાત અનુભવ છે કે ભીલ હરિજન, કે હલકા વરણના ભાઈએ અને બહેનો કોઈ પણ માટે કામ કરે છે તેને નાત-જાત સપ્રદાય વના ભેદભાવો સિવાય લોકો પ્રતિષ્ઠા આપેજ છે એટલે લોકોના દિલમાં સાચા ધર્મની પ્રતિષ્ઠા પડી જ છે માત્ર તેને બહાર કાઢી, સકલના બદ્ધ કરી જગતના ચોગાનમાં મુકવી જોઈએ !

સમન્વય સાધીને જ સરથાપકોએ ધર્મ સ્થાપ્યા છે :

પૂ. દડીસ્વામી : “મારા ધર્મ સંબધના વાચનને સાર મારા વિનમ્ર મત મુજબ આ પ્રમાણે છે — મહાત્મા ઈશુએ તેમની ૧૮થી ૩૦

વર્ષની ઉંમર જેનો ઉલ્લેખ તેમના જીવન ચરિત્રમાં આવતો નથી - હિંદુ કે ટિબેટમાં ગાળી હતી અને અહીં તેમણે જૈન કે બૌદ્ધ ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો હતો. તેથી જ જૂના કરારમાં શિક્ષા કરનારને દંડ આપવાની વાત આવે છે ત્યારે નવા કરારમાં કાળા ગાલ ઉપર તમાચો મારનારને જમણો ગાલ ધરવાની વાત આવે છે.

એવીજ રીતે હજારો મુહમ્મદ સાહેબ પોતાના ઘડા માથે યુગેપમાં ગય. ત્યારે ત્યાના ખિસ્તીઓ પામચી અહિસાનો પાઠ શીખી આવ્યા હતા. તેમણે એનો પ્રચાર પણ કર્યો હતો. કેવળ કક્ષાગત જુદી રીતે ઈસ્લામમાં એટલા માટે જ મશિ-મુસા-મામુ એમ ત્રણેને પલગામર ગણવામાં આવ્યા છે.

પારસી ધર્મના 'અફલાતૂન' બૌદ્ધો પાસે અહિસા ગાળી ગયાની વાત આવે છે તેમના નવો અને વેદો મળતા રાખદો વાન જગ નહેર છે એટલું જ નહીં આયન-શાખાના તે વાકો હત એવું પણ માનવામાં આવે છે.

હવે રાંધી વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધો ધર્મના સમન્વયની વાત ! શકગ્રાચાર્યના ગુરુ ગોવિંદાચાર્ય, તેમના ક્રમશઃ ગુરુ ગોડાચાર્ય, ઈશ્વરકૃષ્ણ, પચગ્રાંખાચાર્ય, વેદ, આસુરી, કપિલ, મરીચિકુમાર તેમના પ્રવાશ્રમના પિતા ભરત અને ભરતના પિતા ઋષભદેવનાથ તે વૈદિક ધર્મના ચોવીશ અવતારમાં આઠમાં અવતાર અને જૈનોના પહેલા તીર્થંકર, એજ રીતે શકગ્રાચાર્યના ક્રમે ચારમ ગમાનુજ, ગમાનદ, કમ્પીર અને નાનક આ રીતે તાળો મળે કે સ્વામીનારાયણનો મત રામાનુજમાનો ગણાય છે.

બૌદ્ધધર્મમાં ભગવાન બુદ્ધ પ્રથમ પારમનાથના સપ્રદાયમાં હતા અને તેમના ચતુર્થામ સવરની અદ્ભૂત છાપ બૌદ્ધ ધર્મ ઉપર છે; એટલું જ નહીં જૈન અને બાદ ધર્મના ત્રયોમાં સૂત્રોના સૂત્રો અદ્ભૂત રીતે મળે છે એટલે દેશના અને દુનિયાના બધા ધર્મોનો છેલ્લો તાળો ઋષભદેવમાં મળી રહે છે.

ધર્મગ્રંથો અગે પુરાણોમા એક ઈશ્વરને મુખ્ય માનીને બીજને ઓછુ બનાવી દેવામાં આવ્યા છે. પણ આ પુરાણોનો રચનાકાળ ચોથા સૈકાના પ્રારંભનો છે એવીજ રીતે ચાર્વાક ઋષિ કોઇનામા ન માનતા ત્યારે નૈયાયિક વૈશેષિકે માન્યતાની શરૂઆત કરી જડતરવથી સાખ્યે તેમા ચૈતન્ય હિમેયું અને વેદાને ચૈતન્ય માત્રની જ્ઞાન બાવે એકતા બતાવી. આ ગીતે ગીતાનો ગ્રંથ સર્વ માન્ય ગણી શકાય વૈદિકો નો તેને માનેજ છે સતબ્રાહ્મણ્યે એને જૈન દૃષ્ટિએ જૈનોનો બનાવી દીધો છે, અને ગીતા રહસ્યની પ્રસ્તાવનામા લોકમાન્ય તિલકે ઓઢ મહાયાન મપ્રાયાના કર્તા નાગાર્જુનનો સમઘ ગીતા સાથે બતાવી દીધો જ છે આમ કોઈ એક પુસ્તક સર્વમાન્ય ધર્મ જાય તેમ જ કોઈ એક વેશ-આચારસહિતા માધુઓ માટે માન્ય થઇ જાય નો જબડા મટી શાત ધર્મ જાય ”

એકલુ સમન્વય નહી

શ્રી. પૂજભાઈ : “ મિથાપયના બોગ્ગએ મૂળે લોહાણા હતા, આગાખાનના પથમા હિંદુધર્મના તરવો મિશ્રિત છે પણ આ સમન્વય અને ગાંધીજીના સમન્વયમા ઘણો ફર્ક છે બાપુ પ્રભુચિતન કરતા હોય ત્યારે મરહદના ગાંધી એક જ ઓગડામા નમાઝ પઢતા હોય બાપુની પ્રાર્થનામા ગીતાના શ્લોકો, વેદ વાક્યો અને કુરાનની આયતો વચ્ચા એ અનેરૂ દ્રવ્ય હ આક્રમણ, પ્રતિષ્ઠા કે નાલચ-ભયથી સર્વધર્મ સમન્વય થાય તેથી દહાડો ન વળે

સમન્વય મુશ્કેલ નહી બને ? .

પૂ. નેમિસુનિ “ પૂ સતબ્રાહ્મણ્યે સવારે કલુ તેમ ઘણા ધર્મોએ તરવજ્ઞાન ઉપર, ઘણાએ કર્મકાંડો ઉપર નો ઘણાએ મહાચાર ઉપર જોર આપ્યું છે ત્યા બધા ધર્મોનો સમન્વય મુશ્કેલ નહી બને ? માનો કે દરેકે મૂળપુરુષ ભગવાન ઋષભનાથને માન્યા નો પણ મેળ શી રીતે થશે ? જૈનોના બધાય ફિરકાઓ બધા તીર્થકરોને માને છ છતા મેળ કયા પડે છે ?

માણસ ઉન્નત અને :

શ્રી. દવિયાજી . “ જીવન જીવ્યું અને તો બેદબાવ આપોઆપ દૂર થઈ ગયું । માણસ ઉન્નત થાય ત્યારે ઉદાર અને જ છે ”

શ્રી. દેવજીભાઈ “ મને તો મારી ખેડૂત મહાળીની પ્રવૃત્તિઓ ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાયું છે કે આપણે જે સત્યાર્થી હોઈએ, અને ચારે બાજુ સગઈને દ્વારા લોકવાતાવરણ પણ એવું જન્મ્યું હોય તો ગમે તેવા મોટા સાધુપુરુષો પણ આપણી વાતમાં જળખત પ્રચારક “આપો-આપ અને છે કદાચ પ્રારબભા વિરોધ કરે, અપમાન કરે પણ સત્ય હશે એટલે આકર્ષાયા વગર નહીં ગહે ”

શ્રી. પૂજાભાઈ “ ઘણાને એમ થયું હશે કે મતખાલ પાસે અમે કેમ શીખવા જઈએ ? એટલે મોટા ભાગના સાધુસાધવીઓ એ કહ્યું કે એવા કોઈ કારણથી આ શિબિરમાં ન પણ આવ્યા હોય, પણ આ મહાવિતનથી જે લાભ મળે છે તે અનેરો જ છે ”

પૂ. નેમિમુનિ “ એ બધા મુશ્કેલીઓ તો છે જ ! ”

વ્યાપક કાર્યક્રમ મૂકવો જોઈએ :

પૂ. સતખાલજી દડીસ્વામીની, પૂજાભાઈની કે દેવજીભાઈ વની ચર્ચા ઉપરથી એ તાત નથી નીકળતી કે જેમ ગાંધીજીએ દેશ આગળ વ્યાપક કાર્યક્રમ મૂક્યો તેવો એમ સ્થળે વ્યાપક કાર્યક્રમ મૂકવો જોઈએ તેથી ગાંધીજીના સમયે દૂર ગઈને ટીકા કરનાર પણ ટીકા મૂકી તમા ભળી ગયા, અને અલગ અલગ અનેક જગ્યાએ પણ ટીકા બધ થઈ અને તમા ભળ્યા એવો કોઈ કાર્યક્રમ મૂકવામાં આવે તો સીધી નહીં તાથે આડકતરી રીતે પણ એ મોંને અસર થશે જ.

(૧-૭-૬૧)

[૩]

સર્વ ધર્મ ઉપાસનાનાં પાસાંઓ

સર્વધર્મોપાસનાનો જ્યારે ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ ત્યારે ધ્યાનને તે કઠણ અને અશક્ય લાગે છે પણ સર્વધર્મ ઉપાસના એટલે બધા ધર્મોમા રહેલા તત્ત્વોની ઉપાસના, બધા ધર્મનું સ્થાપકો પ્રત્યે આદર અને સર્વે ધર્મોમા પેસેલા અનિષ્ટોનું સંશોધન, એમ અર્થ કરવા જરૂર છે ત્યારે તે સરળ અને શક્ય જણાય છે.

સમન્વયના બી બધા ધર્મોમા ને પ્રવળ વિશાળતા કેળવી તેને જાણવાની જરૂર છે હિંદુધર્મના પ્રખ્યાત ‘મોહન સ્તોત્ર’મા કથું છે —

સ્ત્રીના વૈચિત્રાદણુ કુટિલ નાના પયજુપા ।

નૃણામે કો ગમ્યસ્ત્વમસિ પયસામર્ણવ ઇવ ॥

—સીધા કે વાક, અનેક માર્ગો પગથી વહેનારી નદીઓ છેવટે એમ દરિયાને જમીને મળે છે તેમ જ જુદી જુદી રુચિઓના કારણે વાકાચૂકા અનેક માર્ગોથી ગમન કરવા છતાં અમારું લક્ષ્ય શિવ તરફ—કલ્યાણ તરફ હોય :

આપણામાથી કોઇને એક આચાર વિશેષ પસંદ હોય તો તે એનો ઉપયોગ કરે પણ તેના કારણે અન્ય આચારવાળા સાથે તેણે લડવું તો ન જ જોઈએ તેમ જ નાની નાની બાબતોના મતભેદોને લઈને અલગ સપ્રધાય તો ન જ બનાવવો જોઈએ તે ઉપરાંત પણ આચારવિચારનું એવું છે કે કોઇને સાફ પસંદ છે તો કોઇને ટોપી, તો ઘણા ઉઘાડા માથે રહેવું પસંદ કરે છે એવું જ જટા વધારવી, પીળા, સફેદ કે ભગવા વસ્ત્ર પહેરવા, મૂર્તિ પૂજવી કે ન પૂજવી, જ્ઞાનમાર્ગે કે અનુભવમાર્ગે જ્ઞાન મેળવવું આ બધા સાધ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટેના જુદા જુદા સાધનો છે આ બધાની પાછળ કયેય એક જ

હોતુ જોઈએ કે તેનાથી મોક્ષ-કલ્યાણ થાય છે કે નહીં ! પછી જેને જે માધન પમદ હોય તેને તે લેવા દેવા જોઈએ આ તો પોતપોતાની રુચિ અને યોગ્યતાનો સવાલ છે એટલે કોઈ પણ ખાસ આચાર વિચાર સાથે માધ્યમો અવિનાશીય માધ્યમ નહિ જોડવો જોઈએ

ધર્મને ધર્મ રહેવા દો :

એની સાથે એટલી જીજ્ઞાસુઓ અને વગ તદ્દતારી માખડી પડશે આપણે ત્યાં ઘણી બાબતો ધર્મની સાથે ભેળવી દેવામાં આવી છે એવા કોઈ બાબત વચ્ચે સહાયક હોય તે કીક નહીંતર એન ધર્મની સાથે મુકીને લડાઈ-ઝડાઈ ન કરવા જોઈએ

દા ત પાચત પાચ ફેટલ ર — એ પ્રશ્ન ગણિતને પાડવો જોઈએ ધર્મને નહીં ભગ્નમ ફેટલા રવોતે કે એ પ્રશ્ન ભૂગોળને પાડવો જોઈએ ધર્મને નહીં અમુક મારકે વગ નાં દત્તા કે નહીં તે પ્રશ્ન ઇતિહાસકારને પૂછીએ પણ ધર્મને નહીં જગતમાં નરતો ફેટલા છે કે એક કે બે કે ત્રણ પ્રશ્ન દર્શનશાસ્ત્રને પછીએ પણ વચતે નહીં .

ત્યારે ધર્મને તુ પૂછી શકાય કે એને તે જીવન અને વહેવારની જગત પછી જોઈએ આપણે મદાયતી શાત, જિનેન્દ્રિય શી રીતે બની શકીએ ? જગતમાં સુખ, શાંતિ અને નિદ્રાચાર કઈ રીતે ફેલાવી શકીએ ! ગાંધી, બુગોળ, ખગોળ, દર્શનશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ વગેરેમાં પ્રચલિત આપણી માન્યતાઓ ખડન, સંશોધન કે વિજ્ઞાન વડે થતુ હોય તો તેથી ધર્મનું ખડન સમજવાનું નથી ધર્મ તો શાશ્વત છે જગતના અધિકમાં અધિક સુખ માટે છે એનું ખડન કદિ થતુ નથી એટલે ગણિત, ભૂગોળ, ખગોળ, ઇતિહાસ, દર્શનશાસ્ત્ર વગેરે ઉપયોગ ધર્મ (સત્ય - અહિસ - ન્યાય વગેરે)ની વૃદ્ધિ માટે કરવો જોઈએ, અહકાર-વૃદ્ધિ માટે નહિ

માણસો અલગ અલગ ધર્મોમાં પોતાની રુચિ પ્રમાણે કરે છે, અને ધન કમાય છે તેઓ કદિ પોતાના ધર્મને બીજા ઉપર લાદતા નથી.

એવી જ રીતે ધર્મ કમાવવા માટે કોઈ પણ એક શુદ્ધ માધન હોવું જોઈએ તેને બીજા પર લાદવાનો કદાચ ધર્મ સાથે સુમંગત નથી. ધર્મ તો જગતને જોડવાનું—પ્રેમ સબધથી બાધવાનું કામ કરે છે. તે કદિ અહંકાર જગાડી અલગતાવાદ કેળવતો નથી.

બધી નદીઓ દરિયા તરફ વહી જાય છે કદિ નથી વિચારતી કે ખારા સાગરમાં વિલીન થઈને તે પણ ખારી થઈ જશે કારણ કે દરિયાના જળમાંથી વરાળ થશે, વાદળા મનશે અને તેમાંથી અમૃત જેવો વરસાદ વરસશે પાછા એ જ નદી-નાળા ઝરણા વહશે આમ નદીની મીઠાશ તો લૂટાઈ જશે નહીં પણ અમર જ રહેશે. એવું જ દરેક ધર્મ-સાધનનું છે માધ્યમમાં વિલીન થઈ ગયા પછી અમારૂં સાધન કે તાર સાધન, એવું કંઈ રહેતું નથી આમ સાધ્યમાં વિલીન થવાની પ્રેરણા આપવાનું કાર્ય ધર્મનું છે એ ય યાય તો બસ.

ધર્મ એટલે એકતાનું સાધન

દરેક ધર્મની ઉત્પત્તિ 'સ્વ' અને 'પર'ની એક વાક્યતા-એકતા સાધવા માટે હોય છે એકતા ગમે તેનાથી મધાય એજ તેવું જોઈએ એના માટે અહંકારવશ ઝંઘડો ન થવા જોઈએ આચાર-વિચારોની વિવિધતા તો મનુષ્યોની રુચિ પ્રમાણે અને યોગ્યતા પ્રમાણે છે એ અગાઉ આપણે વિચારી ગયા છીએ. જોવાનું મૂળ તો એ છે કે તેની પાછળ ધર્મતત્ત્વ છે કે નહીં ? સત્ય, અહિંસા, પ્રેમ, ત્યાગ છે કે નહીં ? આચાર-વિચાર કે કર્મકાંડને ત્યાં મહત્ત્વ આપવું ન જોઈએ ફરી લેવા જનાર ફેરીની જાત પૂછે છે ન કે વેચનારની જાત ? એમ ધર્મમાં તત્ત્વને પૂછો પણ તેના કર્મકાંડો કે નિયમો અથવા વશસપ્રદાયને ન પૂછો ! આજ અનેકાતવાદ છે, અને આજ સાચી મર્વધર્મોપાસના છે.

તે ઉપરાંત પણ જેમ અલગ અલગ ફૂલોનો ગંજો વધુ જોભે એવું જ વિવિધ ધર્મોના સમન્વયનું સમજવું જોઈએ એકલી દાળ, રોટલી, શાક કે ભાત હોય તેના કરતાં રોટલી, દાળ ભાત, શાક બધાનું

જમણું લિજ્જતદાર લાગે એટલું જ નહીં તે પાત્રક, આરોગ્યદાયક અને રૂચિકર બને છે તેમ બધા ધર્મોના પરસ્પર સહકારથી, સમન્વયથી, બધા ધર્મોની જનતાને અને પોતાને લાભદાયક અને શાંતિપ્રદ બને છે.

એટલા માટે જ મેં સર્વ ધર્મ મંદિરની કલ્પના મૂકી હતી આમ તો સ્વામી સત્યભક્તજીએ સર્વ ધર્મ મંદિર વર્ધામાં બનાવ્યું છે મારી કલ્પના તેના કરતા થોડીક બિન્ન છે એક ગોળ ઓરડાવાળું મકાન હોય તેમાં જુદા જુદા ઓરડામાં જુદા જુદા ધર્મના સાધકો રહેતા હોય તેમની પાસે પોતાની ધર્મોપાસના—ધર્મક્રિયાની સામગ્રી હોય, દરરોજ સવારે—સાંજે બધા સાથે બેમે અને સર્વ ધર્મની પ્રાર્થના કરે સર્વ ધર્મોપાસનાને અસરકારક રીતે સક્રિય કરવા માટેના આ એક વિચાર છે જે વહેવાર પશુ છે એક જ ધરમાં દાળ, ભાત, રોટલી, શાક ખાવાનો જે આનંદ છે તે અલગ અલગ ધરે જઈને એક એક વાનગી ખાવામાં નહીં મળે એવી જ રીતે જુદા જુદા ધર્મોપાસના—ગૃહોમાં જઈને જુદી જુદી આધ્યાત્મિક સામગ્રી લેવામાં અરૂચિ અને કટાણી આવે તેમજ અગવડ પશુ વેઠવી પડે ત્યારે આવા સર્વ ધર્મ મંદિરમાં બધા ધર્મોની આધ્યાત્મિક સામગ્રી અને પ્રેરણા સરળતાથી, શીઘ્ર અને સ્પષ્ટ રીતે મળી શકશે.

ધણા કહેશે કે આ તો બધા ધર્મોને ભેળવીને ખીચડો કરી નાખ્યો ! તેમાં શું સ્વાદ આવવાનો હતો ? ત્યારે એમ કહી શકાય કે આ કંઈ નવું નથી દરેક ધર્મ આવા સમન્વય તત્ત્વોથી સભર જ છે. શિવ અને વિષ્ણુ, અબ્બા અને કાળી આમ પરસ્પર વિરોધાભાષ આપનારા દેવ-દેવીઓને પૂછીને એકી સાથે શાંતિથી હિંદુઓ બેસી શકે છે તે હિંદુ ધર્મમાં રહેલ સમન્વય-તત્ત્વને આભારી છે. આ બધાનો મેળ સાધીને હિંદુ ધર્મે એક સરકૃતિનો જન્મ આપ્યો, ત્યારે જ દેશમાં શાંતિ ફેલાઈ છે.

ક્યારેક આ સમન્વયની ઉપેક્ષા રાખીને કામ કરવામાં આવે છે. તેથી સારામાં સારા કાર્યોનું મૂલ્યાંકન ઘટી જાય છે. દયાનંદ સરસ્વતી

અસાધારણ વ્યક્તિ હતા. પણ તેમણે કેવળ વૈદિક ધર્મના પકડયો. અને તેના મોહના કારણે તેમણે એને- ધર્મોનું ખડન કર્યું. પરિણામે તેમની સાગમા સારી વાતો પણ ઢકાર્થ ગઈ. એટલે જ નવધર્મ સમન્વયનો આવ તો હોવો જ જોઈ એ. એક ધર્મના ઇતિહાસ નપામથુ તો તેમા આવુ સમન્વય તત્ત્વ જરૂર દેખાશે.

હિંદુસ્તાન અને ધર્મસમન્વય :

હિંદુસ્તાનના ખમીરમા તો આ સમન્વયવાદ કે સ્વાદવાદ પડેલો જ છે. અહીં જેટલા ધર્મો, જાતિઓ, મસ્જિદો અને ભાષાવાળા લોકો આવ્યા છે, હિંદુ તેમને પચાવ્યા છે તેમની સાથે સમન્વય સાધ્યો છે.

એક વખત મ્વામી વિવેકાનંદ જ્યારે હિંદુ બહાર ફરતા હતા ત્યારે તેમને પછવામા આવ્યું “ તમે અદતવાદની મોટી મોટી વાતો કરો છો ખગ, પણ તમારા હિંદુસ્તાનમા તુ કે ? ”

સ્વામીજીએ કિતર આપ્યા. “ અમારા હિંદુસ્તાનમા એક વિશેષતા મોટી છે કે અમા બધા ધર્મની મદત્તાને આવકારીએ છીએ. અમારે ત્યાં કોઇપણ પ્રકારનો આગ્રહ મવાતો નથી ”

વાત પણ એમજ છે કે અહીં વદ્દી, પારસી, ક્રિશ્ચી, ઇસ્લામી જે કોઈ આવ્યા તેમને તેમના ધર્મો પાળવા દેવામા આવ્યા છે અને ધર્મોના સારા તત્ત્વો ભારને અપનાવી લીધા છે આ સમન્વય કરી લેવાની જબદસ્ત શક્તિના કારણે દુનિયાના બધા ધર્મોની અસર આજે એક યા બીજા ઉપર પડી છે. ઊંડાણથી જોવા જશુ તો બધા ધર્મોમા સમન્વયનું તત્ત્વ વધારે છે, વિશેષતુ ઓછુ.

સ્થાનકવાસી જૈન મ પ્રદાયમાં ચદ્રમાના આધારે તિથિ ગણવામા આવે છે. પચાગની તિથિ ચૌદસ હોય પણ ચદ્રતિથિ પૂનમ હોય તો તે સુજળ ગણવામા આવે છે. સુસલમાનો પણ એમ ગણે છે. મૂર્તિને પૂજનારા હિંદુઓ, હિંદુઓ, જૈનો બૌદ્ધોમા છે, તેમ નહીં માનનારા

પણ એજ ફિરકાઓમા છે. આપણે ત્યા રવિવારની રમ્મ પળાય છે, સવતના બદલે ઇસ્વીસન લખાય છે, આ બધી અસર ખ્રિસ્તી ધર્મીઓની છે. ઘણા એમ માને છે કે મુસલમાનો કદર છે પણ તેવું કયા છે ? પહોં ટર્કીમાંથી ગયો પેટ-કોટ પણ મુસલમાનો પહેરતા થઈ ગયા અને દારૂને અડવાની સદત ના છતા દારૂ પણ પીએ કે. મૂર્તિપૂજના બ્યાપક અર્થમા જોવા જઈએ તો પીર, દરગાહ, તાબિયા, અને છાપી વ.ન પૂજની તેમા આવી જાય છે

આમ થાય છે, એમા આશ્ચર્ય પામવાનું જરાયે નથી ધર્મનું કામ તો એજ રહ્યું છે કે જુદા જુદા આત્માના અનાગ તત્ત્વોને મેળાવી દેવા, એનકડપતામા એકતા આણવી, અને તેનાજ ક્રમે બધા ધર્મો એક થાય, નવાદી બને એમાજ જગતનું કલ્યાણ. આપણે બધા ધર્મોને નદીની કિપમા આપી છ ઘણાને ડર છે બધા ધર્મો ભેગા કરવા જતા ગદકી વધશે આ બધ અસ્થાને છે

નદી સમુદ્રને મળવા જાય છે ત્યારે તેમા કયરો અને ગદકી પણ માથે હોય છે, પણ એ કયરો અને ગદકીને નદી કહેતા નથી. એમા વહેતા નિર્મળ જળન જ નદી કહીએ છીએ ન પાણીનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, ખેતરમા એના પાણીથી સુદર પાક થાય કે તે છતા બાકીનું પાણી સાગરમા મળે છે જે ફરી વાદળા મનીને જગતને પાણી પૂર પાડે છે ત્યારે કોઈ એમ નથી કહી શકતું કે આ વરસાદમા અમૂક નદીનું પાણી છે એવી જ રીતે સર્વધર્મોપાસક વિવિધ ધર્મ રૂપી નદીઓના કયરો કે ગદકીને જોતો નથી પણ તેના વિશુદ્ધ જળનો ઉપયોગ કરે છે અને પરમાત્મા રૂપી જિનેશ્વર રૂપી સાગરમા મળી જાય છે ત્યાં ગયા પછી કેવળધર્મ ધર્મ રહે છે. નામનો લોપ થઈ જાય છે.

ચોગી આનંદ ધનજી કહે છે —

षडदर्शनं जिन अग भणोजे न्यास षडग जे साधेरे
सागरमाहे तटिनी बसत है तटिनी सागर भजनारे
जिनवरमाहे सखला दर्शन छे, दर्शन जिनवरभजना छे

“તે વખતના છ દર્શનો જિનભગવાનના અંગે છે જિનવરરૂપી સાગરમા બધા દર્શનો, બધા ધર્મતત્ત્વો સમાઈ જાય છે જમારે એક એક દર્શનમાં જિનવર નહીં સમાય ” આમ એક એક ધર્મ નોખો રહે અને સપૂણું સત્યરૂપી જિનેશ્વરના સમાવેશનો દાવો કરે તે ખોટા છે પણ બધા ધર્મ પ્રવાહો જિનેશ્વરરૂપી સમુદ્રમા સમાવી શકાય તોજ તે પૂણું સત્ય કહેવાય જૈન ધર્મ કહે છે કે સપૂણું-સત્ય-વિચારને શબ્દોમાં સમાવી શકાતો નથી સર્વસોએ જોટલુ જાણ્યું છે તેટલુ તેઓ કહી શક્યા નથી તે તો એનો એક અશ્વજ કહી શક્યા છે

ધર્મ એક; રૂપ અનેક

દરેક ધર્મમા કોઈને કોઈ સત્ય રહેલું છે અને સત્ય પરસ્પર વિરોધી ન હોઈ શકે. તેથી કરીને ધર્મો પણ વિરોધી ન હોઈ શકે

વેદમા કહ્યું છે —

एक सत् विप्रा बहुधा वदन्ति

સત્ય એકજ છે પણ તેને જાણનારા વિદ્વાનો અલગ અલગ નામે રજૂ કરે છે.

ધર્સાઈધર્મમા ઇશુ ખ્રિસ્ત પોતાના શિષ્યોને કહે છે.— “ તમે એમ ન માનતા કે તમે જ મારા શિષ્યો છો, અને હું તમારા જ મકાનમા રહું છું. મારા ખીજા મકાનો પણ છે ”

ઇશુએ એકવાર પોતાના હાથમા ફૂલો લઈને મૂઠી વાળીને શિષ્યોને કહ્યું “ મારી આ મૂઠીમા જોટલા ફૂલો છે, એની બહાર પણ ધણા ફૂલો દુનિયામા છે એવી જ રીતે મારી પાસે આવ્યું સત્ય એજ સત્ય સત્ય છે એટલું જ નથી પણ મારી બુદ્ધિની શુદ્ધાની બહાર પડેલા સત્યો પણ સત્ય છે

હિંદુ ધર્મમાં કહેવામા આવ્યું છે —

सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म

સત્ય અનત જ્ઞાનમત વ્યાપક બ્રહ્મ છે. તે આખા જગતમાં વ્યાપક રીતે ફેલાયેલું છે. હિંદુ ધર્મે તો ખીજા ધર્મોને અપનાવવા અને પરિચય કરવા માટે શા માટે કરવું જોઈએ ? જ્યારે તેણે સાખ્ય, યોગ, પૂર્વમીમાંસા, ઉત્તરમીમાંસા (વેદાંત) ન્યાય અને વૈશેષિક ઉપરાત જૈન, બૌદ્ધ અને ચાવકિ એમ નવ દર્શન સુધ્ધાંનો પોતાનામાં સમાવેશ કરી લીધો છે સોનું ગમે ત્યાં પડ્યું હોય ગદકીમાં પણ, તોયે તેને ઉપાડી લેવામાં આવે છે. તેવી રીતે સત્ય ક્યાયે મળતું હોય તો તેને લેવામાં શા વાંધો છે ?

સર્વધર્મ આત્મીયતા ફેળવવી

મઘકાલે શ્રી રામનારાયણ પાઠક મારી પાસે પોતાના લખેલા ચાર પુસ્તકો લાવ્યા હતા. તેમણે આ ચાર પુસ્તકો, હિંદુ ધર્મ, ઈસ્લામ ધર્મ, ઇસાઈધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ ઉપર લખ્યા છે. તેમણે મને કહ્યું : “ મારે હવે જૈન ધર્મ ઉપર પુસ્તક લખવું છે માટે આપ મને માર્ગદર્શન આપો ! ”

મેં કહ્યું “ આપ તો જૈનધર્મ, હિંદુ ધર્મમાં આવી જાય છે. કારણ કે હિંદુધર્મ એટલે હિંદમાં પેદા થયેલા બધા ધર્મો જૈનધર્મ સંશોધક ધર્મ છે. વૈદિક ધર્મમાં તેણે પુખ્ત જ સંશોધન કર્યું છે. તે માટે એનું ખેડણ સ્વતંત્ર રીતે થયું હોઈ તેની એ એક વિશેષતા છે. ”

લોકમાન્ય તિલક જેવાએ કહ્યું છે કે, વૈદિક ધર્મ ઉપર અહિંસાનો જો કોઈ પ્રભાવ હોય તો તે જૈનધર્મનો છે હિંદુ ધર્મમાં અહિંસાનો નવો ચીસો નાખીને, એટલા પ્રમાણમાં જૈનધર્મે અને પોતાનામાં રૂપાંતર કરી નાખ્યું છે. જૈનધર્મની કોઈ વિશેષતા હોય તો તે અહિંસાની છે.

કોઈ કહેશે કે શીખ ધર્મ જુદો છે. શીખ ધર્મના આચાર, વિચાર અને ઉપાસ્ય દેવ જોતાં તેનો સમાવેશ હિંદુ ધર્મમાં થઈ શકે

છે શીખનો અર્થ શિક્ષિત તાલીમ પામેલો પણ થાય છે તેને શિષ્ય પણ કહેવામાં આવે છે. મુસલમાનોના હદ બહારના જુદાં પંખખમાં વધી જતા કેટલાક જૂવાન વીરોને તલવાર દ્વારા તાલીમ આપી પ્રતિકાર કરાવ્યો હતો, લોકો મરણિયા યુદ્ધને જૂઝઘ્યા હતા તે લોકો શીખ કહેવાયા. ધર્મ ઉપરથી તે આજે એક કોમ બની ગઈ છે, અને શીખધર્મ પાળે છે

ઈસ્લામ ધર્મ કેવળ હિસાની વાત જ કરે છે, એવું નથી, તેમાં કેટલાક સુદર તત્વો છે. સૂફી વ પથ અધ્યાત્મિકની આપણા જેવી જ વાતો કરે છે, તેનો વિશ્વમધુત્વનો મિધ્ધાત ધણો ઊંચો છે, જે કે ત્યાં પણ કેટલાક કોમી અને ઝનૂની તત્વો છે ખરા, પણ મુસલમાનો સાથે ભાતૃત્વ ભાવ બાધવો હોય તો તેમને પણ સાથે લેવા જોઈએ જો-હત્યા અગે ધણાં લોકો ખુમ ખુમ પાડે છે પણ જે તે ખરેખર બધ કરાવવી હોય તો આપણને તેમનામાં બળવું પડશે અને તેમને સાચી વાત સમજવી પડશે તેઓ મળશે એટલે કે તેમના અનિષ્ટો કે આવરણો ઝીકાગ્વા એવું કંઈ નથી. ખાન અબ્દુલ ગફારખાન, વગેરે જેવા ધણા સારા મુસલમાન નેતાઓ છે. આપણા બાલનળકાઠા પ્રાયોગિક મધના પ્રમુખ શ્રી ગુલામભાઈ રસૂલભાઈ કુરેશી ઇસ્લામી છે છતાં તેમને સર્વ ધર્મ પ્રત્યે સદ્ભાવ છે ગાંધીજીના ચુસ્ત અનુયાયી છે એક બાજુ કુરાનનો અભ્યાસ કરનાર અને બીજી બાજુ સ્વરાજ્ય માટે જેલમાં જનાર છે એક બાજુ ગુજરાતમાં તોફાનો શાત કરવા માટે શુદ્ધિપ્રયોગમાં આઠ ઉપવાસ કરનાર અને બીજી બાજુ જૈનધર્મની સાથે આત્મીયતા સાધવા માટે પર્યુષણમાં અઠાઈ જૈન વિધિ પ્રમાણે કરે છે જૈનો સાથે આત્મીયતા કેળવવા માટે પર્યુષણમાં ગમ લેતા હોય છે

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે જો એક ઇસ્લામી જૈનધર્મની સાથે આત્મીયતા ધરાવી શકે છે, તો એક જૈન પણ ઇસ્લામ ધર્મની સાથે આત્મીયતા ધરાવી શકે છે. આ અગે કોઈએ વેશ, ધર્મ કે

શુદ્ધ ક્રિયાઓ છોડવાની જરૂર નથી. કેવળ આત્મીયતા કેળવવાની જરૂર છે. રસખાન, રહીમ અને કબીર જેવા ધર્મી મુસ્લિમ કવિસંતોએ કૃષ્ણ અને ભગવાનના ગીતો ગાયા છે. સૂફીનાદે રામ-રહીમને એક જ ગણાવ્યા છે એટલું જ નહીં, આજે પણ રેહાના તૈયમજી જેવા કૃષ્ણભક્ત મુસલમાનમાનુષ્ય પણ છે સમ્રાટ અકબરે બધા ધર્મોના સાર ભેળવી દીને-ઇન્નાહી (ભગવાનનો ધર્મ) ચત્તાવ્યો હતો. અશોકે પણ બૌદ્ધધર્મી હોવા છતાં બધા ધર્મો પ્રતિ આદર વ્યક્ત કર્યો હતો અને સમાન આદર રાખવાનું પોતાના શિલાલેખોમાં સુચવ્યું હતું.

રખે, કોઈ એમ માને કે બધા ધર્મોની ઉપાસના કરવા જતા તેની ગદગદી લાગણે વર્ષોથી પડેના સસ્કારો, રૂઢિઓ અને અવશ્રદ્ધાના આવરણોના કારણે પહેલી નજરે બધા ધર્મોમાં કંઈ ને કંઈક ખરાબો દેખાય, પણ, સર્વધર્મોપાસક તો મા પોતાનું માળક ગદુ થાય ત્યારે તેને શુદ્ધ કરે એવી જ રીતે ગદગદીને ધોઈ સાચા અને શુદ્ધ ધર્મતત્ત્વને અપનાવે.

ધર્મો અને એકતાનો આદેશ :

સર્વધર્મ ઉપાસના કરવાનું કોઈ નવું તત્ત્વ નથી. દરેક ધર્મમાં એ તત્ત્વ એક યા બીજી રીતે પડેલું છે એટલું જ નહીં, પ્રાર્થના, પૂજા, પશ્ચાત્તાપ, ત્યાગ, દાન, પ્રેમ આ બધા ગુણો અને કેટલીક ક્રિયાઓ તો બધામાં સમાન રીતે મળે છે ઉપવાસ, રોગ્ન, અને એકાદશી એક યા બીજી રીતે એકજ પ્રકારની ક્રિયા છે પ્રતિક્રમણ, એકરાર (Confession) કે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ એક જ ભાવના વ્યક્ત કરે છે. ત્યાગને દીપાવવા માટે દાન વ્યુત્સર્ગ અને બલિદાનનો ઉદ્દેશ દરેક ઠેકાણે છે. આમ ઊંડાણથી જોઈએ તો ક્રિયાકાંડો પાછળની ધર્મભાવનાનો પ્રવાહ એક લાગ્યા વગર નહીં રહે.

ગીતા ૨૫૪ ૩૫૯ કહે છે.—“દરેક પોતાના ધર્મ ઉપર ચાલવું જોઈએ અને બીજાને તેના ધર્મ ઉપર ચાલવા દેવું જોઈએ. દરેકને

પોતાનો ધર્મ ચેતરકર છે, જેની જે ઉપાસના ઉપર મદ્દા છે તેના માટે તે જ વસ્તુ અનુકૂળ છે

કુરાનમાં પણ આ જ વસ્તુ મળે છે. “ ખુદાએ દરેક કોમ અને મુલક માટે રસૂલ (પયગમ્બર) મોકલ્યા છે જેટલા રસૂલો મોકલ્યા છે તે બધાની જમાત એક છે તેમા ફરક ન કરવો જોઈએ. દરેક મઝહબમાં જેટલા ફિરક્તા-સત થયા છે તે બધાનુ હદય એક છે જે કઈ બેદ દેખાય છે ને સ્વાર્થી લોકોએ જાઓ કરેલ છે.

જૈનધર્મ તો શુણ્યપ્રધાન ધર્મ છે. એટલે તેના ધણા આચાર્યોએ સર્વધર્મ ઉપાસનાને સૂચવતા સૂત્રો કહ્યાં છે આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ કહે છે —

પક્ષપાતો ન મે વીરે, ન દ્વેષ કપિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્ વચન પસ્ય તસ્ય કાર્ય પરિગ્રહ ॥

મને મહાવીર પ્રતિ પક્ષપાત નથી કે કપિલ વગેરે ખીજા દર્શનોના પ્રવર્તકો પ્રતિ દ્વેષ નથી યુક્તિસંગત જેવુ વચન છે તેને મહશ્વ કરવુ જોઈએ.

સબોધ સતરીમા કહેવામા આંચુ છે —

સેયબરો ય આસબરો વા બુઝો વા તહ વ અન્નોવા ।

સમમાવ માવિયપ્પા રહહ મુક્કલ ન સદેહો ॥

જૈન શ્વેતાખર હોય કે દિગખર, ખુદ્દ હોય કે અન્ય ગમે તે હોય જેનો આત્મા સમભાવથી યુક્ત છે તે મેક્ષને પામે છે, એ નિસદેહ છે.

ભગવાન મહાવીર અને તેમના સાચા ભકતો જેમા હરિભદ્રસૂરિ, હેમચંદ્રાચાર્ય, સમતભદ્રાચાર્ય, યોગી આનંદ ધનશ્ચ, રત્નમંભસૂરિ, પૂ જવાહરલાલ મ. વગેરેએ સર્વધર્મનો પ્રચાર કર્યો જ છે. જૈનમતી વસ્તુપાળ-તેજપાળ અને વિમળશાહ વગેરે પણ મુસલમાનોની ધર્મજાત

કરતા હતા. તેમણે મુસલમાનોની - મસ્જિદો પશુ બધાવી દીધેલી અને હિંદુ મંદિરોની પ્રતિષ્ઠાપના પણ કરેલી.

શિવાજી મહારાજ અને સમર્થ રામદાસ જ્યાં જ્યાં મોકા મળતો ત્યાં મુસલમાનોની મસ્જિદમાં જતા શિવાજીએ તો હજ કરનાર યાત્રાળુ માટે ઉત્તમ પ્રબંધ કરાવ્યો હતો.

સર્વધર્મ સમન્વય અને હિંદુ-મુસ્લિમને એક માનનારા શીખગુરુ કવિ નાનકે કહ્યું —

હિંદુ મુસલમાન દોનો માફ કસબી
 એક લિન્દી માલા એક લીની તસબી

કબીરે કહ્યું —

એક પૂરબ, એક પચ્છિમ નિહારે,
 પઢી પઢી પાય ધરણી શિર ઢાલે

સર્વધર્મ ઉપાસનાની આ સાધના અશોકથી લઈને અકબર, અને અકબરથી લઈને ગાંધીજી સુધી સતત ચાલુ રહી છે. ગાંધીજીની રામધુનમાં જ્યાં “ રઘુપતિ રાધવ રાજ્ય રામ છે ” ત્યાં “ અલ્લાહ ઈશ્વર તેરે નામ, સખકો સન્મતિ દે ભગવાન ! ” તેમજ “ બજમન બજમન રામરહિમ બજમન બજમન કૃષ્ણ કરીમ ” જેવી સર્વધર્મોપાસનાની પ્રાર્થના-ધુન છે.

ધર્મ-ઉપાસના એટલે કે સત્યને પકડવું ! એકજ ધર્મના સારને સાચી રીતે લ્યો, તારવો અને તમે સાધક બની જશો. “ એક સાધે તે જગ સાધે ! ” તે આતુ નામ છે પણ જડની માફક એકજ ગુરુના શરીર કે વેશને પકડી રાખતા અથવા એક જ સપ્રદાયના બાહ્ય ચિહ્ન કે અથને પકડી રાખે અને તેના જોડાણમાં ન જતરે તો તે બધું ખોટું. વિનોબાજીએ સાચે જ કહ્યું છે કે “ બધી નદીઓતુ મીઠું પાણી દરિયામાં ભળવા છતાં સાગર ખારો જ છે ” કારણ કે આખી માનવીય અધ્યત્મિકતા વેશ, અથ કે શરીરને પકડી રાખવાથી કઈપણ ફાયદો નહીં મળે. પણ

વિવેકપૂર્વક આત્મભાવે તત્ત્વજ્ઞાન અને સદાચાર એ બન્નેને મુખ્ય ગણી; ક્રિયાકાંડોને ગૌણ ગણી સર્વધર્મોપાસના થશે તોજ મોટો લાભ થશે. હમેશા સત્યને પકડવું જોઈએ. તે મળી જતા બધા ધર્મો પોતાના લાગશે—બધા ધર્મસ્થળો પોતાના લાગશે

સર્વધર્મ ઉપાસકે તો બધા ધર્મસ્થળોમા ઉપરોક્ત દૃષ્ટિએ જવું જોઈએ તેણે એવો ચીલો પાડવો જોઈએ જેથી ધર્મસ્થળો, દરેક સત્ય અહિસાના સાધકો માટે ખુલ્લા થાય સહુએ એક સાથે બેસીને વિચાર-વિનિમય કરવો જોઈએ એક બીજના પર્વો કે તહેવારોમાં ભળવું જોઈએ ત્યારે જ સર્વધર્મ ઉપાસનાનું સમગ્ર રૂપ આવશે

ચર્ચા-વિવારણા

ગુરુમહતા ઉપર અગાઉની ચર્ચા ચાલતી હતી તેના સદ્ભક્તો સર્વધર્મ ઉપાસના ને બેસાડીને ચર્ચાના સાર બન્ને વિષય અંગે નીચે મુજબ કરવામા આવ્યો — પરપરાથી ગુરુ ન માનતા, ગુણ દેખાય ત્યાં ગુરુ માનીએ તો સુધર કામ થાય, જેમ ધર્મ અંગે સદાચારને મુખ્ય રાખી કર્મકાંડોને ગૌણ રાખી તત્ત્વજ્ઞાનનું પીઠબળ મળતા ધર્મના અનિષ્ટો દૂર થાય અને વશપરપરાના ધર્મસપ્રદાયમા રહેવા છતાં અનિષ્ટોથી દૂર રહી બીજા ધર્મસપ્રદાયોના ઈષ્ટો અપનાવી શકાય તેમ પરપરાના ગુરુને માનવા છતાં બીજા ગુરુઓ અને બીજા નાના મોટા ગૃહસ્થ સન્યાસી સૌની પાસેથી ગુણો મેળવી શકાય.

ઓ. દેવલભાઈ “આમ અમે વશપરપરાથી બીજપથી છીએ તેમજ બીજા બાહ્ય સ્થાનકવાસી જૈન પંથના છીએ બીજપંથમા અસ્પૃશ્યતા નથી પણ, ને વાતને લોકો જાહેરમા આચરતા નથી. મેં એ ગુણને જાહેરમાં આચર્યો. એથી અમારા બીજપંથ આગેવાને ગુસ્સે થઈને કહ્યું “આ શું કરો છો ?”

“આપણે બીજપથીએ આબડછેટ રાખતા નથી. તે ગુણને હુ વ્યાપક બનાવુ છું.” એ કહ્યું. તેઓ કઈ ન બોલી શક્યા આ રીતે પથના ગુણોને જાહેરમા પ્રગટાવવાથી એ દોષનુ સ્વરૂપ લેતા અટકશે. તેવી જ રીતે જૈનધર્મમા રહેવા છતાં ઇતર ધર્મસપ્રદાયના ગુરુઓમાથી ગુણુ લઈ શકાય છે, એજ સારો માગ છે નહીંતર વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય રૂધાવાનો સબવ છે. તેમા વાડો ધણે, ધટે નહીં.”

શ્રી. બ્રહ્મચારીજી “દરેક ધર્મો અને ધર્મગુરુઓ સારા સ્વરૂપમા રહે અને સ્વત્રેયની સાથે સમાજ કલ્યાણુ કરે એ આજની રચનાત્મક કાર્ય રેખા અને જગતની માગ છે ”

પૂ. નેમિસુનિ સર્વધર્મ સમન્વયથી નીચેના આઠ ગુણોનો લાભ મળી શકે છે — (૧) સત્ય શોધકતા, (૨) ધાર્મિક હૃદય ત્યાગ, (૩) અનેકાત પ્રાપ્તિ, (૪) સ્વત્વ મોહનો ત્યાગ, (૫) ઇતિહાસ પ્રકાશ, (૬) કૃતગતાનું ઋણુ ફેડવું, (૭) ધર્મમર્મસૂતા (૮) સામાજિક શુદ્ધિ

(૨૯-૭-૬૧)

સ્વધર્મ ઉપાસનાનાં તત્ત્વો

સ્વધર્મ ઉપાસનાને પાકી બનાવવા માટે, સર્વે ધર્મોના તત્ત્વોનો બરાબર અભ્યાસ અતિ આવશ્યક છે. તેની સાથે સર્વે ધર્મોના વિશિષ્ટ સદેશાઓનું રહસ્ય પણ સમજી લેવું અનિવાર્ય બને છે.

સર્વે ધર્મોપાસના કરતી વખતે સાધકની સામે અનેક સવાલો ઊભા થાય છે. સહુથી પહેલો સવાલ એ થાય છે કે જો બધા ધર્મો સારા હોય અને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ સરખા હોય તો પછી બધાનો સમન્વય કરવાની જરૂર શી છે ? એક જ ધર્મ રાખવામા આવે તો યે ખોટું શું છે ? અકબર ખાદશાહે બધા ધર્મોની એકતા રૂપે 'દીને-ઈલાહી' ચલાવેલો. તો એવો એક ધર્મ શા માટે ન ચાલી શકે ?

પહેલી વાત તો એ છે કે એ વાત માનવ સ્વભાવની વિરુદ્ધમા છે. દીને-ઈલાહી પણ લાંબો સમય ન ચાલી શક્યો એનું એક કારણ તો આજ હવે અને બીજું કારણ એ છે કે આવી કોઈપણ વાત વહેવારિક બનતી નથી. માનવ સ્વભાવ એટલો તો વિલક્ષણ છે અને એટલી બધી વિવિધતાથી ભરેલો છે કે ધર્મનું પ્રકટીકરણ એકરૂપે થઈ શકે જ નહીં. કદાચ એમ માની પણ લઈએ કે જગતમા ક્યારેક એક જ ધર્મનું નિરાપદ પ્રચલન થયું તો પણ માનવપ્રકૃતિને અને રૂચિને જોતાં એ જ નિષ્ફળ ઉપર આવવું પડશે કે આગળ જતા તે ફટાઈ જશે અને આજની જેમ પરસ્પર સંઘર્ષ ચાલુ જ રહેશે. એક અખડ ધર્મની આશા વાસ્તવિકતાને નકારવા જેવી છે.

એટલે જ દરેક ધર્મને તેના સ્થાને રહેવા દઈને આપણે તેમની વચ્ચે પ્રેમ અને શ્રદ્ધાના ભાવ સ્થાપવા માગીએ છીએ તે તે ધર્મોના આદર્શોમાં એકરૂપતા તો નહીં પણ એકતા આણવા માગીએ છીએ.

ધર્મો વચ્ચે જે વિષમતા, વિભિન્નતા અને તેના કારણે ચેર-વિશેષ છે તેને સ્વધર્મ ઉપાસના વડે દૂર કરવા માગીએ છીએ.

આપણે એક ધરનો દાખલો લઈએ. ત્યાં બાળક છે તો તેને દૂધ જોઈશે, માંદો હશે તેને ખિચડી જોઈશે, તદુરસ્ત હશે તેને રોટલી-દાળ વ. જોઈશે; પણ ખોરાકની આ બિન્નતા હોવા છતાં ધરવાળા પરસ્પર બાંધશે નહીં, તેમ જ એકબીજા ઉપર પોતાની રૂચિનો ખોરાક લાદશે નહીં, પણ જેને જે જોઈએ તે પ્રમાણે સમવક કરી આપશે એમાં કાંઈને વાધો શેવા જેવો હોતો નથી. બધા સાથે જમશે, સાથે બેસશે, એક ધરમા રહેશે, એક ધરમા જોવા જઈએ તો ધણીવાર ધર્મબેદવાળી વ્યક્તિઓ પણ હોય છે; છતાં તેઓ સાથે જ રહે છે. તેવી જ રીતે ધર્મના પુરુષ પણ જુદા જુદા ધાર્મિક ક્રિયાકાંડો જોઈને સંધર્ષ નહીં કરે પણ સમાધાન અને સમન્વય વડે એકતા આણવા પ્રયત્ન કરશે.

ન્યાય વિધિને કુટુબ માનીને “વસુદૈવ કુટુબકમ્” ચાલવાનું છે. તેમજ જગતના સર્વ જીવો સાથે મૈત્રી “મિત્રી મે સબ્બજીએસુ” કહીને સક્રિય કરવાની છે પછી એકતા જ સાધવાની રહે છે.

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આ પ્રહાડ ચૌદ રાજી લોક પ્રમાણ છે. તેમાં વાધને સ્થાન છે અને બકરીને પણ આમ પરસ્પર વિરોધીને પણ એક જ પૃથ્વી ઉપર રહેવાનું છે. તે સમન્વય સંધાય ત્યારે જ થઈ શકે. બધા પ્રાણીઓમા આત્મા છે. શ્રીમદ્જી કહે છે : “જિનપદ અને નિજપદમા એકતા છે.” વેદાત દર્શન પ્રમાણે પ્રહાની દષ્ટિએ બધા જીવોમા અબેદ છે-અદ્વેત છે. માટે જે બિન્નતા દેખાય છે તેને દૂર કરી એકતા સાધવી રહી.

સર્વ ધર્મોને સરખા ગણવા જતાં ધણાને ડર લાગે છે કે સારા અને નરસાને સમાન મહત્વ અપાઈ જશે. જેમ ચોર અને શાકુકારને સજ્યા બધીએ તો ચોર ધંધો નહીં બદલે પરિણામે અનીતિને પ્રતિષ્ઠા

મળી જાય એવી જ રીતે બધા ધર્મેની સરખા ગણવા જતાં જે ધર્મમાં જીજ્ઞાસુ છે તેને સુધરવાની તક કયાંથી મળશે ?

આ તુલના પણ ખોટી છે. દરેક ધર્મો સરખામત બને એટલે કેટલીક વિકૃતિઓ તો દરેક ધર્મમાં આવે. પણ એ વિકૃતિઓ એવી નથી કે ચોર અને શાહુકાર જેવું એ વિરોધી હોય. રૂપે ધર્મો બની જાય દરેક ધર્મ સ્થપાયો ત્યારે તે વખતનો માનવસમાજ અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે બન્યો છે; ત્યારે કલ્યાણકારી દૃષ્ટિએજ તેની સ્થાપના થઈ હોય છે એટલે તેમાં આજની દૃષ્ટિએ વિકૃતિઓ લાગે તો તેના કારણે ધૂણા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. સર્વધર્મોપાસકે તો વિકૃતિઓ છોડીને તેનાં સારાં તત્ત્વોને ગ્રહણ કરવાના હોય છે. કોઈ પણ નગર એવું નહીં હોય કે ત્યાં કચરો કે ગદકી બિલકુલ ન હોય પણ સાફ નગર તેના સારાં તત્ત્વોને લઈને છે અને એજ તત્ત્વોને લોકો જુએ છે એવુંજ ધર્મ અંગે સર્વધર્મોપાસકે વિચારવાનું છે.

ધણીવાર પોતાના ધર્મને શ્રેષ્ઠ માનીને ચાલવામાં પણ ઉદાર ધર્મને સાકડો બનાવી દેવામાં આવે છે. આવું જૈનધર્મ માટે બન્યું છે. કોઈ જૈનને પૂછો “તમારા ધર્મમાં જીજ્ઞાસુ ખરી ?”

તરત જવાબ મળશે. “જૈનધર્મ તો વિશ્વધર્મ છે. પછી જીજ્ઞાસુ કયાંથી હોય ?”

“તો પછી અમે તેને માનીએ કે તમારા જૈનધર્મસ્થાનક કે મદિરમાં આવીએ !” આવો પ્રશ્ન પૂછો ! તરત એવો જવાબ મળશે કે “પહેલાં અમારી ક્રિયાઓ પાળો, અમારો વેશ પહેરો અને અમે જે રીતે માનીએ છીએ તે રીતે ભગવાન મહાવીરને માનો !”

આવો જવાબ મળવાનું કારણ એકજ છે કે તેનામાં પોતાના ધર્મની શ્રેષ્ઠતાનો ખોટો અહકાર છે. એટલેજ તે પોતાને સર્વશ્રેષ્ઠ માની બીજાને નીચે પાડતો ફરે છે. જ્યાં યુદ્ધ છે, ચારિત્ર્ય છે, દર્શન

છે ત્યાં અહંકાર રહેતો નથી, પણ જ્યાં હણુપ આવે છે ત્યાંજ અહંકાર પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે. તેના હાથા અને છે ધર્મ, ધર્મપુરૂષો અને ધર્મગ્રંથો તે જાને બલે ગમે તેવો નકામો, ગુણહીન કે ચાન્ડિયહીન હોય પણ “અમારા ભગવાન, અમારો ધર્મ, અમારા ધર્મગ્રંથો તમારા ઇશ્વર, ધર્મ અને ગ્રંથો કરતા શ્રેષ્ઠ છે” એવી વાતો કરતો રહે છે એજ અહંકાર વશ તે આસ્તિક-નાસ્તિક, ઇમાનદાર કે કાફિર, મિથ્યાત્વી કે સમક્તિ વગેરે ભેદો પાડતો ફરે છે અને સમ્યાઈ, માનવતા, બ્રાતૃત્વ અને સુખશાંતિને અહંકારની વેદીએ હોમતો ફરે છે

આ અહંકારની પૂજા કરવા માટે તે ગમે તે ભોગે અનુયાયીઓ વધારવાની ચિંતા કરતો રહે છે, પરિણામે ઇતિહાસના પાને પોતાના ધર્મનાં ઝડો રોપવા લાખો માણસોને ધર્મના નામે ખોટી રીતે કતલ કરી નાખવાના દાખલા જોવા મળે છે અહંકારમાર્થી જે ઝનૂન પેદા થાય છે તેનું આ પરિણામ છે તે માયો ધર્મ ફેલાય એ જોતો નથી પણ ધર્મના આધળા અનુયાયીઓની સખ્યા વધે એનાજ પ્રયત્નો કરે છે આમ ધર્મને અનુદાર અને મ કુચિત્ જનાવનાર તો તે ધર્મના અધ બકતો હોય છે

એકવાર એક પ્રખ્યાત મુસલમાન બાઈને પૂછવામા આવ્યું
“ગાંધીજી કેવા છે?”

તેમણે કહ્યું “બહુ બલા છે, શરીફ છે, સત્ય, અહિંસામા મક્કમ છે”

તેમને પૂછવામા આવ્યું “ઈસ્લામની દૃષ્ટિએ તમે એમને કેવા માને છો?”

તેમણે કહ્યું “ઈસ્લામની દૃષ્ટિએ હલકામાં હલકા માણસ છે”

અહીં વિચારવાનું એ છે કે સદ્ગુણોને પણ ધર્મ ન મનાય તો પછી ધર્મ કયો? તેમના આધળા ધર્મ ઝનૂન પ્રમાણે, “પોતે માની

સીધેલા ધર્મસ્વરૂપ સિવાય કોઈ બીજો ધર્મ હોઈ શકેજ નહીં. કુસન સિવાય કોઈ ધર્મગ્રંથ પવિત્ર ન હોઈ શકે. તેમજ તેજ મુસલમાન સારો છે જો ફાદી રખાવે, નમાઝ બણે અને સુન્નત કરાવે.” આવી ધર્માધિતાને દૂર કરવા માટેનો સાચો ઉપાય સર્વધર્મ ઉપાસનાજ છે.

કેવળ ઈસ્લામીભાઈ નહીં, પણ કદર જૈનભાઈને પૂછશે કે : “ માંધીજીને તમે જૈન માનશો કે નહીં ? ” તો તે કહેશે ‘ ના ’ કારણકે માંધીજી કદમૂળ ખાતા હતા. રાત્રિભોજન પણ કરતા હતા ત્યારે માંધીજીના આચાર વિચાર અગે તેમને જણાવીને તેમને જૈન માનવાનું કહેશે તો પણ તે નહીં માને અને કહેશે અમારૂં સમકિત નહોતું લીધું જૈન ધર્મને આ રીતે તેના અનુયાયીઓએ સકુચિત બનાવી દીધો છે. એ તો પાળે એનો ધર્મ છે. તેમા શ્રાવકોની મર્યાદાની અદર જોટલા ગુણ છે તે આવી જાય છે કયાયે વ્રતોમા એમ નથી લખ્યું કે જૈનકુળમા પેદા થનારે તેને પાળવાના છે પણ ગુણ કક્ષાએ વિકસિત આત્માએ તેને પાળીને આત્મવિકાસ સાધવાનો છે.

જૈનધર્મે તો સર્વદર્શન સમન્વય માટે રચાદવાદ આપ્યો અને એનાજ પર પરાગતના અનુયાયીઓ સમન્વય કે સરોધન કરનારને સમકિત ન ગણે એ જૈનસિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ ખોટું છે

આનંદ ધનજીએ કહ્યું છે —

જૈન જિનેશ્વર વરમુક્તમાગ અતરંગ બહિરગેરે

એમણે જૈનદર્શન (જૈન તત્ત્વજ્ઞાન) ને જિનેશ્વરનું શ્રેષ્ઠ અંગ કહ્યું છે શરીરમા બધું હોય પણ જો માથું ન હોય તો કેવું લાગે ? અથવા માથું બગડી ગયું હોય તો તે કેવું લાગે ? જૈનદર્શનને માથું એટલા માટે ગણવામા આવ્યું છે કે સમગ્ર વિશ્વના જોટલા સારાં તત્ત્વો છે, બધા ધર્મોના જે સત્યો છે તેનો સમાવેશ તે કરી શકે છે જો એમ ન થઈ શકે તો પછી તે વાત નામની રહી જશે. તિલક મર્યા ત્યારે તેમનું માથું પ્રદર્શનમા મૂકવાની માગણી થઈ, એવી જ રીતે જૈનદર્શન પણ પ્રદર્શનની વચ્ચે બની જશે.

માંધીજીએ સર્વધર્મ સમભાવની આપના કરીને વિશ્વધર્મચુરને માગ ખુલ્લો કર્યો છે. તેમની પાસે ગમે તે દેશ, કોમ, વેશ કે ધર્મના માણસ કોઈ પણ પ્રશ્ન લઈને જતો તેને તેઓ ધર્મના ગળથી માખી ઉતાર આપતા જોનો અમારો ધર્મ વિશ્વધર્મ છે એમ કહે છે, ત્યારે તેણે દરેક ક્ષેત્રોના પ્રશ્નો ધર્મદષ્ટિએ ઉકેલવા જોઈએ.

સત્ય એટલું બધું વ્યાપક છે હજારો ધર્મધુધરો પરપરાગતથી પણ તેને રજૂ કરે તો પણ તેનું સંશોધન નવી પેઢી કરતી જ રહેશે, તેની પૂર્ણતાને પામી શકાશે નહીં. જેમ આખા વિશ્વનું પાણી ઉભેલી કે પી શકાતું નથી, એનો અર્થ એમ નથી કે તરસ છીપાવવા જળાશયો તળાવો ન બાંધવા જોઈએ એવી જ રીતે વિરાટ સત્યને ન પામી શકાય તો તેના અંશને મેળવી શકાય છે એટલે જ અલગ અલગ ધર્મો સત્યના તે તે અંશને પામી તેનો જનસમૂહમાં વહેવવા માટે સધ રચે છે, જેથી સત્યની તૃષા લોકો છીપાવી શકે. ત્યારે કોઈ ધર્મ સંપૂર્ણ પછે દાવો ન કરી શકે કે આખી દુનિયાનું સંપૂર્ણ સત્ય તેના ધર્મમાં જ આવી ગયું છે, બીજા ધર્મો પાસે સત્ય છે જ નહિ શું કોઈ તીર્થના વડો એમ દાવો કરી શકે ખરો કે દુનિયાનું બધું ય પાણી તેના તીર્થોમાં આવી ગયું છે? અગર તો દુનિયાના બીજા તીર્થોનું પાણી ખાતું છે, મારા તીર્થનું પાણી જ મીઠું છે! પાણીની જેમ સત્ય પણ એટલું બધું વ્યાપક છે કે તે એક જ ધર્મમાં સીમિત રહી શકતું નથી તેના અનંત રૂપ છે એટલે જ કહેવાય છે કે સત્યના અનંતરૂપોને એક શરીરધારી સદાકાળ માટે પ્રગટ કરી શકે નહીં. જ્ઞાતીઓ દરેક વાતની સાથે દેશ, કાળ, પાત્ર ભાવ (પરિણામ)ની અપેક્ષાએ જોવાનું કહે છે. ઉનાળામાં પાતળા વસ્ત્રો પહેરવાં, સત્ય (હિતકર) છે પણ શિયાળામાં તેજ વસ્ત્રો અસત્ય (અહિતકર) છે. ભૂખનો હોય તેને માટે જમવું એ સત્ય છે. પણ માદા માણસે ખાતું એ અસત્ય છે. અમ્મ સત્યનો નિષ્કૃંપ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને કાવ જોખને જ કરી શકાય છે, એજ કારણે સાર્વત્રિક અને સાર્વકાલિક આશ્વર્ય દર્શાવે છે.

પણુ ધર્મ ખતાવી શક્યો નથી, કારણકે દેશ, કાળ, પાત્ર પ્રમાણે સત્યમા ફેરફાર થાય છે એને લીધે જ દુનિયાના ધર્મોમા આચાર (ક્રિયાકાંડ)ની દૃષ્ટિએ ફર્ક જણાય છે પણુ તેનો સમન્વય ત્રિવેકપૂર્વક થવો જોઈએ. એજ મૂળ ઉદ્દેશ્ય સર્વધર્મ-ઉપાસનાનો છે, જે આ સત્યને પ્રકટ કરશે

સર્વધર્મ ઉપાસનાના મુદ્દાઓ

સર્વધર્મ ઉપાસના માટે નીચેના મુદ્દાઓ અનિવાર્ય છે :—

(૧) સ્વધર્મ નિષ્ઠ પોતાને વારસામા, પરપરાથી જે ધર્મ મળ્યો હોય તે ધર્મ પ્રત્યે, ધર્મક્રિયા કે ઉપાસના પ્રત્યે નિષ્ઠા રાખવી જોઈએ ખીજા ધર્મના આડખરો, પ્રલોભનો અને પ્રસિદ્ધિ જોઈ, વેશાતર, સપ્રવાયાતર કે રૂપાતર નહી કરવો જોઈએ

(૨) અન્ય ધર્મો પ્રતિ આદર . ખીજા ધર્મોના સારા તત્ત્વો તારવવા, સદાચારની વાતો પ્રહણુ કરવી અને ઉપાસના તેમજ ક્રિયાઓમા સમન્વય સાધવો દરેક ધર્મના મહાપુરુષો અને સતો પ્રત્યે આદર રાખવો

(૩) સર્વધર્મ સંશોધન : ધર્મના નામે પોતાના કે અન્યના ધર્મમા જે અનિષ્ટો પેદા હોય, રૂઢિ અને અધવિશ્વાસના જાળા જામ્યા હોય તેને દૂર કરવા જોઈએ. આદિપુરુષોએ જે કહ્યું તેના ઊડાણુમાં જીતરી તેનું રહસ્ય જાણી તે મુજબ વર્તાય તેજ વિકાસ થઈ શકે ધર્મમા દેશ-કાળ-ભાવ પ્રમાણે સંશોધન થયા વગર વિકાસ થઈ શકતો નથી

આના અન્વયે વૈદિક ધર્મનો દાખલો આપી શકાય ત્યા ધર્મના નામે ચાલતા યજ્ઞોમા પશુઓ હોમાતા હતો તેમા જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મોએ સંશોધન કરી યજ્ઞોને નવા સ્વરૂપે મૂક્યા તેમણે પ્રત્યક્ષિત વણુવ્યવસ્થાને પણુ નવું સ્વરૂપ આપ્યું, આમ ધર્મ સાથે વહેવારનો મેળ ખેસાડ્યો ધર્મસંશોધન કેવળ અન્ય ધર્મમા કરવું એવું જ નથી, પોતાના ધર્મમા પણુ જે સંશોધન જરૂર હોય તે કરવું જોઈએ.

સ્થાનકવાસી સપ્રદાયમાં સાધુને માટે, મુહપત્તી મોઢે બાધી રાખવાની પ્રથા છે તેનો ઉદ્દેશ્ય વિચારી મેં એમાં એક સંશોધન કર્યું. મુહપત્તી રાખવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો સાત્ત્વિક (ઉડતા સૂક્ષ્મ) જ્વાણુઓ મોઢામાં ન પેસી જાય તે માટે કપડું ધરવું એવું ભગવતી સૂત્રમાં વિધાન છે પણ મોં બધ હોય, મૌન હોય ત્યારે તે રાખવાની જરૂર નથી એવું મેં સંશોધન કર્યું.

તે વખતે અમદાવાદમાં મને એક ભાઈ મળ્યા. તેઓ કહે, “તમે ક્યારે મુહપત્તી કાઢી નાખી.”

મારે મૌન હતું એટલે તેમને જવાબ ન મળ્યો. તેમણે બહાર જઈને પ્રચાર કર્યો કે સતમાસે મુહપત્તી કાઢી નાખી છે તેઓ ફરી મળ્યા ત્યારે કહે “દેશવાસીઓને ઠીક લાગે તે માટે મુહપત્તી બાંધતા લાગતા નથી

મારે તેમને શું કહેવું ? કેટલાક મને પૂછે છે “તમે ચેલાઓ કેમ નથી બનાવતા ?”

ત્યારે હું કહું છું “હું ગુરુ થવાને લાયક બનું ! મારા ગુરુને સંતોષ ન આપી શકું, ત્યાં સુધી મને એ અધિકાર નથી જે સાચો શિષ્ય બને તેજ શિષ્ય કરી શકે.”

પોતાના ધર્મમાં સંશોધન કરવાનો અધિકાર તો એ એ ધર્મવાળાને સહેજે મળી જાય છે ત્યારે ખીજા ધર્મોનાં તરફોને પણ વિવેકની ગળણીથી ગળી ગળીને અપનાવવા જોઈએ.

(૪) અધર્મનો વિરોધ : ધર્મના નામે ચાલતું અધર્મ ગમે તે ક્ષેત્રમાંથી અહિંસક હોય દૂર થવું જ જોઈએ. દલ અને જૂઠાણા ગમે તે ધર્મ સપ્રદાયમાં ચાલતા હોય તો તેમનું ખડન કરી નિષ્પાલસતા અને સમ્યાકને બહાર લાવવી જોઈએ. આ કડક રીતે થાય તો પણ સર્વ ધર્મોપાસનાને આંચ આવતી નથી; માત્ર એ જરૂરી છે કે ખડન-

પથ ખૂબ જ ઉચ્ચ પાતતા માગે છે તે માટે સર્વધર્મ ઉપાસકે એ કક્ષાએ પહોંચવું જોઈએ કે સહેજે તેના આચરણમાં પોતાના ધર્મનો પક્ષ કે પારકા ધર્મનો વિરોધ મટીને કેવળ સુસત્યો, સુતત્વો અને સાચા ધર્મના સિધ્ધાંતો રહી જવા જોઈએ ત્યાં સપ્રદાય કે વેશ તેને નડશે નહીં આમ કરતા કરતાં એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે બધા ધર્મો એના પોતીકા બની રહેશે આવી કક્ષાએ પહોંચ્યા વગર ખડન-મડનમાં પડવું તેથી સપ્રદાયિકતા વધે છે કાં તો મિથ્યાભિમાન આવે છે અને અધર્મ હટતો નથી.

(૫) વટાળવૃત્તિનો ત્યાગ : એક બ્યક્તિને એક ધર્મ-સપ્રદાયથી વાણી, પ્રક્ષામન કે બચના કારણે ખીજા ધર્મમાં લાવવો અને અમુક અંશે પરાણે ખેંચવો તેનું નામ વટાળવૃત્તિ છે. સાચાધર્મને આવી વટાળવૃત્તિ સાથે કોઈ નિસ્તબ્ધ નથી, પણ ધર્માધતા અને ઝનૂનના કારણે એને ધર્મના નામે ક્ષમ્ય ગણવામાં આવે છે. પરાણે ધર્મના નામે આવી સામુહિક વટાળવૃત્તિ માટે યુધ્ધો સર્જાય છે, કલેઆમો થાય છે. અને ધર્મ ઝનૂનને પોષવામાં આવે છે. માણસો માણસો વચ્ચે ભેદની બીનો ઊભી કરાવે કે વેરવિરોધના અખડાઓ જમાવે તે ધર્મ નથી. કોઈ પણ ધર્મ તેનું સમર્થન કરતો નથી.

“તલવારના જોરે હિંદુઓને વટલાવી મુસલમાન કરવા; એમની મા-દીકરીઓની ઇજ્જત લૂટી ખરાબ કરવી એ ઇસ્લામ પ્રત્યે વફાદારી છે.” આવા બ્રામક સુત્રોના આધારે ઘણા હિંદુઓને પરાણે મુસલમાન બનાવવામાં આવ્યા ! એથી ઇસ્લામ જેવા નેક મઝહબની કેટલી બધી નાદેશી જગતમાં થઈ છે તે તો વિચારકો જ કહી શકે છે.

ખ્રિસ્તી મિશનરીઓના દવાખાનાઓ અને શિક્ષણાલયોમાં ડોક્ટરો, પ્રાધ્યાપકો રૂપે જે છુટા છવાયા પાદરીઓ કામ કરે છે તેમાં જે ત્યાગ, રત્નદા અને માનવતા દેખાય છે તે કોઈમાં માટે પણ અનુકરણીય છે. આમ છતાં એ બધાની પાછળ જે વટાળવૃત્તિ છે તેમાં બચકરતાનો

કોઈ નેચે ખ્યાલ ન આવી શકે ! આવા વટલાયેલા ખ્રિસ્તીઓ, હિંદુભતિ પ્રતિ જે દ્રષ્ય ફેલાવે છે તે ખરેખર ઇચ્છનીય નથી.

હમણા હમણા ડોક્ટર આબેડકરે હરિજનોને હિંદુમાંથી “ નવા બૌદ્ધ ” બનાવવા શરૂ કર્યા છે. આ પણ વટાળવૃત્તિ છે ખરી રીતે હિંદુધર્મમાં તેમણે પોતાના સ્થાન માટે લડવું જોઈએ તેના બદલે વટલાઈ જવું એ તો યોગ્ય નથી.

ખ્રિસ્તી લોકો જ્યારે લોકોને ખ્રિસ્તી બનાવે છે ત્યારે તેમની ટીકા કરાય છે પણ હમણા સ્થા જૈન સપ્રદાયના મુનિવરો અને શ્રાવકોએ ખાટકી લોકોને જૈન તેના પણ મુહપત્તી બાધનારા સાધુના પથનાજ તેમને બનાવે છે તેને શું કહેવું ? આ ખાટકી લોકો અત્યાર સુધી હિંદુધર્મ પાળતા હતા તેમને પશુવધનો ધધો છોડાવવો, મામાહાર છોડાવવો કે તેમને સાત્વિક ધધો કરવા આર્થિક મદદ આપવી, એ સમજી શકાય છે પણ લોભ આપી તેમનો ધર્મ બદલવો, એ તો યોગ્ય નથી.

આ વટાળવૃત્તિ એટલી ભયંકર છે કે સામાન્ય રીતે જોનારને તેનો ખ્યાલ ભાગ્યેજ આવી શકે કોઈ ખૂની કોઈનું ખૂન કરે તેને તો સમાજ અને સરકાર તરફથી દડ, સજા, અસહકાર કે અપ્રતિષ્ઠા મળે છે પણ વટાળવૃત્તિ વડે તો માનવીનું શરીરજ નહીં, મન અને આત્મા પણ હણાય છે ગઈ કાલ સુધીનો વિનમ્ર માણસ જે સરળ હતો તે આજે ધર્મ પરિવર્તન થતા ચક્રકંડ અને કુટિલ બને છે અને જે સમાજમાંથી વટલાયો છે તેના પ્રતિ કિન્નો રાખી બદલો લેવા પ્રેરાય છે સમજણ પૂર્વકનું ધર્મ પરિવર્તન અને પરાણે વટાળવૃત્તિ વચ્ચે મોટું અંતર છે, તે છતાં પણ સર્વધર્મોપાસક કોઈનું આવું ધર્મ-પરિવર્તન ઇચ્છે નથી જો દરેક સર્વધર્મ સમન્વયની વાત સમજીને જીવનમાં ઉતારે તો વટાળવૃત્તિનો પ્રશ્ન ઊડી જાય છે.

એક ખોળાભાઈ મારી પાસે આવ્યા કે “ મારે જૈન થઈ જવું છે, આપ મને જૈન બનાવી દો ” મેં તેમને દયાનંદ સરસ્વતીની વાત

કરી કે તેમણે કેવી રીતે પોતાના ધર્મમાં રહીને સુધારો કર્યો હતો ! તેમજ મેં શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રત્તું વાક્ય કહ્યું “તમે જ્યાં છો ત્યાં રહીનેજ વિકાસ સાધો ।”

જેમ વટાળવૃત્તિ ખરાબ છે તેમ પોતાનો ધર્મ છોડવો એ પણ ખરાબ છે. કોઈ કહે કે “મારે સન્યાસ લેવો છે ? તો કયા સપ્રદાયમાં લઉં ?” તો હું તો એને એમજ કહીશ “પરપરાથી તમે જે ધર્મમાં છો તેમાંજ દીક્ષા લો ” તમને બીજા ધર્મના તત્ત્વો કે સદાચારના નિયમો પસંદ હોય તો તે અપનાવી લો પણ અન્ય ધર્મમાં સન્યાસ લો, એ ખરાબર નથી

એટલુંજ નહીં, સર્વધર્મોપામકે એ વાતની તકેદારી રાખવી જોઈએ કે તેના નામે કોઈ વાડો ઊભો ન થાય. થિયોસોફિકલ સોસાયટીના સર્વેમર્વા જે કૃષ્ણમૂર્તિને લાગ્યું કે તેમના નામે નવો વાડો ઊભો થાય છે ત્યારે તેમણે તેનું વિસર્જન કરી દીધું, અને સ્વતંત્ર વિચારક તરીકે તેઓ વિચરવા લાગ્યા. દયાનંદ સરસ્વતીએ હિંદુધર્મની અંદર રહીને સુધારો કર્યો પણ નવો વાડો નહોતો કર્યો પાછળથી તેમના અનુયાયીઓએ કરી મૂક્યો. એવુંજ શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રત્તું થયું કે તેમના અવસાન બાદ તેમના અનુયાયીઓએ પણ એક વાડો બનાવી મૂક્યો. ધણીવાર પોતાના ધર્મમાં ખેચવા માટે સરકારોનું બહાનું આગળ ધરાય છે કે અમૂક ધર્મમાં ન જઈએ તો અહિંસા વના સરકારો ક્યાંથી આવે ! પણ તેમના અંતરમાં ખરેખર સખ્યા વધારવાનો મોહ હોય છે

ભગવાન મહાવીરે ઈંદ્રમૂર્તિ ગૌતમ જેવાને વૈદિક ધર્મમાંથી જૈન ધર્મમાં ખેંચીને દીક્ષા આપી આને વટાળવૃત્તિ કહેવી કે નહીં ? એવું ધણાનું કહેવું થશે. તેમની વાત ખરાબર નથી. કોઈને ફોસલાવીને, લલચાવીને કે ડરાવીને અથવા તરવ સમજ્યા—સમજાવ્યા વગર કોઈને દીક્ષા આપી હોય તો તે વટાળવૃત્તિ જરૂર ગણાશે. પણ ભગવાન મહાવીરે એ રીતે કોઈ દીક્ષા આપી ન હતી એટલુંજ નહીં તેમણે પોતાના શિષ્યોને પણ એવી દીક્ષા આપવાનો નિષેધ કર્યો હતો. ત્યારે બીજો

પ્રજ્ઞ એ છે કે જો કોઈ સમજી કરીને ધર્મ પરિવર્તન કરે તો તેને વટાળવૃત્તિ સમજવી ? તે જમાનામાં એને વટાળવૃત્તિ નહોતા માનતા અને મોટા ભાગે જે ગુરુઓ આવી દીક્ષા આપતા; તેઓ નિસ્વાર્થભાવે સખ્યાવૃત્તિ કે શૂયવૃત્તિના કોઈપણ પ્રકારના મોહથી પર થઈને આપતા. ભગવાન મહાવીરથી તેમનો શિષ્ય ગોશાલક અલગ થયો અને જમાલિ છુટા થયા ત્યારે ભગવાને આવેશમા આવીને વિરોધ ન કર્યો તેમજ એક શિષ્ય છુટો થતાં ધર્મ-સમાજ રસાતળે જાય એવું તેમણે ન માન્યું. તેમણે ખરો સિધ્ધાંત સમજાવ્યો અને ધણાને પાછા વાળ્યા. આજે એવું નથી. આજે ચેલા-ચેલી વધારવાનો મોહ ખૂબ જ ફેલાયેલો છે તે સિવાય કદાચ કોઈ શિષ્ય કારણસર છુટો પડે તો તેના પ્રતિ એટલો બધો વિરોધ કરવામા આવે છે કે તે સમાજમા નીતિપૂર્વક જીવી ન શકે, તે માટે જે તૈયારીઓ કરવામા આવે છે તે જોઈને ધડીભર એમ પણ ચર્ચ જાય છે કે આજ અહિંસક જૈન સમાજ છે ? ધણા જૈન સાધુઓને કોઈપણ કારણસર વેશ મૂકવો પડ્યો છે પછી તેની સાથે જૈન સમાજે જે વર્તવ ચલાવ્યો છે, તે તો મહાવીરની ઉદારતાવાળા જૈન ધર્મને ગ્રામતો નથી.

સર્વોધર્મોપાસક આમ વટાળવૃત્તિથી, વટલાઈ જવાની ભાવનાથી કે નવો વાડો ઊભા કરવાથી સદતર દુર રહે છે, આજે તો જે જ્યાં છે તેને ત્યાં જ રહેવા દેવામા સાર જણાય છે તેને પોતાના ધર્મમા ઉણપ લાગતી હોય તો તેને દુર કરવાનું કહેવું જોઈએ આજ વટાળ-વૃત્તિનો રોગ નાશુદ થશે, અને નવા અનિષ્ટો અટકશે.

(૬) વેશ કે ચિહ્ન ન બદલવાં કે બદલાવવાં :

કેટલાક લોકો જ્યારે એમ જુએ છે કે આ સાધક આપણા તરફ ભાવ રાખે છે જિજ્ઞાસુ છે, સદ્વ્ય છે, વારંવાર મળે છે ત્યારે તેઓ તેને કહે છે કે આ વેશ છોડીને અમારામાં આવી જાઓ આ તમારા ચિહ્ન છોડી દો ! ” વટાળવૃત્તિના સહોદર જેવો આ પણ બચકર રોગ છે.

ધણી વિદ્વાન અને વિચારક લોકો મને પણ કહે છે “ તમે જ્યારે બધા ધર્મોને માને છો, સર્વધર્મોપાસના સ્વીકારો છો ત્યારે એક સપ્રદાય વિશેષનો વેશ શા માટે રાખો છો ? ”

વળી રૂઢિચુસ્તો બીજા આશયથી આ વાતને કહે છે “ તમે અમારા સપ્રદાયની પરંપરાને અમે માનીએ કે પાળીએ છીએ તેમ માનતા કે પાળતા નથી માટે આ વેશને શા માટે રાખો છો ? ” એટલે કે ઉતારી દો !

એના જવાબમાં કહેવું પડે છે “ માણસ જેમ એક ધરમા રહેવા છતાં તે વિશ્વના વિવિધ લોકો સાથે પ્રેમ સબધ રાખી શકે છે તેવી જ રીતે એક સપ્રદાયમાં રહેવા છતાં વિશ્વ ધર્મ સપ્રદાયો સાથે તે આત્મીયતા કેળવી શકે છે એટલું જ નહીં બધાને આત્મચત્ કરી શકે છે, તે સર્વધર્મ માન્ય સિદ્ધાંત પદ્ધતિ શોધી શકશે પણ સર્વધર્મ માન્ય ચિહ્ન પદ્ધતિ નો શોધી શકશે નહીં નવાની શોધ કરવા જતા નવો વાડો ઊભો થઈ જશે એટલે જ જે ધર્મ સપ્રદાયનો વેશ ધારણ કર્યો છે તેને છોડીને બીજો વેશ ધારણ કરવાનું હું વિચારી શકતો નથી ઉલ્કુ મને તો એમ લાગે છે કે બધા ધર્મોના સારને જીવનમાં અપનાવવાથી સ્વ અને પર બંને સપ્રદાયોનો વિકાસ પણ આપોઆપ થઈ જાય છે ”

એક વસ્તુનો ખુલાસો કરી લઉં કે આવા સાધકને ધણું સહન કરવું પડે છે વર્ષો સુધી તે પોતાના તેમજ બીજાના ધર્મ સપ્રદાયો વડે અવિશ્વસ્ત, અમાન્ય અને ઉપેક્ષિત બનીને રહે છે પણ અને તેની શુભનિષ્ઠા અને અખડ શ્રદ્ધા કામમાં આવે છે જે વિધિવિધાનો સર્વધર્મ ઉપાસનામાં સાધક છે તેને છોડવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો જ નથી.

એક વખત પ્રિય છોડુભાઈ એ કહ્યું “ આપને સ્થાનકવાસી જૈન સાધુના ચિહ્ન હોવા છતાં સ્થાનકવાસી લોકો કેમ આપના પ્રતિ આકર્ષિતા નથી ? ”

મે કહ્યું “ ત્યાંજ મુરકેલી છે આપણે સર્વધર્મોપાસનાની વાતને પડતી મૂકીએ તો બધા દોડતા આવશે. આપણે મહાવીરને આગળ રાખીએ છીએ ખરા પણ બધા ધર્મોના મહાપુરુષોની સાથે એટલે જ કાનજી સ્વામી કહે છે કે ” એતો ખીચડો છે, જે આપણે લોકોને રાજી રાખવા હોય તો સિધ્ધાતોની વાતો છોડવી પડશે, સિધ્ધાતોને ન છોડવા હોય તો કદાચ પ્રારબંભ તેઓ નારાજ થશે, પાસે નહી આવે, પણ અતે તો સાચા અને સમજી લોકો આકર્ષાયા વગર રહેવાના નથી. આજે આટલા વિવિધ લોકો આપણને આઢે છે તેને જ હું આપણા સિધ્ધાતનો વિનય માનુ છું ”

લોકોનો એક વર્ગ એમ પણ કહે છે કે “ સત્યાલે તો ખાન-પાન અને સગવડો માટે વેશ રાખી મૂક્યો છે ” તેઓ બીજાને એમ પણ કહે છે ‘ એ તો સગવડતા માટે તમારા ધર્મનું નામ લે છે ” નળકાઠામાં એકવાર ફરતો હતો ત્યારે લોકો એવું પણ મારા મોઢે કહેતા હતા કે “ એ તો જર્મન જાસુસ છે તેમના પૈસા મેળવીને ફરે છે ” આમ નવું કરવા જતા સર્વધર્મ સમન્વય અને સર્વપ્રાણી સમન્વય કરવા જતા ઘણી વાતો આવશે. પણ, સાધક પોતાની ક્રિયાઓ ઉપર મક્કમ રહીને પોતાના ચિહ્નો નહી મૂકે તો છેવટે લોકો આપોઆપ સાચું સમજવાના. જેને કહી પહેરવી હોય તે કહી પહેરે, જેને જનોઈ પહેરવી હોય તે જનોઈ પહેરે આપણે તેને છોડાવવી નહી પોતાની મેળે છોડી દે તો વિરોધ કરવો નહી

(૭) દરેક ધર્મને પોતાનો ગણો :

સર્વધર્મ ઉપાસકે દરેક ધર્મને પોતાંકા ગણવો પડશે. એટલે જ્યારે તેને બીજા ધર્મની ટીકા થશે ત્યારે તે પોતાના ધર્મની ટીકા જેમ લાગશે બીજાની ઉણપ તેને ખૂચશે અને તે દુખી થશે. માતા જેમ પોતાના દરેક બાળકને સરખી રીતે વાત્સલ્ય વરસાવે તેમ સર્વધર્મોપાસક બધા ધર્મો પ્રતિ વાત્સલ્ય વહાવશે. માતા બાળક ગંદુ થતા તેને સાફ

કરે એવી જ રીતે સર્વધર્મેપાસક કરશે માતાને જેમ લોહીનો સખધ બાળક સાથે છે તેવી જ રીતે સર્વધર્મેપાસકને ઉપાસનાનો સખધ બધા ધર્મે સાથે છે તેથી તેને કોઈ ધર્મ ખરાબ નહીં લાગે, એ માટે સર્વ પ્રથમ તેણે બધા ધર્મેને પોતાના ગણવા પડશે

ગાંધીજી પાસે સર્વ ધર્મના લોકો આવતા. એક તરફ પ્રાર્થના થતી હોય તો બીજી તરફ નમાજ બણાતી હોય । પ્રાર્થનામાં ગાંધીજી કુરાનની આયતો પણ બોલાવતા. એકવાર કોઈ કંદર હિંદુએ વાઘો ઉઠાવ્યો “ તમે હિંદુ થઈને મુસલમાનોની આયતો શા માટે બોલો છો ? ”

તેઓ કહેતા “ કુરાનની વાતો ગીતાથી અલગ નથી બધામાં એક જ પ્રકારનો ઉપદેશ છે ”

તેમના ઉપદેશનો એવો પ્રભાવ પડ્યો કે પડિત સુદ્ધલાલજી જેવાએ તો ગીતા અને કુરાનનો સમન્વય “ ગીતા ઓર કુરાન ” નામના પુસ્તકમાં કર્યો છે ગાંધીજી દરેકને કહેતા કે તમારો ધર્મ, ખ્રીસ્તના ધર્મથી જુદો નથી હિંદુ-ધર્મ ઇસ્લામથી જુદો નથી તેમણે તો ત્યા સુધી કહ્યું “ મુસલમાનો ગાયો નહીં બચાવે ત્યા સુધી હિંદુઓ ગાયો બચાવી શકવાના નથી ” એટલે જ્યારે ખિલાફતનો પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે ગાંધીજીએ તેમાં પૂરો રસ લીધો હતો તેમણે મુસલમાનોના પ્રશ્નમાં એક હિંદુ તરીકે રસ લઈને આત્મીયતા કેળવી હતી

શ્રી માટેલિયાજીએ કહ્યું હતું કે હું રાધા બનું તો જ શ્રી કૃષ્ણની ઉપાસના બરાબર કરી શકું એટલે રાધા ભાવ કેળવવો જોઈએ જૈન સંસ્કારોથી ટેવાયેલો સાધક જ્યારે આવી ભાવના કરે ત્યારે તે અદ્ભુત બની જાય છે સ્વામી રમકૃષ્ણ પરમહંસે ઇસ્લામનું રહસ્ય બધું ત્યારે તે મહત્વનું બની ગયું.

સાચા સર્વધર્મેપાસક તરીકે ગાંધીજી દરેકને પોતાના ધર્મ ઉપર રહેવાનું કહેતા અને તેને તેના ધર્મની સમજણ પાડતા, સાથે જ સર્વ

ધર્મનો આદર કરવાનું પણ સૂચવતા. તેથી દરેક ધર્મના લોકો ગાંધીજીને પોતાના ગણતા.

આ વાત સર્વધર્મોપાસકમાં આવવી જોઈએ. તેણે દરેક ધર્મને પોતાનો ગણવો જોઈએ, અને તે માટે તેણે દરેક ધર્મનો ઊંડો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, જેથી તે ધર્મના અનુયાયીને તે ધર્મના સિદ્ધાંત પ્રમાણે સમજી શકે ત્યારે તેને લાગશે કે બધા ધર્મો સારા છે, કલ્યાણકારક છે. માત્ર તેને અનુસરનારની ખરાબીઓના કારણે તે ધર્મને ખરાબ કહી શકતો નથી.

આમ આ સાને અગો સર્વધર્મોપાસનાના છે તેના ઉપર મનન કરીને સર્વધર્મોપાસના કરવામાં આવે તો વિશ્વશાંતિ માટેના પુરુષાર્થમાં અવશ્ય સફળ થશું

ચર્ચા વિચારણા

એ વટાળવૃત્તિ નથી

શ્રી. દેવજીભાઈએ ચોખ્ખવટ માગવા પ્રશ્ન કર્યો “અધિક સન્યાસી જૈન બન્યા અને બિભિસાર બૌદ્ધમાંથી જૈન થયા તેમાં ‘વટાળવૃત્તિને ટેકો મળે છે કે કેમ ?’”

શ્રી. માર્કસિયા “મહાવીર કેવલજ્ઞાની થયાબાદ ઇન્દ્રભૂતિ ગોતમ વગેરે અગ્યાર બ્રાહ્મણ પડિતો તેમની પાસે ગયા એમને શિષ્યો સહિત સમાધાન થતા જે માર્ગ સ્પષ્ટ થયો તે માર્ગે ગયા મહાવીરે ગોશ્વાલકના શિષ્યોને તોડવા પ્રયત્ન ન કર્યો એટલું જ નહીં પોતાના શિષ્ય જમાલિએ છૂટા થવાની રજા માગી તો પણ તેમણે નથી આવેશ કર્યો, નથી પરાણે ખેચવા પ્રયત્ન કર્યો. પાછળથી સત્ય સમજનાં સુદર્શના સાધવી અને બીજા સાધુઓ પાછા ફર્યા તે જુદી વાત ! વટાળવૃત્તિવાળા તે

તેને કહેવાય કે પોતાનામાથી એક ખસે તો ધુઆપુઆ થઇ જાય અને નવા મેળવવા આકાશ પાતાળ એક કરે, ભય, લાલચ અને ચમત્કાર દેખાડી કે અજ્ઞાનનો લાભ લઇને પોતાની તરફ ખેંચે.

સાચા ધર્મનો સ્વભાવ તો જેમ અન્ન અને જળ, ભૂખ અને તરસ છીપાવી પ્રસન્નતા આપે, તેમ (૧) સ્ફૂર્તિદાયક પ્રસન્નતા આપવાનો, (૨) ચિત્તને વ્યાપક વિચાર કરાવી તેમાથી આનંદ શોધવાનો અને (૩) બીજાનું સુખ જોઈ આનંદ મેળવવાનો છે જેને સાચો ધર્મ સ્પર્શે તેને આમ થાય ધૂળધોયો જ્યાં નીકળે ત્યાં ધૂળમાથી સોનાનો કણ શોધી લે છે તેમ ધર્મની ચાવી જેને હાથ જડી તે બધામાથી સાર ખેંચી લેશે.

ધર્મ માટે સત્ય અહિંસાની કસોટી

પૂ. દડીસ્વામી “હજી તો સર્વધર્મ સમન્વય ઉપરની છણાવટના ચાર અઠવાડિયા થયા છ ત્યાં આટલું થયું છે તો ધીમે ધીમે બધી વાત સુદર રીતે છણાઈ જશે માગ વિનમ્ર મને સત્ય-અહિંસાની કસોટી, મધ્યમા રાખી દરેક ધર્મને આપાપના માનીએ તો જગતમા અબેદ લાસવામા મદદ મળે

આજે નેમિમુનિએ કહ્યું તેમ મહાવીર, બુદ્ધ, રામ અને કૃષ્ણને વિશ્વગુરુ માનીએ અને ઈશુ ખ્રિસ્ત તેમજ હજરત મુહમ્મદને સ્વીકારી લઈએ એટલે પ્રશ્નો આપોઆપ પતી જશે.

પૂ. નેમિમુનિ “દરેક ધર્મના જુદા જુદા આચાર્યો, જુદી જુદી માન્યતાઓ, જુદા, જુદા, કર્મકાંડો, જુદા જુદા તત્ત્વજ્ઞાનો ત્યાં કેટલીકવાર સર્વધર્મ સમન્વયના નામે પોતાના પચના પ્રચાર કરવાના પ્રયત્નો થાય છે તેની તકેદારી રાખવી જોઈએ

વ્યાપક લાવના થતાં ભેદ ટળશે

શ્રી. પૂજારાઈ “ગામમા પાણીનો બધ તૂટે કે સો કશા

બેદબાવ વિના દોડ્યા આવે છે કારણકે તેમા સૌનુ હિત હોય છે તેમ આજના યુગનો પ્રભાવ એવો છે કે સૌ એક વર્ષ વિશ્વશાંતિ માટે ઝંખે છે. આપણે કોઈ મતપથમાં પડતા નથી કે કોઈને ખેંચતા નથી એટલે સહુ આપણા કાર્યક્રમોમા દોડના આવે છે.

નવસારીમા દોઢ વર્ષ પહેલાં નિર્માસાહારની પ્રતિજ્ઞાને યશ કર્યો હતો તેમા સૌ ભળ્યા. તેમા એક પારસી કુટુંબ પણ ખેંચાયું તેમણે પોતાના ધર્મમા અડગ રહીને આમા ભાગ લીધો તેમ વ્યાપક કાર્યક્રમોમા દરેક ધર્મોના માણસો કશા પણ બેદ વિના ભળેજ છે જગત એટલું નજીક આવી ગયું છે કે એક કાકરો પડતા તેની લહેર આખા હોજમા ફેલાય, તેમ વ્યાપક કાર્યક્રમો ધર્મોની વ્યાસપીઠ ઉપરથી મૂકાતા સૌ તેને ઉપાડી લેશે

ધર્મગુરુઓની ફરજ શું ?

શ્રી. અલવ તલાઈ “ધણીવાર કાર્યક્રમોમા સહુ માથે આવે તોયે ધર્મના નામે અલગતાવાદ રહી જતો હોય છે અમારે ત્યાં મોલેસ્લામ આઠ દશ કુટુંબો છે આજ લગી જનમાણસીમા ગરબા ગાતા અને હિંદુ-મસ્લિમ એકતા તો શું બદકે આતપ્રોત હતા પણ કોઈ ધર્મગુરુએ એવું ભૂલું ભરાવ્યું કે સાવ નોખા થઈ ગયા

અમે ખીલીમોરા પ્રવાસમા ગયેલા ત્યારે એક ભાઈએ કહ્યું “દરેક પોતાના તરફ ખેંચે છે ત્યાં સાન્યુ શું ગણવું ? ધર્મગુરુઓએ એકતા વધારવી જોઈ એ કે બેદબાવ ?”

સારાં તર્વો સશોધન કરીને અપનાવો :

શ્રી. માર્કલિયાએ કહ્યું “ઔરંગઝેબના ધર્મઝનૂન અને મુસ્લિમ બાદશાહના ધર્મઝનૂન છતાં મથુરા અને વૃંદાવન અખડ રહ્યા. ત્યાં મારા વિનમ્ર મને ઇસ્લામના સારા તર્વો લેવાનો પ્રયાસ થયો અને મૂર્તિપૂજા છોડી નહીં તેવીજ રીતે નીડરતા, આક્રમણ સામે ટકવાની

શક્તિ અને સ્વધર્મ સંશોધનનો શુભ હોય તો અનેરા ધર્મ જનનનો આક્રમણ સામે પણ ટકી શકાય છે.

હા ત ઈસ્લામમા “એક પ્રભુ” તો વૈષ્ણવોએ કહ્યું અમારો હરિ પણ એક છે (૨) તમે નમાઝ પાઠ વખત બણો છો તો અમે પણ પ્રભાતી, મગળા, ભોગ, શયન અને દર્શન એમ પાઠ વાર પ્રભુને પૂજીશુ (૩) તમે ‘જકાત’ની વાત કરો છો તેમ અમે ભગવાનને ભોગ ધરાવીને પ્રસાદી લઈએ છીએ (૪) તમે જેમ ખુદામા સમર્પિત થાઓ છો તેમ અમે પણ બ્રહ્મ સંપદ જોડીએ છીએ અને બહેનોને પણ દૂત આપીએ છીએ (૫) નાતગતના ભેદ રાખતા નથી તેમ અમે પણ નાથજીના પડિયા સૌને ભેદભાવ વગર આપીશુ

આ એક રીત થઈ બીજી રીત કબીર નાનકની થઈ જ્યાં હિંદુ મુસ્લિમ બંનેનું સકલન કરી ધર્મનું નવું સ્વરૂપ સર્જાયું એવા યુગમા સુર, તુલસીએ પોતાના તત્ત્વને સભાળી ગાખ્યું કુકમા હિંદુધર્મ આવી વીરોધિત ઉદારતાથીજ ટકી રહ્યો છે

સત મસૂર અને સૂફી મત .

પૂ. ઠડી સ્વામીએ સૂફી મતની ચર્ચા નીકળતા સત મસૂરનો દાખલો આપતા કહ્યું “તેણે કહ્યું કે હું અવતારવાદમા માનું છું અસ્લાહ અને ઈન્સાન જુદા નથી તેને ફાસીએ ચઢાવવામા આવ્યો તો ત્યાં પણ શબ્દ નીકળ્યો “અનલહક !” રાખમાથી પણ એજ શબ્દ નીકળ્યો અને રાખને પાણીમા નાખવામા આવી તો પણ એજ શબ્દ નીકળ્યો અનલહક, એટલે યજુર્વેદના મહામત્ર “અહ બ્રહ્માસ્મિ”નો અર્થ થાય છે આમ ધર્મ સિદ્ધાંતની એકતા મળે છે.

તે ઉપરાંત સત ફકીર અગે પણ એકતા મળે છે સિંધ બહુચિસ્તાનમા લાસ્પિલા સ્થળે હાંગળા માતાનું મંદિર છે. કરાંચીથી

તેરમે દિવસે ત્યાં પહોચ્યાય છે. ત્યાં જોયું તો દેવી હિંદુના અને તેની પૂજારણી મુસ્લિમ ફકીરાણી હતી.

શ્રી. પૂજારી “બહુચરા માતાજી આગળ પાવેયા હિંદુ અને કમાલિયા મુસ્લિમ ભક્તો હોય છે ”

શ્રી. બ્રહ્મચારીજી સત્ય, અહિંસા, સદાચાર અને દાન એ મુદ્દાઓનું મહત્ત્વ આપણે મુખ્ય ગણ્યું છે એ સૌને માટે હોઈ આપણે પ્રયોગ સફળ થશે ”

મુનિશ્રી સતપ્તાલજીએ જણાવ્યું “આજે ધર્મો આતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણને આધીન થઈ ગયા છે એટલે રાજકારણને વશ કરનારા વિશાળ અનુભવ સહિત કાર્યક્રમો લેવા એ ખાસ યાદ રાખવું પડશે તોજ સર્વધર્મ ઉપાસના સક્રિય થઈ શકશે ! ”

(૫-૮-૬૧)

સર્વધર્મ ઉપાસનાના પ્રશ્નો ?

સર્વધર્મ ઉપાસનાના વિવિધ પાસાઓની છણાવટ થઈ રહી છે તેમજ એની અનિવાર્યતા ઉપર વિચારણા ચાલે છે આ મુદ્દો અતિ અગત્યનો છે, એટલું જ નહીં તેના અંગે અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય છે જે અંગે હવે વિચાર કરીએ.

ધર્મના નામની સ્ત્રોત

ધર્મ શબ્દના નામે ઇતિહાસને પાતે એટલા બધા અનર્થો લખા-
યેલા છે કે ઘણા લોકોને ધર્મનું નામ પણ લેવું ગમતું નથી ખાસ
કરીને ગંધારીમાં અને લાલચીનમાં તો એટલી બધી નફરત છે કે ‘ધર્મ’
જેવી કોઈ શબ્દરચનાને પણ તેઓ પસંદ કરતા નથી, એકદરે સામ્ય-
વાદી દેશોમાં એ પ્રચલિત કોઈ પણ પ્રકારના રૂપમાં નથી ઇતિહાસના
તાજ દાખલામાં ધર્મના નામે ભારતના ભાગલા પડ્યા અને પાકિસ્તાન
જુદુ થયું તિબેટમાં લામાઓના નામોનિશાન પણ ન રહેવા દીધા
ધર્મયુદ્ધો, જેહાદ, વાદવિવાદ વગેરે ધર્મના નામે થયા અને તેની પાછળ
લાખો વ્યક્તિઓની કતલ, ત્રાસ અને જુલમ વગેરે ગુન્ગવામાં આવ્યા
એટલે ઘણાનું માનવું એ છે કે એ શબ્દને બદલી જ નાખો અને કર્તવ્ય
શબ્દ વાપરી “ સર્વ-કર્તવ્ય ઉપાસના ” એવું નામ રાખો, એમાં શું
ખોટું છે? અત્યારે તો પરસ્પર કમંકાડો, વિધિ-વિધાનો તેમજ ગુરુ
અને દેવો અંગે ધર્મો અથડાઈ રહ્યા છે ત્યારે દરેક ધર્મમાર્થી તાગવવાનું
છે તે અહિંસા, સત્ય, ન્યાય, પ્રેમ વગેરે તરવો-પવિત્ર કર્તવ્યો તો
પછી ધર્મના બદલે ‘ કર્તવ્ય ’ નામ રાખવું વધારે બધું બેસશે

પણ આ તો થઈ ધર્મની એક બાજુ, પણ તેની બીજી બાજુને
પણ સળગી બળ્ય ઇતિહાસ પડ્યો છે તેમાં ધર્મના નામે ત્યાગ-તપ-
બલિદાન અને સમસ્ત લોકના કલ્યાણ માટે જીવન-સમર્પણના એટલા

બધા દાખલા પડ્યા છે કે એની આગળ ધર્મના નામે કેટલાક સ્વાર્થી તત્ત્વોએ જે સ્વાર્થ હિત સાધના કરી છે તેનું કશું પણ મૂલ્ય નથી. મતલબ એ કે ધર્મને નામે અનર્થો કરતા ત્યાગ-તપ-બલિદાનોની સખ્યા વધારે થઈ છે તેથી ધર્મશબ્દને સાચા અર્થમાં ગ્રહણ કરનારાઓના કાર્યોને જોઈ ધર્મને નામે અનિષ્ટો આચરનારાઓનું થોથાપણ સહેજે પ્રગટ થઈ જાય છે. ક્રોધ, આવેશ કે ઝનૂન એ કદિ ધર્મના તત્ત્વો રહ્યા નથી, કોઈ પણ ધર્મે તેને પ્રમાણભૂત માન્યા નથી ત્યારે ધર્મના નામે આ તત્ત્વો વડે માણસ પોતાની પાશવી અને હિંસકવૃત્તિને દોર છૂટા મૂકે એની જવાબદારી ધર્મ ઉપર ન થાપી શકાય. ખરૂં કહીએ તો ધર્મની પવિત્ર ભાવનાના કારણે જ “માણસ એક સામાજિક પ્રાણી છે” એ વાક્ય પ્રચલિત થયું છે એક વસ્તુ ખરાબ હોવી જુદી વાત છે અને તેના નામે ખરાબીઓ ફેલાવવામાં આવે એ અલગ વાત છે એ રીતે જાવા જઈએ તો દરેક સારી વસ્તુની એથે ખરાબીઓ ફૂલેફાલે, તેથી કરીને સારી વસ્તુઓને છોડી શકાતી નથી.

કર્તવ્યમાં સર્વ હિત નથી આવતું :

એક દાખલો સમજવા માટે લઈએ રાવણના રાજ્યમાં ખાવા-પીવાનું બધું મળતું હતું ગમે તે કામ કરો, રાવણની સાથે બગચર વર્તો એવું એ રાજ્ય હતું. આ રાજ્યને સારું જ કહી શકાય ને? પણ માણસ કેવળ ખાન-પાનની જરૂરનો અંગે નથી વિચારતો તે એનાથીએ વધારે કિતમ વસ્તુ માટે ઝખે છે ત્યારેજ તે અન્યાયને પડકારે છે સીતાને રાવણુ લઈ આવે છે અને રામનો સદેશ આવ્યા છતાં પણ પાછી નથી વાળતો ત્યારે વિભીષણ તેને કહે છે “મોટાભાઈ! તમે આ કાર્ય ધર્મ-વિરૂદ્ધ કરી રહ્યા છો! રામનો પક્ષ ધર્મયુક્ત છે.”

ત્યારે રાવણે સત્તામદાધ થઈ એનો જવાબ પગની લાતથી આપતાં કહ્યું “તું તારું કર્તવ્ય કર! તારે આ પચાતમાં પડવાની જરૂર નથી. તને મહેલ આપ્યો છે. ખાનપાન અને વિલાસની સગવડો આપી છે.

પછી તારે ફરિયાદ કરવાનું કંઈ રહેતું નથી. શા માટે તું રામનેા પક્ષ લે છે? થુ સીતા તારી સગી થાય છે !”

વિભીષણ પાદ દક્ષિત થવા છતાં તેને કહે છે “સાચો સબધ કેવળ લોહીનો નથી, પણ ન્યાય ધર્મનો સબધ એજ સાચો સબધ છે. તમે જે કામ કર્યું છે તે ખોટું કર્યું છે તે ધર્મ-વિરુદ્ધ છે અને તમને દુર્ગતિમા પાડનાર છે માટેજ તમને દુર્ગતિમા નાખનારા આ અધર્મ કાર્યને હું ટેકા આપી શકીશ નહીં !”

કર્તવ્યનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત છે જ્યારે ધર્મનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે કર્તવ્ય બહુ બહુ તો કુટુંબથી માંડીને રાષ્ટ્ર સુધી જશે, જ્યારે ધર્મ સમગ્ર માનવ-સમાજ અને માનવેતર પ્રાણી સૃષ્ટિ-સમષ્ટિ સુધી પહોંચે છે કર્તવ્ય-કર્તા બહુ બહુ તો પુણ્ય મેળવશે આણે આટલું કર્યું એટલે હું પણ આટલું કરે આવી મર્યાદા પુણ્યની છે ત્યારે અપકાર ઉપર પણ ઉપકાર કરવો કે બિન-સ્વાર્થે પરોપકાર કરવો, ત્યાગ કરવો એ ધર્મની વ્યાપક મર્યાદા છે કાઠી-મકાઠી વ જીવો ઉપર પણ કરણા રાખવી બલે તે આપણને ઉપયોગી ન થતા હોય આવું વ્યાપક તત્ત્વ ધર્મનું છે.

વિભીષણ પાસે ખાવા-પીવાની બધી મગવડ હતી, બધા સુખસાધનો હતા છતાં તેને લાગ્યું કે એક વિદેશી પુરૂષ રામ સાથે અન્યાય થઈ રહ્યો છે આ જિદગી કેવળ વ્યક્તિગત સ્વાર્થ સાધવા માટે કે પેટ ભરવા માટે નથી પણ ધર્મ માટે છે, તેમા અન્યાયનું નિરાકરણ કરવાનું પણ આવે છે એટલેજ વિભીષણ રાવણને કહે છે “મોટાભાઈ! સીતાની માફી માગી મોઢામા તરણ લઈને રામ પાસે જાઓ તેઓ ઉદાર પુરુષ છે, તેઓ તમને માફ કરશે અને તમે અધર્મથી બચી શકશો.”

પણ અભિમાને ચડેલા રાવણે તેનું કહેવું ન માન્યું અને વિભીષણને બકા છોડીને પોતાની બધી સુખસગવડો મૂકીને ધર્મ માટે આત્મા જવું પડ્યું. પણ, ધર્મનું એક સસ્કાર-કિરણ તે મૂકતો ગયો.

એનું પ્રતિબિંબ મહોદરીના અતરમા પડ્યું મહોદરીએ પણ રાવણને સમજાવવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે નિષ્ફળ ગયો. ધર્મ કોઈ દોષ-નગારા વગાડીને આવતો નથી. તે તો માણસના અતરમાંથી પ્રગટે છે. પણ જેનાં હૃદય અને બુદ્ધિ ઉપર આવરણ આવી ગયું હોય તેને તરત ખ્યાલ આવતો નથી. લોકાની પ્રજ્ઞના અતરમા તો ધર્મ હતો પણ તે લોભ અને મોહથી આવૃત્ત હતો તેને લીધે તે પ્રજ્ઞ રાજ્ય પ્રત્યેની દુરજ સુધી જઈ શકી આગળ ન વધી શકી રાવણની પાસે બીજું બધું હતું પણ ધર્મ નહતો. કર્તવ્યમા કેવળ કામ કરવાની ભાવનાનો વિચાર રહે છે ત્યારે ધર્મમા ન્યાયની પ્રતિષ્ઠાપના અને અન્યાયનો પ્રતિકાર કરવાનું હોય છે

આજના સમયમા લાલચીનનો એક તાળો દાખલો લઈએ ત્યા રાષ્ટ્ર પ્રત્યેની દુરજ એનેજ ધર્મ ગણવાનો કાયદો આવ્યો. એક વખત રાજ્યનો હુકમ થયો કે “દરેકે, પોતાની પાસેનું સોનું રાજ્યને આપી દેવું ?”

એક બાપાએ લોભવશ થઈ રાજ્યને એ ન આપ્યું દીકરાએ બાપાને કહ્યું “બાપા આપી દો! રાજ્યનો હુકમ છે ”

છતાં બાપાએ ન માન્યું દીકરાએ રાજ્ય પાસે જાહેર કર્યું. પરિણામે રાજ્યે બાપાને સમજાવવા કે દબાણ કરવાનો કોઈ માર્ગ નહોતો લેતા તેને ફાંસી આપવાનો હુકમ કર્યો તે બાપાને ફાંસી મળી

હવે આપણે અતરમા ડોકિયું કરીને વિચારીએ કે શું આ ધર્મ હતો ? આપણું હૃદય કહેશે “ના”! કારણકે રાજ્યનો અધિકાર કોઈની કાયદેસર હતો વસ્તુ ઝૂટવી લેવાનો ન હતો છતાં રાજ્યે આવો વટહુકમ બહાર પાડ્યો બીજા બાજુ કર્તવ્ય ભાવના ખરી, પણ લોકોના નૈતિક જીવન-નિર્માણ માટે કંઈ કર્યું નહતું ! એટલેજ એકાંકી કર્તવ્યને ઠોકી ખેસાડવા જતા આ પ્રકારનો અનર્થ થયો. એટલે કર્તવ્ય ન્યાય-અન્યાયનો વિચાર વિવેકપુર-સર કરવું નથી અને એ કર્તવ્ય ક્ષેત્રમા વિશાળ ધર્મને પૂરી શકાય નહીં.

કર્તવ્ય એટલે કેવળ આસપાસની દુનિયામાં કેમ વર્તવું એજ ખતાવે છે પણુ ધર્મ જગતના સર્વજીવો સુધીની કલ્યાણકારી ફરજ ખતાવે છે. એટલુજ નહીં મુખ્યપણે ઉડાણના સત્યને સામે રાખીને આત્મવિકાસ તેમજ જગત વિકાસ બન્નેની સમતુલા સાચવવાનુ કહે છે આજે જો કે ધર્મનો સાચો અર્થ તો ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં પણુ વિસરાવી દેવામાં આવ્યો છે અને તેથી ધર્મની એથે ચોમેર અધશ્રદ્ધા, અમત્કાર અને અનિષ્ટો પાગરી રહ્યા છે, તેને લીધે માનવસમાજ પ્રત્યેની પોતાની સામાન્ય ફરજ પણુ ચુકાઈ ગઈ છે અને ભૌતિક માધનોના પ્રવાહમાં જગતની વિચારધારાનુ લક્ષ્ય જ જુદુ થઈ ગયુ છે પણુ ધર્મના વિશાળ અર્થનુ અનુસધાન જો આવજીની કહેવાતી ફરજો સાથે નહીં કરવામાં આવે તો કર્તવ્યના નામે અનિષ્ટો ફેલાતા અટકાશે નહીં એવી જ રીતે ધર્મનુ જ્યાસુધી કલ્યાણકારી અહિમા-સત્ય પ્રેમ-ન્યાયકારી રૂપ ન સ્વીકારવામાં આવે ત્યાસુધી એ ધર્મને ધર્મ કહી શકાય જ નહીં પછી તો તે ધર્મના નામે ગમે તે વિતડાવાઈ હશે

એક બ્રાહ્મણ માસાહાર કરતો, દારૂ પીતો અને વ્યભિચાર પણુ કરતો હતો પણુ તે કહ્યા કરતો “મે સખ કુછ કરતા મગર મેરા ચૌકા છૂને નહીં દેતા.” તો તે ખરેખર ધર્મ નથી. પેલા બ્રાહ્મણે ચૌકો તો ન અભડાવ્યો પણુ પેટ અને શરીર અભડાવ્યા એનુ શુ ? એવી જ રીતે પૂજણી લઈને કોઈ જીન જીવજીતુની રક્ષા કરે પણુ વધારે વ્યાજ લઈને માનવ શોષણુ કરે તો તે ધર્મ નથી જ આ બન્ને ઉદાહરણો આપવાનુ કારણુ એ છે કે ધર્મના એથે અધર્મનુ આચરણુ થઈ શકતુ નથી. તે ઉધાટો પડી જશે એટલે ધર્મ શબ્દ જ સર્વકાળ અને સર્વત્ર હિતના ભાવ માટે જ ઉપયુક્ત છે કર્તવ્ય શબ્દથી એ ધ્વનિ નીકળતો નથી તેમાં એકાતભાવે એકને યોગ્ય લાગે તે કરવાનુ છે ત્યારે ધર્મમાં બધાનુ હિત સાચવીને ચાલવાનુ છે એટલે જ સર્વકર્તવ્યોપાસના નહીં પણુ ‘સર્વધર્મોપાસના’ શબ્દ વાપરવો એજ બરાબર છે

ધર્મ એટલે આત્મ-મર્યાદા :

આ પ્રશ્નની એક બીજી બાજુ પણ છે. જેમ એક બાજુ આપણું શરીર છે તેમ બીજી બાજુ આપણે આત્મા પણ છે. તે શુદ્ધ, બુદ્ધ અને ચૈતન્યધન છે; પણ કર્મ સાથે બધાયેસે હોમ પોતાની શુદ્ધ સ્થિતિમાં નથી. આત્મા ઉપરથી કર્મનું આવરણ દૂર કરવા માટે શરીરની જરૂર છે; અને આ શરીર છે ત્યાં સુધી તેના વડે ઇષ્ટ-અનિષ્ટ, શુભ કે અશુભ કર્મો થવાનાં છે, પણ તેના કારણે આપણે આત્માને નષ્ટ કરી નાખતાં નથી આપણા મહાપુરુષોએ એની મર્યાદા બાધી છે એ મર્યાદાનુનામ ધર્મ છે શરીર દ્વારા થતા અમુક હદ સુધીમાં અનિષ્ટોને ક્ષમ્ય ગણી શકાય, પણ તે મર્યાદા જોળગીને અનિષ્ટ કરે તો તેને અધર્મ ગણવામાં આવ્યો છે

એટલે ધર્મ શબ્દ વડે આપણે એક બાધેલી મર્યાદાનો સ્વેચ્છાપૂર્વક સ્વીકાર કરીએ છીએ આ મર્યાદા આપણુને તેનાથી નીચે પડતા અટકાવે છે અને ઉન્નત માર્ગે જવામાં પ્રેરણા આપે છે પાપ મહાવ્રત-ધારી સાધુઓ પણ ધણીવાર સત્ય-અહિંસા-બ્રહ્મચર્ય-ન્યાય વ ની પ્રતિજ્ઞા લઈને પ્રમાદ, રાગ, દ્વેષ, કપાય વશ, પર્ણ રીતે નથી પાળી શક્તા કેટલાક અપવાદો પણ તે માટે શાસ્ત્રકારોએ શરીર મર્યાદા જોઈને બતાવ્યા છે

ત્યારે ગૃહસ્થોની વાત જ શુ કરવાની ? તેને તો કુટુંબ, સ્વજન, સાથી, મિત્ર વગેરેના સ્વાર્થ માટે અનેક જાતના આરભ-સમારભ કરવા પડે છે, ત્યારે સત્ય-અહિંસાદિ કર્તવ્યનું આચરણ કેવી રીતે કરી શકશે ? એટલા માટેજ ત્યાં ધર્મ શબ્દ આવ્યો. વિવિધ ધર્મોની ઉત્પત્તિ ધર્મ. વિવિધ દેશોની કાળ, પરિસ્થિતિ પ્રમાણે વિવિધ ધર્મોની રચના થઈ અને માનવ સમાજની મર્યાદા બધાણી

કદાચ કોઈ એમ વિચારે કે મારે એવી મર્યાદાની શી જરૂર છે ? હું જાને જ સત્ય, અહિંસાદિ કર્તવ્યનું પાલન કરીશ પછી ધર્મની શી જરૂર છે ? ખરેખર તો માણસ એકાકી રહી શકતો નથી એને સમાજની

વચ્ચે રહેવાનું હોય છે ત્યાં એણે ટકી રહેવાનું હોય છે ત્યાં કેવળ પોતાની દૃષ્ટિએ કામ ચાલતું નથી કોઈ કહેશે કે “હું સત્યનું પાલન કરૂં છું,” કોઈ એનો વિરોધ કરશે કે આ ખોટું છે ત્યારે તેનો ફેસલો કરવા માટે કોઈ શ્રદ્ધાળુ વ્યક્તિ પાસે જવું પડશે. તે આવા પ્રસંગે પૂર્વજ આપ્તપુરુષોના વચનોનો આધાર ટાકશે અને તેમના દ્વારા સમાજને મળેલી પ્રેરણા રજૂ કરશે. તે ઉપરથી સત્યાસત્યનો તે નિર્ણય કરશે એ નિર્ણય કોઈને કોઈ ધર્મને આધારે જ થશે. આમ પરપરાગત કર્તવ્ય માર્ગને એકાકી આચરવાથી કામ નહિ ચાલે પણ તે માટે ધર્મનો આશ્રય લેવો જ પડશે આમ સર્વ કર્તવ્ય આચરણના ધર્મનો સમાવેશ ન થઈ શકે

સર્વજનસેવા નહીં, પણ સર્વ ધર્મ-સેવા

ધણા લોકો કહેશે કે કર્તવ્યના બદલે ધર્મ શબ્દ રાખવામા પ્રથમ દૃષ્ટિએ તો પૂન્ય, દેવદર્શન, નમનજ વ ક્રિયાકાંડો આવે છે આમા પણ વિનયવાદ આવે છે કે આને માનવું કે આને ન માનવું ! આ બધી માથ-કુટમા પડવા કરતા ધર્મની બીજી બાજુ જે માનવસેવા છે, કારણ કે ધર્મ માનવસેવાનો માર્ગ ચીધે છે એટલે સર્વધર્મ ઉપાસનાને બદલે સર્વજનો-પાસના રાખીએ તો શું ખોટું ? એનો ઉત્તર એ છે કે સર્વધર્મોપાસનામા તો સર્વજનોપાસના આવી જાય છે પણ, સર્વજનોપાસનામા સર્વધર્મોપાસના આવતી નથી, કારણ કે ધર્મ શબ્દ કેવળ માનવની જ નહીં સમસ્ત પ્રાણીઓની સેવાનો માર્ગ ચીધે છે સાચો ધાર્મિક તો સકળ જીવો સાથે આત્મીયતા અનુભવે છે, ત્યારે જનસેવકની મર્યાદા તો ગાનવ જાતિની સેવા સુધી જ છે

તે ઉપરાંત બીજી રીતે વિચારીએ તો વિશ્વની વસતિ આજે પોણા ત્રણ અબજ લગભગ છે એટલી બધી વસતિની સેવા કરવા આપણે જશું કયા ? ન તો એટલો બધો સમય છે, ન એટલા બધા લોકોની સેવા કરી શકાય, પણ સકળજીવોની સેવાના અગ્ર રૂપે બધા પ્રકારના માણસોની સેવા થઈ શકે.

ધણા એમ પણ કહેશે કે જૈનધર્મ જેવા ધર્મો પૃથ્વી, પ્રાણી,

ચનરપતિ, વાયુ, અગ્નિ, બધામાં જીવ માને છે અને તેની પણ રક્ષા કરવાનું સૂચવે છે પણ એકેન્દ્રિય જીવની રક્ષાનો ખ્યાલ કરવા જતાં ક્યારેક માનવસેવા ચૂકાઇ જાય છે. એકવાર મૃદુલાખેને ગાધીજીને ફરિયાદ કરી હતી, “અમારા જૈન સાધુઓ સડક ઉપર રસ્તામાં પેશાબ નાખે છે તે સુકાવું નથી અને બીજાના પગ બગડ્યા કરે છે તે અહિંસા છે કે હિંસા !”

આ વાત તો ધર્મના નામે અવિવેક કરવાની થઇ ધર્મકંઠિ એમ નથી કહેતું કે એકેન્દ્રિય જીવનની અહિંસા માટે માનવજીવની હિંસા કરે ! તે તો વિવેકપૂર્વક દરેક કાર્ય કરવાનું કહે છે. ચતના-સાવધાની-સતત સાવધાની રાખવાનું તે સૂચવે છે. આજે ઘણા લોકો પશુવધનો ધર્મના નામે વિરોધ કરે છે ત્યારે તેમની જવાબદારી ઘણી વધી જાય છે, તેમણે ત્યારે સુવાળા ચામડાના જોડા, ચ પત્ર કે સામાન વાપરવો ન જોઇએ; સાથે જ પશુને મારીને તેની ચરબી લાગેલ કપડા પણ ન પહેરવા જોઇએ, એટલું જ નહીં પશુજન્ય દવાઓ પણ ન વાપરવી જોઇએ

આ બધી વાત જનસેવામાં નહીં આવે ! ત્યાં લોકોના ભલા માટે, સુખાકારી માટે, પશુ-પખી અને અનેક જીવોના નાશને ક્ષમ્ય ગણવામાં આવશે યુરોપ અને અમેરિકાના દેશોમાં રૂપ સંજન માટે પણ અનેક નિર્દોષ પશુ-પખીઓને મારી નાખવામાં આવે છે, શક્તિ વધારવામાં અનેક મરઘીનાં બચ્ચા (Chickens)નું લોહી પીણવામાં આવે છે તે છતાં એને માનવહિનનું કારણ ઠરાવવામાં આવે છે એટલે જનસેવા અને તે પણ અન્ય સૃષ્ટિ પ્રત્યે વિવેકસરની સાવધાની સાથેની જનસેવા એ ધર્મનો અશ થઇ શકે; પણ વ્યાપક ધર્મ બની શકતી નથી

શા માટે જૂના ધર્મો અને ધર્મસંસ્થાપકો જોઈએ ?

ઘણા લોકો એમ કહેશે કે સર્વધર્મોપાસનામાં, બધા ધર્મોનાં સત્યોને તોરેવવા; તત્ત્વોનો સમન્વય કરવો, બધાને પોતીકા માનીને તેમાં રહેલ દોષોને દૂર કરવા, ત્યાંસુધી તો ઠીક છે. પણ, પાછા બધા ધર્મ સંસ્થાપકોના નામેવાળી સ્તુતિ (પ્રાર્થના) શા માટે જોઇએ ! તેના

બદલે માનવતા, અહિંસા, સત્ય એ બધા સીધા સદ્ગુણોને જ લાઇએ તો હરકત શી છે ?

તેનો ઉત્તર એકજ છે. સદ્ગુણોની જૂખ દરેકના અતરમા હોય છે. તે ખરૂં છે, પણ તેની પ્રાપ્તિ માટે સર્વપ્રથમ નજર એના સદ્ગુણોની પ્રેરણા આપીને માનવજાતિને ધડનાર ધર્મસંસ્થાપકો અને ધર્મો તરફ જશે સદ્ગુણો એમને એમ જીવનમા ઉતરતા નથી એ માટે કોઈને કોઈ પ્રેરક પુરુષ, એ પુરુષના વિચારો, ઉદ્દગારો કે એના ઉપાસકોના સમવિચારો ધરાવતા જૂથની સહાયતાની જરૂર પડે છે તે માટે નવા આધારો શોધવા પડે છે કા તો ઊભા કરવા પડે છે. ત્યારે જૂના આધારોને સશોધીને આગળ જવું ઠીક ગણાશે.

કેટલીક ભાવનાની વાતો દલીલોથી સમજાવી શકાતી નથી, પણ એટલું ચોક્કસ છે કે સર્વધર્મોપાસનાની સાથે સર્વધર્મ સંસ્થાપક સ્તુતિ એક એવું બળ છે જે સર્વધર્મના અનુયાયીઓમા એકતા, મહિષ્ણુતા અને સમન્વય વહેલી તકે સાધશે વળી એકલી સદ્ગુણ ઉપાસના લાઇને ચાલવાથી વ્યક્તિ એકલી અતડી પડી જશે, તેમજ વગર આધારે એને કરવા જતા પોતાની ભૂલો અંગે, કોઇ ટોકનાર કે સુધારનાર પણ નહીં મળે ! તેથી વિકાસ અટકી જશે. માટે સર્વધર્મોપાસના માટે સર્વધર્મ-સંસ્થાપકો પ્રત્યે આદર- (સ્તુતિ) જરૂરી છે હમેશા અતડા રહેવા કે વિરોધ કરતા અન્ય પ્રત્યેનો આદર સામાને પોતાનો બનાવે છે અને તેને સન્માન આદરપૂર્વકનું જીવન જીવવાની ફરજ પાડે છે એનાથી વિશેષ લાભ એ થશે કે તે-તે ધર્મને માનનારા લોકો પોતાના ધર્મની વિરુદ્ધ કે માનવતા-વિરુદ્ધ વર્તણે તો તે-તે ધર્મના સંસ્થાપક પુરુષો અને તે-તે ધર્મનો અભ્યાસ અને અધ્યા તેમને સુમાર્ગે લાવવામાં જેટલા ઉપયોગી થશે, તેટલું બીજું કોઈપણ માધન ઉપયોગી નહિ થાય તે ઉપરાંત કોઈપણ ધર્મ માટે આદર કે અધ્યાનો પ્રારંભ ખાસ કરીને તે તે ધર્મના સંસ્થાપકો પ્રત્યેના આદર અને અધ્યાથી થાય છે પછી ત્યાં દેશ-વેશ લિંગ વ ના ભેદો નડતા નથી.

આત્મ મુખ્ય ધર્મ :

જો કે આજે ધણા ધર્મસપ્રદાયો વધી ગયા છે અને તેના પેદા સપ્રદાયો અને ઉપગમ્મો પણ ધણા નીકળી પડ્યા છે. પણ તેમાંથી મુખ્ય સાત ધર્મોને તારવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે - જૈન, બૌદ્ધ, હિંદુ, વૈદિક, ખ્રિસ્તી, ઇસ્લામ અને જરથોસ્તી (પારસી) સર્વધર્મ ઉપાસના માટે જૈનધર્મના મહાવીર, બૌદ્ધધર્મના બુદ્ધ, હિંદુધર્મના રામ, વૈદિકધર્મના શ્રી કૃષ્ણ, ખ્રિસ્તીધર્મના ઈશુખ્રિસ્ત, ઇસ્લામધર્મના હજરત મહમદ અને જરથોસ્તી-પારસીધર્મના અશોજરથોસ્તનું સ્મરણ પ્રાર્થનામાં કરીએ છીએ; અને એમના દ્વારા તે તે ધર્મોના મુખ્ય તત્ત્વોને તારવીને દરેકના ધર્મમાં આચરાય તેવો પ્રયત્ન કરીએ જ છીએ.

જો કે બધા ધર્મો એક સરખા નથી તે તે પોતપોતાના દેશ, કાળ, યોગ્યતા રુચિ અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે સર્જાયા છે અને દરેક ઠેકાણે પોતપોતાની રીતે અનિષ્ટો પણ છે તેથી ગભરાવાની જરૂર નથી. શરીરના જેમ અલગ અલગ રોગો હોય છે તો ચિકિત્સા પણ અલગ અલગ હોય છે, તેમ સમાજના પણ અલગ-અલગ રોગો-અનિષ્ટો હોય ધર્મસંસ્થાપકો દ્વારા કરવામાં આવેલ ચિકિત્સામાં વિવિધતા છે બધા રોગોની એક દવા નથી તેવી જ રીતે બધા ધર્મોની સુધારણા કે સંશોધન માટે અલગ પ્રકારો હોય શકે એ સ્વીકારી લેતા સ્પષ્ટ સત્ય સમગ્રતા વાર નહીં લાગે. અને આ સત્ય સમગ્રતા સર્વે ધર્મોના સંસ્થાપકોનાં જીવન એકસરખા ન હોવા છતાં તેમના પ્રત્યે તેમના દ્વારા કરેલ જગતની સેવાને લીધે આદર ઓછો નહિ થાય. ધણીવાર એ મહાપુરુષોને ન સમજવામાં આપણા અભિમાન, અહંકાર કે પરપરા કારણભૂત હોય છે તો તેને વિનયભાવે દૂર કરવા જોઈએ.

પરપરાને તોડવામાં કે સંશોધન કરવામાં ધણાને મહાનઅનર્થ થઈ જતો હોય એવું લાગે છે. આ ભ્રમક કારણ છે. એથી તે મહા પુરુષોના જીવન ચરિત્રના મહત્ત્વમાં કોઈ આંચ નથી આવતી. તેમનું મૂલ્યાંકન ઘટતું નથી તીર્થંકર ભો કે દીપકર ભો, અવતાર ભો કે

પર્મખંબર લો, મસીહા લો કે ભગવાન લો, બધાના જીવનમાં ધણુ અતર હોવા છતાં, તેમણે પોતાના કાળે જે કાર્ય કર્યું છે તેના કારણે સહુને પૂજનીય ગણ્યા છે. કદાચ એમના જીવન-કવનમાં સમાનતા ન હોય પણ તેમના હૃદયોમાં વિરોધ ન હતો. તેઓ એટલા જ લોકહિતેષી અને લોકવધ હતા આમ તો જૈનોના ચોવીસ તીર્થ કરો અને બૌદ્ધોના ૨૪ બુદ્ધોનાં જીવનમાં ધણુ અતર હોવા છતાં તે બધાને એકસરખા પૂજનીય ગણ્યા છે દરેકે પોતાના કાળમાં પોતાની તે વખતની પરિસ્થિતિમાં લોકસમાજમાં જે અત્યાચાર-અનાચાર, કે અનિષ્ટ ફેલાતો હતો તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો અને ત્યાંના માનવ સમાજની તે વખતની પરિપાટીને સુધારણાનો નવો વળાંક આપ્યો હતો એટલે હજરત મુહમદના બદલે જે બુદ્ધ અરબસ્તાનમાં થયા હોત તો તેમને હજરત-મુહમદે કર્યું તેજ કરવું પડત વળી ભગવાન મહાવીર અને બુદ્ધ સમ-કાલીન હતા તે છતાં પોતાની શક્તિ અને રૂચિ પ્રમાણે કોઈક ભગવાન મહાવીરનો કઠોર સચમ માર્ગ લેતા, તો કોઈ ભગવાનબુદ્ધના માર્ગે ચાલીને આત્મહિત કરી શકતા હતા મૂળ વાત તો એજ મહત્વની છે કે તેમણે તાત્કાલિક જીવનની વિસવાદિતાઓને દૂર કરી હતી અને જુના વિકૃતિઓના જાળાને ખખેરી ધર્મ સરકૃતિને શુદ્ધ કરી હતી

આપણે ત્યાં સારવાર કરવા માટે અલગ અલગ ચિકિત્સાઓ છે, એલોપથી, હોમિયોપથી આયુર્વેદિક, યુનાની અને કુદરતી ઉપચાર દરેક ચિકિત્સા પદ્ધતિનો દર્દીઓ લાભ લે છે અને દરેક પદ્ધતિના નિષ્ણાત ડોક્ટરો પાસે જાય છે કારણકે તેમને એવો વિશ્વાસ છે કે ત્યાં જઈને તેઓ ઠીક થશે પણ એના ઠેકાણે લોકો બાઝતા નથી કે આ પદ્ધતિ સારી કે આ નિષ્ણાત સારો અને બીજા ખરાબ ! એવી જ રીતે ધર્મોનું સમજવાનું છે. જેમ દરેક વૈદકીય પદ્ધતિમાં દર્દીને સાજા કરવાનું હોય છે એવી જ રીતે દરેક ધર્મનું અને ધર્મ સ્થાપકનું કાર્ય પણ લોકકલ્યાણ કરવાનું છે હવે જ્યાં પોતાનું વધારે કલ્યાણ થતું હોય ત્યાં લોકોએ જવું જોઈએ. પણ, એના કારણે એકને સારી અને બીજાને

વખોડવા ન જોઈએ. દરેક મહાનપુરુષોએ ધર્મની સ્થાપના કરી ત્યારે તે વખતે ત્યાંના, તે કાળના લોકોનું હિતજ તેમના મનમાં હતું. પણ પાછળથી તેમાં મમત્વ, અહકાર કે માની લીધેલી ક્રેષ્ટતા અથવા કારણે અનુયાયીઓ તે મહાપુરુષોની ખોટી તુલના કરતા હોય છે અને અન્ય મહાપુરુષોને ખોટી રીતે ચિતરતા હોય છે

દરેક મહાપુરુષોનો આદર કરવો એનો અર્થ એ નથી કે દરેક વાતનું આધળું અનુકરણ કરવું જોઈએ. દરેક વાતમાં વિવેકના ત્રણ અંગો જ્ઞેય (જાણવું) હેય (ત્યાજ્ય) અને ઉપાદેય (ઉપદેશ)નો ખ્યાલ તો રાખવો જ રહ્યો અને તે આ બાબતમાં પણ હોવું જોઈએ. દુકમાં એજ કહેવાનું છે કે “ મહાપુરુષો મહાપુરુષો વચ્ચે ઉચ્ચ-નીચતાનો ભેદ આપણી દષ્ટિએ પેદા કરવો ન જોઈએ ” આની એક ઉજ્જવળ દિશા એ છે કે બધા ધર્મના સંસ્થાપકોએ પોતાના અગાઉના મહાપુરુષોની પ્રશંસા અને સ્તુતિ કરી છે જેમકે મૂસાએ ઈબ્રાહીમની, ઇશુએ મૂસા અને ઈબ્રાહીમની તેમજ મુહમ્મદે ઇશુ, મૂસા અને ઈબ્રાહીમની પ્રશંસા કરી છે ભગવાન મહાવીરે પાર્શ્વનાથને તીર્થંકર ગણાવ્યા છે તેમજ રામકૃષ્ણની પણ તેમણે પ્રશંસા કરી છે ભગવાન યુદ્ધ પોતાની અગાઉ ૨૩ બીજા દીપકરો માન્યા છે અને હિંદુ ધર્મ વિલખીઓએ તેમને પોતાના અવતારમાં ગણાવી લીધા છે. એટલે રામકૃષ્ણનું નામ આવતાં કૌનો મોટું કટાણું કરે કે યુદ્ધ મહાવીરનું નામ આવતાં હિંદુઓ મોં અગાડે તે ખોટું છે એવુંજ ઈસાઈ અને મુસ્લિમોએ સમજવાનું છે.

સર્વધર્મોપાસકની ફરજ :

એટલે સર્વધર્મોપાસકની એ પવિત્ર ફરજ છે કે તે દરેક ધર્મ સંસ્થાપકના નામે વેરવિખેર થએલ માનવસમાજને પ્રેમસુત્રમાં બાંધવાનો પ્રયત્ન કરે દરેક ધર્મ સંસ્થાપકોની લોકહિતે પિતાતુ મૂલ્યાંકન કરી તેમનું સન્માન કરે તેનાથી પરસ્પર પ્રેમ વધશે અને વેરવિરોધ શમતા શાંતિ થશે અને સૌનું કલ્યાણ થશે.

ધણા લોટા એમ માને છે કે સર્વધર્મ ઉપાસના કરવા જતાં

તેઓ વટલાઈ જશે; કાફર થઈ જશે કે તેમનું સમકિત આશ્યુ જશે. સાચો ધર્મ કદિ વટલાતો નથી; સાચુ ધર્માન કદિ ટળતુ નથી, તેમજ સાચા દેવ—ગુરુ અને ધર્મની શ્રદ્ધા કદિ નાશ પામતી નથી સત્ય ઉપર કોઈ પ્રકારની છાપ નથી કે આ હિંદુનું સત્ય કે આ મુસલમાનનું સત્ય સત્ય—જો એવા રંગે રંગાઈ જતુ હોય તો તે કદાપિ સત્ય નજ દોષ શકે.

તે ઉપરાંત સમકિત બગ થઈ વૈનયિક મિથ્યાત્વ ત્યારે થાય છે જ્યારે કોઈપણ વાતનો વિવેક કર્યા વગર, સારા માઠા બધાને સારા તરફે ગણવા. વિનય—મિથ્યાત્વ તો વિવેક વગરની દરેક ક્રિયામા લાગે છે. પોતાના માનેલા ધર્મમા રહેલ અશુદ્ધિઓ, દોષો, અનિષ્ટોને દૂર ન કરીને તેમની પણ પ્રશંસા કરવી એ વિનય મિથ્યાત્વ છે તે તો અવિવેક દર્શાવે છે. ત્યારે સર્વધર્મોપાસનામા પ્રારબધી જ વિવેક ઉપર તો સપૂર્ણ ભાર મૂકવામા આવ્યો છે એક રીતે આપણે તેને વિવેકની સીમા કહી શકીએ છીએ.

એટલે સર્વધર્મોપાસકે તો સતત વિવેક જાળવવાનો છે કદાચ સર્વધર્મોપાસકને એમ પણ કહેવામા આવે કે અમે જે રીતે અમારા ધર્મશુરને પૂજીએ છીએ તે રીતે તમારે પણ પૂજવું—માનવું અને સમજવું જેમએ આ એક બયસ્થાન છે અને તેના કારણે શૂંક ક્રિયાકાંડોની મૂઢતા તરફ વળી જવાનો અદેશો રહે છે સર્વધર્મોપાસકે ત્યાં સપૂર્ણ સાવચેતી રાખી શુભગ્રહણતાને પ્રધાનતા આપીને આદરમાન પ્રગટાવી બધા ધર્મો સાથે આત્મીયતા પ્રગટાવવાની છે.

નવીન નહીં પણ પ્રાચીન પ્રથા

આમ જ્યારે અન્ય ધર્મના દેવને દેવ માનવાની વાત આટલી મજબૂતાથી કહેવામા આવે છે ત્યારે ધણાને આ કોઈક તૂત લાગશે ખરેખર એવું નથી આપણે અગાઉ જણાવ્યું ગયા તેમ અગાઉના પરમપુરુષોને શ્રદ્ધાથી માનવાની આ એક પ્રાચીન પ્રણાલિકા છે એટલે જ કરોડો દેવો લાખો પયગંબરો, ઠેર ઠેર મંત્રીશાળાઓ, અનંત સિદ્ધો વગેરે શબ્દોનો પ્રયોગ થાય છે. તેના સર્વર્થમા અન્યલિંગ સિદ્ધા, શુદ્ધસ્થલિંગ સિદ્ધા, અતીર્થ સિદ્ધા વગેરે મુક્તિમંત્રી પ્રકારે જોનોમા મળે છે; એટલું જ નહીં જોનોના

નમસ્કારમત્રમાં તો “અશ્વિત્વે” અને “સિદ્ધા”ને નમસ્કાર કરવાનું છે. જે ગુણોની જ વદના છે એ જ નહીં કેવળ વર્તમાન ચોવીશી નહીં પણ તેની પૂર્વે ચર્ચ ગયેલી અનત ચોવીશી. એમ અવિષ્ક્રમા યનારી અનત ચોવીશીને વદનાનું વિધાન છે એ જ પરિપાટીએ માનવગાથાયું કહે છે —

બુદ્ધસ્ત્વમેવ વિબુધાચિત્ત બુદ્ધિ બોધા,
ત્વ શકરોઽસિ મુવનત્રય શકર ત્વાત્ ।
ઘાતાસિ ધીર શિવ માર્ગ વિધેવિધાનાત્
વ્યક્ત ત્વયેવ મમવન્ પુસ્વોત્તમોઽસિ ॥

—અક્તામર સ્તોત્ર

—દેવતાઓ પણ આપથી બોધિ પામે છે એટલે આપ જ સાચા બુદ્ધ છો ! ત્રણે જગતનો કલ્યાણ માર્ગ બતાવનાર આપ હોઈને આપ જ અરેખર શકર-શિવ છો ! અને પુરુષોમા તો આપ શ્રેષ્ઠ હોઈને સાદ પુરુષોત્તમ છો હવે આમા બુદ્ધની ઉપમા આપી ભગવાનબુદ્ધને, શિવની ઉપમા આપી, શિવને અને પુરુષોત્તમની માન્યતા આપી વિષ્ણુને, આદર-આન આપવામા જ આવ્યા છે

એવી જ રીતે હેમચદ્રાચાર્યે સ્તુતિ કરતા કહ્યું છે —

મમ બીજાંકુર જનના રાગાદ્યા ક્ષયમુ પાત્રતાયસ્ય
બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા હરો, જિનો વા નમસ્તસ્મૈ ॥

—જેણે ભવ બ્રમણના બીજાંકુર રૂપ, રાગદ્વેષને નષ્ટ કર્યા છે તેને બ્રહ્મા કહો, વિષ્ણુ કહો, શિવ કહો કે જિન કહો—તેને હું વદુ છું

કેવળ જૈનોના આચાર્યોમા નહીં પણ બુદ્ધ ગિપિટકોમાં ઠેર ઠેર ભગવાન મહાવીર માટે બુદ્ધે આ શબ્દો વાપર્યા છે — “દીર્ઘ” તપસ્વી જ્ઞાતપુત્ર બ્રમણ ભગવાન મહાવીર વદનીય છે ”

હિંદુ ધર્મમા ગીતાએ પણ જ્યાં મહાપુરુષો પ્રતિ બ્રહ્મા રાખવાની ખાત રૂપેટ કહી છે :—

यद् यद् विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा
तत्तत् देवाद्यगच्छत्वं मम तेजोऽश्नं सम्भवम्

—જે જે સાત્વિક શ્રી સપન્ન અને તેજસ્વી વિભૂતિમાન સત્ત્વ છે તેને તુ મારા તેજના અશથી જ પેદા થયેલો સમજ !

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં ભગવાન ઋષભદેવને અને યુધ્ધને અવતારો તરીકે માનવામાં આવ્યા છે એ જ રીતે વેદોમાં પણ ઋષભદેવ, નેમિનાથ વગેરેને વદન કરવામાં આવેલ છે. ઇસ્લામમાં પણ કહ્યું છે —

لَا تُدْرِكُهُ الْبَصَرُ وَلَا هَدَمُهُ الْمِيزَانُ

—અમે તે રસૂયો અને પૈગમરોમાં કોઈ જાતનો ફરક કરતા નથી. કહેવાનો ટૂંક સાર એ છે કે બધા ધર્મસંસ્થાપકોનો આદર કરવો એ કોઈ નવીન પ્રણાલિકા નથી, પણ પ્રાચીન શ્રદ્ધાની અનુકરણીય પરિવાહી છે

તે ઉપરાંત સુદેવ કે કુદેવ એ તો આપણી માન્યતાએ ઊભા કરેલા ધર્મો છે જે વ્યક્તિ જે યોગ્ય હોય તેને તે રીતે પૂજવી જોઈએ માતા-પિતાને વદનીય ગણાય પણ તેમને આહત કેવળી માનવા એ કુદેવપૂજન થશે, પણ તેમના ઉપકારો ગણાવી તેમની સેવાચાકરી થાય તો તે સુદેવપૂજન-માતૃદેવોભવ વ સુત્રો પ્રમાણે થશે એવી જ રીતે વીતરાગની પૂજન ધન-લાલસા કે પુત્ર માટે કરવામાં આવે તો તે કુદેવપૂજન થશે. પણ, સિંધ-યુધ્ધ સુક્ત થવા માટે કરવામાં આવે તો તે સુદેવપૂજન થશે. વક્રીલ, ડોકટર, શિક્ષક દરેકને તેના ધધા પ્રમાણે માન આપીએ અને કામ લઈએ તો તે યોગ્ય ગણાશે એવી જ રીતે દરેક ધર્મના મહાપુરુષોને તેમના ગુણો પ્રમાણે માન આપવું એજ ખરી સુદેવ પૂજન કહેવાશે એટલા માટેજ સર્વધર્મ પ્રાર્થનામાં દરેક ધર્મ સંસ્થાપકના વિશિષ્ટ ગુણોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જેથી તે સ્તુતિ કરતા જીવનને ઉપયોગી દરેક શુભ મળે અને ધર્મને નામે પરમ શાંતિ મળે

કેટલાક લોકો ઉદાર હોવા છતાં એટલો પક્ષપાત જરૂર રાખતા

કેવ છે કે બીજા ધર્મોના દેવો કે પરમશુરુઓ કંઈક સારા હોઈ શકે પણ પરિપૂર્ણ અને પૂર્ણ નિર્દોષ તો અમારાજ દેવ છે અહીં સર્વધર્મોપાસકે પક્ષપાત પૂર્ણ આવા ખોટા વિશ્વાસોનું ખડન કરી; સત્ત્વ સમન્વયવાની જરૂર છે

આ રીતે જ્યારે એક બીજાના ધર્મના મહાપુરુષોની સ્તુતિ-કદર થશે, નિષ્પક્ષ બનાશે અને ઊડાણથી વિચાર થશે તો બધા ધર્મના ઝઘડા આપોઆપ શમી જશે જ્યારે સમભાવ દશે અને સાથે વિવેક બળશે ત્યારે રામ અને કૃષ્ણના કર્મયોગ ઉપર આશ્ચર્ય થશે; છુદ્ધ અને મહાવીરના ત્યાગ તપનું ખરૂં મૂલ્યાંકન સમજાશે. તેમજ ઈશુ અને મુહમ્મદની સેવા અને સગઈનું નવું મહત્વ સમજાશે.

આમ થતા બધા ધર્મો સ્થાપકો પોતાનાજ લાગશે, પૂજ્ય લાગશે અને તેમના ગુણગાન વહાલા લાગશે પછી તો મદિરમા પણ નમને પરમ શાંતિ મળશે, મસ્જિદમા પણ ઈશ્વરનું ઘર દેખાશે અને દેવળ-ચર્ચામા પણ ધર્મ સ્થાનકનો આદર પ્રગટશે

ચર્ચા - વિચારણા

શ્રી. માટલિયાએ આજની ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતા કહ્યું “મારા નમ્ર મને (૧) સત્ય ઉપરની શ્રદ્ધા, (૨) પાખડનો પ્રતિકાર, અને (૩) સમાજમા શુદ્ધ વહેવારની સ્થાપના થાય, તો ધર્મ અને શુરુ તથા સાધુસત્થા પરની શ્રદ્ધા ટકી રહે અને છતાં મૂઢતા સ્વ પર બંનેની દૂર થઈ જાય ધર્મ એ જીવવાની વસ્તુ છે. આવો ધર્મ સમજીને જે આકાર આપે તેજ સર્વધર્મ સમન્વય કરી શકે

ધર્મને વેપારની વસ્તુ કહેવાતા મહતોએ પ્રાય કરી છે પ્રજાની સમજ અને પ્રયોગો પરથી અસરકારકતા જેટલી વધે તેટલી બળાઈ વસ્તુ-વેપારની વસ્તુ દૂર થઈ જાય બળાઈ વસ્તુ સમાજમા થોડો વખત જોર કરે પણ અંતે તો સત્ય પ્રકાશતા તે જોર ઝાંખું પડી જાય છે. આપણે તો વિધિયાત્મક માર્ગે જ જવાનું હોઈ બીતિ નથી.

રામકૃષ્ણ પરમહંસે નાનપણથી જ સ્વ સાધના કરી અને સાચી સાધના આગળ વધતાં આપોઆપ પાખડ તૂટવા માંડ્યું એમણે મોટા મોટા વેદાંતીઓને પણ ઠેકાણે લાવવા જેવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરી તેમણે એટલી આત્મીયતા ઊભી કરી કે મધૂરબાણુ નામના માણસની વેદના પોતે ઝીલી લીધી.

વિનય અને પ્રેમ ગમે તેવા વિરોધી અને દ્વેદા વચ્ચે સહેજે સધાયા એટલે સર્વધર્મ સમન્વય સહેજે આવે મા જેમ બાળકના અહેરાને વાચી શકે છે, પતિ કે પત્ની પરસ્પરના હૃદયને સહેજે પારખી શકે છે, તેમ સર્વધર્મ સમન્વયી સાધક બધા ધર્મોના સત્યો પોતીકા કરશે, કારણ કે તેની એમા ઓતપ્રોતતા હશે એટલે સાથે માથે પેઠેલા પાખડી તત્ત્વોને પરિહરશે

અમારા વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગરમાગરમ ચર્ચા થઈ અને નક્કી કર્યું “ હવેથી ફલાણી જગ્યાએ અનાજ ન મોકલવું ” પણ તેજ વિદ્યાર્થીઓ સમજાવટથી સમજી ગયા અનાજ અટકાવ્યું નહીં પણ એ બકતની જગ્યાઓને લખ્યું “ ૧૯૫૬ સવત પછી જે હેતુએ બકતોએ આ પવિત્ર કાર્ય શરૂ કર્યું તે તો સાચું કર્યું હતું, પણ હવે જમાનાને ઓળખીને કામ આપી પછીજ ખવડાવવાનું થવું જોઈએ ” બંને ઉદ્યોગ ધંધા તરત ચાલુ ન થયા પણ દવાખાનાની વાત તે જગ્યાઓને સૂઝી દુકામા સદૃશ તોઓ નહીં અને અસદૃશ તૂટવાની શરૂઆત થઈ

મુનિશ્રી સ તબાલજી “ સારી નવી પ્રક્રિયાઓ ઊભી કરવી એટલે પોટી ક્રિયાઓ છૂટશે અને જે ધર્મ, ગુરુ અને મૂળ સપ્રદાય તરફની ઊડી જનશ્રદ્ધા પડેલી છે એને ચાચ નહીં આવે આ ચર્ચામાં આપણે એક બાબતનું ખાસ ધ્યાન રાખવું કે જે ધર્મસપ્રદાયની કોઈ બ્યક્તિ આ શિબિરમા હાજર નથી તેમના સપ્રદાય કે ધર્મની વાતો અમે ખૂબ ઉદાર રહેવું

(૧૨-૮-૬૧)

ખ્રિસ્તી ધર્મના ઊંડાણમાં

સર્વધર્મ ઉપાસના અંગે ધણી વિશદ ચર્ચા થઈ છે તેમા એ વિચારવામા આવ્યું છે કે (૧) કોઈને વટલાવવો નહીં, (૨) વેશ મંત્રિવર્તન કરાવવું નહીં, (૩) બધા જ ધર્મોને પોતાના માનવ્ય, અને (૪) પોતાના ધર્મનું સર્વોચ્ચ કરવું આ ચાર અંગે ધર્મના કલા છે અને તેને લક્ષીને સર્વધર્મ ઉપાસનાનું લક્ષ્ય રાખવાનું કહ્યું છે

ન્યા સુધી ધર્મ અંગે ઊંડો વિચાર નહીં થાય ત્યાં સુધી ધર્મના નામે જે અનિષ્ટો અધઃપદ્ધતિ અને વેશવિરોધો થાય છે તેને અટકાવી શકાશે નહીં એટલે હવે દરેક ધર્મના ઊંડાણમા ઊતરીને તેની થુ થુ ખૂખીઓ છે તે અંગે જગ વધારે વિસ્તારથી વિચાર કરવાનો છે

આ જગતમા જેનો વિસ્તાર-પ્રસાર થયો છે, એવા ચાર ધર્મો છે. ખ્રિસ્તી ધર્મ, ઇસ્લામ ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ અને હિંદુ ધર્મ આ ધર્મો ઉપર જૈન ધર્મ-પારસીધર્મ વનો પ્રભાવ એક યા બીજી રીતે પડ્યો છે પણ અનુયાયીઓની દૃષ્ટિએ આ ચાર ધર્મોનું આગળ પડતું સ્થાન છે

આજે ખ્રિસ્તી ધર્મના ઊંડાણમા ઊતરીને વિચાર કરશું.

ખ્રિસ્તી ધર્મના પાયા :

ખ્રિસ્તી ધર્મનો વિસ્તાર જગતમા મોટા પાયા ઉપર છે તેમા પણ ખ્રિસ્તી લોકોએ શિક્ષણ અને આરોગ્યની ખાખતમા આખા જગતમા બહુ મોટું કાર્ય કર્યું છે જગતની પછાત અને તિરસ્કૃત જાતિનો ઉદ્ધાર, બધે ધર્મપ્રચારની ભાવનાથી તેમણે કર્યો પણ, એ મોટું કાર્ય તેઓ કરી શક્યા છે. હિંદમા આદીવાસી અને હરિજનોને એમણે આજ્ઞા; આફ્રિકાના ઘેર જગલોમા જઈને પણ તેમણે સરકારો રેડવાનું કાર્ય કર્યું. આ માટે જેવા જઈએ તો ખ્રિસ્તી ધર્મના મૂળમાં માનવસેવાનો

પાયો રહેલો છે તે જાણ્યા વગર નહીં રહે એ જ માનવસેવાનો પાયો તેમને રક્તાપતિયાઓ, આધળાઓ તેમજ બહેરા-મૂંઝા માટે કંઈક કરી છૂટવા માટેની પ્રેરણા આપે છે.

ધર્મનો મૂળ પાયો હમેશા તેના સરસ્થાપકના જીવનમાથી આવે છે એટલે સેવાના સસ્કારો આટલા દૃઢ શા માટે ખ્રિસ્તીધર્મમાં જોવા મળે છે તે માટે ઇશુ ખ્રિસ્તના જીવન અને સિદ્ધાંતો કયા છે તે આપણે જોઈ જઈએ.

ત્રણ સિદ્ધાંતો

બાઈબલમાં Faith, Hope and Charity એટલે કે શ્રદ્ધા, સદ્વિશ્વાસ અને ઉદારતા ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. પ્રભુ ઉપર શ્રદ્ધા રાખો તો તમારું કામ થશે સારી આશા રાખી સારું વર્તન કરો. બીજા પ્રયે માયાળુ બનો, અને ઉદારતા રાખો એટલે કે દાન કરો.

ચલ્હીઓનું સસ્કરણ થયું તેમાથી ખ્રિસ્તી ધર્મ આવ્યો છે, એ આપણે જાણીએ છીએ. અહીં ખ્રિસ્તીધર્મ અંગે વધુ જાણણીમાં જતાં પહેલાં આપણે તે વખતની સ્થિતિ પણ જોઈએ તે યોગ્ય થશે.

ઇશુ પહેલાંની સ્થિતિ :

પશ્ચિમની સંસ્કૃતિમાં રાજ્ય ઉપર મુખ્ય ભાર મૂકવામાં આવતો. આપણે ત્યાં રાજ્ય ગૌણ હતો-પ્રજા મુખ્ય હતી અને રાજા તેના પ્રતિનિધિ તરીકે હતો. પણ પશ્ચિમમાં રાજાને “ભગવાનનો અવતાર” અને દૈવી પુત્ર માનવામાં આવતો. તે ઇચ્છે એ રીતે પ્રજા ઉપર શાસન કરી શકતો, રીઝી શકતો અને અત્યાચાર કરી શકતો.

ઇશુ અગાઉ ચલ્હીઓમાં ધાર્મિક સસ્કાર રેડનાર મૂંઝા હતા. સુસાનો જન્મ થયો એટલે તે હસ્યા. એટલે કોઈએ રાજાના કાન

બંનેમાં કે આ છોકરો અપશુકનિયાળ છે એ ઉપરથી રાજાએ મુસાને મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો. તેની માને ખબર પડી એટલે તે છોકરાને એક પેટીમાં મૂકી નદીમાં મૂકી આવી. આ પેટી રાજાની કુવરીના હાથમાં આવી અને યોગાનુયોગે એની એક દાસીના હાથે મુસાનો ઉછેર થયો. તેમણે પ્રજામાં ઉત્સાહ ભર્યો.

તે વખતે રાજાશાહીનો કાયદો વિચિત્ર હતો. મુલામ ભાગી ન જકે નહોતર જીવના સિદ્ધ આગળ છોડી દેવામાં આવે એક આખ ફેડે તેની આખ ફેડવી અને દાત તોડે એના દાત તોડવાની વાત હતી. આવી નીતિમાં મોટો ફેરફાર ઇશુએ કર્યો.

ઇશુનો જન્મ :

ત્યાર પછીના હજાર વર્ષ બાદની આ વાત છે ત્યારે અરબસ્તાનમાં સીરિયા નામના પ્રાંતની જેરુસલેમ રાજધાની હતી ત્યાં હેરડ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેણે ઉપજાણુ ધણુ હતું તેને ખબર પડી કે મારો કોઈ દુસ્મન પેદા થયો છે એટલે તેણે હુકમ કર્યો કે આ ગામના બે વરસની હિમ્મરના તમામ બાળકોને ઠાર કરવા બધાને આ સાબળી ખૂબ દુખ થયું અદરો અદર વાત કરવા લાગ્યા, પણ રાજાશાહીની સામે કોઈ માથું ઊંચકીને વિરોધ ન કરી શક્યા. એટલે બેથલ હોમના બધા બાળકોને મારી નાખવામાં આવ્યા ઇશુને બચાવવા મા-બાપ નાસી છૂટ્યા.

ઇશુનો જન્મ કુવારી માતાને પેટે થાય છે. માતાનું વેવિશાળ જેસેફ નામના સુધાર સાથે થયું હતું પણ કુવારી કન્યાને બાળક જન્મે એટલે તે વખતે લોકો માનતા કે તે દેવે આપ્યો છે આવું કણું બાળતમા પણ આપણે ત્યાં મહાભારતમાં છે કે કુવારી કુતીને બાળક જન્મતાં તેને સૂર્ય ભગવાનનો આશીર્વાદ માનવામાં આવેલો. ગમે તે હોય પણ મેરી અને જેસેફ ઇશુને લઈને નાશી છૂટે છે.

આમ ઇશુનો જન્મ શ્રમ કરનાર સુધારને ત્યાં થાય છે. ઇશુ

મોટાં થાય છે. તે ૧૨ વરસના બચા ત્યારે મા-બાપ સાથે જેડસલેમના એક હિસવમાં બચા. તે રસ્તામાં દેવળ પાસે મા-બાપથી છૂટા પડી બચ છે. છોકરો બૂલો પઓ એટલે માતા-પિતાને ખિતા થાય છે. બહાર ન મળતા તેમણે દેવળમાં તપાસ કરી તો ઈશુ પૂજારીઓ સાથે ગભીર પ્રકારની ચર્ચા કરી રહ્યો હતો.

તે વખતે બે જાતના લોકો હતા એક રૂઢિચુસ્ત અને બીજા સુધારામાં માનનાર પહેલો વર્ગ કર્મકાંડમાં નહોતો માનતો પણ ધર્મને જીવો મૂકીને ધન કમાવામાં માનનારો હતો બીજો વર્ગ કર્મકાંડ કરતો, રાજાની ખુશામદ કરતો આપણે ત્યાં ભારતમાં પણ રાજાશાહીના આશ્રયે ચાલી જનાર આવોજ કર્મકાંડી બ્રાહ્મણ વર્ગ બગવાન મહાવીર અને ખુદના કાળે હતો.

દેવળના પૂજારીઓ અને ઈશુ વચ્ચે ગભીર ચર્ચા ચાલતી હતી ઈશ્વર શું છે? કયા રહે છે? શું કરે છે? ઈશુના આ પ્રશ્નો બધાને મુઝવતા હતા અને તેઓ પોતાના પુસ્તકીયા જ્ઞાન પ્રમાણે રાજાને મહત્વ આપવાનું કહેતા હતા ત્યારે ઈશુ એક તરતજ સતતની છટાથી બધાને જવાબ આપતા અને વહેમ પાખડનો વિરોધ કરતા હતા પૂજારીઓ ઈશુને જવાબ ન વાળી શક્યા અને તેમને દેવળની બહાર કાઢી મૂક્યા બિભેલા લોકો પણ બાળકના આવા તાર્કિક જ્ઞાનથી છક્ક થઈ ગયા ખરેખર તો રાજાશાહીને નામે તે સમયમાં એટલું બધું ધોર અધોર ચાલતું હતું કે બધા કંઈક તર્ક કરતા પણ કોઈનામાં આગળ આવીને વિરોધ પ્રગટ કરવાની શક્તિ ન હતી આવી અમૂક ભાવના આખા સમૂહમાં આવે ત્યારે તે ભાવના આકાર પામી મહાપુરુષને પેદા કરે લોકોએ માન્યું કે ઈશુના રૂપે મહાપુરુષનો જન્મ થઈ ચૂક્યો છે

આ બાર વર્ષ પછીના વીશ વર્ષમાં ઈશુના જીવનનો ચોક્કસ વૃત્તાંત મળતો નથી પણ જ્ઞાનની ઓજમાં ઠેર ઠેર ખાસ કરીને પૂર્વ તરફ ગયાનું માનવામાં આવે છે. આ વીશ વર્ષમાં લોકો ઉપર ચતા

અન્યાયો, અત્યાચારો અને શોષણો તેમના સુપ્ત હૃદયને જગાડે છે. ઈશ્વર અને તેના દૈવીપુત્ર તરીકે રાજા અને તેને સર્વસ્વ માનીને ચાલનારી ખુશ્ખામદ કરતી કર્મકાંડ-પ્રિય પુરોહિતોની ધર્મ સંસ્થાઓના આચાર-વિચાર નવા મનોમથનો જગાડે છે, તમાચાના બદલે તમાચો અને આખના બદલે આખની બદલાવાળી લોકનીતિના કારણે પરસ્પર વધતો જતો વેરભાવ અને અતે સુખશાંતિનો અભાવ. આ આખી પરિસ્થિતિએ ઈશુના જીવનમાં આમૂળ પરિવર્તન આણ્યું તેમને લાગ્યું કે નીડર ધર્મને આગળ વધવાનો સમય આવી રહ્યો છે, અને એના માટે તેમના જેવાએ પહેલ કરવી જોઈએ.

તે વખતે યહુદી અને સેમારિયન એ જાતો હતી અને આપણે ત્યાં સવર્ણ અને હરિજન છે તેમ એ લોકોમાં યહુદી સેમારિયનના હાથનું પાણી નોહતા પીતા ઈશુ યહુદી હતા.

એકવાર તે એ ત્રણ મિત્રો સાથે જેરુસલેમ જઈ રહ્યા હતા. ત્યાં રસ્તામાં તેમને તરસ લાગે છે એક બાઈ કૂવા ઉપર પાણી ભરવા આવે છે ઈશુ ત્યાં જઈને કહે છે “બહેન! પાણી પા!”

બાઈ સેમારિયન હતી તેણે ઈશુનો ચહેરો જોઈને કહ્યું “બાઈ તું યહુદી લાગે છે. હું સેમારિયન છું. તું તને માથે પાણી કામ લાગશે ?”

ઈશુએ કહ્યું “બહેન! તું અને હું સરખાજ છીએ. ! લોહી બધામાં સરખું છે; માંસ સરખું છે અને ભગવાને પાણી ઉપર કોઈ છાપ નથી મારી કે આ યહુદીનું છે કે આ સેમારિયનનું છે. માટે તું પાણી પા! ઈશુ જેમ કોઈની સાથે બેઠાવા કરતો નથી તેમ તું પથ્થુ ના કરીશ.”

જોકે ઈસાઈઓ આનો અર્થ જૂદો કરે છે કે બાઈએ ઈશુની તરસ ઢિપાવી તેથી ઈશુ ભગવાને બાઈની ભવની તરસ મટાડી. પથ્થુ

તેણે સર્વપ્રથમ માનવ-માનવ વચ્ચેના બેદભાવ નકામા છે, એમ જાહેર કર્યું.

તેની સાથેના માણસોએ કહ્યું “આ કેાનુ પાણી પીવે છે?”

ત્યારે, ઈશુએ એટલું જ કહ્યું “માણસના હાથે કુદરતનુ આપેલુ પાણી પીઉ છુ તેમા મને બેદભાવ જણાતો નથી ”

આપણે એકે તરફ “આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ”ની વાતો કરીએ છીએ ત્યારે ખીજી બાજુ પડછાયો પણ ન લઈએ—તેમને ખ્રિસ્તી ધર્મનેા આ બેદભાવ વગરનો સિદ્ધાંત સમજવા જેવો છે એટલે જ ખ્રિસ્તી લોકો બેદભાવ કે આબડહોટ વગર દૂર દૂરથી આવીને સેવા કરી શક્યા છે અને લોકોને આકર્ષી શક્યા છે હિંદુધર્મે આ વાત સમજવા જેવી છે અને તેણે તો અન્ય ધર્મના સિદ્ધાંતો પચાવ્યા છે ત્યારે સેવાનો આ સિદ્ધાંત સર્વ સાધુસમાજે ખાસ પ્રેરવા જેવો છે થોડાક રામકૃષ્ણ મિશનના સેવકોએ જોકે આ કાર્ય ઉપાડ્યુ છે પણ આ કામ તો સમસ્ત લોકોએ ઉપાડવાનુ છે અને તેમની સેવાનો લાભ બેદભાવ વગર દરેકને મળે, અને માથેજ માનવ-માનવ વચ્ચેના બેદભાવો તૂટે એ ખાસ જાગવાનુ છે

ઈશુના જીવન ઉપર જરાક અગળ વધીએ. ત્યારખાસ તે આલીશ દિવસ સુધી ઘેર તપ કરે છે જે જે મહાપુરુષો થઈ ગયા છે તેમણે આત્મ સંશોધન, લોકપરિચય, પ્રવાસ અને મનોમથન કરેલા છે ભગવાન મહાવીરે પણ સાડાખાર વર્ષ તપ કરેલુ, બુદ્ધે છ વર્ષ તપ કરેલુ ઈશુ પણ આલીશ દિવસનુ તપ કરે છે શરીર અને ચેતન જુદા છે એવુ માન થાય ત્યારેજ સાચો ધર્મ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે આમડી ઉતારી લે તો પણ દેહની વેદના ચેતનન અસર ન કરે, એવો સમભાવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારેજ સત્યધર્મ પ્રાપ્તિની પરીક્ષામા પાશ થવાય

ઈશુને પોતાના આ સિદ્ધાંત માટે આકરામા આકરી પરીક્ષા આપવી પડે છે તે શારીરિક ભોગ-વિલાસની સાધનારૂપી પ્રચલિત

રાજાશ્રિત ધર્મ માન્યતાને પકકારે છે. તે વખતે રાજાશાહીનું ઉપજીવ્ય હતું. લોકો ખુશામદ કરે, નોકરીઓ મેળવે અને સારીરિક સુખોની તુચ્છ પ્રાપ્તિ માટે કર્તવ્યની પ્રતિશ્રી સમજે ત્યારે આવી વાત કરનાર આત્મા પાકે, ક્રાંતિ કરવાની વાતો ફેલાવે તે કયાંથી સહન થાય ?

પરિણામે શરીરની વેદના આરમાને ન લાગતી હોય, તો પછી ઈશુ પરીક્ષા આપે—તે મુજબ તેને કોસે તાણીને લઈ જવો અને કોસ ઉપર ખીલે ઠોકાઈ જવાની સજા આપવામા આવે છે ઈશુ તેને પરીક્ષા ગણે છે. કોસ ઉપર પોતે ખીલે ઠોકાઈ ગયેલ છે, શરીરમાથી લોહી નીકળે છે, સ્ત્રીઓ રડી રહી છે ત્યારે ઈશુ તેમને કહે છે “ તમે કોને રડો છો ! ઈશુ તો અમર છે તે પુનર્જન્મ પામી રહ્યો છે ” અને તે કોસ ઉપર ચઢીને બલિદાન આપી દે છે

કહેવાય છે કે ત્રણ ચાર વર્ષ બાદ એ ધર્મ પાછો જન્મીત થાય છે ઈશુના બાર શિષ્યો હતા તેમાનો એક યહુદી નામનો શિષ્ય જ બેવફા બની ઈશુને પકડાવે છે પણ ઈશુના બલિદાનથી આખી પ્રજા જન્મીત થાય છે અને ઈશુના પગલે તેમના ઉપદેશનો પ્રચાર કરી, વિલાસી રાજાશાહી અને કર્મકાંડી પુરોહિતશાહીનો અવશેષ કરી નાખે છે. જે ઉપદેશ અનુભવોમાથી નીકળ્યો હોય છે તે અસરકારક હોય છે. એટલે જ ઈશુનો ઉપદેશ આજે જગતમા વ્યાપક રીતે પ્રસરી ગયો છે

ઈશુના ઉપદેશો

ઈશુએ માનવજાતિ વચ્ચેથી ભેદભાવ મટાડવા માટે જે જબ્બર પુરુષાર્થ કર્યો તે તેમણે ઉપદેશોલી નીચેની હકીકતો ઉપરથી સ્પષ્ટ થઈ જશે, જો કે આજે તેમના જ અનુયાયીઓ વચ્ચે કાળા-ધોળાનો જે ભેદભાવ વર્તવામા આવે છે તે ઈશુના ઉપદેશોને અનુકુળ નથી

ઈશુએ નીચેની બાબતો ઉપર ખાસ ભાર મૂક્યો હતો -

(૧) શ્રીમતો અને ગરીબો બન્ને સમાન છે. તેમની વચ્ચેની ભેદભાવની દિવાલ તોડવા માટે કહ્યું કે દરેકે પોતાના પરસેવાનો રોટલો મેળ-

વવો જોઈએ, ખાવો જોઈએ. ઈશુના આ સિધ્ધાંતનો સારો એવો પ્રચાર થયો. ઈસ્લામના પણ કેટલાક બાદશાહો મહેનત કરીને રોટલો ખાતા. સીરાજુદૌલા ટોપીઓ ભરતો, ઔરંગઝેબ શ્રમ કરતો, ખલીફા ઉમ્મર ચઠાઈ ઉપર સૂતો.

(૨) ગરીબોમાંથી લાઘવ અથિ કાઢવા માટે ગરીબોને કહ્યું કે “ દેવોનું રાજ્ય તમારું છે. ” એના અનુસધાને તેણે મહત્વની એક ખીજી વાત એ કરી કે “ સોયના નાકામાંથી કદાચ ઊંટ પસાર થઈ જાય તે શક્ય છે પણ શ્રીમતોને સ્વર્ગ મળવું અશક્ય છે ” આમ કહીને તેણે દરિદ્રોને બિરદાવ્યા અને સ્વર્ગ ઉપર તેમનો અધિકાર પણ બતાવ્યો. આથી રાજા, શ્રીમત અને પૈસાપાત્ર અભિમાની ન બને તેવો રસ્તો પણ તેણે ચીંધો.

(૩) બેદબાવની રેખા તોડવા માટે ત્રીજી વાત કરી કે દરેકને રોટલો મેળવવાનો સરખો અધિકાર છે આ સરકારે આજે સામ્યવાદ રૂપે રજૂ છે. તેઓ એમ કહે છે કે હવે અમે કોઈને રોટલાની ચિંતા નહીં રહેવા દઈએ, શિક્ષણ, આરોગ્ય અને રહેઠાણનો મફત પ્રબંધ કરશું. બધા એજ વાત વિચારે છે પણ, ઈશુએ તે વાત મૂળરૂપે ધર્મની રીતે કહી જ છે.

હિંદુસ્તાનમાં આ અંગે વિશેષ વિચાર થયો નથી, કારણ કે અહીં તો પરિગ્રહને જ અધર્મ માન્યો છે અહીં પ્રજાને મુખ્ય માનવામાં આવી છે અને રાજ્યને ગૌણ માનવામાં આવ્યું છે, એટલે અહીં શ્રીમતો અને રાજાઓ માટે પણ સર્વસ્વ ત્યાગીને જવાની બાવનારૂપ સન્યાસ અને હમણાં સાધુવૃત્તિને શ્રેષ્ઠ ગણવામાં આવી છે. પશ્ચિમમાં પુરોહિતશાહી રાજાશ્રિત હતી અને રાજા માટે અત સમયે-અધીં જિંદગી બાદ વાનપ્રસ્થ કે સન્યાસનો સ્વૈચ્છિક નિયમ ન હતો.

ઈશુના જીવનમાંથી “દરેકને રોટલો મેળવવાનો અધિકારનો બાવ” રક્ષિતે લીધો. તેને “ અન્ડ ધીસ બાસ્ટ ” નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે.

ગાંધીજીએ રશ્કિનના એ પુસ્તકમાંથી જે ભાવ લીધો તે “સર્વોદય” નામે છે. તેનું ગુજરાતી-હિંદી ભાષાતર પણ થયું છે.

એમાં એક દાખલો આપવામાં આવ્યો છે. એક જમીનદારને દ્રાક્ષની વાડી હતી દ્રાક્ષ ઉતારવા મજૂરોની જરૂર હતી. એટલે મજૂર શોધવા બજારમાં ગયો ત્યાંથી એક આનો નક્કો કરી મજૂર લઈ આવ્યો. બપોરના બીજા મજૂર લાવ્યો. સાંજના પણ કેટલાક મજૂર લઈ આવ્યો. છેલ્લે કામ છુટવાના એક કલાક અગાઉ પણ કેટલાક બેકારોને લઈ આવ્યો સાંજે સૌ છૂટા થયા ત્યારે દરેકને સરખી મજૂરી ચૂકવી આપી સવારથી કામ કરનારને સરખી અને સાંજના આવ્યા તેમને પણ સરખી. એટલે પેલા મજૂરોને ધર્ષા થઈ.

જમીનદારે કહ્યું “તમારી સાથે જે બોલી કરી હતી તેટલી તમને ચૂકવાય છે બીજાને શું આપવું તે મારે જોવાનું છે બીજાને વધારે અપાય તેમાં તમારે અન્યાય ન માનવો જોઈએ. બીજાની ધૂર્ષિયા ન કરવી જોઈએ દરેકને રોટલો-મેળવવાનો એટલો જ અધિકાર છે”

(૪) ચોથી વાત એ કરી કે “પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખો! તે બધાનું બધું ધન્ય છે મા જેમ દરેક બાળકનું ધ્યાન રાખે-સરખો પ્રેમ રાખે છે. છેલ્લા ઉપર વધુ પ્રેમ હોય છે, કારણ કે અગાઉના પાછળ તો તેણે જિંદગી ખર્ચી છે. છેલ્લાને હજુ એ લાયક બનાવવાનો છે. તે વાતને લોકોએ અમલમાં મૂકવી જોઈએ અને જેને ન મળતું હોય તેને કામ ખાસ કરીને આપવું જોઈએ.”

(૫) પાંચમી મહત્વની વાત કહી કે જૂલ થઈ હોય તો પસ્તાવો કરો. પ્રભુની પાસે બેસીને એકરાર કરો. અઠવાડીએ એકવાર પ્રભુના મંદિરમાં જવ, પસ્તાવો જેને થાય છે તે પાપી પણ નિર્મળ બની શકે છે. પાપીએને એક વખતના પાપ માટે ન ધિક્કારો, કારણ કે નાનું-મોટું કોઈને કોઈ પાપ દરેક જીવનમાં કયું હોય છે.

આ અગે ઇશુના જીવનનો એક દાખલો આપવામાં આવ્યો છે. એક બાઈને લઈ લોકો તેમની પાસે ન્યાય માગવા ગયા ઇશુએ કહ્યું : “પરો જે ન્યાય કર્યો છે તેમા ફેરફાર ન થવો જોઈએ પણ એક વાત છે. બાઈએ ચારિત્ર્ય સબધી જે નૈતિક જૂલ કરી છે, તેમા તે એકલી નથી બીજી જૂલ કરનારને તો તમે કાઈપણુ સજા કરતા નથી ? તે છતા પણ સજા કરવાનો અધિકાર કોને છે ? જેમણે આવી કાઈ જૂલ જીવનમા ન કરી હોય ! એવી વ્યક્તિ આગળ આવી બાઈને સજા કરે !”

એટલુ કહી ઇશુ આખો મીચી ગયા સૌ વિચારમા પડી ગયા. કાઈએ મનથી, તો કાઈએ તનથી તો કાઈએ વચનથી કાઈ પણ પ્રકારનો દોષ તો કર્યો હતો એટલે એક પછી એક સૌ ચાલ્યા ગયા.

ઇશુએ બાઈને કહ્યું “સમજાયુ ને ?”

બાઈ કહે “હા ! હુ જૂલની મારી માગુ છુ”

ઇશુએ કહ્યું “ભગવાનના શરણે જા. તે તને માફ કરી દેશે !”

ઇશુના જીવનનો સાર :

ઇશુના જીવનમાથી નીચેની ત્રણ વાતો મુખ્યત્વે સામે આવે છે —

(૧) તેમણે રાજાઓ, ધનિકો અને પાપીઓને અલગ અલગ રીતે સબોધીને માનવજાતને એક કરવાનો પ્રયાસ કર્યો એટલે જ ઇસાઇ સમાજમાં રાજા અને પ્રજા, વાળદ અને વડીલ દેવળમા સરખા બેસે છે, અને સહુ સરખા છે એવો સિદ્ધાંત સ્થાપિત કર્યો ગાંધીજીએ પણ આ સિદ્ધાંત પકડી લીધો હતો.

(૨) આજીવિકામા અતર ન હોવુ જોઈએ સૌને પેટ, પહેરણ અને પથારી મળવા જોઈએ, પછી બલે તે ગમે તે કાર્ય કરતો હોય

(૩) સૌના બલામાં આપણુ બહુ છે એકને એક આનો મળે અને બીજાને બે આના મળે તો ઈર્ષ્યા ન કરવી

(૪) જળ અને ચેતનના સાચા બેઠના યાન સિવાય સાચો ધર્મ પાળી શકાતો નથી.

(૫) સાચો ચમત્કાર તો પ્રેમ, શ્રમ, કશ્ચુ વગેરે સદ્ગુણોને જીવનમાં ઉતારવામાં છે અને એ ખરેખર બહુ જ કઠોર સાધના માગી લે છે. ઈશુને એ સાધના માટે કોસ ઉપર ચઢીને બલિદાન આપવું પશ્ચુ હતું.

પણ, આજે માનવતાના એ પ્રખર પ્રેમીના નામ સાર્થે બહુ યત્નકારો બેઠાઈ ગયા છે. તેનું એક કારણ તો એ છે કે આળસ, ભય અને લાલચ એ ત્રણેનો પ્રવેશ ત્યાં થઈ ચૂક્યો છે. લોકો આળસ અને અને તપ ત્યાગ બલિદાનથી પાછા ફરે તો તેની જવાબદારી સાધુસમાજની છે, અને સાધુસમાજ આળસ અને તો તેની જવાબદારી સમાજની છે.

આપણે ત્યાં આ શિબિરમાં અમદાવાદનો એક દાખલો અપાયો છે કે એક મહારાજના દર્શન કરવા માટે પુલહાર, શ્રીફળ, મેવો, ફળ, વ. લઈને બસો જેટલા ભીભેલા માણસોની કતાર જામી હતી. દરેકને એમ ઈચ્છા હતી કે ગુરુની નજર પડે તો બેઠો પાર થઈ જાય !

એવીજ વાતો આજે ઈસાઈ-સમાજમાં પ્રચલિત છે કે ઈશુ હાથ ફેરવે તો રોગ દૂર થાય, ઈશુ આંખ ફેરવે તો ધન મેળવે આ બધી લાલચોના કારણે લોકો આકર્ષાય તો ખરા પણ સાચો ધર્મ દબાઈ જાય અને મૂઢતા આવે, આ બધું આળસ, લાલચ અને ભયમાંથી આવે છે. ગુનો કર્યો હોય, કદાચ કબૂલ કરતા અપમાન જણાય પણ, કબૂલ કરનાર ફરી ગુનો ન કરે અને સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ કરે તો ધર્મ, સામાન્ય વહેવારમાં શુદ્ધિ રાખે તે ધર્મ-આવા તરવેથી સભર ધર્મને રાજ્યાશ્રિત બનવાનું કારણ તો પાછળના અનુયાયીઓની આળસ કચાશજ ગણવી જોઈએ. જે કાર્ય થઈ ન શકે તેને પછી ચમત્કાર રૂપે ફેરવી નાખવામાં આવે છે. એવું લોકમાનસ અહીં પણ જોઈ શકાય છે.

આહુ પ્રક્રિયામાં ફેરફાર :

ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પણ બે વર્ગ છે એક ખ્રિસ્તી અને બીજો યહૂદી. બન્ને માટે પવિત્ર કરારો છે ખ્રિસ્તી ધર્મનું પ્રચલન મૂળ તો મૂસા (મોઝિસ) એ કર્યું હતું, પણ તેનું સંશોધન ઇશુએ કર્યું એમ કહી શકાય.

યહૂદીઓ મુસાના જૂના ધર્મ કરારોને માને છે અને તેની સાથે ધણી ચમત્કારિક વાતોને જોડે છે. ત્યારે ઇશુએ એ ભૌતિક ચમત્કારોને અવગણ્યા છે પણ તેના અનુયાયીઓએ અધશ્રદ્ધાથી આવા ધણી ચમત્કારો એની સાથે જોડી દીધા છે, એ પણ હકીકત છે.

મૂસાના જૂના કરારોની દશ આજ્ઞાઓ આ પ્રમાણે છે —

- (૧) મા-બાપનો આદર કરો
- (૨) કોઈ જીવને ન મારો
- (૩) ચોરી ન કરો.
- (૪) વ્યભિચાર ન કરો.
- (૫) જૂઠા સાક્ષી ન બનો.
- (૬) પોતાના ખેતર માટે નોકર-ચાકરની ઝખના ન કરો
- (૭) કામમાં અઠવાડીએ એક દિવસ રજા પાળો. કારણકે પૃથ્વી રચનારે પણ પૃથ્વી બનાવતાં એક દિવસની રજા પાળી હતી
- (૮) જગતકર્તા ઇશ્વરની મૂર્તિ ન રચો.
- (૯) મનેજ માનો ! હું કહું તે દેવને માનો. બીજાને પૂજશો તો ધનોતપનોત થઈ જશો.
- (૧૦) તને પરેશાન કરે તેને તું પરેશાન કર, દાત ફાડે તેનો ફાંત ફાડ, પણ પ્રાણ ન બે !

જૂના કરારના ઉપરના પાચ કરારો જોવા જઈએ તો બૌદ્ધ ધર્મના પચશીલ, કૈનોના પાંચ વ્રતો અને હિંદુઓના પાચ વ્રમોને મળતા આવે છે.

ઇશુએ નવા કરાર પ્રમાણે જે વસ્તુઓ રજુ કરી તેમાં તેણે નવી પ્રક્રિયા ઊભી કરી બદલો ન લેવો. પણ ડાખા ગાલના બદલે જમણો ગાલ ધરી માણસાઈને જગાડવાની વાત કરી બધા ભગવાનના પુત્ર છે. એટલે કોઈએ કોઈની સાથે બેદબાવ ન કરવો જોઈએ તેણે પોતાને ‘પ્રભુનો પુત્ર’ કહ્યો અને આખા વિશ્વનું બાતૃત્વ ઊભું કર્યું કે તેણે સર્જેલા દરેક બાળકો સમાન છે.

ભગવાન અગે તેણે અનત શ્રદ્ધા વધારી અને તેના શરણે જઈને પાપ એકરાર કરીને શાંતિ મેળવવાનું કહ્યું. જૂના કરાર પ્રમાણે ધનોત પનોત થઈ જવાની વાતને તેણે સદતર ટાળી નાખી અને ભગવાન એટલે અસીમ પ્રેમ, ક્ષમા અને કશ્ણાનો બહાર છે એમ જાહેર કર્યું.

તે વખતમા યહૂદીઓજ ખ્રિસ્તી ધર્મને પાળી શકતા. પણ ઇશુએ તેના દરવાજા દરેક માટે ઉઘાડ્યા, અને આમ પ્રભુની છાયામા બધાને એક કર્યા તેણે પોતાના જીવનના બલિદાનથી એ સિદ્ધ કરી આપ્યું કે બલિદાનનું-એકે-એક લોહીનું ટીપું ઉગી નીકળવાનું છે, અને તે વાત સત્ય કરી.

ઇશુના અવસાનને બબ્બે દગ્ગર વર્ષ વીતવા છતાં, સેવા, શિક્ષણ અને આરોગ્ય નિમિત્તે, ઇસાઇ સાધુ સરથાએ આખા જગતમાં જે પ્રચંડ કાર્ય કર્યું છે એ ઇશુની નસનસમા વ્યાપ્ત લોક-સેવાની ભાવનાનું અતિ વિસ્તૃત સ્વરૂપ છે ઇસાઇ-સમાજથી કરોડો રૂપિયા પછાત દેશ માટે સહાયતા રૂપે, દવા માટે આપે છે, એ ઇશુની દાનની ભાવનાનું પ્રતિબિંબ છે અને ઠેર ઠેર નિયમિત રવિવારે થતી ઇસાઇ સમાજની-પ્રાર્થના એ તેમની ભગવાનની શ્રદ્ધાનો બબ્બે પડલો છે.

આજે ઇસાઈ સમાજમાં પણ કેટલાંક અનિષ્ટો પ્રચલિત થયાં છે; પણ તેમણે વગર ભેદભાવે લાંબી લાંબી સફરો ખેડી અબળથ્યા પ્રદેશમાં જે સેવા, શિક્ષણ અને આરોગ્યનું કામ કર્યું છે તે ન કેવળ સ્તૂત્ય છે પણ “આત્મવત્ સર્વ મૃતેષુ” ગણનારાઓની કોરી વાતો કરનાર માટે અત્યંત અતુકરણીય છે

ચર્ચા-વિચારણા

બલિદાનની શ્રદ્ધા

શ્રી. માર્સલિયાજીએ આજની ચર્ચાનો ઉધાડ કરતા કહ્યું — જૂના કરારની આગ્રાઓમા, છ આગ્રાઓ તો એવી છે કે જે પાંચેવતેના પાયા સમાન છે દા ત (૧) માખાપને માન આપવું, (૨) હિસા ન કરવી, (૩) ચોરી ન કરવી, (૪) વ્યભિચાર ન કરવો, (૫) ખોટા સાક્ષી ન બનવું (૬) તારા પાડોશીની સહાય કે વસ્તુની ઝખના ન કરવી

પછી એક દિવસની રજાનો હક અઠવાડિયે દરેકને રહે તે માટે ભગવાનનો હાખલો ટાક્યો કે તેમણે (૧) આકાશ-પૃથ્વી, (૨) પ્રકાશ-પાણી, (૩) જળચર, (૪) પખી, (૫) પશુ-ખાગ (૬) આદમ અને ઈવ આમ છ દિવસમા રચના કરી પણ સાતમે દિવસે આરામ કર્યો એટલે તે દિવસને પ્રભુનો ગણી તેની ઉપાસના કરવાનો નિયમ રાખ્યો તેની પાછળ તો એજ ભાવના છે કે છ દિવસ તો ગરીબ-મજૂર બધા ભક્ષે શ્રમ કરે-કરાવે, પણ એક દિવસ તો બધા એક સાથે-ભેદભાવ મીટાવીને બેસે

આદમ અને ઈવની વાર્તામાં આગળ ઉપર એમ કહેવામા આવે છે કે તેમને અમૂક ફળ ખાવાની મનાઈ કરી-પણ બન્નેએ ખાધું અને કલેશ ઝંઘડા શરૂ થયા આ ફળને માયાના ફળ તરીકે ઘટાવી શકાય.

તમા કરારની આજ્ઞા એવી છે કે પ્રભુનું બિંબ ન બનાવાય. કારણ કે તે નિરજન-નિરાકારની પ્રતિમા ક્યાંથી હોય! પણ ૯-૧૦ આ બે આજ્ઞાઓ એવી છે કે આ દેવ સિવાય બીજા કોઈને ન માનીશ, નહીં તો તને હેરાન-પરેશાન (દેવ) કરી મૂકશે અહીં ધર્મ-ઝનૂન દેખાય છે આમ તો દરેક ધર્મમાં સકુચિતપણું આવ્યું જ છે. પણ બીજા દેવ તરફ દુસ્મનાવટની વાત યહુદી ધર્મમાં સવિશેષ કહેવામાં આવી હોઈને તેણે વધુ પડતી સકુચિતતા અને ઝનૂન ઊભા કર્યું છે. પરિણામે આજે યહુદીઓને સારી પેઠે સહન પણ કરવું પડ્યું છે

પણ, ઈશુએ પોતાને દેવ-પુત્ર કહીને દેવ અને માનવનો સંબંધ બતાવ્યો, આમ દેવ અંગેની અધઞ્ચક્ષા, બંધને તેણે દૂર કર્યા ઈશુએ જે કંઈ ઉપદેશ આપ્યો—માનવ માનવ વચ્ચેની દિવાલ દૂર કરી જે આદર્શ આપ્યો તે આમ તો મુસાના ઉપદેશના અનુસંધાનમાં જ આપ્યો છે પણ, તે વખતે ઈશુને કોસ પર ધરપાઈ જવાનું કારણ આપણને મળે છે આદમ અને ઈવને જે ઉપદેશ દેવ તરફથી અપા-યાનું જૂના કરારમાં કહેવાયું છે તે ઉપદેશ—તે બન્ને બુદ્ધ્યા અને તેમણે ફળ ખાધું આ ફળ એટલે અહંકાર-સ્વાર્થ અને હલકા પ્રકારનું અભિમાન છે તેમાં “હું જ જીવું! હું જ સૌનો મુખ્ય રહું” આવી ટૂંકા સ્વાર્થની ભાવના છે. આવા અહંકારના લાઠનને ધોવા માટે લોહી આપવું જોઈએ. તે ઈશુનો મહત્ત્વનો ઉપદેશ હતો તે માટે ઈશુએ જાને લોહી આપીને—બલિદાન દધને બતાવી આપ્યું કે લોહીનું ટીપે ટીપું ઊગી નીકળ્યું છે. ગાંધીજીએ તેને પાયો બનાવ્યો અને ગાંધીજીનું બલિદાન પણ નિષ્કળ નહીં જાય, એ આવતો ઇતિહાસ જરૂર કહેશે

બલિદાન સિવાય પણ ઈશુએ બીજા બે સિદ્ધાંતો આપ્યા, તે છે, (૧) શ્રદ્ધા અને (૨) ઉદારતા. બલિદાન વ્યર્થ જતું નથી, તે આખરે ઊગશે એટલે જગતની માનવજાત માટે ઉદાર હાથે તું તારી પાસે જે કંઈ છે તે પીરસ. આનું જ નામ Faith, Hope અને Charity

મદ્દા, સમર્પણ અને ત્યાગ છે. આજના યુગની સર્વાંગી ક્રાંતિના માર્ગમાં, આ ત્રણ વસ્તુઓ પાયા રૂપે છે.”

અપનાવી શકાશે ?

પૂ. હંડીસ્વામી “ જો કે ભારતમાં બધા ધર્મોના સિદ્ધાંતોને એક થા બીજી રીતે હિંદુધર્મ સમાવી લીધા છે, તે છતાં ઇસ્લામ કે ઇસાઈ ધર્મને આપણે ગણવો-ગણાવવો ખૂબ વિચાર માગી લેશે ”

શ્રી. માટલિયા ક્રિયાકાંડના જે ભેદો કર્યા છે, શાસ્ત્રોના અર્થભેદ જે ભેદો પાડ્યા છે તેને આપણે ગોણું ગણેજ છૂટકો છે એ ભેદોમાંથી આખા વિશ્વના પ્રાણી માત્ર સાથેનો અબેદ તારવી લેવોજ પડશે ”

શ્રી. બળવતભાઈ “ આમ આપણે ખ્રિસ્તીધર્મ અને ઇસ્લામને અપનાવી શકતા નથી, પણ હરિજન ખ્રિસ્તી કે મુસલમાન થઈ જાય તો ચલાવી લઈએ છીએ. હરિજનના પડછાયાથી અપવિત્ર થનાર, મુસ્લિમોને અડીને પવિત્ર રહે છે એમ માનવાનું શું કારણ છે ?

શ્રી. પૂજાભાઈ રાજ્યાશ્રિત પણ અને ધર્મમૂઢતાના મુસલમાનો રાજ થયા તો મુસલમાનો પવિત્ર ગણાયા અને અગ્રેજોનું રાજ્ય આવ્યું તો અગ્રેજો સારા ગણાયા, પણ ધર્મમૂઢતાને કારણે હરિજનોને ધૂત્કાર્યા, આપણે આવી ધર્મમૂઢતાને હાંકી કાઢવી પડશે ”

એ ત્રિવેણી સંગમ :

શ્રી માટલિયાએ ઇસ્માઈલભાઈ નાગોરીના કુટુંબનો દાખલો આપતાં કહ્યું “ માતા બ્રાહ્મણી, બાપ ઇસ્લામી અને ખ્રિસ્તી કુટુંબના બહેન-બધા સાથે રહે અને પોતપોતાનો ધર્મ પાળે આજે ત્યાં પ્રાર્થના, નમાજ કે શ્લોકોન્યાર થતો હોય ત્યારે સુદર ત્રિવેણી સંગમ લાગે છે.

પૂ. મુનિશ્રી સંતબાહુજી : “ધર્મમૂલતા અને સર્વધર્મ ઉપાસનાની વાતો હજી વધારે વિગતવાર આપણે ગણીશું. આપણો અને હિંદનો આદર્શ વિશ્વવાત્સલ્ય છે જૈનધર્મના ખમીરમાં તે વધુ વણાયો, છણાયો, આચરાયો અને આચરાવાયો છે રોટી-એટીના વહેવારોને ગણવામાં આવ્યા છે. એક જૈન મુસ્લિમ બહેનને પરણે અને જૈનમુનિના ઉપદેશથી તે દેવપતિ આખા સમાજમાં અને કુટુંબમાં સમાર્પિત ગયા આમા નવું કંઈ નથી. ઇસ્લામ ધર્મને આપણો માનવાચ્છે કે, ઇસ્લામી હિંદુધર્મને પોતાનો માને, પ્રાર્થના કે નમાઝ પડે તે કંઈ ફરજિયાત નથી. જોઈએ તો પ્રાર્થના કરે અને જોઈએ તો નમાઝ બણે અને ઇચ્છે તો બન્ને કરે ખરી વાત તો જે ઝનૂન છે અમાનવીય તત્ત્વ છે તે દૂર થવું જોઈએ, અને નિર્માસાહારનું તત્ત્વ ઉમેરવું જોઈએ. કુરેશી કુટુંબનો દાખલો આપણી સામેજ છે ખાપુજના ઉપદેશના કારણે નમાઝ ન છોડી અને આ પવિત્ર તત્ત્વો ઉમેર્યા તેવીજ રીતે હિંદુઓ સધ્યા-વદન પૂજન ન છોડે પણ ઇસ્લામની અદ્વૈતભાવના આચારમાં સાચવીને ઉતારે, આ છે સર્વધર્મ ઉપાસનાનું સાચું રહસ્ય.

(૧૯-૮-૬૧)

[૭]

ખ્રિસ્તી ધર્મના ઊંડાણમાં-૨

[આ પ્રવચન પૂ. મુનિશ્રી સંતખાલજીની ૫૮ મી જયતિના દિવસે આવતુ હોઇને જયતિના અન્ય પ્રવચનો થયાં હોઇને અન્ય પ્રવચનોની અપેક્ષા સંક્ષિપ્ત છે. સં.]

ખ્રિસ્તીધર્મ અગે આપણે વિચાર કરી ગયા કે તેમણે કેવા સંજોગોમાં કેટલા વિરોધો વચ્ચે પણ માણસ માણસ વચ્ચેનો ભેદભાવ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન પુરુષાર્થ કર્યો એ માટે તેમને પોતાનું અલિદાન પણ આપવું પડ્યું પોતાના ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે જગતના મહાપુરુષો હમેશા પોતાનો પ્રાણ પણ હોડમાં મૂકે છે જો કે તેમનું અલિદાન વ્યર્થ જવું નથી.

ઇશુ ક્રોસ ઉપર ચઢી ગયા લોકો રડતા હતા ત્યારે તેમણે કહ્યું.
“ હું મરતો જ નથી તમે આનંદ પામો ! ”

કહેવાય છે કે ચોથે વરસે તેઓ પાછા નવારૂપે આવ્યા ખ્રિસ્તી-ધર્મ તરફ લોકોની શ્રદ્ધા વધવા લાગી પચાસમે વરસે તેા ખૂબ જ વ્યાપ્તિ થઈ ગઈ તે વખતે પોલ નામનો પ્રખ્યાત શિષ્ય થયો તેણે ખ્રિસ્તીધર્મનો સારો એવો પ્રચાર કર્યો ત્યારબાદ ખીજા નાના નાના ધર્મશુરુઓ ધણા થયા જોન, લૂક, માર્કી, અને સુમાર્ક વગેરે એજ પરપરામાં આવે છે આ લોકોએ ધર્મસિધ્ધાતોને આવરી લેતી ધણી સુદર ધર્મકથાઓ લખી છે

ચારસો વર્ષ બાદ ટેલીમેકસ નામના સાધુ થયા. તેઓ એકાંત સુકામાં જ રહેતા. તે વખતે રોમ નગરની અદર કાલોનિયલ મેદાનમાં રાજા એમોરિયસ મદલયુધ્ધો ખેલાવતો. હજારો લોકો તેને જોવા આવતા. પણ ધણી જન-હાનિ થતી તે ટેલીમેકસે અટકાવી.

ઈસાઈ ધર્મમાં મોટું પરિવર્તન ૧૬ મા સેકામાં આવ્યું. ધર્મના

નામે ધણી અનિષ્ટો પ્રચલિત થઈ ગયા હતા. ન્યા ભગવાનની મૂર્તિની ના પાડવામાં આવી હતી ત્યાં ઇશુ અને સતોની મૂર્તિઓ સ્થપાઈ ગઈ હતી ધર્મ પાછો કેવળ ક્રિયાકાંડો તરફ વળતો હતો. ધર્મગુરુઓ સ્વર્ગમાં જવા માટે ચિઠ્ઠીઓ લખી દેતા હતા તે વખતે માર્ટિન લ્યુથર થઈ ગયા. તેમણે તેનો વિરોધ કર્યો એટલે પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ પેદા થયો એ અગ્રે ખુબજ ચર્ચા ચાલી અને એક તદ્દન નવો ક્રાંતિકારી વિચારક વર્ગ તેજ અરસામાં થયો તેમણે અગાઉના રોમન કેથોલિક ધર્મને તેમજ પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મની મધ્યમમાર્ગીય જાતિનો પણ વિરોધ કર્યો આવો કદર સુધારાવાદી પથ તે પ્રેસ્બિટેરિયન વર્ગ કહેવાયો આવો વર્ગ મોટા ભાગે હિન્દુસ્તાની જાતિને અમેરિકા તરફ ગયો અને થોડાક એસ્ટ્રેલિયા તરફ પણ ગયા

ધર્મ—સુધારાનું આ આદોલન કેવળ યુરોપ સુધી ન રહ્યું પણ ભારતમાં તેની વ્યાપકપણે અસર ચાલુ રહી જૈનામાં મૂર્તિ—પૂજનની પાછળ જે પાખડ—પ્રપચો પોષાતા હતા તેનો વિરોધ લોકાશાહે કર્યો અને સ્થાનકવાસી સપ્રદાય અલગ ફટાયો, હિંદુઓમાં પણ આર્યસમાજ, બ્રહ્મસમાજ, દેવસમાજ, પ્રેમસમાજ તેમજ તત્ત્વજ્ઞાન સસ્થા વગેરે પણ ધર્મ—સુધારણાની ચળવળના પરિણામ રૂપે છે, એ નિ સંદેહ છે

ઈસાઈ ધર્મમાં આજે જે તપ, ત્યાગ અને સેવા તરફ વધુ ધ્યાન લોકોનું ખેંચાયું છે. તેનો શ્રેય ૧૯ મી સદીમાં થઈ ગયેલ સત-ક્રાસિસને ફાળે જાય છે

ખ્રિસ્તીધર્મની ચર્ચાના ઊંડાણમાં જતા આપણી સમક્ષ ત્રણ સમ-જવા જેવી વાતો આગળ આવે છે — (૧) ઉપદેશ ગમે તેટલો સારો હોય પણ આચારમાં મૂકાવવા માટે સમાજનું ધોરણ પણ તૈયાર હોવું જોઈએ, પચે તેટલું આપવું જોઈએ (૨) મૃત્યુ પહેલાં અનુ-યાયીઓનું જીવન ઊંચું કરી જવું જોઈએ, જે બાદમાં પણ પોતાના કાર્યને આગળ ધપાવી શકે, અને (૩) અનુયાયીઓની દૃષ્ટિ વિશ્વાળ અને વ્યાપક હોવી જોઈએ.

આ માટે સંગઠન, સારાંખજોનો ઉપયોગ અને રાજ્ય પાછળ રહે તેનો પુરૂષાર્થ કરવો જોઈએ. જેથી ધર્મ રાજ્યાશ્રિત બની જવાનો ખતરો ન રહે.

ચર્ચા-વિચારણા

ધર્માશ્રિત રાજ્યથી રાજ્યાશ્રિત ધર્મ સુધી :

શ્રી. માદલિયાજીએ આજની ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતા કહ્યું ” સવારના મુનિશ્રી સતપાલજીએ સમજાવ્યું, તેમા આપણે જોયું કે ઇશુના મૃત્યુ પછી ચોથે વરસે સમજ પાડી થઈ અને પચાસ વર્ષે તેથીજ પોલ નામના સત થયા અને ખ્રિસ્તી ધર્મ વિશ્વમા ફેલાયો. ખ્રિસ્તી ધર્મના સતોએ ધણાયે કણે-અસહ્ય યાતનાઓ સહી છતાં જે શક્તિ પ્રગટ થવી જોઈએ તે કેમ ન પ્રગટી ? એ વિચારવાનું રહે છે

ત્યાં પણ સાધુઓના નિયમો બન્યા સહ રચાયો એક કરતા અનેકનું સહચિતન ગણતા અનુભવો વધ્યા આથી ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રારંભમા રાજ્ય ઉપર પ્રભાવ શરૂ કર્યા ખૂબ ફેલાયો. ઓછી શક્તિવાળા વધુ શક્તિવાળા બન્યા પણ ક્યાંશ એક રહી ગઈ તે ચમત્કારની “ ઇશુ પાણી છાટે તો મૃતક જીવતા થાય પાણી પાય તો હડીલા દર્દ મટે ” આવી વાતોને લઈને અધ શ્રદ્ધાવાળી બકિત વધુ ખીલી, પણ નિત્ય વિકાસ પામતી વિવેક શક્તિ ન ખીલી પરિણામે જનતા સાધુઓની પડખે આવી, પણ તે શુદ્ધ અને સંગઠિત ન બની શકી. એટલે રાજ્ય અને ધર્મશુરુઓ બન્ને વચ્ચે સત્તાનો ઝડપડો જામ્યો. ગેમરી નામના પોપ (ધર્મશુરુએ) તે સમયના રાજા સાથે યુદ્ધ કર્યું; અનેક નિર્દોષ પ્રજાઓ હોમાયા.

એકાદ પેઢી પછી ધર્મ અને રાજ્ય વચ્ચે કરાર થયા. તે મુજબ રાજાએ રાણી કેવી કરવી ? તેમજ જે રાજાઓની લડાઈમાં ધર્મશુરુનો ન્યાય મજૂર થાય; આ જે સરતો રાજ્યે સ્વીકારી. આ રીતે

ધુરોપમાં જે સભ્યતા, ન્યાય પ્રિયતા વ વધી તેમાં ખ્રિસ્તીધર્મનો ફાળો. પણ રાજ્ય બેકામ બન્યું અને ધર્મગુરુઓની સત્તા પણ બેકામ બની. તેનું કારણ અમતકાર પ્રિયતાના ફાળે જાય છે.

માર્ટિન લ્યુથરે ધર્મગુરુઓ સામે પડકાર ફેંક્યો, પણ રાજ્ય સામે કોઈ એ ન ફેંક્યો. આથી રાજ્યની બેકામગીરી વધી જનતાની અવગણના ઓછી તો થઈ પણ શુદ્ધિકરણ અને સગઠન ન થયું. આથી રશિયામાં “ધર્મ” એ ડઝર છે. ખેડૂતો રૂઢિચુસ્ત છે,” તે પાયા પર કાંતિ થઈ. ખ્રીષ્ટ બાજુ રાજ્યોએ વેપારી, શહેરો વ. નો ટેકો લીધો અને બંને બાજુએ રાષ્ટ્રવાદે ઝનૂનનો સ્વાગ લીધો. “જર્મન” ફેક અને જેક જેવા ભાષાવાદ પર નાના નાના રાષ્ટ્રો ઊભા થઈ ગયા, તેમણે જગતમાં યુદ્ધો મચાવ્યા ઇશુનો અદિસા, ગ્રેમ, બ્રાત્સ્લાવનો ઉપદેશ એક બાજુએ રહી ગયો. ધર્મગુરુઓ તેની આગળ ન ટકી શક્યા અને ન્યાયની સત્તા રાજ્ય પાસે ગઈ એક નવો બુદ્ધિવાદી વર્ગ ઊભો થયો તે ધર્મવિરોધી થયો. ખ્રીષ્ટ બાજુએ ધર્મગુરુઓ પણ કંઈકાડી થઈ ગયા વિજ્ઞાનીઓને રાજ્યે ખરીદ્યા અને લોકોમાં અનુકૂળતાઓ વધતા લોકો રાજ્યાશ્રિત થવા લાગ્યા. મુસ્લિમો સામે રાજ્યો ઝંખ્યા. આવા વખતે લોકશાહીમાં લોકોનું પીઠબળ જોઈએ તેમાથી ટ્રેડ-યુનિયનનો વિચાર આવ્યો. આમાંથી સામ્યવાદને બળ મળ્યું.

નિસ્તેજ ધર્મગુરુઓ અને સંસ્થાઓ :

લોકશાહી રાજ્યો મુઝાયા, ધર્મગુરુઓ પણ મુઝાયા કારણ કે ખોટી રીતે સગઠિત થઈને લોકો જ મદિરોને લૂટવા લાગ્યા. આમ સામ્યવાદી બળ આગળ ધર્મગુરુઓ નિસ્તેજ પુરવાર થયા એટલે તિબેટ જેવી હાલત થઈ. દલાઈ લામાના નમૂનો સામે જ પડ્યો છે. ખ્રીષ્ટ બાજુ લોકશાહી રાજ્યોના ધર્મગુરુઓ માત્ર આશીર્વાદ દેનારા બન્યા. આ બધું સર્વધર્મ ઉપાસના કરતા કરતા આપણે જોવું રહે. (૨૬-૮-૬૧)

ઇસ્લામ ધર્મના ઊંડાણમાં

જગતના બધા ધર્મેના સમન્વય—ઉપાસના અંગેની વિચારણામાં આજે ઇસ્લામ ધર્મ અંગે વિચારવાતું છે સામાન્ય રીતે ખ્રીસ્ત બધા ધર્મો કરતા ઇસ્લામનું નામ આવતાં જે કુણી લાગણી થવી જોઈએ તે થતી નથી, ઇસ્લામની—વાત આવતા ઔરગઝેમ, અલાહદીન, ચગેઝખાન, નાહિરશાહ વગેરે આખા અઃમળ આવે છે. પરિણામે ખ્રિસ્તીઓ સાથે હજી લખી શકાય છે પણ મુસલમાનોના વહેવાર અંગે લાગી આવે છે પણ ઇસ્લામની સ્થાપના, ત્યાર પછીના તેના સચાલકોની ક્ષમિલતા, ધર્મને નામે ઝૂની આક્રમણકારોએ ફાયદો ઉઠાવવો વગેરે બિચારશું તો તેના સારા સિદ્ધાંતો તરફ માન થયા વગર નહીં રહે

આપણે વિશ્વને એક કરવું છે અનાયાસે તે થઈ રહ્યું છે પણ સાચી એકતા ધર્મ વગર સ્થાપી શકાય તેમ નથી. ધર્મ એક જ એવી વસ્તુ છે જે દરેક જાતિઓ અને દરેક દેશોને એક સાથે બેસવાતું પ્લેટફોર્મ બની શકે છે ધર્મ એટલે ધારણ કરે તે, પડતા બચાવે તે, અને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવે તે. જૈન ધર્મ કહ્યું છે કે “વસ્તુનો સ્વભાવ, એ ધર્મ છે” એટલે જગતની માનવજાતિઓને હૃદયથી એક કરવી હોય તો કોઈ એક માર્ગ પકડવો જોઈએ. તે માટે સર્વ સામાન્ય માર્ગ છે—ધર્મ.

સ્થાપના કાળ :

ઇસ્લામ ધર્મ પહેલા, પ્રાચીન યહુદી ધર્મ નવો યહુદી ધર્મ તેમ જ ખ્રિસ્તી ધર્મ પ્રચલિત હતા તે વખતે ઇસાની પછી ૫૭૧ વર્ષે ૨૦મી એપ્રિલે મક્કા શહેરમાં સૂર્યોદય વખતે હજરત મહમદ સાહેબનો જન્મ થયો હતો તેમનો જન્મ અરબસ્તાનમાં થયો હતો એટલે તે વખતની પરિસ્થિતિની રજુઆત કર્યા વગર હજરત મહમદ સાહેબ અને ઇસ્લામે વિશ્વના શાંતિ જગોની ચાલનામાં શું મદદ આપી છે, તેના સાચો ખ્યાલ આવી શકશે નહીં પરિસ્થિતિ :

આ સમયે જો કે બે ધર્મો—યહુદી અને ખ્રિસ્તી પ્રચલિત હતા.

તે છતાં આ બન્ને ધર્મેમાથી કોઈપણ ધર્મ પોતાના મુદર વિષયારે વડે માનવસમાજની વ્યવસ્થા જાળવવામા સફળ થયો ન હતો. તે ઉપરાંત ધર્મના નામે ‘બદલો’ લેવાની અને “માફ કરી દેવાની” લોકવૃત્તિ ઠેઠ સુધી હતી “મારો એટલે તેના કુટુંબને પણ ખતમ કરી નાખો!” આ વાત ધર્મના નામે એક તરફ ચાલતી હતી ત્યારે બીજી તરફ “અત્યાચાર કર્યા સુધી કરી શકશે—માટે સહન કર્યે” જાવ એક દિવસ તમારો આવશે!” આવી માન્યતા શોષિત-પીડિત વર્ગમા જોર પકડતી હતી.

એથી પણ વિચિત્ર સ્થિતિ એ હતી કે ધર્મ રાજ્યાશ્રિત બની ગયો હતો. પ્રજાવશાળી રાજાઓ અને જમીનદારો લોકો ઉપર બેદાશ સિતમ યુગ્મરતા હતા માનવજાત ઉપર જે જોરજુલમ થતા હતા તેનો ઉપાય ધર્મ આપી શકતો ન હતો. આજથી ૧૩૯૦ વર્ષ પહેલાંની આ ભૂમિકા હતી.

યહુદી ધર્મના તરવામા પ્રથમ યુગે “તમારા ગાલ ઉપર એક તમાચો મારે તો તમારે બે મારવા અને તે પણ એવા કે ફરી તમાચો મારવાની હિંમત ન કરે!” એ હતું.

મુસાએ તેને મર્યાદા આપી. તેમણે કહ્યું : “જે મારે તેને બદલો આપો. પણ એક મારે તેને એક મારો, પણ એવું મારો કે ૩૫ ન રહી જાય. તે માટે ન્યાય જાળવો એટલે જેટલું સામેથી ક્યું હોય તેટલું જ તમે કરો!”

પણ, ઇશુએ જોયું કે દરેક વાતમા બદલાને પ્રધાનતા આપવામાં આવે તો મનમાથી રોષ નીકળે નહીં. એટલે આસ્તિક ધર્મની જેમ માનવુ કે આ તો પુનર્જન્મનો લેણિયાત છે. તેનું લેણું મારે પતાવી દેવું એટલે ગુસ્સો નહીં કરવો—બદલો નહીં લેવો. જે કદાચ ગુસ્સામાં તે જમણા ગાલે તમાચો મારે તો તારે ૩૫મા ગાલ આગળ ધરવો. તેને પસ્તાવો થાય કે મેં બૂલ કરી છે.

આમ અન્યાયના પ્રતિકારની ત્રણ ઐશ્વર્યો ત્યાં લોકોમાં હતી. જૂના કરાર પ્રમાણે “એક મારે તેને બે મારો અને તે પણ બે બૂલી જાય તેવી રીતે મારો.” મુસાના નવા કરાર પ્રમાણે—મારે તેને મારો પણ ન્યાય જાળવવા, નહીં કે ૩૫ વધારવા; ત્યારે ઇશુએ કહ્યું : “મારે તેને મારી આપો.”

કષ્ટનો અત કઈ રીતે આવ્યો તે આપણે જોઈ લીધું—પણ કષ્ટના અવસાન બાદ તેના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર પેલેસ્ટાઈનની ઉત્તર-પશ્ચિમ એટલે કે યુરોપમાં વધારે થયો તેના સિદ્ધાંતને દક્ષિણ-પૂર્વ તરફ વેગ ન મળ્યો. કહેવાય છે કે અરબસ્તાન તરફ સુમાની સાથે જૂના કરારને માનનારા લોકો જોડાઈને ચર્ચાને આવેલા આ લોકોનો કાયદો હતો કે “મારે તેને ખો જૂલે તે રીતે મારવો !” અહીંના અરબસ્તાનના લોકોમાં પણ એ જ કાયદો હતો જગલી અવસ્થામાં આવું જ હોય છે. આપણે પણ ઉસ્કરાટમાં જ ગલી થઈએ તો આપણા માટે પણ આવો જ કાયદો બની જાય છે.

તે વખતે ઉપર બતાવ્યા તે ત્રણ અલગ અલગ ધર્મો હતા. તેમની આપસમાં લડાઈઓ થતી ગ્હેતી જેથી પુરૂષો કપાતા અને સ્ત્રીઓ વિધવા થતી એટલે એક માણસને ગમે તેટલી સ્ત્રીઓ કરવાની—ગુલામ તરીકે રાખવાની છૂટ હતી તે વખતે ધર્મો રાજ્યનો આશ્રય લીધો હતો એટલે રાજ્ય-રાજ્ય મુખ્ય બની ગયા હતા તે કહે તે ધર્મ મનાતો પ્રજા માટે બે વાતો હતી કા તો કર્મકાંડોને આધીન થાય-કાં રાજ્યને તાબે થાય આવી પ્રજાને ધર્મને રસ્તે લાવવી હોય તો તેને તબક્કાવાર ધર્મની વાતો સમજાવવી પડે મહમદ સાહેબ આવી પરિસ્થિતિમાં જન્મ્યા હતા એટલે તેમને કેવા યુગમાં, કેવી પ્રજાને ઘડવાની હતી તેનો સાચો ખ્યાલ આવી શકશે અને તેમાં ઇસ્લામનું રહસ્ય જાણી શકાશે

મહમદ પયગમ્બરનું જીવન-કવન

હવે મહમદ સાહેબના જીવન ઉપર નજર નાખીએ તેમણે પિતાનું સુખ જોયું ન હતું પિતા અબ્દુલ્લા તેમના જન્મ પછી તરત મરણ પામ્યા હતા. માતા ‘અમીના’ પણ જન્મ આપીને બીજે વરસે વિદાય થયા. એટલે મહમદ સાહેબને જે વાતસલ્યનું સુખ મળવું જોઈએ તે મળ્યું નહોતું તેમના પરદાદા અને કાકા અબુતાલીબે તેમને ઉછેર્યા હતા જે પ્રેમ અને સરકાર માતાપિતાથી મળે તે દાદા કે કાકાથી ન મળી શકે. ઇસ્લામમાં જેહાદની જે વાત આવી તેમાંનું કેટલુંક તત્ત્વ આ ખામીમાંથી આવ્યું છે પ્રેમ રાખીને યુદ્ધ થઈ શકે એ વાત તે કાળે તેમના માટે નવી હતી.

તેમના દાદા ‘ખૂનીકાસમ’ મહાના હાકેમ ગણાતા. તે વખતે ઘણો ખૂબ થતા. દેવ-દેવીઓને ધરાવવાનો રિવાજ હતો. કેટલાક પશુ ચઢાવતા કેટલાક મનુષ્યો પણ બલિ ચઢાવતા. મહામદ સાહેબ ઉપર પણ તે અંગે વીતી ગયેલું તેમના દાદાએ વિચારેલું કે મને વધારે દીકરા થશે તો એક દીકરો દેવને ચઢાવી દઇશ, આવી કૂર પ્રથાની છાપ નાના બાળક મહામદ ઉપર પાડી અને ઇસ્લામમાં મૂર્તિપૂજનો કટ્ટર વિરોધ પાછળનો આશય તે કારણે સમજી શકાય છે તે વખતના લોકોની બુદ્ધિ સાત્ત્વિક અને તીવ્ર હતી જ નહીં, એમ કહીએ તો ચાહે ! વિવેક તો હતો જ નહીં ! એટલે મૂર્તિપૂજનો એવો કટ્ટર વિરોધ થયો કે તેના પ્રત્યાઘાત રૂપે ઠેર ઠેર પીર ભાભા કર્યા, તાળ્યા કાઢ્યા

અલ અમીન !

નાનપણથી જ મહામદ સાહેબ વેપારમાં નિષ્ણાત હતા. દેશપરદેશ કાફલામાં જતા તેમને લોકોનો ઊંડો સંપર્ક થયો અને માનસશાસ્ત્રનો સારો એવો અનુભવ થયો. તેમની ઈમાનદારીના કારણે તેમને અલ-અમીનનો ઇતિહાસ મળ્યો હતો.

મહામદ સાહેબ એક શ્રીમતને ત્યાં નોકરી કરતા હતા. તેમણે પોતાના કાર્ય અને પ્રમાણિકતાની એવી સુદર છાપ પાડેલી કે તે શ્રીમત યુગ્ગરી જતા તેની વિધવા બાઈ ખતીબાએ તેની સાથે ફરી નિકાહ પઢવાનું કહ્યું.

પહેલા તો તેઓ કંઈક આનાકાની કરે છે કે માલિકણ માથે લગ્ન નહીં કરી શકું ! પણ બાઈ, પોતાની સુરક્ષા, પ્રેમ વગેરે બતાવી તેમને રાજી કરે છે. મહામદ સાહેબ તેને પરણે છે, પણ ખરેખર તેમને લગ્નજીવન અંગે મોઢા હોય તેમ લાગતું નથી કારણ કે એ જમાનામાં એક પુરુષ ધણી યુવાન સ્ત્રીઓ પરણી શકતો, તેવી સ્થિતિમાં મહામદ સાહેબ લગ્નજીવન માટે, મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીને પરણે તેની પાછળ કંઈક તરવ રહેલું હોવું જોઈએ.

એનો ભેદ ત્યારબાદના તેમના જીવન ઉપરથી મળી આવે છે. તેઓ ટેકરીઓ ઉપર જઈને ચિંતન કરતા જોવામાં આવે છે. કેટલોય સમય પસાર થઈ જાય છે, એતુ તેમને ધ્યાન રહેતું નથી. તેઓ સાધનામાં મગ્ન રહે છે. આ સાધનાને વહી કહેવામાં આવે છે આ

વહીમાં તેમને પૈમામ (પુદાનો સદેશ) નાદ સભાગાય છે પણ તે એટલા બધા ભોળા છે કે મદીના જઈને રહે છે કે મને અવાજ સભળાયો. કુરાનમાં ‘વહી’નો જે પાઠ છે તેમાં એ શબ્દો સધરાયેલા છે બીજા ભાગમાં અનુભવેલું છે

તેઓ ઘેર આવીને પત્નીને કહે છે ‘હું ગાડો તો નથી થઈ ગયો તે ! મને આવું કમ સમજાય છે ?’

ખતીજ કહે છે “મારા ખાવિદ ! એવું નથી તમે જે સામળો છો તે સાચું છે !”

એ પતિ-પત્નીનું કેવું સગળ જીવન હતું ! તે આ ઉપરથી જાણવા મળે છે તેમને ત્રણ ચાગ ચાહતાં હોય કે તેઓ એની સાથે બળે છે તેમની પામ ખૂબ સપત્તિ હતી, છતાં સાદાઈથી રહેતા તેઓ શરમાળ, એકાન્તપ્રિય, માર્ત્તિક અને વિશ્વાસપાત્ર હતા

ધીમે ધીમે તેઓ જે કહેતા ગયા તે લોકોના મગજમાં ઊતરતું ગયું લોકો તેમને ધ્યાનથી સામળવા લાગ્યા આથી તે વખતના શાસક અને અમીર વર્ગમાં ખળભળાટ થયો તેઓ એમને ચકાસવા માટે જાતજાતના પ્રયોગો કરવા લાગ્યા

કેટલાક પ્રસંગો :

એક જોડ નામનો ખ્રિસ્તી ગુલામ હતો લોકોએ મહમદ સાહેબની મઝાક કરવા ખાતર કંઈ કે “આ ગુલામ છે, ખ્રિસ્તી છે, તેને ધર્મ પમાડો ! તમને તો વહી આવે છે !”

ત્યારે તેમણે જ જવાબ આપ્યો તે ખરેખર તેમની ઉદારતા ખતાવે છે ! તેમણે કહ્યું “ધર્મ એવી વસ્તુ નથી કે જે કહેવાથી આવે કે અપાય ! એટલે મંશુએ જે કહ્યું છે તે જ હું કહું છું !”

અહીં આપણને તેમના જીવનમાં સર્વધર્મ સમન્વય અને પયગંબર સમન્વય જોવા મળશે પુદાના બધા બદા એક જ છે તેમની વચ્ચે બેદ નથી, એવું તેમણે કહ્યું અને ભાઈચારાનો પ્રચાર કરેલો તેનો એક પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે .

મહમદ સાહેબ જે ઝાડ નીચે પ્રાર્થના કરતા ત્યાં ફટલાક

ખ્રિસ્તીઓ પ્રાર્થના કરવા બેઠા છે. હજરત જરા મોઢા પડ્યા હતા. તેઓ આબ્યા કે પેલા બિંદવા લાગ્યા એટલે મહમદ સાહેબે કહ્યું : “તમે અહીં જ પ્રાર્થના કરો ! નમાજ અને પ્રાર્થનામાં ભેદ નથી. એક અઘળ વાળે છે. એક છુટણીએ પડે છે. બન્નેને સરખુ જ મળે છે. ધર્મ સૌનો સરખો છે. તમે જે દેવને માનતા હો એને માનો !”

આ ઉપરાંત મહમદ સાહેબ માણસના બાઈચારા અને પ્રેમમાં ધણુ માનતા. એકવાર કેવળ ચાર પાંચ જણુ બાકી રહ્યા ત્યારે તેમના કાકા ‘અયુ તાલિબે’ કહ્યું “મહમદ ! હવે આપણે ચાર-પાંચ જણુ રહ્યા છીએ એટલે તુ કોઈ ચમત્કાર બતાવ !”

ત્યારે તેમણે કહ્યું કે ચમત્કારની વાત કૃપા કરીને મને ન કહેશો. ચમત્કારથી ધર્મ-પ્રચાર થતો નથી, પણ પ્રેમ અને મહોબ્બતથી થાય છે. પરીક્ષા પ્રસંગે

તેમણે સત્ય પ્રેમથી લોકોના દિલ એવી રીતે જીતી લીધેલા કે તેને ચમત્કારજ ગણવો પડશે તેમણે કોઈ બૂરકી નહોતી છાટી પણ તેમના અનુયાયીઓ, તેમને માટે પ્રાણ આપવા તૈયાર રહેતા

એક હબસી ગુલામ બિલાલને પરીક્ષા લેવા માટે ધગધગતી રેતીમાં સવાડવામાં આવ્યો હતો, પણ તેણે ઇસ્લામ ધર્મ છોડવાનું નામ ન લીધું. તેમણે ગુલામોને પણ માનવ ગણ્યા અને પ્રેમથી પોતાના કરી લીધા.

એક વાર એક શ્રીમતે સુવેબ નામના ગુલામને કહ્યું : “તારા હજરતની એવી દશા કરશુ કે બપોર પડી જશે !”

સુવેબે કહ્યું “હજરત કરતા મને મારવો હોય તો મારી નાખો ! મારા કુટુંબને પાયમાલ કરી નાખો ! પણ હું ઇસ્લામને છોડનાર નથી !”

એવા જ એમના એક બીજા બકત યાસિદ અને તેની પત્ની સમિયાને, બાલાની અણી ઉપર સુવાડ્યા અને કહ્યું “ઇસ્લામ છોડો !”

“તેમણે કહ્યું “ના ! બધા માનવો એક છે. ખુદા એક છે. તે બધાનો છે બધા તે ખુદાના સત્તાનો છે !”

આ ઇસ્લામનું રહસ્ય છે. તેણે ઇમાનદારી અને બિરાદરી શીખવી છે. હજરતના જીવનમાં ઊંડા ઊતરીએ તો આ બધી બાબતો મળવાની છે.

ધરુભામ પેદા થયો તે વખતની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરતાં, તકબુચની જેમ માણસને ચીરવાની અને બલિ આપવાની પ્રશ્નનો વિચાર કરતા; અને તે વખતની વહેમ અને અધઃપ્રદામાં ઉછરતી પ્રજાને ઠેકાણે લાવવા માટે, તે કાળની સ્થિતિ પ્રમાણે જે વહેવારિક પગલું કોઈ પણ ધર્મનેતા લાવી શકે તો તે મહામદ સાહેબે ધરુભામરૂપે ભર્યું હતું તેમણે ધર્માનદારી, બિરાદરી, એક ધર્મિ પ્રત્યે અતુટ શ્રદ્ધા અને ન્યાય એ ચારેયનું આરબ પ્રજામાં જે સત્ત્વ ભર્યું છે તે આજે પણ છે, જે કે ધરુભામના નામે, પાછળના શાસકો અને આક્રમણ-કારીઓએ તલવારના જોરે વટાળ પ્રવૃત્તિ ચલાવી હતી, પણ ખરે જોવા જોઈએ અને જાંઠા જાતરીએ તો જણાશે કે તે વાત ધરુભામના સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધમાં હતી પણ તેણે જે સન્નેઓમાં માણસાઈના દીવા પ્રગટાવ્યા છે તે માટે દરેકને માન થયા વગર નહીં રહે.

ઉપર જોયું તો તે વખતનો સિદ્ધાંત વગરનો સમાજ એક નિશ્ચિત માનવીય આદર્શો અને મર્યાદામાં બધાઈ ગયો હતો. તે વ્યવસ્થિત બન્યો અને એકબીજાના ગળા કપાતા બધ થયા માણસોના બલિદાનો બધ ચર્ધને બકરાનું બલિદાન આવ્યું ભારતમાં પણ વૈદિક હિસા ક્રમશઃ અહિસા તરફ વળી તેમાં માનવબલિના બદલે પશુબલિનું જ પગથિયું આવ્યું છે ! એ વખતે પણ તેમને માનનારો મોટો સમૂહ હતો અને આજે પણ તે જગતના મોટી સંખ્યાના અનુયાયી ધરાવતો ધર્મ હોઈને તેનામાં જરૂર કોઈને કોઈ વિશેષતા-આકર્ષણ નો હશે જ; એમ વિચારક તારવ્યા વગર નહીં રહે

અર્થા - વિચારણા

પૂ. ગોપાલ સ્વામીએ અર્થાનો પ્રારભ કરતાં કહ્યું “વત્યુ સહાવો ધર્મો” —વસ્તુનો સ્વભાવ એ ધર્મ તે વ્યાખ્યા ખૂબ જ ગમી છે. ધરુભામ ધર્મમાં સારી વાતો છે પણ કાળે કરી તેમાં કચરો વગેરે પણ ભરાયો છે. તેવી જ રીતે ધરુભામની ધર્માનદારી, વ્યાજ ન

સેવુ, માનવ એકતા એ બધી વાતો સાર રહે છે; પણ ઝૂન, માંસાહાર વગેરે તબવા જેવી વાતો છે.

શ્રી. પૂંબલાર્ધ : “ આપણે ઇસ્લામ તરફ સૌમ્ય નજરે જોવાની ટેવ પાડવી પડશે. મહા મહા પયગંબર અને બીજા ઇસ્લામી મહાત્માઓનાં જીવન-કવન અને સૂચન અંગે પણ તટસ્થ ભાવે વિચારવું પડશે કુરાનના સાચા સંશોધનથી અને સર્વધર્મ સમન્વયી ક્રાંતિકારોનાં જીવનથી સાફ પરિજ્ઞાન આવશે ગાંધીજીએ જે નવી દૃષ્ટિ આપી છે; તેથી રસ્તો નજરે ચડ્યો છે !

શ્રી બળવંતભાઈ : “ મને તો લાગે છે કે ભારત હિંદુ-મુસ્લિમ એકતામા આગળ વધશે. અહીં સર્વાંગીક્રાંતિકારો, આદિ મનુ ભગવાન, ઋષભદેવ વગેરેએ માનવજાતને અહિંસા તરફ આગળ વધારી છે તેમણે પ્રભુ મહાવીરે જાડી રીતે અહિંસા આપી છે એટલે ભારત હિંદુ-મુસ્લિમ એકતામા આગળ રહેશે તેમજ મઝહબનાં ઝેર દૂર થશે ! ”

શ્રી. ગોસ્વામી : “ સાચા આરબો, જેમણે બાથુ ખાવા બદલ જાન આપ્યા છે કે તેટલી હદે ઝૂમ્યા છે. આમ ત્યાં નેકી અને પ્રમાણિકતા છે. ”

પૂ. ગોપાલસ્વામી : “ તેરાપથી આચાર્ય તુલસીજીએ કહેલું કે, શકરાચાર્ય જેવા પણ જૈનધર્મને હિંદમાંથી ન કાઢી શક્યા. તેનાં કારણોમાં તેણે ખેડાણ બીડું હતું. તેણે વૈદિક ધર્મને અહિંસક રૂપ આપ્યું જે ઇસ્લામ ધર્મને પણ અસર પહોંચાડશે ”

શ્રી. શ્રદ્ધાચારીજી : “ મુસ્લિમ ધર્મનું પણ સંશોધન થાય તો તે પણ જગતને ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે ”

શ્રી. બળવંતભાઈ : પૂ. સત્યાલજીની અધ્યક્ષતામા કાલબાહેવી પાસે સર્વધર્મ પરિષદ બરાઈ હતી ત્યાં મેં એક મૌલવીને કહેતા સાંભળ્યા હતા કે, “ ગાયનાં માસની મના અમારી કોમ આજ સુધી પાળે છે. બૂલથી ખાનારને નાતબહાર ચૂકાય છે. મતલબ કે ઇસ્લામમાં પણ માંસાહાર સપૂર્ણપણે નથી ! ”

પૂ. શ્રી. સત્યાલજીએ ઉપસહાર કરતા કહ્યું “ એશિયા-આફ્રિકાના પ્રતિનિધિની પરિષદ સફળ થઈ. તેમણે હિંદુ-મુસ્લિમ એકતા કારણબૂત હતી તે ન બૂલવું જોઈએ. (તા. ૨-૬-૬૧)

[૯]

ઇસ્લામની વિશેષતાઓ

આ અગાઉ જગતના મુખ્ય ધર્મોની વિશેષતાઓ તેમજ તેમની સ્થાપનાના ઊંડાણની વિચારણામાં આપણે ઇસ્લામ ધર્મના ઊંડાણમાં વિચાર કરી ગયા છીએ. અહીં ઇસ્લામની વિશેષતાઓ શું છે તે વિચારશું.

કોઈપણ ધર્મ એકાએક જોશે થતો નથી કે થયો નથી એવું જ ઇસ્લામનું પણ છે. હજરત મહમદનું જીવન તપાસીએ, તે વખતની જનસ્થિતિનો તાગ મેળવીએ કે ભૌગોલિક સ્થિતિનો વિચાર કરીએ તો આપણી સમક્ષ ઇસ્લામની વિશેષતાઓ આપોઆપ પ્રગટ થશે.

મૂસા અને ઇશુના મધ્યસ્થ મહંમદ :

તે વખતે કુરેશીઓ જે ધર્મ પાળતા હતા તે જૂનો ઇસ્લામી ધર્મ હતો, તે મોઝીબનો-મૂસાનો ધર્મ હતો. યહૂદીઓનો તે ધર્મ હતો. ખ્રીષ્ટ બાજુ ઇશુએ ચલાવેલ ખ્રિસ્તીધર્મ હતો. મૂસાના ઉપદેશમાં ઇટનો અદલો ઇટથી લેવાનો હતો. તેમાં ગુનેગાર દબાર્જી જતો. પણ ડખ્ખ રહી જતો. ત્યારે ખ્રીષ્ટ બાજુ ગુનેગારને શરમાવીને શાત કરવાનો અતિ પ્રેમનો ઇશુનો રસ્તો હતો, પણ તે વખતની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તે વહેવારુ ન બની શક્યો. મૂસાનો માર્ગ તો વહેવારુ ન હતો. આપણે બે વિશ્વયુદ્ધો જોયા. પહેલી વખતે જર્મનીને કચડીને બેસાડી દેવામાં આવ્યું તો હિટલર પેદા થયો. તેણે બમણા વેગે ખ્રીષ્ટ વિશ્વયુદ્ધ આદર્યું. એટલે જ હિંસાનો અદલો હિંસામાં લેવા જતા પ્રતિહિંસા બમણા બળે જોબી થાય છે, એ ખતરો છે. આની સાથે જુલમગારની સામે શાંતિ રાખવાથી અને કર્મ પણ ન કરવાથી સમાજ સુખ-શાંતિપૂર્વક ન ચાલી શકે. તેમાં જુલમગારને છૂટો દોર મળે અને દાડ તરવો જોર કરે. એટલે એ બંનેની વચ્ચે મહંમદ સાહેબે મધ્યમ માર્ગ કાઢ્યો કે સમાજમાં ન્યાય ટકાવી રાખવા ખાતર જે કર્મ કરવું પડે-સજા આપવી

પડે તો ઇશ્વરની સાક્ષીએ આપો. વ્યક્તિમત દ્વેષ માટે નહીં, પણ સામાજિક ન્યાય માટે તેમ કરવું પડ્યું છે તેવો ઇશ્વરની હાજરીમાં એકરાગ કરો. ઇસ્લિમે ન્યાયને મહત્ત્વ આપીને યોગ્ય કાર્ય કરવાનું કહ્યું.

મુસાનો અને ઇશુનો માર્ગ એટલો બધો અચકાતો હતો કે ત્યારે ધર્મના નામે ૨૭ વાર ધર્મધુહો થયા હતા એકાત બદલો લેવાની રીત કે ક્ષમા આપવાની રીત એ બન્ને વહેવારિક બની ન હતી. ઇશુના સિધ્ધાંતમાં ‘કાબા ગાલે તમારો મારે તો જમવો ધર’ એ વાક્ય હતું પણ ત્યાંથી આગળ વધીને જો એશ્વરમ યદીને કોઈ જમણા ગાલે પણ મારે તો શું કરવું એ પ્રશ્ન હતો જેનો ઉત્તર મુહમદ સાહેબે ઇસ્લામ-ધર્મ રૂપે આપ્યો હતો.

આઠ આદેશો

કુરાનમાં નબ્બસી બાદશાહને હજરત મુહમદ પયગમ્બરે જે આઠ આદેશો આપ્યા છે તે વિચારવા જેવા છે. તેમણે કહ્યું —

(૧) ખુદાને માનો બધું ભૂલી જવ ! આટલું બાદ રાખો કે ખુદા એક જ છે તેને જ પૂજો-ખીજો બધા ગોણુ છે “ બિસ્મિલ્લા હર્ રહમાન હર્ રહીમ ! ” અદલા તાલા એજ મોટો દયાળુ છે-દયા યાચવી હોય તો તેની યાચો, અન્ય દેવોની નહીં જીવનમાં ખુદાઈ તત્ત્વ આવવું જોઈએ, અભિમાન હશે ત્યાં સુધી ખુદા આગળ સાફ થઈ શકશે નહીં.

(૨) સત્ય આચારો જીવનમાં ખુદાઈ આણવા માટે “ ખુદી ” અહકારનો ત્યાગ કરી સત્ય આચારો બદલી માટે પવિત્ર બનો-પવિત્ર ના બનો ત્યાં સુધી બદલી નહીં થાય.

(૩) પાડોશી હક્ક બાળવો : ખીજ ઉપર વધારેમાં વધારે રહેમ કરો તમે જો ખુદા પાસે રહેમ ઇચ્છો છો તો તમારાથી નાના છે; એાછી શક્તિવાળા છે, એાછાં સાધનવાળા છે તેમના તરફ રહેમ રાખો અને તમારા પાડોશી ઉપર પ્રેમ રાખો.

(૪) થાપણુ ન પચાવો : કોઈએ વિશ્વાસે રાખેલી રકમને ઉચ્ચાપત ન કરો કારણ કે ખુદાને કેવળ ચકીનવાળા ઈમાનદાર લોકો જ પસંદ છે.

(૫) સ્ત્રીનું સન્માન કરો : તેના અરણ્યમાં સ્વર્ગ છે માટે તેની પ્રતિષ્ઠા કરો તે વખતે ગુલામો અને તેમાય સ્ત્રી ગુલામોની પ્રથા હતી. માત્ર અરબસ્તાનમાં જ નહીં, આખા યુરોપમાં અને એશિયામાં પણ તે ફેલાયેલી હતી. જૈનોના અતિથારોમાં પશુ-પખી જેમ દાસ-દાસીની મર્યાદાનો ઉલ્લેખ છે

(૬) પવિત્ર રહો !

(૭) બદગી કરો...

(૮) રહેમ કરો

તેમણે નોકરને પણ બાઈની જેમ ગણવાનું કહ્યું ગુલામોને પણ બિરાદર માનવા કહ્યું, તેમજ ખાન-પાન અંગે કોઈ પણ પ્રકારનો વેરો-વચો ન રાખી એકતા સાધવાનું કહ્યું

દાઈનો નિષેધ :

ઈસ્લામના પવિત્ર આદેશોમાં એક આદેશ એ પણ છે કે સાચો મુસલમાન ક્યારે પણ દાઈને અડશે નહીં દાઈપીને પોતાની જાતને બૂલી જવાય છે ત્યારે તેવી વ્યક્તિ કઈ રીતે ખુદાને યાદ કરી શકે ? એટલે દાઈ પીવાની સદતર મનાઈ ઈસ્લામે કરી છે

વધુ સ્ત્રીઓ શા માટે ?

તે વખતે ખ્રિસ્તી લોકો અને આરબો વચ્ચે ધર્મની બાબતમાં અણબનાવ ચાલતો હતો. ધીમે-ધીમે તે યુદ્ધ સુધી પહોંચ્યો. આવા રજુ યુદ્ધો થયાં એટલે ધણા પુરુષો મરાયા અને સ્ત્રીઓ વિધવા બની. હવે

આનો નિકાલ કેમ કરવો ? આવી પરિસ્થિતિમા માર્ગ કાઢવા હજરત સાહેબે વધારે સ્ત્રીઓ કરવાની છૂટ આપી પણ ગુલામ કે રખાત તરીકે ગણવાની ના પાડી, લગ્ન કરીને રાખવાની છૂટ આપી. જે વધુ સ્ત્રીઓ વેશ્યા થાય, ગુલામ થાય, તેના કરતાં લગ્ન કરવાનું કહ્યું. સાથે-માથે સ્ત્રીઓના ચરણમાં સ્વર્ગ છે એમ જણાવી તેમણે સ્ત્રીઓના અધિકારોના નિયમો આપ્યા અને વારસાહક વગેરેની જોગવાઈ કરી

આમ તેમણે લગ્નજીવનનો સ્વીકાર કરાવી બ્રહ્મચર્યનું તત્ત્વ વધાર્યું. હજરતના જય ત્યારે બ્રહ્મચર્ય પાળવું જ જોઈએ એવું તેમણે ફરમાન કર્યું હજરતને પાછા ફરનાર માટેના નિયમોમા “ સયમ ” પણ આપ્યો.

તે વખતે યોકોનું માનસ એટલું બધું જગલી હતું કે માણસોને કાપીને ખાઈ જાય તેવી કક્ષાવાળા હતા તેમા પણ સ્ત્રી જાતિને એક જીવની મિલકત ગણનારા અને જરાક વાકે થતા તેનું ડોકું કાપવામા ન અચકાનારા લોકો હતા ત્યારે મુહમ્મદ સાહેબે જે કયું તેનું મૂલ્યાંકન કરશું તોજ ઈસ્લામન સાચો ન્યાય આપી શકાશે જે કે ભારતમા ઈસ્લામીઓ લૂટ કરવા આવ્યા, કા સત્તા મેળવવા આવ્યા હતા એની માથે ઈસ્લામના સિદ્ધાંતોને કઈ પણ લાગતું વળગતું નથી. જે લૂટ કે અત્યાચારજન ઈસ્લામના સિદ્ધાંત હોત તો અકબર, જહાંગીર, શાહજહા જે કળા સ્થાપત્યનો વિકાસ સાધી શક્યા તે શક્ય ન થાત. મગજબાન કે નાદિરશાહ જેવા લૂટારાઓને અન્ય લૂટારાઓજ ગણાવી શકાય તેમને કોઈપણ કક્ષાએ માથા મુસલમાન કહી શકાયજ નહીં

સર્વધર્મ અને પગથબર સમસાવ

કુરાનમા બે વિભાગ છે એક ‘ વહી ’ વિભાગ છે જેમાં પ્રેરણાઓ આપેલી છે બીજો ‘ હદીસ ’ વિભાગ છે જેમા સમજણ-આદ્યો આપવામા આવેલી છે તેમાં કહ્યું છે કે “ એમ ન માનશો કે કેવળ ઈસ્લામ ધર્મ, એજ સાચો ધર્મ છે, બીજા ધર્મ પણ સાચા છે.

એમ ન માનતા કે હું એકબે પયગબર છું, આજ સુધીમા અનેક પયગબરો થઈ ગયા છે અને બીજા થશે ” તે ઉપરાંત કહ્યું છે કે “દરેક દેશ અને જાતિમા પગબર થાય છે ”

આમા પાંચ પયગબર તો જાણીતા છે —નૂર, ઇબ્રાહીમ, મૂસા, ઇસા અને મુહમદ બીજા અનેક થશે જે સદેશો ખુદા આપે છે તેજ હું આપુ છું ”

આમ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે મુસ્લામમા બધા ધર્મ પ્રતિ અપૂર્વ સમભાવ બતાવવામા આવ્યો છે, એટલું જ નહીં બધા ધર્મ સંસ્થાપકોને પણ માન્ય રાખવામા આવ્યા છે એટલું જ નહિ જે નવા ધર્મ સંસ્થાપકો થશે તેને પણ માન્ય કરવાનું કહેવામા આવ્યું છે એટલે એક હાથમા તલવાર અને એક હાથમા ફુગાન એ ઈસ્લામ ધર્મ છે, એમ માનવું જુલબરેલું છે જે કે અન્યાયોની સામે ન્યાય —રી જડત આપના —ખુદાની સાક્ષીએ : સ્લામમ વિધાન છે પણ તે અન્યાય થતો હોય ત્યારે

માસાહારનું વિધાન કઈ કક્ષાએ ?

ધણા લોકોને, ખાસ કરીને હિંદુઓ અને જૈનોને ઈસ્લામના માસાહારનું વિધાન તેને સારો ધર્મ મનવા માટે ફેરે છે આ અંગે પણ તે કાળની પરિસ્થિતિ અને અરબસ્તાનની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ મવિશેષ જવાબદાર છે ઈસ્લામની જેમ ઇસાઈ ધર્મ માટે પણ માસાહાર અંગેનો પ્રશ્ન ભૌગોલિક છે આપણે ત્યાં પણ પ્રાચીન કાળમા લોકો વનસ્પતિ તરફ નહોતા વળ્યા ત્યારે ઋષિમુનિઓએ જગલમા માસાહાર કર્યાનો ઉલ્લેખ પુરાણોમા મળે છે હજી પણ ધણા સ્થળે ધર્મસ્થાને કે મંદિરો ઉપર બલિદાન અપાય છે અને માસાહાર પ્રચલિત છે માસાહારનો સર્વપ્રથમ જીવદયાની દૃષ્ટિએ, જબ્બર વિરોધ કર્યો તો બ અરિષ્ટ નેમિએ અને ભગવાન મહાવીરે. હિંદમા તેમની એ વિચાર—સરણી આગળ ધધી...હિંદુઓ અને જૈનો તેમા લખ્યા પણ ખોદોને અકાળના સમયે નમવું મૂકવું પણ અને આજે ખોદ લિખ્તુઓમા સૂઝતો માસાહાર

કલ્પનીય ગણાય છે. તેમા બાધ ગણાતો નથી. જગતમા એટલી બધી વનસ્પતિ પાકતી નથી કે ખોરાક તરીકે દરેક નિર્ભોસાહાર કરી શકે । આ બધું કહેવાનો સાર એટલો છે કે આપણે માંસાહારને ઉત્તેજન આપવા એસતા નથી પણ કુરાનના માંસાહારના વિધાનને તે વખતની પરિસ્થિતિએ ચકાસવા માગીએ છીએ એ વખતે માણસોને કાપીને ખાના જેટલી જગલીયત હતી. એક તો અરબસ્તાનનો રેતીવાળો પ્રદેશ તેમા કદપિણુ પાકે નહીં-ખોરાક મળે નહીં એટલે લોકોની બૂખ માણસને ખાઈને પણ સનોપાતી તેવા સમયે મુહમદે કહ્યું “તુ માણસનું માંસ ન ખા ।” એ ઉરાત ખાન કરીને કહ્યું “તુ ગર્ભિણી પશુનું માંસ ન ખાજે ” માની પાછળનો હક્કેશ્વ તો એ એકથી ચાલતું હોય તો બેને ન મારજે, એ છે

સામાન્ય રીતે મર્યાદા કે પચ્ચક્રખાણુ આપવાનો જે નિયમ છે તે એ કે કદમૂળ ખાતા હોય ત્યાં માંસાહારની બાધા અપાન લીલોતરી અપાય ત્યાં કદમૂળની બાધા અપાય અને ત્યાગીના જીવનમા અમૂક તિથિઓએ લીલું પણ ન ખાવું એવી બાધા અપાય આમ જે જે સ્થળે ખોરાક નિમિત્તે જે હિસા ચતી હોય તેનાથી ઓછાનું વિધાન થાય. માણસને ખાવાના બદલે માંસાહાર આવે, માંસાહાર પચેદ્રિયની હિસા કરતા કદમૂળનું વિધાન કરવામા આવે અને કદમૂળ હોય ત્યાં લીલોતરીના પચ્ચક્રખાણુ આવે પછી લીલોતરી પણ અમૂક દિવસે છોડવાનું જણાવવામાં આવે આ વિશ્વમૈત્રીના અર્થમા આવે.

હિંદુઓમા નરબલિમાર્થા, પશુબલિ, પછી કાળા વિ વનસ્પતિનો ભોગ એ પરપરા આવી છે આમ છતાં પણ આપણે એ જાણીને આશ્ચર્ય પામશું કે ‘હજ’ તીર્થ કરવા જતા ત્યાં માંસાહાર કરવાનો નિષેધ કરવામા આવ્યો છે

હજ કરવાના નિયમો :

ઈસ્લામ ધર્મમાં હજ (તીર્થ) કરવા જવા માટેનાં બધાં પવિત્ર

નિયમો આપવામાં આવ્યા છે તે મુજબ (૧) હથિયાર માથે લેવા નહીં (૨) કોઈનું ફિલ દુભવવું નહીં, (૩) હજી કરતી વખતે સ્ત્રીઓનું સન્માન જાળવવું સયમ પાળવો (૪) હજી કર્યા પછી સયમ પાળવો, (૫) કાંડી પણ ન કચડાઈ જાય તે માટે પહેરવા પડે તો બહુ જ મુલાયમ જોડા પહેરવા, અને (૬) માદા કપડા પહેરવા—આ નિયમો આપવામાં આવ્યા છે

જ્યારે હજી કરવા જવા મહુ નીકળ્યા ત્યાં બધાને ડર લાગ્યો કે “અમે હથિયાર વગરના છીએ કાંઈ અમને મારશે તો ?”

ત્યારે હજીરને કહ્યું “સામેવાળો જોર કે આ તો હથિયાર વગરનો છે એટલે ઉપદ્રવ કરવા નથી આવ્યો એ જાણીને તેના હૃદય ઉપર અસર થશે ! માટે હથિયાર વગર જાવ, લોકોને સમજાવો કે ખુદા એક છે પયમબરનો સંદેશો એક છે નેકી-ટકીથી રહે, રહમ કરો !”

તેમણે આ રીતે જબરદસ્ત અદ્વિસક પ્રતિકાર શક્તિ લોકો આગળ રજૂ કરી. હજી-એટલે તીર્થયાત્રાને તેમણે મુખર્જી ધાર્મિક સ્વરૂપ આપ્યું તેમણે દાતજીની સળીનો પણ દુરપયોગ ન કરવો—લાખી અલાવતી, પાણી નકામું ન ઢોળવું ન સુદર નિયમો આપ્યા

તલવાર ક્યારે ઉપાડી ?

હજીરત મહમદ સાહેબે તલવાર ઉપાડી હતી એ વાત સાચી છે. પણ તેમને એ ક્યા મયોગોમાં કરવું પડ્યું હતું ? તેનો વિચાર નહીં કરીએ તો આજના ઝૂનને ટેકો મળી જશે

એક દિવસ એવો આવ્યો કે મક્કામાં કેવળ ૪૦ માણસો જ રહ્યા મદીનાનો ટેકો તેમને ઓછો મળ્યો હતો આમ પણ મક્કાના માણસો ગામમાં પૂછાતા નથી તુલસીદાસજીને બધા તુલસીઓ કહેતા તેમ મુહમદ સાહેબને હેરાન કરવા તેમના રસ્તામાં કાઠાએ વેરવામાં લાવ્યા. એમના ભક્ત વાસીર અને તેની પત્ની સામિયા ઉપર અત્યંત

જૂદમ થયો. બાલાની અણી ઉપર તેમને સુવડાવ્યા. બિલાસ નામના એક હબસીને ગરમ રેતીમાં સેકી નાખવામાં આવ્યો ત્યારે હબરત સાહેબે વિચાર્યું કે હું ક્ષમા ધારણ કરી શકું... પણ મારા કારણે લોકોને અસહ્ય યાતનાઓ સહેવી પડે તે સારું નથી એટલું જ જાણી, આવી નિર્બાલ્ય-શક્તિનો કાર્મ અર્થ નથી જો જ્ઞાતિ સામા માણુમના અન્યાયને ટાળી શકતી હોય તો સારી વાત, નહીં તર તલવાર ઉપાડવી જોઈ એ એવા વિચારથી પ્રેરાઈને મુહમદ માહેબે તલવાર ઊપાડી ધર્મ ઉપર જ્યારે આક્રમણ થાય ત્યારે કોઈ ચૂપ ન બેસી રહે જૈન મુનિ કલિકાચાર્ય ઠેઠ અફઘાનિસ્તાન જઈને, વિદેશીઓની સહાયતા લાવીને ગર્દિલ્લખ રાજ સાથે લડ્યા જ હતા એટલે તેમણે ધર્મ સુદ્ધ નહીં પણ ધર્મ ઉપર થતા અત્યાચારોનો પ્રતિકાર કરવા “જેહાદ” ઉપાડી. તે આદોલન સીરિયાની ઉત્તરથી શરૂ થયું તે ઠેઠ હિન્દી-મહાસાગર સુધી લખાયું

આ ‘જેહાદ’ની પાછળની ભાવના ખરી રીતે સમજવામાં આવતી નથી બાદના ખલીફાઓ રાજ્ય અને ધર્મને મેળવી દેતા તેમણે ધર્મના નામે પ્રદેશ છૂતવાની સ્વાર્થા ભાવનાને “જેહાદ”માં ખપાવી, પરિણામે મુસ્લિમ હુમલાખોરો-લૂટારાઓનો એક મળગ ઇતિહાસ આલેખાયેલો છે પણ ખરેખર તે ધર્મ કે ન્યાય સિવાય ઇસ્લામમાં કયાયે લડાઈ કરવાનું સૂચન નથી. એટલે જ કરીને સ્થિર થયેલા મુસ્લિમ રાજ્યો લડાઈની વાતો કરતા નથી અંગ્રેજોએ બેદબાવની નીતિ અપનાવી ઝનૂનનું ઝેર ખૂબજ રેડ્યું હતું અને હિંદના બે ભાગલા થયા ભારત અને પાકિસ્તાન. પાકિસ્તાને ઇસ્લામના નામે તૂટ વહેતું તો મૂક્યું પણ તેને બહુ ટેકો મળતો નથી. આખા વિશ્વને ઇસ્લામી બનાવવાની અને ઇસ્લામી રાષ્ટ્રોનું એક સમઠન કરવાની વાતને અન્ય મુસ્લિમ રાષ્ટ્રોનો ટેકો ન મળ્યો.

ઈસ્લામ રાજ્ય-આશ્રિત કેમ થયું ?

ઈસ્લામ રાજ્ય આશ્રિત કેમ થયું તેનું કારણ રાજ્ય વધારવાની

તૃપ્તિ જાણ હતી. ધર્મગુરુ એજ રાજા હોઈને રાજ્ય અને ધર્મ એક થઈ ગયા. અહીં હજરત જે મુહમ્મદ સાહેબના જમાઈ થતા હતા તેમણે ખલીફા હોવા છતાં જે ઉપદેશ આપ્યો તેથી રાજ્ય અને ધર્મ મળી ગયા. ખ્રિસ્તીઓના સમયમા રાજ્યાધીન ધર્મ બન્યો. અહીં ધર્માધીન રાજ્ય બન્યું પણ લોકસંગઠનો બાકી રહી ગયા. રાજ્યને શુદ્ધ કરનારા તરવ ધર્મની અસર ઊઠતી ગઈ પરિણામે અહિં હજરતના એ દીકરા ઈમામ હુસેન અને ઈમામ હુસેનને સહન કરવું પડ્યું. હજરત સાહેબના કુટુંબી સુઆવિઆના પુત્ર યજોદે બહુ જુદમ કરવા માડ્યો. તેણે આ બે ભાઈને મારી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો તેણે હસનને ઝેર આપ્યું અને હુસેન નાસી છૂટ્યો. તે પહેલાં જો કે તેણે લડાઈ આપેલી પણ ધાવલ સૈનિકોને મૂકીને તે કરબલામા ગય છે ત્યાં ખૂબ તરસ લાગે ને ખોખો બરીનેજ પાણી રહ્યું હોય છે ત્યારે તેમન પોતાના સાથીઓ! વાદ આવે છે કે તેઓ પાણી વગર તરફડીને મર્યા અને હું કમ પાણી પી શકું ! હુસેનની પોતાના ભાઈઓ માટેની આ જમદસ્ત કુરમાની હતી, તેની વાદમા આજે પણ તાજિયા નીકળે છે અને મુમલમાન લોકો મરશિયા ખાતા “ હાવ હુસેન યા હુસેન ” કરીને છાતી કુટે છે અને પાણી છાટે છે. બીજાની સાથે આત્મીયતા પ્રેરવનાર એ વ્યક્તિની કુરમાનીના નામે આજે તો તેના પ્રતીક રૂપે બિચારા બકરાને કાપીને કુરમાની ચઢાવવામા આવે છે આ પાછળથી આવેલી લોક-મૂઢતાજ છે

ઈસ્લામનો સૂફી વાદ :

બદખ પ્રાંતના બાદશાહ, ઈસ્લાહીન આદમ થઈ ગયા તેમણે ઈસ્લામનો સદેશ ત્રણ વિભાગમા આપ્યો છે શિયા, સુન્ની અને સૂફી. સૂફી ઓલિયાઓ ઉપર વેદાંતની અસર છે આ મ પ્રદાય અદ્વૈત તત્ત્વ ઉપર બહુ જોર આપે છે એમા જે ઓલિયાઓ, સતો થઈ ગયા તેમણે ઘણું પવિત્ર જીવન જીવ્યું છે

ઈસ્લામમા હિંદુઓની જેમ પવિત્ર મુહસ્થાત્રમ ઉપર ઘણો ભાર મૂકવામા આવ્યો છે. એટલે ઈસાઈમા જેમ સાધ્વીઓ છે તેમ અહીં

બહેનો ખરિલામમા ઝોલિયા થઈ નથી કદાચ કોઈ સત કોટિની હશે તો પણ તેનું સકલન ઝોલિયા તરીકે થયું નથી તે છતાં આ ઝોલિયાઓ કેટલું ઉચું જીવન જીવતા તેનો એક દાખલો આ છે -

સત હથીમ નામના એક ઝોલિયા થઈ ગયા એક વખત કોઈ કામ માટે બાજુમાં ઊભેલી સ્ત્રીને કહ્યું “જુએદાને બોલાવો !”

જુએદા તેમની જૂની દાસી હતી ત્રીસ વરસની જૂની હતી નાનપણથીજ ત્યાં હતી અને જીવાન હતી તે બાઈ જુએદાજી હતી તેણે આશ્ચર્યથી કહ્યું “હું જી જુએદા છું ! આપ મને ઝોળખતા નથી ? બોલો શું કામ છે ?”

સત હથીમે કહ્યું ‘હું મંથિર સિવાય બીજા કોઈને જોતો નથી !’ આ ઉપરથી ખ્યાલ આવી શકશે કે તેઓ કેટલા સચમી હશે ?

સૂફી સત બાદશાહીમા બદખના ઇબ્રાહીમન નામ આગળ આવે છે પહેલા તો તે ખૂબજ વિલાસમા જીવન ગાળતા હતા તે વખતે એક પ્રસંગ બન્યો એક ઝોલિયા જેના માણસ તેમની પાસે આવ્યો તેણે કહ્યું “મારું ઊંટ બોલાવું છે અહીં તો નથી ભરાયું ને ?”

ત્યારે બાદશાહ કહે છે ‘અરે મૂરખના જામ ! એટલી ખખર નથી પડતી કે ઊંટ આ ત્રણ માળના મકાન ઉપર ચઢી શકે ? એ તો જ ગલગા હોય ! કોઈ વસતિમા થોડું જ હોય !’

ત્યારે તે માણસ કહે છે ‘હું મૂખ નથી તમે મૂખ છો ! આટલી બધી બાદશાહીમા, આટલી બધી વસતિમા ખુદને શોધો છો તે મળજે ખરો !’

ઇબ્રાહીમઆદમને દિલ ઉપર ચોટ લાગે છે ઊંટ જગલમા મળે તો ખુદા ક્યા મળે ? તેના જીવનમા પલટો આવે છે.

તેજ વખતે એક બીજો પ્રસંગ બને છે એક ફકીર તેમના મહેલમા આવી ચઢે છે તે પોતાનો બિસ્તરો ત્યાં મૂકે છે બાદશાહ કહે છે,

“ સાઈ આ તો બાદશાહનો મહેલ છે—ધર્મશાળા નથી તે તો પણ છે. ત્યાં જાવ ! ”

પેલો કહે ! “ આ મુસાફરખાનું જ છે નને ભલે એ મહેલ લાગે ”

બાદશાહ જાણવા ઈતેજાર થાય છે.

સાઈ કહે છે “ આ મહેલ કોણે બંધાવ્યા ? તારા દાદાએ ! એ તો ગયા તારા બાપ આવ્યા તારા બાપ ગયા કે તું આવ્યો હવે તું જઈશ એટલે તારા દીકરાઓ આવશે આમ મહેલ રહેશે—પેઠીએ રહેનારા બદલાતા રહેશે હવે એને મુસાફરખાનું ન કહીએ તો બીજું શું કહી શકાય ”

બાદશાહને ચિંતન ચાલ્યું —

“ નથી સુખ પુત્ર ખારામાં
નથી દિલ જાન દારામાં
નથી મહેલો ખજાનામાં
તમારૂં છે તમારામાં ”

તમે જેની શોધમાં છો, તેની ખબર કેવળ અનુભવીને છે ! બાદશાહને જખ્ખર ચોટ લાગે છે અને તે એક દિવસ મહેલ છોડી ચાલી નીકળે છે રસ્તામાં પોતાના કપડા અને ધરણી કાઢીને એક ભરવાડને આપી દે છે અને તેના કપડા પોતે પહેરી લે છે જગલમાં લાકડા કાપીને તેને વેચીને જીવન ગુજારે છે ઇસ્લામનું પવિત્ર અને સાચું જીવન એટલે પવિત્ર રહો, હકનું ખાવ, કોઈની ચાપણુ ઝાળવો નહીં, પાડોશી સાથે પ્રેમ રાખો ! આ બધા પ્રતો જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરે છે આમ કરતાં પદર વર્ષ નીકળી જાય છે

ગયા તે વખતે તેમને એક વર્ષનો પુત્ર તે સોળ વર્ષનો થવા જાય છે. પિતા હજુ હજી પાછા ફર્યા નથી એટલે તે માને લઈને

તેમની શોધમાં નીકળે છે, ધર્મસ્થાનકમાં પૂછા કરે છે તો જવાબ મળે છે “ અહીં ઈશ્વાહીમ નામના કોઇ ઓલિયા કે ફકીર નથી પણ, એક મજૂર છે ”

એવામાં એ માથે ભારો ઉપાડીને આવે છે શરીર પરસેવે રેળુ એળ થઇ ગયું છે. કપડા ફાટી ગયા છે, શરીર સૂકાઈ ગયું છે એક વખતના બાદશાહની આ દશા ? સ્ત્રીની આખમાં દડદડ કરતા આસુ સરી પડે છે પેલો લાકડા વેચીને લોટ લાવે છે અને રોટલી બનાવે છે કે તેની બેગમ કહે છે “ મને રોટી બનાવવા દો ! ”

બધા ખાવા બેઠા છે બેગમની આખમાંથી આસુ બધ થયા નથી ત્યારે ભૂતકાળનો એ બાદશાહ કહ્યું છે ‘ તુ મને રડે છે ! પણ, મારે દિલ તને રડે છે તારે દિલ માલ-મિલકતમાંથી હજુ છુટુ થતું નથી ! ”

આવા આવા ઓલિયા થઈ ગયા છે ઇસ્લામમાં.. !

ઇસ્લામની સારી વાતો

ઇસ્લામની સારી વાતો આપણે લેવાની છે જગતને શાંતિના રસ્તે લઈ જવું હશે તો સારા તરવો લઈને જોડવા પડશે એ આ ધણી મુસ્લિમ કુટુંબોને જોયા છે-જે ગાંધીજીના સપર્ક પછી તદ્દન પવિત્ર રસ્તે ગયેલા છે એ નવા ફાલને અપનાવવાની જરૂર છે. ખાન-પાનના સબધો જોડવાની જરૂર છે, નહીતર જે કદર લોકો છે તેમાંથી એ તરછોડાઈ જશે

આ બખાતમાં ખાસ કરીને હિંદુઓએ માથ આપવો જોઈએ. એટલે જ આપણે સારા તરવો તારવવા પડશે આપણે જ્યારે તારવણી કરશું તો નીચેની વાતો સ્પષ્ટ આગળ આવશે —

(૧) પ્રભુ સહુનો એક છે. ધર્મ બધાનો એક છે. દરેક પયગમ્બરો સરખા છે. એટલે પ્રભુના પ્યારા સહુએ એક થવાનું છે. સહુ એક બિરાદરીના છે.

(૨) બહાનો બહેનો આપવો જ પડે તો પ્રભુની સાક્ષી રાખી તેના નામે બહેનો આપવો તે પણ નિર્દોષ ઉપર અન્યાય થતો હોય ત્યારે ! અન્યાયને ચૂપચાપ સહી ન લેવો !

(૩) તેજી અને પરસેવાની રોટલી ખાવી અનામતમા ખચાતન ન કરવી

(૪) બ્યાબ લેવું હરામ છે કારણકે તે માણસ-માણસ વચ્ચે ભેદ પેદા કરે છે પાડોશી પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો

(૫) સ્ત્રીઓની ઈજ્જત કરો ! તેમના પગમા સ્વર્ગ પડયુ છે. તેમનો પણ જીવનમા સપ્તર્ષિ આધિકાર છે માટે તેને પરણો પણ રખાત કે શુલામ તરીકે ન રાખો તેના સત્તાનોને સમાન વારસો આપો તેને તસ્લાક (છૂટછેડા) આપતા પહેલા તેની મજૂરી લો અને પાછળની ખર્ચાની વ્યવસ્થા કરી આપો તસ્લાક પામેલી સ્ત્રી પણ ઈશ્ક તો ખીજને પરણી શકે છે

જે જમાનામા તમણે સ્ત્રીની સ્વતંત્રતાનું આ ગાદેરનામું બહાર પાડયું એ વખતનો કાળ જગતી હતો ઉઘાડી સ્ત્રીઓને પશુની જેમ બળરોમા વેચવામા આવતી એટલે તે કાળ પ્રમાણે તેમણે જે હિમતભર્યું સ્ત્રીની સમાનતાનું પગલું લીધું તે ખરેખર અમૂલ્ય છે

આજે જો કે આપણને એમ લાગે છે આટલી બધી સ્ત્રીઓ કરવાની શું જરૂર છે ? તે વાત પણ વિચારવા જેવી છે એટલે પાકિસ્તાન જેવા દેશમા પણ એક સ્ત્રી કરવાનો કાયદો આગ્યો છે

આજે વિધવાઓ વેસ્થા થાય છે તેના બહેને તેમનું સંશોધન કરીને તેમને ગૃહસ્થાશ્રમમા લાવવી મહત્ત્વનું કાર્ય છે. એક સ્ત્રી પણ એમ કહે કે હું એની શોક થઈને આનંદથી રહીશ તો ઇસ્લામનો તાગો મળી જશે.

(૬) માદગી રાખો અને ખુદાની બદગી કરો. અને રહેમ પામવા ખીજ ઉપર રહેમ કરો.

(૭) ખુદાએ ખીજ ઘણી વસ્તુઓ ખાવા માટે આપી છે તો માણુમને કાપો નહીં, બલિએ ચઢાવો નહીં કે તેનું માસ ખાવ નહીં.

(૮) દારૂ ન પીઓ. કારણકે તે ધન્સાનને બેહોશ કરે છે.

આમ એક તદ્દન અમલ્ય માનવ સમાજને ધર્મશાસ્ત્રે બવો રાહ દેખાડ્યો અને તે ઉપર મુજબની સારી વાતોથી ભરપૂર છે જે કે એમા આવી ગયેલ જનૂન, વટાળવૃત્તિ કે હિંસા સારા નથી, પણ તે ધર્મશાસ્ત્રના આદર્શો સાથે મેળ ખાતા નથી તો આજે જરૂર છે કે ધર્મશાસ્ત્રના જે સામાજિક તત્ત્વો બિરાદરી, મેકી, ટેકી, રહેમ દિલી અને સ્ત્રી સન્માન એને ઊભારવા જોઈએ તેવી ઘણી સામાજિક મમર્યાઓનું નિરાકરણ થઈ જશે; અને વિશ્વશાંતિમા મહાન ફાળો આપી શકાશે.

ચર્ચા-વિચારણા

લાખાનો ફરક પણ ઉપદેશ તો એક :

શ્રી. પૂજાસ્થાઈએ આજની ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતા કહ્યું અહીં જે શોધનથી કહેવાય છે અને ઊંડાણથી વિચારીને ચર્ચાય છે તેનો ખુદ મુસલમાનોને પણ ખ્યાલ હશે કે કેમ એ સવાલ છે ? સવારે નજ્જસી બાદશાહે સૂચવેલા આઠ નિયમો જુઓ :—

(૧) એક ખુદા પૂજો !

(૨) સત્ય આચરો !

(૩) પડોશી હક જાળવો !

(૪) થાપણ ન ઝોળવો !

(૫) જીના ચરણે સ્વર્ગ માનો !

(૬) પવિત્ર રહો !

(૭) અતરની ભક્તિ કરો !

(૮) રહેમ કરો !

—આ ફરમાનો હિંદુધર્મથી ક્યા જુદા છે ? કેવળ ભાષાના ભેદ છે. તેમજ અમુક ક્રિયાકાંડો તો ભૌગોલિક પરિસ્થિતિને આભારી છે એમ જોશું તો ફર્ક નહિ લાગે. દા. ત. પાણી ઓછું હોય એટલે વજુ વ. કર્મો નકદી થયા વાત સહુ એકની એક કરે છે. મસિદમાં હિંદુ-મુસ્લિમ બન્ને પ્રકારના ઝોઠ વેવાઈ-વેલા થાય છે ત્યાં બ્રાહ્મણ પણ આવે છે અને કાછ પણ આવે છે. આમ જોતા સામાન્ય લોકોમાં ધર્મના ભેદભાવની દિવાલ તો છે જ નહીં એટલું જ નહીં જો માસાહારને મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે તેવો ભેદ હલકા વરણમાં નથી ત્યાં હિંદુઓ પણ માસાહાર કરેજ છે રાજપૂતો મામાહાર કરે છે પંજાબ, કાશ્મીર અને બંગાળમાં સભ્ય હિંદુઓ પણ માસાહાર કરે છે એટલે એ ભેદ પણ નથી. કેવળ એકતાની વાત સમજણ પૂર્વક જ્ઞાન-વિજ્ઞાનમય રીતે ગોઠવી દેવાય તો એકતા મળ્યૂત થઈ જાય.

હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાની વાતો :

પૂ. દડીસ્વામી “કાલાવાડમાં શીતળા માતાનું પૂજન છ માસ હિંદુઓ અને છ માસ મુસ્લિમ કરે છે એટલે વિરોધને બહકાવવામાં આવે તોજ તે ઝનૂનનું રૂપ ધારણ કરે છે બાકી શકરાચાર્ય, હજરત મહમ્મદ, મન્ઝેન્દ્રનાથ તેમજ સિદ્ધસેન દેવાકર બધા ઈ. ૬૪૭ થી ૧૮૮ દરમિયાન થયા છે અને તેમના સિદ્ધાંતો અને જ્ઞાન પ્રાપ્તિના માર્ગો વચ્ચે અદ્ભૂત રીતે માત્ર મળે છે એ અંગે સંશોધન કરી એકતા સ્થાપવી જોઈએ.

કદરતા !

પૂ. નેમિચુનિ “મુસ્લિમોમાં કદરતા એવી છે કે તે ધણા

પ્રશ્નો પેદા કરે છે તેઓ કુરાન સિવાય કોઈ ધર્મગ્રંથને માનતા નથી. અહીં આગ્રા અને લાહોર મળવા છતા દેશનાયવાનુ ચાલુ રાખ્યું છે. મુસ્લિમ ધર્મગુરુઓ પણ પ્રાય રૂઢિચૂસ્ત હોય છે હિંદુઓ તો બીજામાર્થી ધણુ તારીને લે છે પણ તેવુ મુસલમાનોનુ નથી વળી તેમની સાથે ઓતપ્રોત થવામા તેનો બહેનો બાગ માસાહારી હોઈને ત્યાંની બિક્ષા કામમા આવશે નહીં ! એ સર્વધર્મ સમન્વયમા બાધક નહીં બને ?

શ્રી. બળવતભાઈ મુસ્લિમોમા ઈમાનદારી અને ઔત્તુત્વભાવ વિશેષ કહેવાય છે પણ અમદાવાદમા મોં જે મુસ્લિમોનો અનુભવ થયો તે વિચિત્ર છે તેઓ ખૂબ દાડ પીએ છે, જૂઠું બોલે છે, અવડો કરે છે. આ બધુ જોતાં અતં નેમિમુને કહે છે તેમ માસાહાર વ. જોતા, સર્વધર્મ સમન્વયમા બાપણે ઈસ્લામ ધર્મની વિશેષતાઓ જરૂર તારવી શકીએ પણ એમની માટે ઓતપ્રોત કરી રીતે ઘર્ષ શકાય ? જો કે કુરેશી કુટુંબ, નાગોરી કુટુંબ વગી વત જુદી છે પણ, બાપુના વખત પછી આટલા પ્રયત્નોએ પચ-પચીશ કુટુંબો પણ માડમાડ તૈયાર થયા હોય તો પ્રેક્ષા લાખો સમય લાગશે ?

સર્ગથી પ્રેમ વધે :

શ્રી. સવિતાબેન “અમે ગાગરોળમા રહેવા ગયા ત્યારે મુસ્લિમ લતામા રહેવુ પડ્યુ પ્રારભતા તો મામ-મચ્છીની દુર્ગંધનો કડવો અનુભવ થયો પણ ત્રીજા દહાડ ત્યાંની મલિકાઓ આવવા લાગી. પછી તો ગાઢ સખધો બધાયા તરૂંમા અમારા માટે ઘણી ઘણી રીતે ધમાતા અને જે ઈમાનદારી અતં રનેલ દેખાડતા તે એવા હતા કે જ્યારે છૂટા થવુ પડ્યુ ત્યારે આખે આસુ આ-વા હતા

શ્રી. બ્રહ્મચારીજી “એક માવના સિદ્ધ પુરૂષ પાસેથી મેં બપ્પુ કે તે મુસ્લિમ કુટુંબમા ખાર વર્ષ ગ્લા તે કુટુંબે તેમની સેવા ચાડી કરી હતી એટલુ જ નહીં, એ કુટુંબમા મામાહાર તો શુ ડુગળી-લસણુ પણ ખાતા ન હતા બકિત અને ઈમાનદારી તો અજમની હતી

પૂર્વગ્રહો ઠાળીએ :

શ્રી. બળવતભાઈ “આપણે અગાઉથી કંઈક નક્કરત અને પૂર્વગ્રહથી જોઈએ છીએ તે ખોટું છે મિયા-મહાદેવની જટિલ ગાઠ તો સુપ્રસિદ્ધ છે, તો પણ જે ખરેખર વિશેષતા તારવશુ અને જીવનમાં ભરશુ તો સર્વધર્મ સમન્વયના માર્ગે જવાનું થશે ”

“ એકવાર હું સારા એવા મુસ્લિમ કુટુંબને ત્યાં જમવા બેઠો. પણ પ્રથમ તો કેમે કરીને ફાવે નહીં જ્યારે બરાબર જોયું કે આ તો પાકું નિરામિષહારી કુટુંબ છે ત્યારે ગળે ઊતર્યું પણ વાત ખરી છે કે પૂર્વગ્રહો પણ એમાં કારણરૂપ બને છે એટલે સર્વધર્મ ઉપાસનામાં શું શું કાવું ? એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે ગાંધીજી અને ગામકૃષ્ણ જોવાના ઉપદેશોની અસર છતાં પણ આ રંગે થોડા કુટુંબો રંગાયા અને જે રંગાયા તે કુટુંબો સમાજમાર્થી તરછોડાયા, એટલે બાકીના ડો છે ગામમાં પણ ધર્માધિભાવનું જે ફેલાવવામાં આવે છે. એક ગામમાં એક મુસ્લિમ કુટુંબ ગણપતિની પૂજા ખાનગી રીતે કરતું પણ એક મોલવી સાહેબે આવી મતભેદ પાડી દીધો. આમ જોવા જઈએ તો ધણું સ્થળે પરસ્પરમાં બળતા કુટુંબો મળશે પણ તેમને વિશ્વના ધારણે કંઈ રીતે સાકળી શકાશે ? અહીં કદાચ આપણે બે-ચાર બેગા મળીએ તો શું તેની વ્યાપક ધારી અમર થશે ! આવા અનંક સવાલો ઉઠેલવાના છે

પ્રશ્ન - (વિચારણા)

શિબિર કાર્યવાહીના વાચન બાદ આવેલ એક પ્રશ્ન પૂ. નેમિમુનિએ મૂક્યો -

(૧) પ્રશ્ન :- પોતાના પરંપરાગત પ્રાપ્ત સ પ્રદાયના ધર્મ ઉપર જેટલો ખ્યાર આવે અને નિશ્ચલ અને સાધના થઈ

શકે તેવી બીજા ધર્મ ઉપર આવે ખરી ! અને તે
ચોથ ગણાય કે કેમ ? પોતાની મા ઉપર જેટલો
પ્રેમ આવે તેટલો બીજાની મા ઉપર આવે ખરી ?”

‘ઉત્તર સાર “ મુસ્લિમ કુટુંબો પ્રાર્થના કરે કે હિંદુઓ નમાઝ
બણે અથવા મુમલમાનો ફરાગિયા ઉપવાસ કરે કે હિંદુઓ રોજ કરે
એ અગિવાય નથી તેવી જ રીતે નામો પણ બદલવાની જરૂર નથી
જરૂર છે ઈસ્લામને હિંદુઓ પોતીકો ગણે, અને મુસ્લિમો હિંદુધર્મને
પોતાનો જ માને

ગાંધીજી કેવળ સર્વધર્મની વ્યાસપીઠ લઈને નહોતા ચાલતા.
એમની મુખ્ય વ્યાસપીઠ તો કાળને અનુરૂપ સર્વાંગપૂર્ણ ઐક્ય હતું.
ગમકુળથી પરમહમ વખતે થોડું કામ તો થયું હતું. પણ તે અગાઉ
ઔરંગઝેબ અને નાદિરશાહની પ્રવૃત્તિઓને લીધે હિંદુ-મુસ્લિમ ધર્મણુ
વધ્યું હતું તેની અગાઉ કબીર, રહીમ અને સફી સતોના પ્રચારને લીધે
એકતા વધેલી હવે વિજ્ઞાન, રાજનીતિ અને જગતની પ્રગતિ શોકમાનસ
જોતા આ એકતા જલદી આવી શકે તેમ છે, પણ આ માટે સહુને
પોતપોતાના ધર્મનું પાલન કરવું એજ બહેતર છે તેમા જ એમણે
સંશોધન કરવું પડશે જેનો સમાજવાળા જ રિગ્રાધ કરશે. તેમજ બીજા
ધર્મવાળા તો વહેમાશે પણ ખરા પણ, અને અન્ય બહાર આવશે
યુગ તો અનુકૂળ છે.

બાકી, સર્વધર્મ ઉપાસનાના એક ગોળ મંદિરની કલ્પના પણ
છે, તેમા ફરતા સાત ઔરડા, સાત ધર્મના હોય. દરેક ધર્મવાળા પોત-
પોતાના રમમા ઉપાસના કરે પણ, એક રાત એવી હોય કે સાતે
વિશ્વવાત્સલ્ય કે ૐ મૈયાની સાથે ઉપાસના કરે આ માટે ઔરડામા સાતે
ધર્મના પુસ્તકો અને ઉપાસનાનું વાતાવરણ હોય.

ઈસ્લામમા માસાહારના બદલે નિરામિયાહાર, અનેક પત્નીઓના
બદલે સયમલક્ષો ત્યાગ કે ગૃહસ્થાશ્રમ, ધર્મઝનૂનવાળા ગાંધીને બદલે

રાજ્ય ઉપર ધર્મનો પ્રભાવ જિભો થાય તેવી સુસંસ્થા સાથેના આધ્યાત્મિકવાળા સખો, આમ કરવાથી અલગ વાડાનો ભય જિભો નહીં રહે અને છતાં સંશોધનપૂર્વક સર્વધર્મ સમન્વયનો કાર્યક્રમ અમલી થઈ શકશે

ખીજો પ્રશ્ન પૂછી રવામીએ આ રીતે મૂક્યો -

(૨) પ્રશ્ન :-હિંદુ માનવજાતિ અલગવામાં માનનારી હોવા છતાં, આટઆટલાં ઈસ્લામી, ખ્રિસ્તી ધર્મોના આક્રમણ થવા છતાં કેમ ટકી અને આટલી મોટી સંખ્યામાં કેમ રહી શકી?

ઉત્તર સાર : મઠી, રખારી, ઝાલારાજપૂત વ માના કેટલાય હુણુ, શક વગેરે ન હતા હિંદુધર્મમાં સમાઈ ગયા છે તેનું કારણ બધા ધર્મોનું ખેડાણ બિંદુ થયું છે ઉદારતા અને સૌમાર્થી સાથે તત્ત્વ લેવાની વાત ભારતીય હિંદુધર્મના ખમીરમાં છે અનેક સાધુસતો ઋષિઓ, બ્રહ્મગુરુ પ્રતાપ, શિવાજી જેવા અને રામકૃષ્ણ જેવાને આ પરપરા મળી છે જો મૂઢતા, અસ્પૃશ્યતા વગેરે ન હોત તો આ ધર્મ કેવળ રાજ્ય ક્ષેત્રે નહીં, બલકે મર્વક્ષેત્રે અગ્રેડ હોત અને જગતનો ગુરુ સિદ્ધ થાત

(૨૩-૯-૬૧)

[૧૦]

ઇસ્લામ ધર્મ અને અહિંસા

[આ પ્રવચન સર્વધર્મ ઉપાસનાના પ્રવચનોની હારમાળામાં નથી પણ અન્ય દિવસે અપાયેલ છે ઇસ્લામ અંગેના પ્રવચનો એક સાથે રજૂ થાય તે નિમિત્તે એને અહીં આપવામાં આવેલ છે ખાસ કરીને ગાંધીવાદની વિચારસરણી તરફ દળેલ પીઠ અને પ્રખર કાર્યકર્મી તરફથી રજૂ થયેલ હોઇને તેનું આગવું મહત્ત્વ છે ઇસ્લામ એટલે શું ? તેના અંગે ખોટી છાપ ફેલી રીતે પડી છે ત્યાથી તેણે જગતની અહિંસામાં શું ફાળો આપ્યો છે તેની સપ્રભુ પશુ મુદ્દાઓની છણાવઝ ધણીને ઇસ્લામ અંગેની ગેરમજબૂતી દૂર કરશે સ]

આજનો પ્રસંગ મારા માટે અનેખો અને મુઝવણીભર્યો છે અનેખો એટલા માટે કે આવા પ્રસંગો હોય ત્યારે ધર્મના નામે જીવ ખોલવાના બહુ જ ઝોછા અવસરો આવે છે, અને મુઝવણીભર્યો એટલા માટે કે આવા પ્રકારના શિખરમાં, આવા મહાનુભવો વચ્ચે મારે કંઈક કહેવું એ મને સકોચ અનુભવાવે છે છતાં હું ઇસ્લામ ધર્મમાંથી જે કંઈ શીખ્યો છું તે વિષે થોડું કહીશ !

નજીવો પરિચય :

લગભગ એક હજાર વર્ષથી હિંદુઓ અને ઇસ્લામી બાઈઓ સાથે રહેવા છતાં ધર્મ અંગે જાણકારીમાં આપણે ખૂબ પાછળ છીએ, એ આપણી કમનશીબી છે એક ખીજના મળવાના પ્રસંગો ખરેખર ખૂબ જ ઝોછા બને છે. એટલું જ નહીં એક ખીજના ધર્મની વાસ્તવિક જાણકારી અંગે આપણને બહુ જ ઝોછો રસ રહ્યો છે કમનશીબી એક ખીજ અંગે ઉશ્કેળના પ્રસંગો જ વધારે પેદા થાય છે—કરવામાં આવ્યા છે આવા ખરાબ પ્રસંગોમાં માનવતાને નામે પણ એટલું તો થવું જોઈએ કે એવું ફરી ન બને તેની જવાબદારી મહાન પુરૂષો ઉપર આવે છે આ માટે ઇસ્લામ અને હિંદુ ધર્મનો ઉંડાણથી પરિચય થવો જોઈએ.

ઇસ્લામ અંગે ખોટી છાપ

આપણા દેશમાં ઇસ્લામ ધર્મ વિષે ખોટો ભાસ થયો હોય એવું લાગે છે. એની પાછળ કારણ એ બન્યું છે કે હિંદને ઇસ્લામ સાથેનો સંપર્ક લૂટ, રંગડ અને મારઘાડની રીતે જ થયો. મુસલમાનોમાં સર્વ પ્રથમ અહીં આવનાર આક્રમણકારો હતા તેમણે આતંક ફેલાવીને ઇસ્લામને ફેલાવ્યો. એટલે એની છાપ પડી કે ઇસ્લામ ધર્મ હિંસકોનો ધર્મ છે. આવી માન્યતા મધાવાને પણ વજ્રુદ છે, કાગળકે હિંદુસ્તાનમાં મુઢ મદગોરી, શાહજહાન બાબર, નૈમુર નાદિરશાહ વગેરે આવ્યા ત્યારે બધા મારઘાડ, રંગડ, લૂટફાગ અને અત્યાચાર કરતા જ આવ્યા. એથી હિંદની રંગડ થઇ અને પરિણામ હિંદના લોકો માનવા ગાળ્યા કે એ રાજાઓ મુસ્લિમો છે, એટલે ઇસ્લામ ધર્મ પણ રંગડનાર ધર્મ છે.

આમાં મમજવાની વાત એ છે કે આ રાજાઓ જ્યાંથી હિંદુસ્તાન ઉપર હુમલા લઈને આવ્યા હતા તે મધ્ય એશિયા અને જ્યાં ઇસ્લામને ઉદ્ભવ થયો તે અરબસ્તાન, બન્નેની સંસ્કૃતિ, રહેણીકરણી, સમાજવ્યવસ્થા અને જીવનનીતિમાં ધગો ફેર છે.

આક્રમણકારોની પ્રાદેશિક સ્થિતિ :

આ આક્રમણકાર રાજાઓનો પ્રદેશ મુખ્યત્વે મધ્ય-એશિયાજ હતો. ત્યાંની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરશું તો જણાશે કે તેઓ જીવવા માટે આક્રમણ સિવાય બીજું શું કરી શકે ? વર્ષનો મોટોભાગ બગ્દ અને શરદીમાં જ્યાં માળવો પડે ત્યાં જીવવા માટે શો પુરુષાર્થ કરે ?

આજથી ૮૦૦ થી ૧૨૦૦ વર્ષ પહેલાના મધ્ય એશિયાની આ વાત છે તે વખતે ત્યાં જીવવા માટે સાધનમામત્રી પરતી નહતી ઋતુમાનની અસરો બ્યાપક રીતે થતી હતી શિયાળો વીત્યો કે ઘોડા ઉપર પલાણુ માડીને નીકળતા. ખેતરોમાં કાઈ અનાજ થતું ન હતું ક્યાં જાય ? જમણા હાથે ધરિાન અને ડાબા હાથે હિંદુસ્તાન હતું ચગેઝખાનથી લઈને નૈમુર અને નાદિરશાહ સુધીના સખળ લોકો ઉપર મધ્ય એશિયાની આ સંસ્કૃતિની અસર હતી.

એટલે તેમણે પોતાના ઘોડા નીચે ડાબી તરફ દોડાવ્યા હિંદુસ્તાનને

રણિયામણો સમૃદ્ધ અને હરિયાળો પ્રદેશ તેમને ગમ્યો. ધનધાન્યથી ભરપૂર, કુદરતી રીતે સમૃદ્ધ આ પ્રદેશ જોઈને તેમનું મન લલચાયું એમણે વિચાર્યું કે આ ભૂખની વેડ કયા સુધી કરી? પોતાના પ્રદેશમાં તો પાચ માછલ ચાલીએ તો માડ શિકાર મળે પણ અહીં તો કુદરતે પહોળા હાથે આપ્યું છે શિકાર કરવા માટે લાખુ રખડીને તેમનાં શરીર તો ખડતલ અને કસાયેલા થઈ ગયા હતા તેમા પણ સહેજ ચપળતા શિકાર કરવાના કારણે આવી ગઈ હતી તેથી ‘બળિયાના ભે ભાગ ના ન્યાયે પ ૧૫નું ટોળુ લઈને તેમને કા તો ધરિત્ર ઉપર કા હિન્દુસ્તાન ઉપર આવવું પડ્યું તે વખતની આ લોકોની પરિસ્થિતિ વશ એવી જ સરકૂતિ બની ગઈ ‘ મારો, લૂટો, કપ્પજો કરો !’ આમ લૂટફાટ દ્વારા જે કંઈ સાધા મામત્રો મળે તેને પોતાના પ્રદેશમાં લઈ જઈ અમન-અમન કરવાની તેમની વૃત્તિ પડી હતી આ લોકો આક્રમણ ન કરે ને’ તેમને કાણુ ધરમા પેમવા દે? લૂટફાટમાં લાભ દેખાતો ગયો તેમ તેમ આ ટોળાએ વધારે ને વધારે વ્યવસ્થિત થતા ગયા

તે વખતના હિંદુ લોકોમાં પણ આવજના જેવી નમળાઈ ન હતી આજે ટ્રેનમાં એક ગૂડો ચઢી આવીને અધુની ધારે કોઈને લૂટતો હોય તો ખીંચ યાત્રાળુએ જોતા રહે છે ન વખતે તો એકની આફત એટડ સહુની આફત, એમ માની બધા દોડી આવતા નમાલા ન રહેવું એ તેમનો સિદ્ધાંત હતો એટલે આ આક્રમણકારી ટોળાએ મોટા થવા લાગ્યા તેમનો એક જ સિદ્ધાંત હતો નીચના પ્રદેશમાં જઈને લૂટી આવ્યા જે કંઈ ધન, ઠોર કે માણસો મળે તેને પણ કપાડી લાવે ! આવી સરકૂતિ કે જીવનની નીતિવાળા પાસે ભારત તે વખતે શી અપેક્ષા ગઈ શકત ?

આ લોકો કંવળ લૂટારા હતા-જીવનની જરૂરોના અભાવે તેમણે આવા આક્રમણો કર્યા હતા આ વાતનો ઇતિહાસ સાક્ષી છે એક દાખલા લઈએ નાદિરશાહનો તે ભારત ઉપર ચઢી આવે છે અને દિલ્હીમાં કલેઆમ ચલાવે છે લૂટફાટનો હુકમ આપે છે. તે વખતના

ફિલ્ડીવાસીઓમાં હિંદુ-મુસલમાન મન્ને વર્ગનાં એકો હતા ! હવે કયા મસ્લામના નામે આવું થઈ શકે ? એ મસ્લામનો પૈગામ જ નથી તે તો સરેઆમ લૂટ જ હતી જો ધર્મ એમ કહે કે હિંદુઓને જ મારવા તો એટલું કરત, પણ એવું ન હતું હિંદુ અને મુસલમાન બધા ઉપર તેણે કેર વર્તાવ્યો હતો.

એવી જ રીતે તૈમુરલગનો દાખલો લઈએ તે ફિલ્ડી ઉપર ચઢી આવે છે અને લૂટફાટ કરી બગદાદ પાઠો ફેરે છે. ત્યાં તેની ઇચ્છા મૂડકાનો પહાડ ચસાની થાય છે ? આ કોના મૂડકા ? ત્યાં હિંદુઓ તો હતા જ નહિ-મુસ્લિમો જ હતા. શું એક મુસલમાન તેના બાઈ-ઓના મૂડકાનો પહાડ ચસે અને તેની આજ્ઞા મસ્લામ ધર્મ આપે ? આ તો તેની વ્યક્તિગત ક્રૂર પ્રકૃતિનો પરિચય છે. હિસ્ટરી એક નેશનસમાં એનો સ્પષ્ટ ઉદાહરણ છે કે એ મધ્ય મુસલમાનો મધ્ય એશિયાના હતા અને ક્રૂર પ્રકૃતિમાં હતા. જ્યારે ઇસ્લામનો ડિગમ અર-અસ્તાનમાં થયો હતો.

પણ, આ બધું આપણું પડની નજરે ચાલી શકતા નથી તેમજ પરસ્પરના તફાવતો પરિચયનાં કાળે સાબવા ઇચ્છતા પણ નથી વચગાળામાં આપણા દેશ ઉપર શામન કરનારા બ્રિટીશરોએ કુનાહપૂર્વક એવો ઇતિહાસ રચ્યો અને એવા પાઠો આપાનને બખ્ષાવ્યા કે આપણે પરસ્પરના વશપર પરાના વેરી ન હોઈએ. મરાઠા કે હિંદુસ્તાનનું ખમીર તો એવું હતું કે બધાને પોતાના કરીને ગણી એવા તે કેટલું માઝ હતું તેનો એક દાખલો આપું. ફિલ્ડીમાં બહાદુરશાહ ગફૂરનું રાજ્ય હતું અને અંગ્રેજો ભારતને પચાવી પાડવા માગતા હતા તે વખતે બહાદુરશાહનું રાજ્ય ફિલ્ડીની આસપાસ હતું છતાં તેની પડખે મદદ માટે ઝરિનીની ગણી લક્ષ્મીપાઈ પણ આગળ આવી આ ગણીના મનમાં હિંદુ મુસ્લિમ ભેદ આવે ન હતો. ૧૮૫૭ ની ક્રાંતિ વખતે તો હિંદુ મુસ્લિમ એ રીતે એક થઈ ગયા હતા કે જો એ રીતે જ એ લોકો સાથે રહે તો અંગ્રેજો રાજ્ય ન કરી શકે એટલે તેમણે ડગલે અને પગલે ભાગલા પાડવાની નીતિ લીધી અને

પરસ્પરનો કક્ષેશ વધારતા ગયા, આથી જે હિંદુ મુસલમાનો થોડા થોડા નજીક આવેલા તે હટતા ગયા. અગ્રેજોની આ એક ભેંનીતિ રહી અને તેમણે કૂનેહપર્વક ઈતિહાસમા એ રજૂ પણ કરી છે, અને અહીંથી ગયા ત્યારે એના અતિમ ફેજ રૂપે ભાગલા કરાવીને ગયા.

આ બધું રજૂ કરવાનું કારણ એટલુંજ કે શા માટે હિંદુ-મુસ્લિમ એક બીજા તરફ શક્તિ નબરે જુએ છે તેનો ખ્યાલ આવી શકે! ખાસ કરીને ઈસ્લામના વશયર પરાગતના કોઈ ધર્મગુરુ કે ખલીફાએ મક્કા-મદીનાથી આવીને અહીં ચઢાઈ કરી નથી. ચઢાઈ કરનારા લૂટારાઓ અને આક્રમણકારો દતા તેમની લૂટફાટ-રંજડ એટલી બધી વધી ગઈ હશે કે તેઓ ભારતના લોકોમા અન્ય આક્રમણકારીઓ-ફણ, શક વની જેમ ન ભળી શક્યા, એ પણ હકીકત છે આમ આ તૂટી હમેશા કાયમજ ગહેતી આવી છે. અગ્રેજોએ તેને વધારી છે જે એક થતા દે તો તેમને સ્વગંજ્ય આપવું પડતુ હતુ

ઈસ્લામનું ઉદ્દગમ :

હવે આપણે ઊડાણુથી જોઈએ કે ઈસ્લામ ધર્મ શું છે? તેને આપણે મુહમદ સાહેબે આપેલો ધર્મ છે, એમ ન કહી શકીએ ઈસ્લામની રજુઆત જે રીતે મુસલમાનો આગળ થાય છે, તે જોઈએ

સૃષ્ટિના મડાણુ વખતે ખુદા આદ્યપુરુષ આદમ અને માતા હવ્વાને પેદા કરે છે કેવી રીતે પેદા કરે છે તેની કથની લાખી હે આદમ અને હવ્વાની રચના આપણે શા માટે કરી તેના કાર્ય-કારણમા આપણે ઊતરતા નથી એમને અને સૃષ્ટિને રચીને ઈશ્વરે કહ્યુ આ સ્વર્ગભૂમિમા તને બધેય ફરવાની છૂટ છે પણ એક શરત છે કે આ નાનાકડા છોડનાં ફળ ખાઈશ નહીં! જો તુ ખાઈશ તો શિક્ષા ભોગવવી પડશે અને પછી તને સ્વર્ગમા રહેવા નહીં મળે, પણ, મૃત્યુલોકમા જવું પડશે! ”

આદમે વિચાર્યું કે, ‘ અલ્લાહની મારા ઉપર એટલી દયા છે કે તેણે મને બધીય વસ્તુ ભોગવવાની છૂટ આપી છે આ પશુધન છે. આ

મૌદ્ય છે ત્યારે હું એટલી તો કદર કર કે આ નાનકડા છોકરા કળને ન ખાઉ ”

દિવસો વીત્યા કળ એમને એમ ગયું હવે શૈતાન આદમ પાસે આવ્યો. શૈતાન ખુદાના બક્તોની પરીક્ષા કરતો હોય છે હિદુધર્મની માન્યતા પ્રમાણે દાનવ એટલે આ શૈતાન અને દેવ એટલે ફરિશ્તો. શૈતાન આદમને કહ્યું “એ આદમ! તારા ઉપર ઈશ્વરની અપાર દયા છે. ભગવાન તારા ઉપર ખુશ છે ત્યારે બધાયે કળ કેમ ખાતો નથી!”

શૈતાન માથે ફરિશ્તો હતો તેણે શૈતાનને કહ્યું કે આદમને વદન કર પણ શૈતાને એટલી બધી ભગવાનની ઉપાસના કરેલી કે તે પોતેજ વદનીય બની ગયો હતો. ઈશ્વરની આજ્ઞા ન માનનારને તે ડેકાણે લાવતો હતો.

આદમે શૈતાનના ચોકખુ સબળાવી દીધું “મારે તારી સગન કરવી નથી ”

આહી પોતાનું કર્મ પણ ચાલવાનું નથી તે જોઈ શૈતાન હવ્વા પાસે ગય છે તેની આજીજી કરે છે અને અતે બહેકાવ છે. ‘તમારે બીજું બધું તો દીક છે પણ ભગવાને જ્યારે તમારા ઉપર આટલી બધી દયા કરી છે ત્યારે પેલા છાડવાના કળ ખાવા માટે કેમ રોક્યા છે? આ નાનું કળ ખાવાની પણ સ્વતંત્રતા નથી!’”

હવ્વાએ કહ્યું “મને ખગર નથી હું આદમને પૂછીશ ”

હવ્વાનું મન ચચળ થઈ ગયું હતું, તેણે આદમને પૂછ્યું “આ કળ શા માટે ખાતા નથી?”

આદમ કહે છે “હું ઈશ્વરની આજ્ઞાનું લલ્લધન નહીં કરી શકું! મને તેણે જે કહ્યું છે તેનાથી હું પાછો ફરવાનો નથી.

વળી ધણા દિવસો ગીકળી ગય છે એક દિવસ તક જોઈને હવ્વા

વળી આદમને કહે છે “ભગવાન તમારા ઉપર ખુશ છે પછી આ નાના છોડના ફળ ખાવામા શુ ખગડી જવાનુ છે ?”

અતે આદમ હજવાની વાતને વશ થઈ જાય છે પગિલામે, તેને સ્વર્ગ મૂકી મૃત્યુ લોકમા આવવુ પડે છે આપણે મનુષ્યો તેમજ સૌ પ્રાણીઓ એના સત્તાનો છીએ ઈશ્વરની આજ્ઞાનુ ઉલ્લંઘન થયુ તેથી આદમને મૃત્યુ લોકમા આવવુ પડયુ તેથી આદમે મનુષ્યોને કહ્યુ ‘ ઈશ્વરની આજ્ઞાનુ ઉલ્લંઘન કદિ કરવુ નહી ’ આમ આદમથી શરૂ થયેલો ધર્મ ઇસ્લામ ધર્મ કહેવાયો.

ઈસ્લામ એટલે શાંતિનો માર્ગ :

હવે આપણે ઇસ્લામનો અર્થ શુ એ વિચારીએ આ શબ્દ મૂળ અરબી ભાષાનો છે જેમ આપણે ત્યાં ધાતુ ઉપરથી રૂપ લાઇન શબ્દો બન્યા છે તેવુ જ અરબી ભાષાનો ‘ સલમ ’ શબ્દ પણ ધાતુ ઉપરથી બન્યો છે ‘ સલમ ’ એટલે શાંતિ અને ઇસ્લામ એટલે શાંતિનો માર્ગ

માણસે સહુથી પહેલા ઈશ્વરની શરણાગત સ્વીકારીને શાંતિ મેળવી, આ શરણાગતિમા કોઇ પણ પ્રકારની શરત નહતી એમાથી શાંતિ અને આનંદ મેળવવાનો માર્ગ તે ઇસ્લામ ધર્મ થયો પછી એ શરણાગતને દાઢી હાથ કે ચેટલી ગવવી કોઇ શરત હોતી નથી

ઇસ્લામની પ્રાચીનતા અને પયગમ્બરો :

ઇસ્લામ પણ અન્ય ધર્મો જેમ પ્રાચીન છે લાખો કે કરોડો વર્ષ જુનો છે એ અગે કોઇને ચોક્કસ માહિતી નથી લગભગ પાચ હજાર વર્ષો પૂર્વે પયગમ્બરો આવ્યા હતા પયગમ્બરનો અર્થ થાય છે પૈગમ-સદેશો લાવનાર ઈશ્વરનો સદેશો લાવનાર-પહોચાડનાર પૈગમ્બર કહેવાય છે આવા પયગમ્બરોમાં જેનો ઉદ્દેશ્ય સહુથી પહેલો ઇસ્લામમા મળે છે ઈબ્રાહીમ પયગમ્બર ત્યારબાદ ઇસ્માઇલ, મુસા, ઈસા, સુલેમાન, યાકૂબ, હારૂન, ઇસ્હાક વગેરે થયા

મૂસાના નિયમો :

મુસો-મોઝિઝ પયગંબર ત્રિષેતો કષ્ટક અહેવાલ મળે છે. લગભગ ૩૦૦૦ વર્ષ પહેલાં એ થઈ ગયા. તે વખતની એશિરિયસ જાતિના લોકોની વચ્ચે એ પેઢા થયા હતા. મનુષ્ય સમાજ જ્યાં ભેગો થાય ત્યાં સમૃદ્ધિ, સપત્તિ, સ્વાર્થ માટે લડાઈઓ ચાલ્યા જ કરે છે એશિરિયસ જાતિના પણ લડાઈઓ ચાલતી હતી ખૂનનો બદલો ખૂનથી લેવાતો. એટલું જ નહીં, માનનાર મરી ગયો તો તેના સગા સબંધીઓ બધાને પણ મારે સપૂણું રીતે બદલો લે જોવી શું. વધે નહિ, મુનો કરવાની દિમત આગે નહીં. એને મૂસાના નિયમો કહેતા આમાં બીજા સારા નિયમો પણ સામાજિક અવસ્થાના હતા.

ઈશુની વાતો :

મૂસા પછી કાળ જતા બીજા પયગંબર ઇસા (જિસમ ક્રીસ્ટ) આવ્યા તેમણે કુરતને મગળકારી અને કલ્યાણકારી બતાવી, સીધે રસ્તે લોકોને દોરવાની તૈયારી કરી. મૂસાના આદેશો મા આમપાસનું વાતાવરણ અને સંચોગો પ્રમાણે કલુષિતતા આવી હતી વિકૃતિ આવી હતી તેમજ પ્રતિહિસાની બાવનાનું પરિણામ અરેરાટી છૂટાવે તેવું થઈ ગયું હતું અને કેવળ બાળયાઓજ મનફાવે તેમ કરતા હતા કુરતા વ્યાપક થતી જતી હતી પરિણામે સમાજનું સ્તર દિવસ દિવસે નીચે જતું હતું મૂસાએ કહ્યું હતું કે “બદલો લો.” પણ “જેમ તેમ કરી બદલો લઈજ લો” આવા ખોટા અર્થને લઈને આક્રમણો એટલા બધા વધી પડ્યા હતા કે ઇસામસીહને કહેવું પડ્યું કે એને રોકવા માટે બીજે હોડે જેમવું જોઈએ બદલો પ્રતિહિસાથી નહીં પણ સામાને શરન ઉપજો એ રીતે શાંતિ રાખીને લેવો “જમણા ગાલે તમારો મારનારને ડાંગો ગાલ આગળ ધરવો કોટ લઈ લે તેને પહેરણું પણ આપજો” આમ વેરનો બદલો પ્રેમ, ક્ષમા અને ઉદારતાથી આપવાનું ઇસાએ સૂચવ્યું. શિરજોરી, જૂદમ, અત્યાચારનો માનવ સમાજના પાયામાથી કાઢી નાખવા માટે, જગતને બદલવા માટે ઇસા મસીહ એવું વિધાન કર્યું પણ એ

વાતને વહેવારમાં મૂકી શકાય. તેનું માર્ગદર્શન આપી શકાય તે પહેલાં તો ઈશુનેજ કોસ ઉપર ઠોકી બેસાડવામાં આવે છે પરિણામે તે સિદ્ધાંત વહેવારે ન બન્યો. જો કે પચાસ વર્ષ પછી તેનું મહત્વ પણ સ્વીકારાયું મુહમદ સાહેબ :

આ પછીના પયગબરોના નામો આવે છે પણ તેમણે આખા માનવમહાજની પરિસ્થિતિને આમૂખ ફેરવવા માટે કંઈ કંઈ હોય તે જાણવામાં આવતું નથી. એટલે આપણે મુહમદ પયગબર તરફ આવીએ

પહેલાં, ઈબ્રાહીમ પયગબર અરબસ્તાનમાં કુરેશ ખાનદાનના થયા હતા. તેમની જ શાંતિના બની-હાસમ કુત્ર થયા તેમના પુત્ર અબ્દુલ મુકામ અબ્દુલ્લા થયા તેમના દીકરા મુહમદ સાહેબ હતા તેઓ માના પેટમાં હતા ત્યારેજ બાપ ગુજરી ગયા હતા પણ કુદરતને દુનિયા આગળ નવો ચમત્કાર દેખાડવાનો હતો જેમ કૃષ્ણ ભગવાનનો જન્મ કારાગારમાં થાય છે અને નદગોપાલને ત્યાં પ્રજામાં તેઓ ઉછરે છે તેમ મુહમદ સાહેબને પણ ડાઈ ઉછેરનાર હોયું નથી એક એક કરી બાપ-મા-દાદા-કાકા અવસાન પામે છે અને મુહમદ સાહેબને પણ ઘેટા-બકરાં ચરાતીને જીવન સ્માર કરવું પડે છે. કુદરતની ખુદશી કિતાબ તેમને જ્ઞાન માટે મળે છે અને પકરા ઘેટા ચરાવતા તે ધણીવાર તદલીલ થઈ જાય છે ત્યાંની તે વણીતાર શુક્રમાં ધ્યાન કરવા જાય છે ધ્યાન ચિતનમાં એટલા બધા લીન થઈ જાય છે કે ભૂખ-તરસ ભૂલી જાય છે દડવત ઘૂટણીએ પડી ભગવાનને પ્રાર્થના (નમાજ) કરે છે. ઉપવાસ તો સહજે થઈ જાય છે દરેક રીતી અત ઉચ્ચ કાઠિના સાધકો માટે આવી સ્થિતિ આવેજ છે

આવા સમયે પણ વહેવારમાં નેકી અત ઈમાનદારી એ બન્ને તેમના જીવનમાં તણેલા હોય છે તેનો એક દાખવો આપું. તે વખતે મુહમદ સાહેબ પયગબર નહોતા થયા મુહમદ સાહેબ બગ્દાદમાં આલ્યા જતા હતા તેવામાં એક માણસ આવીને કહ્યું છે. “ મુહમદ! તારી સાથે વાત કરવી છે. અહીં ઊભો રહેજે, હું હમણાં આવું છું.”

પેલો માણસ આમ કહીને ચાલ્યો જાય છે અને વાત બૂલી જાય છે પણ મુહમ્મદ સાહેબ ત્યાજ ઊભા છે આવના જતા લોકો પૂછે છે - “અહીં શા માટે ઊભો છે ?”

તેઓ કહે છે “મેં ફલાણા સાહેબને વચન આપ્યું છે કે અહીં ઊભો રહીશ! તેથી વચન ભંગ કેમ થાઉં ?”

આમ એક ગાખો દિવસ પમાર થયો પેલા ભાઈને કાંઈ એ ખમર કરી એટલે આવીને તેણે માફી માગી અને મુહમ્મદ સાહેબની પ્રામાણિકતા જોઈને તે ખુશ થયો. આવી પ્રામાણિકતાના કારણે લોકોએ તેમને “અમીન” એટલે કે વિશ્વાસપાત્ર કહીને ખોલાવવાં શરૂ કર્યાં. નાની કિમરમાં પણ તેમના ચાન્ડિયની સુવાસ ચારે બાજુ ફેલાઈ ગઈ મુહમ્મદ-પયગમ્મર બન્યા.

૪૦ વર્ષની વયે એક વખત જ્યારે મુહમ્મદ સાહેબ ગુફામાં બેઠા બેઠા ઈશ્વર ચિંતન કરતા હતા તે વખતે એક જેબી બવાજ આવ્યો “મુહમ્મદ બેલ !”

મુહમ્મદ કહેવા લાગ્યા “હુ તું બેલુ ? હુ બણ્યો નથી શું બેલી શકું ?”

ત્યારે ફરીથી જેબી બવાજે કહ્યું “ઈશ્વરના નામ ઉપર બેલ કે “આ દુનિયા તારા મર્ગનહાર માલિક ખનાવેલી છે લોહીમાસ તેણે પૂર્યા છે એટલે તેણે માનવને પામરતામાંથી વિકાસ કર્યો છે ખુદાની સારી પેઠે ઉપાસના માનવજ કરી શકે છે માટે એ માનવને ઉપાસનાનો પાઠ બણાવ !”

પયગમ્બરી (પૈગમ આપવાનો)નો પહેલો પાઠ ગુફામાંથી પઠીને મુહમ્મદ આવે છે અને જગત આગળ ધરે છે તે પાઠ મુહમ્મદ સાહેબ પોતાની માતૃભાષા અરબીમાં આ રીતે આપે છે —

લા ઈલાહ ઇલ્લા અલ્લાહ -
 મુહમ્મદ રસૂલુલ્લાહ -

એનો અર્થ થાય છે —લા = કોઈ નથી, ઇલાહ = સિવાય-
ઉપાસ્ય, ઇલાહલાહ = ઈશ્વર જેવો; એટલે કે ઈશ્વર સિવાય કોઈ ઉપાસ્ય
બીજો નથી મુહમ્મદ માહેમે આ મહાન સૂત્ર આપીને એક ઈશ્વરની
ઉપાસના ઉપર મહોર મારી.

આ ઈશ્વર કે ખુદા એક જ છે પણ તે અગે ચે હિંદુ-મુસલમાનોમાં
પર્વગ્રહો છે. મારા સબધો બન્ને સાથે ધનિષ્ઠ રહ્યા છે પણ, અહો
મને નાનપણનો એક પ્રમગ યાદ આવી ગય છે. જ્યારે હું નિશાળમાં
બણતો ત્યારે એક મુસલમાન વિદ્યાર્થી અલ્લાહ કહેતો તો હિંદુને તે
પસદ ન પડતું અને હિંદુ ઈશ્વર કહે તે મુસલમાનને પસદ પડતું ન
હતું પણ બન્નેને God-ગોડ કહેવામાં સકોચ ન થતો. આ ત્રણે
શબ્દોનો અર્થ અને બાપ એક જ થતો હોવા છતાં, અમાની લાકે
તેને ઝઘડાનું કારણ બનાવે છે

પણ, મુહમ્મદ સાહેમે પયગબર બનીને કહ્યું “ માણસ માટે
ઈશ્વર સિવાય, ઈશ્વર જેટલી કોઈ વ્યક્તિ આદરણીય નથી ” જો કે
તેમણે ઈશ્વરનો પૈગામ પહોચાડ્યો તે છતાં તેમણે પોતાને કદિ પૂજવા
કે પગે લાગવા ન ગણાવ્યો. પણ તે માટે-ઉપાસના માટે ઈશ્વરને જ
એળે બતાવ્યો આમ દરલામ, પયગબર મુઝાહીમથી પયગબર મુહમ્મદ
સાહેબ પામે આવ્યો

ઈસ્લામના ધર્મશ્રેયો :

મુહમ્મદ સાહેમે આમાં સશોધન કર્યું

તેમણે ઈશ્વરના સદેશા રૂપે “ કુરાન ” આપ્યું જીવન માટે
ધાર્મિક શોધ કરતી હોય તો કુરાન જુઓ પણ જો કુરાનથી સતોષ-
કારક સમાધાન ન થાય તો શું કરવું ? તે માટે પયગબરના વચનામૃત
રૂપે “ સુન્નહદીસ ” જુઓ જો કુરાન અને હદીસમાંથી સમાધાન ન
મળે તો શું કરવું ? તે માટે ફતવાને સ્વીકારવો ફતવામાં મુસ્લિમ
ધર્મનેતાઓનો ફેસલો છે જેવી રીતે કોર્ટનો ફેસલો થાય તેવું જ આમાં

છે જે વાતનો નિર્ણય કુરાન કે હદીસમા ન મળે તેનો નિર્ણય ઈસ્લામ ધર્મમાં આ રીતે ફતવા દ્વારા લેવાય છે

દા ત ઈસ્લામમા કહ્યું છે કે “ઈશ્વર સિવાય કોઈને પૂજનીય ઉપાસનીય નહીં માનો, તેમજ ઈશ્વરની મૂર્તિ કે કોઈપણ પ્રકારની ધાતુ, કાષ્ઠ, કાગળ કે પત્થરની મૂર્તિને પુજવી નહીં માનવી નહીં ” હવે ત્યારે નમાઝ પઢતી વખતે ચૈસા કે મિક્રમ ઉપર કોઈની છાપ હોય છે એ પણ મૂર્તિપૂજા થાયને! તો નમાઝ પઢતી વખતે તેને રાખવા કે નહીં કુરાનમા તે સમયના દેશકાળ પ્રમાણે લખાયું હોય, સિકકાનું પ્રચલન ન હોવાથી તેનો ઉલ્લેખ કે નિર્ણય અપાયો નથી, ત્યારે ઈસ્નામના આગેવાનોએ મળીને ને અગે ફેસલો આપ્યો કે, નમાઝ વખતે ખિસ્મામા પૈમા હોય તો ચાલે કારણ કે તેની પાછળ ઉપાસનાની ભાવના રહેલી નથી ” આવા ધણા ફેસલાઓ, યુગવાતી આમતો અગે ફતવા દ્વારા લેવાયા છે

મુહમ્મદ સાહેબનો મધ્યમ માર્ગ :

આમ જોવા જઈએ તો મૂમા પયગમ્બરે એક વાત કહી, ઇશુએ ખ્રીસ્ત પ્રકારની વાત કહી અને હજરત મુહમ્મદ સાહેબે ત્રીજા પ્રકારની કહી ત્રણ વાતોનું સમ્મલન તો હેજા મૂમાના કાયદા પ્રમાણે જગત ચાલે તો નિકદન નીકળા ગય, ઇમાનો નિયમ સારો પણ માનવપ્રવૃત્તિના વહેવારથી થોડોપ વિરુદ્ધ પડે છે માણુચમા ભવી લાગણીઓની સાથે ખોટી લાગણીઓ પણ છે આવેશ રોષ અને ધૂણાની વૃત્તિઓ પણ છે તો પછી કરવું શું ? એ માટે મુહમ્મદ સાહેબે મધ્યમ માર્ગ કાઢ્યે કે તમને જેણે અન્ય.યો રીતે આક્રમણ કરીને જોટલી હાનિ પહોચાડી છે, તેને તેટલી જ હાનિ પહેચાડાનો તમને અધિકાર હ, પણ તેનાથી વધારા નહીં આ તો કવળ તમારી માનવ પ્રવૃત્તિનો સતોષના માટે કહ્યું છે પણ જો, બદલો લેવા કરતા તમે માફી આપી શકો તા ઈશ્વરની સથે છો પણ જે કંઈ કરે તેમા ઈશ્વરને સાક્ષી જરૂર રાખો અહીં મનુષ્ય પ્રકૃતિ અને ઈશ્વર સદેશ

બનેતો તાજો મુહમ્મદ સાહેબે મેળવ્યો છે મુસાના વખતની મનુષ્ય પ્રકૃતિની વાત કેવળ પ્રતિહિસા જન્માવતી હતી અને ઇસાના વખતની માત્ર માફ કરવાની જુલિ ઉચ્ચસ્તરની હતી પણ બન્ને વડે સામાજિક પ્રશ્નો ઉકેલાતા ન હતા એટલે મુહમ્મદ સાહેબે વચ્ચેનો કલ્યાણકારી માર્ગ સમાજને અહિસાની દિશામાં લઈ જવા અને ધડવા માટે બતાવ્યો એક સિકકાની બન્ને બાજુની જેમ ન્યાય અને ક્ષમાને એમણે લીધા આમા તે વખતે હિસાબ જે પ્રચલન હતુ તે એણુ ફેરવાનોજ પ્રયાસ થયેલો.

મુહમ્મદ સાહેબ વખતની વિચિત્ર પરિસ્થિતિ :

એક પ્રશ્ન એ આવે છે કે મુહમ્મદ સાહેબના સમયમા યુદ્ધો શા માટે થયા ? એનુ કારણ તપાસવા માટે આપણે તેમના જીવનને ચાર ભાગમા વહેચવો પડશે (૧) ૨૫ વર્ષ સુધીનો જીવનકાળ, (૨) ૨૫ થી ૪૦ વર્ષ સુધીનો જીવનકાળ, (૩) ૪૦ થી ૫૩ વર્ષ સુધીનો અને, (૪) ૫૩ થી ૬૩ વર્ષ સુધીનો જીવનકાળ

૨૫ વર્ષ સુધીનો કાળ તો તેમણે પોતાની જન્મભૂમિમાં વીતાવ્યો “ ધરકી મૂર્છા દાલ બરાબર ” જેમ મુહમ્મદ સાહેબનુ થયુ અરબસ્તાનમાં મુહમ્મદ સાહેબ રહ્યા અરબનો ધર્મ ડી સમાજ તે વખતે એમની શુ કદર કરે ? ૧૦૦-૧૦૦ વર્ષો સુધી વશપર પરાગતયી જ્યા યુદ્ધો ચાલતા હોય, એકબીજાનુ ખૂન કરીને જ વેરનો બદલો લેવાતો હોય, જુગાર રમાતો હોય, દારૂના ચરૂના ચરૂ નિશક રીતે પીવાતા હોય, સ્ત્રી જાતિની બિલકુલ કીમત જ ન હોય તે સમાજને સારે માર્ગે વાળવામા મુહમ્મદ સાહેબને કેટલી જરૂરમત ઉઠાવવી પડી હશે ?

ઇસ્લામ ધર્મના પ્રચાર પહેલા અરબસ્તાનમા સ્ત્રી જાતિની બિલકુલ કદર ન હતી બાપ ગુજરી જાય તો તેનો દીકરો, પોતાની સગી માતા સિવાયની બધી જ સ્ત્રીઓને પોતાની પત્ની બનાવી શકે ! પુત્રી જન્મતા જેમ આપણે ત્યા “ પથરો-આવ્યો ” એમ કહેવાની રીત છે તેમ ત્યા

પણ કોઈ જાણે છે નહીં. એ પુત્રીને દૂધ પીતી કરી દેવામાં અગર ખાકામાં નાખવામાં ભારે ગૌરવ લેવાતું હતું એવા પછાત સ્ત્રી વર્ગ માટે મુહમ્મદ સાહેબે કહ્યું - “ તારે સ્વર્ગ શોધવું હોય તો માતા (સ્ત્રી જાતિ)ના પગમાં છે. જોઈલા અધિકાર પતિના છે તેટલાજ અધિકાર પત્નીના છે. જે આ કાયદાનો ભંગ પતિ કરશે તો તેને શિક્ષા થશે.” આ ઉપગ્રંથી તે વખતે મુહમ્મદ સાહેબે કરેલા સુધારાની કિંમત જણાશે

૨૫ વર્ષનો યુવક મુહમ્મદ એક શ્રીમત બાઈને ત્યાં વેપારી પેઢીમાં નોકરી કરે છે એ બાઈનું નામ ખતીજા એના પતિ ગુજરી ગયા હતા મુહમ્મદ સાહેબ એનો ધધો રોજગાર ચલાવતા હતા તે બાઈ તેમના કારોબારની છાતી તપાસ કરાવે છે તે છાતી તપાસ કરનાર વ્યક્તિઓને પણ છે “ મુનીમજી કેવા છે ? ધધામાં ગોલગાલ તો કંટા નથી ને ? બરાબર કામ કરે છે ને ? ”

તે વ્યક્તિઓ કહે છે ‘ અમારી પાસે એના ગુણો કહેવા માટે શબ્દો નથી. બહુ જ કાર્યકુશળ, ઇમાનદાર, ચારિત્ર્યવાન અને ખનીલા છે ”

તે વર્ષે સારી પેઠે નફો થયો બાઈ એ વિચાર્યું કે આ મહેતાજી ધધામાં નિપૂણ, ઇમાનદાર અને કર્તવ્યનિષ્ઠ છે શા માટે એમને મારી સ પતિના માલિક ન બનાવી દઉ ? અરબના તે વખતના નિયમ પ્રમાણે સ્ત્રી એકલી ન રહી શકે ! એટલે ૪૦ વર્ષની એ બાઈએ ૨૫ વર્ષના મુહમ્મદ સાહેબને કહ્યું “ તમે મારી સાથે લગ્ન કરશો ? ”

જેમને મુસલમાનોના કુળોનો ખ્યાલ હશે તેમને આશ્ચર્ય થશે કે ક્યાં એક કુરેશ કુટુંબનો નેક જીવાન નબીરો ? ક્યાં યાત્રાનું ધામ મસ્જી અને મકકાની અદર કાબામાં હાસિમ કુટુંબની એક ૪૦ વર્ષની વિધવા ? તે પરણવાનું કહે ! પણ, મુહમ્મદ સાહેબ એનો સ્વીકાર કરે છે પચાસ વર્ષની ઉંમરે એ બાઈ ગુજરી જાય છે, અને પછી મુહમ્મદ સાહેબની

શી દશા થાય છે? જેમ રામચદ્રજીને ચૌદ વર્ષનો વનવાસ ભોગવવો પડ્યો, પાંડવોને ૧૩ વર્ષ વનવાસના ભોગવવા પડ્યા હતા તેમ મુહમ્મદ સાહેબે પણ આ તેર વર્ષ ધરખારથી દૂર રહીને ગાળ્યા હતા. એટલે તેમને પાછા વળતા દરેક સ્થળેથી ફિટકાર, ધિક્કાર ચાલતા અને ત્રાસ મળે છે.

આજ અરસામા તેમને ખુદાનો ગેબી અવાજ સમળાય છે અને તેઓ એનો પ્રચાર કરે છે તેથી ગણત્રીના અનુયાયીઓ, પણ વિરોધીઓ ઘણા જે કોઈ “લાઈલાહ, ઇલ્લાહ” કહે તેને ધમધમતી રેતી ઉપર સેકવામા આવે. કામામા જ્યાં અનેક દેવ-દેવીઓની માન્યતા ચાલતી હોય ત્યાં તેમની એક ઇશ્વરની વાત કોણ માંભળે? તેમને મારી નાખવા સુધીની ધમકીઓ આપવામા આવે છે.

એ દેવી પ્રસન્ન !

મુહમ્મદનો ધર્મ પાળે તેનું ખૂન કરવાની વાતો ચાલે છે મસ્જાનો! એક યોદ્ધો ઉમર પ્રતિજ્ઞા કરે છે જે મુહમ્મદનું માથું લઈ આવશે તેને ૧૦૦ કાપાનું પુણ્ય થશે. હું પણ એનું માથું નહોં લઈ આવું ત્યાંસુધી તલવાર મ્યાન નહીં કરું !”

ચારે બાજુ લોકો ઉમરના નામથી ધ્રુજતા આ વખતે મુહમ્મદ સાહેબને આશ્ચર્ય કોણ આપે? એમના ધર્મને ટેકો પણ કોણ આપે? પણ એજ ઉમરની બહેન મુહમ્મદ સાહેબને માનતી હોય છે, ‘લાઈલાહ ઇલ્લાહ’ કરતી હોય છે.

ઉમર બહેનને ત્યાં જાય છે તેને લાઈલાહ ઇલ્લાહ કહેતી સાંભળે છે અને પૂછે છે “તું શું કહેતી હતી?”

બહેન કુરાનની આચારો સમજાવે છે. તેથી ગુસ્સે થઈને મારવા ફોડે છે. બહેન કહે છે “તું મારે છે શા માટે? સાંભળ તો ખરે !”

ઉમર આમનો વીર અને સત્ય શોધક હતો. તેને આચારો સાંભળી જ્ઞાન થાય છે. બહેન કહે છે ! “ભાઈ મારા ! તું જે માથુંસને મારવાનું

કહે છે તે ખોટું છે. જેનામા જીવાડવાની શક્તિ નથી તે કોઈને મારી જ કેમ શકે ? મુહમદ સાચો છે, એને જીવતો રાખવો એમાંજ જગતનું કલ્યાણ છે ”

ત્યારે ઉમર કહે છે “ મને મુહમદ ક્યા છે તે ખતાવ ! ”

“ તો જઈને શોધી કાઢ, બહેન કહે છે. ”

“ મારે સત્ય માટે મુહમદનું ખૂન કરવું છે હું જોઈ લઉં છું કે એને બચાવનાર કોણ છે ? ” ઉમર કહે છે અને ત્યારથી જાય છે

તે ઉધાડી તલવાર લઈને મુહમદને ત્યાં જાય છે તે ઘરના બધા લોકો અદરથી સાકળ વાસીને બેઠા હતા સાકળ કોણ ઉધાડે ? રખે ઘસી આવીને ઉમર આક્રમણ કરે તો ?

બહાર ઉમર ધમપછાડા કરે છે એવામા શાતચિત્ત મુહમદ સાહેબ જાને જઈને સાકળ ઉધાડે છે અને કહે છે “ ઉમર શું છે ? ”

આટલું સાબળતા જ ચમત્કાર થયો હોય તેમ તલવાર તેના હાથમાથી નીચે પડી જાય છે મુહમદ માહેબ તલવાર હાથમા લઈને ઉમરને પછે છે “ બોલ હવે તને બચાવનાર કોણ છે ? ”

“ કોઈ નથી ? ” ઉમર કહે છે

“ છે ! જે મને બચાવનાર હતો તેજ તને બચાવનાર છે ! ” મુહમદસાહેબ કહે છે કોણ જાણે શું થયું ? ઉમર એકદમ મુહમદસાહેબના પગમા ટળી જાય છે ! તે કહે છે “ માફ કરો હજરત ! મારી બૂલ થઈ ! ”

મુહમદ તેને ઊભો કરે છે અને ખરો ધર્મ સમજવાનું કહે છે આમ એક ઉસ્કેરાયેલાને પોતાનો બનાવે છે આને એક દેવી પ્રસંગ જ ગણાવી શકાય જ્યાં હિમા ઉપર અહિસાનો વિજય થયો

આવેજ એક પ્રસંગ રાજકોટમા થયો હતો મહાત્મા ગાંધીજી રાજની સામે ઉપવામ કરે છે ત્યારે રાજવીઓ અને રાજના સગાઓ

ઉરકેરાઈ જાય છે. ખૂન કરવાની ચેતવણી આપે છે. અને બાજુ ઉરકેરાયલી કતાર ખડી છે. બાપુ પ્રાર્થનામાં તદ્દલીન થઈ જાય છે ! કોણ જાણે શું થયું ! બધાના દિલમાં બીજાની વૃત્તિ આવી જાય છે અને સહ બાપુના અનુયાયી બને છે.

ધર્મજનનનો પડદો હટાવ્યો :

એક દિવસ એવો હતો કે જ્યાં સુધી ઉમર ઇસ્લામ ધર્મનો સ્વીકાર ન કરે ત્યાં લગી કાળામાં જઈને નમાઝ પઢવાની કોઈની હિમ્મત ન હતી. મુહમ્મદ સાહેબે વાત તો તેજ કરી હતી જે જુના ધર્મવાળા કરતાં હતાં પણ ધર્મજનનના કારણે કેટલીક વાતો ઉપર પડદો પડી જાય છે. અગાઉ મેં ઇશ્વર, અલ્લાહ અને ગોડનો દાખલો આપ્યો જ છે એવી જ રીતે ‘અલ્લાહો અકબર’ કે ‘હરહર મહાદેવ’ એ બંનેનો અર્થ તો ‘ઇશ્વર મોટો દેવ છે’ એજ થાય છે પણ લોકોને એ રીતે કોઈ ધર્મગુરુઓ સમજાવવા પ્રયત્ન કરતા નથી, અને પરિણામે એ અગે બાઝવામાં ધર્મનો પ્રભાવ ગણ્યો એ ખોટું છે. દ્રાક્ષ કહો કે અગુર અને સરખા છે એવી જ રીતે બાષા બેદનું હિંદુ મુસ્લિમ વચ્ચેનું છે.

મુહમ્મદ સાહેબે જનતાને આ સત્ય સમજાવવા માટે ૪૦ માં વર્ષથી ૫૩ માં વર્ષ સુધી આ સાધના કરી એ ગાળામાં તેમને મકકાથી હિજરત કરીને મદીનામાં જવું પડ્યું પોતાનું ઘર, કુટુંબકમીલા બધાને છોડવું પડ્યું. મદીનામાં મુહમ્મદ સાહેબ ઉપર થતા આક્રમણોને રોકવા માટે યુધ્ધો થયા તેમને ખતમ કરી નાખવાના પ્રયત્નો થયા; પણ તેમણે બેઘડક થઈને ખુદાનો સાચો પયગામ આપવો ચાલુ જ રાખ્યો. પરિણામે તેમના અનુયાયીઓ ઉપર સીતમ યુગ્મરવો શરૂ થયો.

હવે પ્રશ્ન એ આવ્યો કે આક્રમણકારીઓને રોકવા કે નહીં ! એ આક્રમણનો ખત્યાવ કરવો કે કાયર થઈને ચૂપ પડ્યા રહેવું ! કોઈપણ ધર્મ કાયર બનીને અન્યાય સહેવા માટે તો કહેતો નથી. આક્રમણ કરવાની તેમણે રીત બદલી અને પોતાની કુરબાની કરીને પણ

ન્યાયના રક્ષણ કરવાની વાત કરી તેમણે કેવી રીતે યુધ્ધ કર્યું—શુ થયું તે કહેવાનો અત્યારે પ્રસંગ નથી પણ અહીં સામાન્યતઃ કેવી કપરી પરિસ્થિતિમાં મુહમદ સાહેબને કાર્ય કરવાનું હતું, તેમણે કેટલે હઠ સુધી ક્ષમા રાખી હતી તેને ખ્યાલ આવી શકશે ધર્મની રક્ષા માટે રામ અને કૃષ્ણે પણ તલવાર ઉપાડી જ હતી એવી જ રીતે મુહમદ સાહેબને પણ ઉપાડવી પડી હતી

સદેશો અને વિધિનિષેધની વાતો

મુહમદ સાહેબે વિધિનિષેધની ચાર વાતો આપી, પણ સદેશો એક જ આપ્યો. આ ચારે વાતો જે હૃદયથી સ્વીકારે, વાણીથી સ્વીકારે અને અમલમાં મૂકે તે મુસલમાન છે ચાર વાતો આ પ્રમાણે છે— નમાજ, રોજા, હજ, અને જકાત

નમાજમાં ઇશ્વરની સાથે સીધો સબ્ધ બધાનું છે તેમાં પોતાની તુચ્છતા જાહેર કરીને જીવનને નમ્ર બનાવાય છે દિવસમાં પાંચ વખત નમાજ પઢવાનું હોય છે ત્યાં ઇશ્વરને સબોધીને કહેવાય છે “ તારી આગળ હું તુચ્છ પ્રાણી છું ” એમ કહી પોતાનું હૃદય ઉઘાડુ કરાય છે

‘ સૂરે ફાતેહા ’ — (ખુલ્લા કુરાન) માં સાત આયાતો (શ્લોકો) છે દરેક મુસલમાનને નમાજ પઢતી વખતે આ સાત આયાતો કહેવાની હોય છે (૧) પહેલી આયાતમાં છે કે “ હું આ બ્રહ્માડોના રચનાર સર્જનહાર અલ્લાહની સ્તુતિ કરૂ છું (૨) ખીજામાં છે કે અલ્લાહ કેવો છે ? રહેમાને રહીમ ’ કૃપાળુ અને દયાળુ છે આ બન્નેના યોડા ફરક છે આપણા સૌ ઉપર તેની કૃપા તો એક સરખી છે, પણ રહેમ એટલે જ્યારે કોઈની ભૂલ થાય છે ત્યારે તેને ઉગારી લે છે (૩) ત્રીજી આયાતમાં અલ્લાહને ‘ માલિકે યોમ્મદિન ’ માન્યો એટલે કે કયામતના દિવસે ન્યાય કર્તા માલિક માન્યો એટલે સારા—નરસાનો ન્યાય તેનામાં માન્યો (૪) ચોથી આયાતમાં સત્યની ઉપાસના દહ રહેવાનું કહ્યું છે. તેને કૃપાળુ દય યુ અને ન્યાય કરનાર માન્યો પણ પુણ્ય પાપ શુ છે

તેની ખબર ન પડે તો તેની દૃઢ ઉપાસના કરવાનું કહ્યું. (૫) પાંચમી આયાતમાં સાચો માર્ગે મને ચલાવજો એમ કહ્યું છે કારણ કે મને કંઈ ખબર નથી હું બધું તારા ઉપરજ છોડું છું (૬) છઠ્ઠી આયાતમાં સાચો માર્ગ કયો એ બતાવવા કહ્યું કે મારા પૂર્વે જે એ માર્ગે ગયેલા એમની સાથે પ્રસન્ન થયેલા તેજ સાચો માર્ગ છે એમ હું માનું છું. (૭) સાતમી આયાતમાં વિનવણી છે કે હું ખોટા માર્ગે દંણી પડું. જે માર્ગે ચાલનારા ઉપર તારો ખાફ છે તે માર્ગમાંથી મને બચાવી લેજો. આમાં “ઉડા અધારેથી પ્રભુ પરમ તેજે તું લઈ જા” અને “અસત્યોમાંથી પ્રભુ પરમ સત્યે તું લઈ જા”ની ભાવના રહેલી છે.

આ વાતો જો અરેખર સમજવામાં આવે તો જાણીશો કે ભગવાન પાસે હિદુઓ કે ઈસાઈઓ આના સિવાય બીજું શું માગી શકે? વણીવાર ખોટા ખગનો ફેસલો થઈ શકતો નથી ત્યારે આપણે ઈશ્વરનેજ ખરો માનીને તે ન્યાય કરશે એમ કહીએ છીએ રખે કોઈ એમ માને કે નમાજ બણતી વખતે કોઈની હિસા કરવાનું સૂચન થયું હોય!

ઈસ્લામ અને અહિસા :

પણ, અગાઉ મેં કહ્યું તેમ કઈક ગેરસમજૂતિ અને કઈક પરસ્પરના ધર્મમાં ઊડાણથી ઉતરવાની ઉપેક્ષાના કારણે લોકો એમજ માને છે કે ઈસ્લામ ધર્મે તો હિસાની વાત કરી છે અહિસાની વાતો હોય છતાં પણ આચારમાં શું છે?

ઈસ્લામ પ્રમાણે ઈશ્વરની શ્રેષ્ઠ કૃતિ માણસ છે અને તેને બધી વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરવાનું ઈશ્વરે કહ્યું પણ એમ નથી કહ્યું કે અમૂક વસ્તુનો ઉપભોગ નહીં કરે તો તને સજા કરીશ! જ્યારે મુસલમાનો સામે ખોરાકનો પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે ત્યાંની અરબસ્તાનની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે નિર્ણય લેવો પડ્યો, અને તે પણ તે વખતની સ્થિતિ પ્રમાણે અહિસાની દિશામાંજ હતો મુસલમાનોએ ભારતની સંસ્કૃતિને યજ્ઞનો કલશ ચઢાવ્યો છે કારણકે અહીં જે ક્રાંતિ થઈ તેની પાછળ કેટકેટલો ભોગ સંસ્કૃતિના ધડવૈયાને આપવો પડ્યો છે? શિકારમાંથી ખેતી તરફ

આ દેશ સર્વપ્રથમ વળ્યો. કોઈપણ ચાલતા ફરતા પ્રાણીનો શિકાર ન કરવો પણ શ્રમથી ખેતી કરવી. એ તરફ સમાજને વાળવામાં મહાન પરિશ્રમ કરવોજ પડ્યો હશે. માસાહાર તરફથી અન્નાહાર તરફ લોકોને વાળવા જતા તે વખતે ઋષિમુનિઓ ઉપર ફિટકાર વરસ્યોજ હશે. પણ આજે ઘી-દૂધ અને અનાજનો અન્નહાર એ સુસસ્કૃત ખોરાક ગણાય છે. એવી રીતે જગવાન મહાવીરે અપરિગ્રહવાદની સ્થાપના માટે છેલ્લું કૃપકુ પણ દાન દર્ધ નગ્નાવસ્થા સ્વીકારી હશે ત્યારે લોકોએ પ્રથમ તો તેમને વદન પણ નહીં કર્યા હોય તેમની તરફ તિરસ્કારની નજરે જોયું પણ હશે ! એવી રીતે મુહમ્મદ સાહેબે તે વખતના માણસખાઉ લોકોને આટલી ઘૂટ તે વખતની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે આપી હશે એ ખરૂં, પણ તેમણે એમ નથી કહ્યું કે મામાહાર ન કરો તો કોઈ પાપ પડશે. તેમણે તે વખતની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે અહિંસાનો વહેવાર માર્ગ બતાવ્યો ! “તુ માણસની હિંમા કરવા જઈશ એ મોટો ગુન્હો થશે ! તારા માટે એ બરાબર નથી !”

મુસલમાન તો દરેક પયગમ્બરને માને !

કોઈ પણ દેશ કે સમાજમાં ઈશ્વરનો સદેશો કહેનારા ન હોય તો તે સમાજ આગળ વધી શકતો નથી આ સદેશો લાવનારને આપણે અવતાર, દૂત કે પયગમ્બર કહીએ છીએ. ઇસ્લામનો મહાન ગ્રંથ કુરાન છે તેમ હિંદુધર્મનો મહાન ગ્રંથ ગીતા છે આ ગીતામાં કહ્યું છે ! યદા યદા હિં ધર્મસ્ય ઝ્વાનિર્ભવતિ..... તદાત્માન સૃજમ્યહમ્ જ્યારે ધર્મની ઝ્વાનિ થાય છે અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે ત્યારે ઈશ્વર પોતાના અવતારને મોકલે છે તેવીજ રીતે કુરાનમાં કહ્યું છે કે —“એ દરેક દેશ અને દરેક જાતિમાં પૈગમ્બરો મોકલ્યા છે દરેક ધર્મના એવા મહાપુરુષોનો આદર કરો. એટલે ખરો મુસલમાન જેમ મુહમ્મદ સાહેબને પયગમ્બર માને છે તેમ મૂસા અને ઇસાને પણ પૈગમ્બર માને છે તે ઉપરાંત તે કોઈપણ અન્ય દેશના પયગમ્બરો (અવતારો-દીપકરો-તીર્થંકરો)નો ઇન્કાર કરશે નહીં. એવા પયગમ્બરો

જોમ અરબસ્તાનમા થયા તેમ ચીન, ઇરાન, હિન્દુસ્તાનમા પણ થઇ ગયા છે છેલ્લા પચગબર મુહમદ સાહેબ થઇ ગયા. અણુસમજને લઇને યહૂદીઓ ખ્રિસ્તીઓને ન માને, ખ્રિસ્તીઓ યહૂદીઓને ન માને કે મુસલમાનો બંનેને ન માને એ ખોટું છે. તે જમાનામાં પણ ખ્રિસ્તીઓ યહૂદીઓ અને મુસલમાનોએ સહિ કરી હતી અને મદીનામા એક જ ધર્મસ્થાનકમા સહુ સાથે રહ્યા હતા.

‘માનવ સમાજ’ એક જ બાપની એલાદ છે એમ મુહમદ પચગબરે કહ્યું છે તેમ બીજા મહાપુરુષોએ પણ કહ્યું છે આ મત્ય છે અને તે હિન્દુસ્તાનનું હોય કે અરબસ્તાનનું—બધે સરખું છે આ રીતે પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે બ્રાતૃભાવ અને પ્રેમથી રહેવાની વાત ઇસ્લામધર્મે કરી છે તે તમારી સમક્ષ ને વખતની પરિસ્થિતિ અને ક્રમવાર તમારી આગળ રજૂ કરી છે તે ક્રમને જોતા જો એકાગ્રી નિર્ણય લેવાય તો ઇસ્લામધર્મને અન્યાય થાય

ટુકમા, થોડા વખતમાં મે તમારી આગળ ‘ઇસ્લામ ધર્મ’ અને તેની અહિંસાની વાતો મૂકી છે તમે બધા વિચાર કરજો, અને દુનિયાના બીજા ધર્મોની સાથે ઇસ્લામ ધર્મનો સમન્વય કરતી વખતે આ ભૂમિકાને ધ્યાનમાં રાખજો. આજે ગાંધીજી પછી દુનિયામા અહિંસાનો ડોકો વાગવા લાગ્યો છે. તેવા સમયે બધા ધર્મોવાળા અહિંસાની વ્યાસપીઠ ઉપર એક નહીં થાય તો દુનિયા ઉપર જે મોટી આફત ભિતરી રહી છે તેનું નિવારણ, ધર્મોવાળા નહીં કરી શકે.

ચર્ચા - વિચારણા

ઇસ્લામી લોકો પોતાનું સંશોધન કરે :

શ્રી. દેવલભાઈએ ચર્ચા પ્રારંભ કરતા કહ્યું “આજે કુરેશી બાઈએ ઇસ્લામી ખૂબીઓની ખૂબ સુદર વાતો કહી, મેંય એશિયાના પ્રદેશમાંથી જે આક્રમણકારીઓ આવ્યા હતા તેઓ ખરેખર ઇસ્લામને

સમજ્યા ન હતા એ વાત સાચી છે પણ, ઇસ્લામની ખામી કે ખૂબી તેના અનુયાયીઓના વર્તન ઉપરથી જ તારવી શકાય એટલે ઇસ્લામને જેમ બીજા ધર્મના અનુયાયીઓ સાગી રીતે સમજે, તેવી જ રીતે તેના અનુયાયીઓએ પણ ખૂબ સંશોધન કરવાની જરૂર છે. બાકી મુહમદ પયગંબર સાહેબે નરમાશ, ન્યાય, નીતિ વગેરેના સદેશો પોતાના જીવનમાં સિદ્ધ કરીને આપ્યો એની વાતો ખરેખર આકર્ષક છે. આજે ભારતને એકતાની જરૂરી છે, તેમા ઇસ્લામ કે ઇતર ધર્મો મળવી દરેક ધર્મના લોકોના મનમા એાછી સમજણને લાધિ બેઠ છે તે કાઢી નાખવો જ રહ્યો

શ્રી. પુનભાઈ બધા ધર્મો “ ખરાબ ન કરો, સારું કરો ! ” એ પાયાની બાબતમા સહમત છે તો આપણે એ દિશામા ખૂબ ખૂબ કાર્ય કરવું જોઈએ બાબાબેદને દૂર કરીને ચાલવું જોઈએ ગાંધીયુગે સર્વધર્મ સમન્વયનો સહયોગ આપ્યો છે તો તે માધવા માટે સર્વધર્મ ઉપાસનાની સુદર ભૂમિકા ઊભી થઈ ચૂકી છે

ઇસ્લામની અહિંસા :

શ્રી. દીડેસ્વામીએ કહ્યું “ મશરૂવાળાએ શ્રી મુહમદ પયગંબર સાહેબને અહિંસક કહ્યા છે. ગીતામાં જેમ કૌરવ-પાંડવોતુ યુદ્ધ અનિવાર્ય બન્યું તેમ તે વખતે મુહમદ સાહેબ માટે અનિવાર્ય થયું હોવું જોઈએ. પણ, ખોરાકના બાબતમા, “ તારા પેટને પશુ-પંખીની કબર ન બનાવ ! ” એમ જો કહ્યું છે તે અહિંસા સૂચવે છે અહીં અગ્રેજો અને બહારના તત્વો ન રહ્યા હોત તો હિંદુ-મુસ્લિમ એકતા થઈ ચૂકી હોત અને લડાઈઓ ન થાત બાકી લવિંગા-બાદશાહની પુત્રી પડિત જગન્નાથને અપાઘ, ટોડરમલના દીકરા વેરે અખુલદંજલની દીકરી વરી ચૂકી હતી તેમ જ ગાંધીજીના પ્રભાવે અબ્દુલમક્રમખાન, તૈયબજી, ઝકિરહુસેન, મૌલાના આઝાદ, ગુલામ કુરેશી, હુમાયુ કબીર વ અનેક મુસ્લિમ કુટુંબો તૈયાર થયા છે. ગાંધીજીએ હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાની આપેલી અદ્ભૂત બેટને આગળ ચલાવી દ્રઢ એકતા સાધવી જોઈએ.

સ પર્ક વધારો :

પૂ. નેમિસુનિ “કુરેશીભાઈએ પોતાની અધિકૃત ભાષામાં ઈસ્લામની જાડી વાતો કરી તેનાથી આ શિબિરમાં ઈસ્લામી પ્રતિનિધિની રહેલી ખાત્રી આશિક રૂપે દૂર થવામાં મદદ થશે ઈસ્લામના નામે ધર્મ-ઝનૂન એવી રીતે પેસી ગયું છે કે તેને દૂર કરેજ છૂટકો છે આ દિશામાં ગંધીજીના કાર્યનું વિશેષ મૂલ્યાકન છે. ઉદાર ધર્મગુરુઓની મુસ્લિમ સમાજમાં અત્યારે ભારે તગી દેખાય છે ખરી મુસ્કેલી તો એ છે કે મોટા ભાગના મુસ્લિમ કુટુંબો માસાહારી છે, એટલે અમારો નિકટનો સપર્ક અમૂક કુટુંબો સાથેજ થઈ શકે છે કુરેશીભાઈના કુટુંબ જેવા નમ્રતાઓ ઓછા મળે છે વેપારી કે ખીજ સબધોથી પણ મુસ્લિમ કુટુંબોના સપર્કમાં આવવું અત્યંત જરૂરી છે ”

સ શોધન આવશ્યક છે :

શ્રી. માર્કસિયા “આપણે કુરેશીભાઈએ ઈસ્લામની ચાર વાતો તરવ રૂપે આપી —(૧) નમાઝ, (૨) રોઝા, (૩) હજ અને (૪) જકાત એવીજ રીતે ખીજ ત્રણ બાબતો છે —(૧) ખેરાત, (૨) જમાત અને (૩) જેહાદ આને વિશાળ અર્થમાં કહેવામાં આવેલ છે છતાં પોતાનાજ બધુઓનું સગઠન, તેનેજ દાન આપવું, અને એજ સગઠનની નિષ્ઠાની કટ્ટરતા એટલી કે ખીજને નાપાક ગણવા, આણે ખોટી માન્યતા એસાડી દીધી છે એ ઉપરાંત કુરાન એજ અન્નેડ પુસ્તક છે, ગમે તે સ્થાને રહેતો મુસલમાન ખલીફાની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ ન વર્તી શકે તેમજ છેલ્લા પચગબર મુહમ્મદ સાહેબ થયા હવે કોઈ થઈ શકેજ નહીં, આવી વાતોનું સશોધન થાય તો ઈસ્લામમાંથી ધણું ધણું લેવા જેવું છે જો એ ઝનૂન છૂટશે તોજ મુસ્લિમ ભાઈ-બહેનો ખીજ ધર્મવાળાને આકર્ષી શકશે

ચ ચળબહેન “પણ, ઈસ્લામ જગત સાથે, સર્વધર્મ સમન્વય અને ઉપાસનાના સદર્ભમાં એકરૂપ થયેજ છૂટકો છે ગુજરાતનો દાખલો લઈએ તો સૂફી વાદની અસર બાલાજીકર કવિથી માડીને સાગર કવિ

લગી થયેલી છે. મણિભાઈ કલાપી, બાપુ અને સત્યાલ આ બધાના નિમિત્તે થયેલી એકતા અને સત્યાલ નિમિત્તે આવેલી અનુબંધ વિચારધારાએ દેશ અને દુનિયામાં સર્વધર્મ સમન્વય સાધેજ પાર થવાનું છે ”

કેટલાક ખુલાસાઓ :

૫. શ્રી. સત્યાલજીએ થોડા ખુલાસાઓ આપ્યા હતા —

(૧) ભગવાન ઋષભદેવનું નામ જૈન, હિંદુ અને બૌદ્ધ ત્રણેને માન્ય છે. તે સર્વધર્મ સમન્વય છે. દડીરવામીજીએ ઈશ્વાહીમનું નામ લઈ તેમાંથી “અશ્વાહાણુ” અર્થ તારવીને ભગવાન ઋષભનાથને ઘટાવ્યા તે પયગંબરને તો ખ્રિસ્તીધર્મ પણ સ્વીકારે છે

(૨) મારા નામ મતે જે ઈસ્લામી કુટુંબો દેશના બલિદાન યજ્ઞમાં હોમાયા અને નજીક આવ્યાં, તે બધાનું ગાંધીજી ગયા બાદ આપણા તરફ વધુ લેણું છે જે તેઓને આપણે દિલથી એક પાક-ઈસ્લામી તરીકે ન અપનાવીએ તો આપણે એવા ગુનેગાર ઠરશું કે જેને ઈશ્વર કહો કે કુદરત કહો સહેજે માફ નહીં કરે ! કોણ જાણે કેમ પણ કુરેશી કુટુંબ જેવા ઈસ્લામી કુટુંબો ઉપર મને તો ખૂબજ મદદભાવ સ્પુરે છે. આપણે સૌ ઈસ્લામી જગતથી વધુને વધુ નિકટમાં આવીએ એની આજે જગતને અનિવાર્ય જરૂર છે ”

(૧૩-૧૧-૬૧)

વૈદિક ધર્મમાં યજ્ઞ

અત્યાર સુધી આપણે ઇસ્લામ ધર્મ અને ઇસાઇ ધર્મ અંગે વિચાર કરી ગયા છીએ હવે હિન્દુધર્મનો વિચાર કરીએ. હિન્દુધર્મ એટલે હિંદુસ્તાનમાં પ્રચલિત થયેલા ધર્મો છે તેની ત્રણ શાખા છે - (૧) વૈદિક, (૨) બૌદ્ધ, અને (૩) જૈન હિંદુ ધર્મ એ વિજ્ઞાન અર્થમાં હિંદુમાં રહેનારાઓનો ધર્મ, એ રીતે સમાયેલો છે

આર્યો ભારતમાં આવ્યા ત્યારે સૌથી પહેલાં જે તત્ત્વ મળ્યું તે વૈદિક ધર્મનું તત્ત્વ કહેવાય છે આ તત્ત્વને વેદ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે વેદો અતિપ્રાચીન ગ્રંથો ગણાય છે તેને “અપૌરુષેય” એટલે કે કાર્મ પુરુષે રચ્યા નથી એમ કહેવાય છે ખરેખર તે વખતના અલગ અલગ ઋષિઓને જે અનુભવ થયો તેનો સંગ્રહ આમાં ગુથાયેલો છે. મૂળવેદ ત્રણ છે - ઋગ્વેદ, સામવેદ, અને યજૂર્વેદ. ખરી રીતે ત્રણેય નામો ક્રિયા ઉપર છે ઋચાઓનો ઉચ્ચાર કરવો તે ઋગ્વેદ છે ગીત દ્વારા વાણીને વધારે તે સામવેદ, અને યજ્ઞ કરવાની પ્રેરણા આપે તે યજૂર્વેદ છે આમાં અથર્વ વેદ પાછળથી ઉમેરાયો છે એમાં મન્ત્ર, શસ્ત્ર, વિજ્ઞાન વગેરે આવે છે. આની વિગતોમાં પડીએ એટલો સમય નથી. પણ, હિન્દુધર્મની વૈદિક શાખામાં સર્વધર્મ ઉપાસના અંગેના કયા તત્ત્વો પડ્યા છે તે અંગે વિચાર કરવાનો છે વૈદિક ધર્મ સાથે યજ્ઞ શબ્દ હજી સુધી પણ જોડાયો છે યજૂર્વેદ શબ્દ જ યજ્ઞ બતાવે છે, યજ્ઞને આટલું બધું સ્થાન કેમ મળ્યું જે આજે પણ પરપરાગત ચાલુ છે તે વિષે અત્રે વિચાર કરશું,

યજ્ઞના દેવો

માનવજાતિ જ્યારે વિકસવા લાગી ત્યારે આ યજ્ઞો શરૂ થયા

અને ઈસાઈ—ઈસ્લામ ધર્મના પ્રચાર પહેલાં આર્યો જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં યજ્ઞોનો પ્રચાર ખૂબ જ હતો.

જૈન શાસ્ત્રો પ્રમાણે ભગવાન ઋષભદેવે મનુષ્યોને પ્રથમ આસિ, મસિ અને કૃષિ, મતલબ કે રક્ષણ, વાણિજ્ય અને ગૌરક્ષા શીખવ્યાં. આમ મરકૃતિના પ્રથમ ચરણ મડાયા.

લોકો ભોળા હતા એટલે તેમને નાના મોટાનો ઉપકાર બોલો લાગતો. વરસાદ આવે એટલે તેમની નજર ગઈ કે વરસાદ ક્યાંથી આવે છે ? એટલે આકાશ તરફ નજર ગઈ તેમણે એ આકાશના દેવને ઇંદ્ર નામ આપ્યું. આ ઇંદ્રમા તેમણે અપૂર્વ શક્તિની કલ્પના કરી કે તે વાદળા ઘેરાવે, વિજળી ચમકાવે, તોફાન કરાવે અને પછી વરસાદ વરસે. આ વરસાદથી ધાસ થાય, પશુઓને ચારો મળે, ખેતીના અનાજો મનુષ્યોને અન્ન મળે. આવા ઉપકારી ઇંદ્ર દેવને કઈક તો સમર્પણ કરવું જોઈએ ? એટલે યજ્ઞ કરી તેને સમર્પણ કરવું અને તેમા ઇંદ્રનું સ્થાન પ્રથમ આવ્યું.

પાણી આવ્યું—એનો દેવ કોણ ! તો વરુણ ! વરુણ પાપ પ્રુણને જાળુનારો, તે યુપ્તમા યુપ્ત વાતને જાળુનારો છે. પાણી આપણને જીવાડે છે, ખેતી માટે ઉપયોગી છે એટલે જળના દેવ તરીકે વરુણનો ઉપકાર માન્યો.

પછી નજર ગઈ પ્રકાશ તરફ. પાણી મળે પણ પ્રકાશ ન હોય તો ? અધારામા કઈ રીતે જીવાય ? પ્રકાશની તો મોટી અસર છે તેના વગર જીવન અસ્ત વ્યસ્ત થઈ જાય. એટલે તેમણે પ્રકાશના દેવ તરીકે સૂર્યને માન્યો.

પણ પાણી આવે, વિજળી ચમકે, ઉપદ્રવ થાય આ બધામાથી રક્ષણ મેળવવું રહ્યું. તો રક્ષણના દેવ તરીકે તેમણે ઇન્દ્રને માન્યા.

જો કે પ્રકાશ હતો, ગરમી મળતી હતી છતાં પણ ખાવાનું કાન્યુ ખાઈએ તો દુઃખે, શરદી બચકર પડે તો તેનાથી પણ બચવું

જોઈએ. આમા વનમા લાકડા અથડાય અને અગ્નિ પ્રગટે એટલે તેમણે પાચનના દેવ તરીકે અગ્નિને દેવ ગણ્યો.

પણ વિચારની એક શ્રેણિ આગળ વધીને માનવે વિચારું કે ગમે તે ખાઈએ તેનું પાચન થાય, હવે બહાર નીકળે, તેમાંથી સાત ધાતુ બને અને કચરો મળમૂત્ર કે ઊલટી વાટે બહાર નીકળે. આ બધાનો નિયામક કોઈ હોવો જોઈએ એટલે એને યમદેવ માન્યા. માણસ મરી જાય એટલે તેને યમ લઇ જાય. એ આ દેવની શક્તિ ગણવામા આવી.

ઉપકારીને કંઈક આપવું જોઈએ. તે યજ્ઞ !

આ પ્રમાણે છ દેવો થયા. ઇંદ્ર દેવોનો રાજા, વરુણ પાપ-પુણ્ય જોનારો, સૂર્ય પ્રકાશ આપનારો, રૂદ્ર રક્ષણ કરનારો, અગ્નિ પાચન કરાવનારો અને પકાવનારો અને યમ મૃત્યુ પછી લઇ જનારો તેમજ નિયામક આમ અદૃશ્ય બળો અગ્રે દેવાની માન્યતા વધતી ગઇ. સાથે સાથે ધી-દૂધ-અનાજ આખ્યા મન અને બુદ્ધિનો વિકાસ થયો એટલે દેવાની કૃપાર્થી આ બધું થાય છે માટે તેને કંઈક આપવું જ જોઈએ એવો વિચાર આવ્યો તો શું આપવું ? દેવને વહાલામાં વહાલી વસ્તુ અપાય ! એ વહાલામાં વહાલી વસ્તુ કંઈ ?

અલગ અલગ યજ્ઞો પાછળનું પ્રયોજન !

વહાલામા વહાલી વસ્તુને નક્કી કરવા માટે જેમ જેમ માણસની વિચારણા કાળે કાળે બદલાતી ગઇ તેમ અલગ અલગ યજ્ઞો આવ્યા હવે તે વખતે વહાલામા વહાલી વસ્તુ કંઈ એનો જવાબ તો દીકરો હતો !

એક કથા આવે છે. હરિશ્ચંદ્ર નામના રાજા પાસે નારદજી એકવાર જાય છે. તેને પૂછે છે : “ કેમ છો ? ”

રાજા કહે “ છું તો બહુ આનંદમા, પણ એક વાતનું દુઃખ છે. કોઈ સત્તાન નથી ! ”

નારદે કહ્યું : “ તો કરો વરુણ દેવને પ્રાર્થના ! ”

રાજાએ વરુણને પ્રાર્થના કરી. વરુણ પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું :
“તને બાળક થશે, પણ એ બાળક મને આપી દેવો પડશે ”

રાજા કહે “કબૂલ !”

રાજાને બાળક થાય છે તો નારદ કહે છે કે તમારે એ વરુણને આપી દેવો જોઈએ રાજા કહે છે “થોડુક માનુ વાતસલ્ય તો પીવા દો મોટો થવા દો. પછી લઈ જાઓ.”

“બલે !” એમ કહી નારદ વનમાં ચાલ્યા જાય છે છોકરો મોટો થાય છે સમજણો થાય છે તે વખતે રાજા જંગલમાં જાય છે અને કંઈક ખાસ આવે છે પોતાને આહુતિ આપી નથી એટલે વરુણ રાજા ઉપર ગુસ્સે થાય છે રાજાને જ્વોદ્ધર રોગ થાય છે દીકરાને થાય છે કે પિતાનું આ દર્દ મટાડવું જોઈએ તે માટે તે હોમાવા તૈયાર થઈ જંગલમાં જાય છે

તે વખતે ઇંદ્ર દેવ આવે છે તેઓ પૂછે છે “કયા જાય છે ?”

તે છોકરો કહે છે “મારા પિતાને રોગ થયો છે તે મટાડવા હું હોમાવા જઈ રહ્યો છું ”

ઇંદ્ર કહે “તુ શા માટે હોમાય છે રસ્તામાં તને મળે તેને લઈ જાઓ ”

છોકરો આગળ ગયો રસ્તામાં તેને અજગતિ નામનો આહાણ મળ્યો તેને પૂછ્યું “કેમ શું કરો છો ?”

આહાણે કહ્યું “બૂખ્યા છીએ આ છોકરાઓને શું ખવડાવું ? પત્નીને શું ખવડાવું ?”

રાજકુમાર કહે “રાજા પાસેથી હું તમને બધું અપાવીશ પણ એક શરત કે ત્રણમાથી એક છોકરાને આપવો પડશે ”

આહાણે વિચાર્યું કે જો બધા સુખી થતા હોય તો પછી એક બલે જાય ! એટલે ‘શુન ગેમ’ નામના દીકરાને બલિ માટે, સો સોનામહોર સારુ આપે છે છોકરો બલિવેદી ઉપર બધાયો છે અને

લક્ષ્મીને તેને હોમવાની તૈયારી ચાલે છે. ત્યારે છોકરો વિચારે છે કે “સજો બાપ પણ મારો નથી” એટલે તેણે બીજા દેવોની ઉપાસના કરી બ્રહ્મા, અગ્નિ, સૂર્ય પછી અતે વરુણને માદ કરે છે. વરુણ કહે: “મે તો તને લેવાનું વરદાન આપ્યું છે. આપવાનું કામ મારું નથી. એ કામ ઇન્દ્રનું છે.”

છોકરો ઇન્દ્રની પ્રાર્થના કરે છે ઇન્દ્ર વચ્ચેના રસ્તો કાઢે છે અને સ્વર્ગના વૈધરાજ અશ્વિનીકુમાર તેને બચાવી લે છે માર એ છે કે પૈસાને ખાતર બાળકને હોમનાર પિતા મળે છે.

હિસક અને અહિસક યજ્ઞો :

આ ઉપરથી વિચારવાનું એ છે કે યજ્ઞના પ્રારંભમાં વહાલામાં વહાલી વસ્તુને બેટ આપવાની, કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરવાની ભાવના હતી. તેમાં પ્રથમ પુત્રો અને પછી તેમના બદલે બીજાના પુત્રોને બલિએ ચઢાવવાની પ્રથા હતી તે નરમેધ (નરવધ) યજ્ઞ કહેવાતો. પણ આ નરમેધ લાભો સમય ન ચાલ્યો. કારણકે યજ્ઞમાં બલિએ ચઢનારની પ્રાર્થના આક્રંદ વગેરે તેમ જ મનુષ્ય જ મનુષ્યની જ બલિ આપે એ મુશીબિત કૃત્ય નથી, એવું માનવની બુદ્ધિના વિકાસનું સતત જ્ઞાન એણે માનવને નરમેધ તરફથી બીજી વસ્તુઓ હોમવા તરફ વાળ્યો.

ત્યારે વિચાર થયો કે સહુથી વધુ ઉપયોગી વસ્તુ ગો છે એટલે ગોમેધ ચાલ્યો ત્યાં વિચાર થયો કે ગાય તો સુદૃઢ દ્વંષ આપે છે, બળદ જેવી માટે ઉપયોગી છે, તેને હોમવું ઠીક નહીં, એટલે અશ્વમેધ યજ્ઞ ચાલ્યો અશ્વ પણ ઉપયોગી જનાવર હતું એટલે બકરીનું બલિદાન આપવાનો ક્રમ ચાલ્યો. આમ હિસક યજ્ઞોનો ક્રમ પુત્રેષ્ઠિયજ્ઞ, નરમેધયજ્ઞ, ગોમેધયજ્ઞ, અશ્વમેધયજ્ઞ અને અન્નમેધયજ્ઞ રૂપે ચાલ્યો. તેમાંથી પણ નીચે હટતા મરધા-કુકડાં બલિએ ચઢાવવાનું આવ્યું.

પણ શુભ ભાવનાએ ઉપકારનો બદલો વાળવા જે પુણ્ય કાર્ય

માનીને કરવામા આવતુ તેનુ દશ્ય વિમિત્ત ઉભુ થયુ; તે ઉપરાંત યજ્ઞ માટે બાલએ ચઢનારને પ્રાર્થનાનો અધિકાર આપવામા આવ્યો હતો. પશુ-પક્ષી તો ક્યાંથી પ્રાર્થના કરી શકે ?

એટલે વિકસતી માનવ બુદ્ધિએ વિચાર્યું કે આનો બાલ અને અન્ય જીવોનુ બલિદાન અપાય છે. પણ પેતાની જાતમાથી શું અપાય છે ? એટલે દ્રવ્યોનો યજ્ઞ અને જપ યજ્ઞ આવ્યા. યજ્ઞો એટલા માટે થતા કે તેમાથી અનાજ, ધન, વગસાદ વગેરે મળે ! એટલે યજ્ઞમાં જે વસ્તુની સિદ્ધિ થવા લાગી તેનો થોડો ભાગ યજ્ઞમા દોમવા લાગ્યા.

પશુ પછી વળી પાછી યજ્ઞની વ્યાખ્યા બદલાવા લાગી સાચુ સુખ તો ભૌતિક દ્રવ્યો ઉપરથી પ્રભુ મનનમા-ધ્યાનમા-જપમા મનાવા લાગ્યુ તુલસીદાસજી કહે છે —

તબલગ કુગલન જિવ કહ સપને હુ મન વિસરામ,
જબલગ મજત ન રામ કહૈ શોક ધામ તજિ કામ

જ્યા સુધી બધી કામના જે હુ ખોનુ ધામ છે તેને તજી ન દે ત્યા સુધી જીવને મપનામા પણ આરામ નથી તેને સાચુ સુખ તો રામના ભજનમા છે. ગીતામા પણ કહ્યું છે — ‘યજ્ઞાના જય યજ્ઞોસ્મિ’ એટલે કે યજ્ઞમા જપ યજ્ઞ હુ છુ એટલે સાચો યજ્ઞ ભગવાનનુ ભજન કરવુ, નામ લેવુ એ ગણાવા લાગ્યો. ત્યાથી વધુ ઊંડા જતા એમ લાગ્યુ કે જપ તો કરીએ પણ જ્ઞાન મેળવીએ તો સાચું ! પ્રભુનુ ભજન ન કરીએ, તેમા લીન ન થઈએ, બલિદાન ન આપીએ તો ચાલે, પણ અતરનુ બલિદાન આપી દહએ તો ઈશ્વર રાજી થાય છે, પણ આવા બાવ યજ્ઞના બલિદાનનુ પ્રતીક હોવુ જોઈએ ને ? એટલે કહ્યું —

શ્રેયાન્ દ્રવ્યમયાલજ્ઞાત્ જ્ઞાન યજ્ઞ પરતપ ।
સર્વ કર્માલ્પિલ પાર્થ ! જ્ઞાને પરિમાપ્યતે ॥

બધા જ કર્મો જ્ઞાન-યજ્ઞમા સમાઈ જાય છે. એજ પરતપ છે.

આમ હિસક યજ્ઞોમાથી અહિસક યજ્ઞો દ્રવ્યયજ્ઞ, જપયજ્ઞ, અને જ્ઞાનયજ્ઞ તરફ વળાયું.

અક્તિ યજ્ઞ :

પણ આ જ્ઞાન-યજ્ઞ સારો હતો. પણ જ્ઞાનવાદમાં તે બદલાતા અર્થાઓ ચાલી. શંકરાચાર્ય જેવાઓએ એ અર્થામાથી તત્ત્વ મેળવ્યું પણ બીજાઓ વિતડાવાદમાં પડી ગયા.

આ વિતડાવાદે કેવો ભય કર અનર્થ સર્જ્યો તેનો ખ્યાલ જૈન-ધર્મના હરિભદ્રસૂરિના જીવનમાથી આવતા એક પ્રસંગથી આવી શકશે તે વખતે ઔદ્ધ વિદ્યાપીઠો હતી, એટલે ત્યા જ્ઞાન મેળવવા માટે પોતાના બાણેજ બે જૈન વિદ્યાથી હસ અને પરમહસને વેશ પરિવર્તન કરાવી મોકલવામાં આવે છે ઔદ્ધોન શક ગયો કે આનો જૈનો છે, એટલે કહ્યું કે ઔદ્ધ ધર્મ ન સ્વીકારો ત્યા સુધી જ્ઞાન ન આપીએ પછી હેરાન કરવા માટે વિચાર્યું કે એવું કંઈક કરવામાં આવે કે જૈનો ચાલ્યા જાય ! એટલે એક તીર્થંકરની મૂર્તિ બનાવી તેનો પગથિયા તરીકે ઉપયોગ શરૂ કર્યો પેલા વિદ્યાથીઓ ઝોળગીને જવા લાગ્યા એટલે તેમણે ફરજ પાડી કે પગ મૂકીને ચાલો !

અને બન્ને કટાણીને ત્યાથી ભાગ્યા પણ ઔદ્ધો તેમની પછવાડે પડ્યા, એકને રસ્તામાં તેમજ બીજાને પાદરે ખતમ કર્યો જે ભગવાન ખુદ જો કંઈકા યજ્ઞમાં હોમાતા પણ્યોને બચાવી લેવાનું કહે તે ખુદ ભગવાનના અનુયાયીઓ પોતાથી જુદા મતવાળાના ખૂન કરવા સુધી જાય તે કેટલી બધી દુ ખદ બીના ગણાય.

પણ, જૈનો ઝોછા ઉતરે તેવા ન હતા હરિભદ્રસૂરિને આ સમાચાર મળ્યા તેમને વિચાર થયો કે શું કરવું ? કુમરિપુરનો રાજા દેવપાળ તેમનો શિષ્ય હતો. તેને કહ્યું “આપણે ઔદ્ધ સાધુઓ સાથે વાદ કરવો છે. માટે બોલાવો.”

બૌદ્ધો તૈયાર થયા એટલે હરિભદ્રસરિએ કહ્યું કે “ જો વાદવિવાદમાં હારે તેને ગરમ તેલની કડાઈમાં નાખવા ! ” જૈનો તો ઉદાર કહેવાય, અહિંસામાં માનનારા ગણાય તેમને કેવી રીતે આવો કૂર વિચાર આવ્યો હશે ?

પેલા બૌદ્ધો ૧૪૪૪ હતા એક બે કડાઈમાં ઉકળતા તેલમાં તળાયા બાદ તેમને વિચાર આવ્યો કે મારા બાણેજ હસ-પરમહસના માટે આટલી બધી હત્યા કરે ? અહિંસક જૈનો અને બૌદ્ધોના ચર્ચા-વિતરણમાંથી હિંસા ઉપર ઉતરી પડવાનો કિસ્સો વિચારવા જોવો છે. છેવટે તો હરિભદ્રસરિને ખુબ જ પસ્તાવો થયો અને તેમણે પ્રાયશ્ચિત લીધું

આ વિતરણવાદ બહુ જ બયાનક છે ચારવાક્યક્રમ્મણિ ચર્ચામાં પડ્યા વેદવાદી લોકો ચર્ચા કરવા આવ્યા ? વેદ કેટલા ?

તો કહ્યું “ ચાર ! ”

“ દેવ કેટલા ? ”

“ અનેક ઈંદ્ર વગેરે દેવોને માનો છો તો યજ્ઞ આપવો જોઈએ ! ”

“ આનો પાયો કયો ? ”

‘ સત્ય જ્ઞાનમનન્ત બ્રહ્મ ! ’ જ્ઞાન સત્યરૂપ છે તે અનંત છે અને વ્યાપક છે, તે બ્રહ્મમય છે બ્રહ્મમાથી પેદા થઈ આકાશ બધાને વીટે છે પણ પોતે વિટાવું નથી પણ નેથી આગળનું તત્વ ‘ અક્ષર ’ છે જે કશામાં લેવાવું નથી ”

ગાંગી અને મૈત્રયી આશ્ચર્યમુગ્ધ થાય છે ખરી રીતે તો પ્રથમ જ્ઞાનચર્ચા જ ચાલે છે પણ “ વાદે વાદે જાયતે તત્ત્વ વોદ્ધ ” પછી વિતરણવાદ થઈ જાય છે આમ વિતરણવાદમાંથી જે વાત યજ્ઞ રૂપે આગળ આવી તે ભજન ભક્તિ કહેવાઈ તેને આપણે ભક્તિયજ્ઞ કહી શકીશું કબીર, નાનક, મીરા તુલસી, સુરદાસ નરસિંહ મહેતા વગેરેએ ભજન મહાત્મ્ય ઉપર ઘણી ઘણી વાતો કહી છે. અને ઈશ્વરનું સ્મરણ ભક્તિ એને યજ્ઞ માનવામાં આવ્યો.

શ્રમયજ્ઞ :

આ યજ્ઞની પરિપાટી આમ ભક્તિ યજ્ઞ સુધી આવી પશુ
 “ભૂએ ભજન ન હોઈ. ગોપાલા !” તેમજ કપીરે કહ્યું તેમ
 “કર સાહેબ કી બહાની ઔર ભૂએકો આન દે !” એ પ્રમાણે
 માણસ ભૂખ્યે હોય તો તેનું મન ભજનમાં ન લાગે એટલે યજ્ઞની એ
 પરિપાટીમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ આપણને શ્રમયજ્ઞ આપ્યો. તેના પ્રતીક
 રૂપે રેટિયો આવ્યો. રેટિયા દ્વારા મજૂરી આપી આમ ક્રમે ક્રમે યજ્ઞનો
 વિકાસ થતો ગયો.

યજ્ઞોની નવી સમજૂતી :

આ યજ્ઞોની એક નવી સમજૂતી એ આવી કે હિસક યજ્ઞો ને
 અહિસક યજ્ઞો તરીકે ઘટાવવાનો પ્રયાસ થયો. હિસક યજ્ઞોમાં નરમેધ,
 ગોમેધ, અશ્વમેધ, અગ્નિમેધ, મહિષમેધ વગેરેનો વિકાસ જોયો. નરમેધને નવી ગીતે
 ઘટાવતા આ શરીર ને શ્રમયજ્ઞ દ્વારા સિદ્ધિ લાયક બનાવવાનું કહેવામાં
 આવ્યું. આત્માને પ્રજ્ઞા માનવામાં આવ્યો અને બધા દેવોનો વાસ આ
 શરીરમાં છે એમ માનવામાં આવ્યું. જેમકે ગો એટલે ગાય ખરી, અને
 ગો એટલે ઇંદ્રિયો પણ ખરી. અગ્નિ એટલે પાચક રસો, સૂર્ય એટલે
 વીર્ય, મન એટલે ઇંદ્ર આમ બધા દેવોને ઘટાવવામાં આવ્યા. આ બધો
 જ્ઞાનનો પ્રતાપ હતો. એટલે જ્ઞાનયજ્ઞ, વાદ્યયજ્ઞ, જપયજ્ઞ, શ્રમયજ્ઞ સુધી
 પહોંચ્યું. પણ શ્રમયજ્ઞની સફળતા માટે તેમણે સત્યનો આગ્રહ રાખવા
 બતાવ્યું અને નત્યાગ્રહ દ્વારા તપયજ્ઞ પણ શરૂ કર્યો.

ગાંધીજીએ સત્યના ત્રણ નામો આપ્યા. સતનામ સાહેબકા સત્ય
 એજ ઈશ્વર અને નત્ય પ્રાપ્તિનું સાધન-સત્યાગ્રહ ચિત્તની વૃત્તિનો સંપૂર્ણ
 વિલય કરવો હોય તો તે તપ દ્વારાજ થઈ શકે.

યજ્ઞના વિકાસમાં આપણે આમ તપયજ્ઞ સુધી પહોંચ્યા. શ્રમયજ્ઞ
 વખતે એમ વાત રજૂ થઈ કે જનતા એજ જનાદેવ છે શરીરની અદર
 બધા દેવો સમાયેલા છે તેનેજ પ્રજ્ઞા માની શકાય છે આમ તપયજ્ઞની

નવી જૂનિકા અને વ્યાખ્યા આપણને મળી બ્રહ્મની અદર, વ્યક્તિથી, સમષ્ટિનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો અને એજ બ્રહ્મ વિહાર છે એમ માનવામાં આવ્યું. તે સાથેજ એ બ્રહ્મ તત્ત્વ મારામાં પણ છે અને પ્રાણી માત્રમાં છે એમ માનતા આત્મા અને પરમાત્મા બન્ને લેવા પડશે. તેમાં બધા જીવો આવી જાય છે એટલે સાચો શ્રમયજ્ઞ અને તપયજ્ઞ સમસ્ત સમાજને સુખી કરવામાં તેના ચરણે પોતાનું સુદર તત્ત્વ રજૂ કરવામાં આવે છે

હરિકેશી મુનિ ચારાણ જાતિના હતા જ્યાં યજ્ઞ થાય છે ત્યાં જોઈને ઊભા રહે છે પેલા લોકો કહે છે તમે નાસ્તિક છો તમારા માટે અહીં સ્થાન નથી !”

હરિકેશી કહ્યું “ તમે જે યજ્ઞમાં હોમવા તૈયાર થયા છો તે બધું મારામાં છે તો મને કેમ તે આપતા નથી ”

“ દેવાન્ ભાવ્ય તાડનેન તે દેવા ભાવ્યતિ વ ”

એટલે કે દેવોએ જે તમને આપ્યું છે તે દેવોને કેમ આપી દેતા નથી ? અર્થાત્ કે સમાજરૂપી દેવોએ તમને જે આપ્યું છે તે તમારે સમાજને આપવું જોઈએ. ”

હરિકેશીએ યજ્ઞની નવી વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમાણે આપતા આગળ ઉપર કહ્યું “ તમે માત્ર અનાજ માત્રથી જીવતા નથી પણ જ્ઞાનથી જીવો છો એ જ્ઞાન ઋષિઓએ આપ્યું છે એટલે અમે વેદને માનીએ છીએ જેનો અર્થ જ્ઞાન થાય છે તે અનાદિ છે આમ વેદ અનાદિ છે. જેનાથી તમે તમને પોતાને બધી શકો તેનું નામ વેદ

તવો જોઈ જીવો જોઈટાળ, જોગા સુયા સરીર કારિસગ,
કમ્મેહા સજમજોગસન્તી, હોમ હુળામિ હસિણ પસથ્ય ॥

તમે જે અગ્નિને આદ્યતિ આપો છો તે અગ્નિ બીજો કોઈ નહીં પણ તપ રૂપી અગ્નિ છે. જેમાં બધો કચરો બળી જાય છે. આખા

‘વિશ્વને બાળવું હોય તો નિર્જરાથી થાય અને આ નિર્જરા તપ વડે આવે છે.’”

આમાં ઉપવાસની વાત આવે છે. ગાંધીજીએ આ તપયજ્ઞને—સામુદાયિક ઉપવાસ રૂપે આગળ કહ્યો છે. આ તપને જલતી જ્યોતિ કહેવામાં આવે છે. પારસીઓમાં જ્યોતિને કાયમ રાખવાનું છે. તે આ તપરૂપી જ્યોતિ છે. જગતના બધા અનિષ્ટોને દૂર કરવાનું સાધન આ તપ જ છે જીવ એ જ દેવતા છે. આ આત્મરૂપ દેવતાને મેળવવા માટે તપ છે એ તપ સત્યાગ્રહમાર્ગી આવે છે અને જગતના બધા અનિષ્ટોનો નાશ કરી શકે છે

હજરત મુહમદ સાહેબ મક્કા યાત્રાએ ગયા. ત્યારે હથિયાર ન લઈ ગયા તેમણે કહ્યું કે હથિયાર મિત્રાય નૈતિક બળે—તપના તેજે અને પ્રતિકાર કરવા આવ્યા છીએ આજના યુગમાં એ સૂત્ર ગાંધીજીએ તાજું કરી બતાવ્યું છે તેમણે શ્રમયજ્ઞ રૂપે રેટિયો આપી અને તપયજ્ઞ રૂપે સામુદાયિક અહિંસક સત્યાગ્રહ અને ઉપવાસ વડે લોકોની ધણી શુદ્ધિ કરી છે

આપણે (વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રયોગકાર) એને શુદ્ધિ-પ્રયોગ કહીએ છીએ એમાં તપ અને પ્રાર્થના આવે છે. સાથે જ ભક્તિયજ્ઞ રૂપે કર સાહેબકી બદગી અને શ્રમયજ્ઞ રૂપે બૂખે કો અન્ન દે—આ કરવા માટે સૌ લોકો યાહોમ કરવા તૈયાર થાય એ જ વ્યાપક અર્થમાં, સાચો યજ્ઞ યજે ચિત્તાશાંતિ કે બીજા શબ્દોમાં વિશ્વશાંતિ કહીએ, તે ચર્ચાથી યજ્ઞેથી, તાપથી નહીં થાય પણ તપ કરવાથી થશે. જ્ઞાનની આડે આવેલાં આવરણો દૂર નહીં કરીએ ત્યાં સુધી સાચું જ્ઞાન મળશે નહીં.

આમ આપણે જોયું કે પ્રાચીન ઋષિ-મુનિઓથી લઈને મહાત્મા-ગાંધી સુધીના સતોએ વૈદિક ધર્મમાં યજ્ઞના વિકાસમાં ચોતપોતાની

રીતે ફાળો આપ્યો છે અને યશનો વિકાસ થતા થતા તપ યજ્ઞ સુધી પહોંચી ગયો છે. યજ્ઞ એ વૈદિક ધર્મનો પાયાનો વિચાર છે—જેનો અર્થ થાય છે ઉપકારીનો ઉપકાર, ઉપકાર કરીને વાળવો, પણ તેણે કાળ અને ક્રમ પ્રમાણે વિકાસની સાથે વિકાસ માધવો જોઈએ

ચર્યા વિચારણા

યજ્ઞ એટલે ?

પૂ. દહીસ્વામીએ આજની ચર્યાનો પ્રારંભ કરતા કહ્યું “ યજ્ઞમાં રહેલો “ યજ્ઞ ” ધાતુ મારા નામ મત મુજબ યજ્ઞન અને પૂજન બન્ને અર્થમાં વપરાય છે. માદી રીતે કહીએ તો યજ્ઞમાન ગોરનું પૂજન કરે ત્યારે સ્વાગત થયું ગણાય, પણ જમાડ તેનું નામ યજ્ઞન થયું ગણાય. જૈમિની વગેરે કેટલાક મુનિ યજ્ઞમાં કેવળ દેવોને અર્પણ કરવામાં નહીં, પણ તેમની પાસેથી પામવામાં માને છે. ખરેખર તો યજ્ઞ એ છે જે મનુષ્ય દેહ મળ્યો છે તેને આત્મરૂપી દેવની સિદ્ધિ માટે બલિએ ચઢાવવો. જૈન અને બૌદ્ધોએ જે દ્રવ્ય યજ્ઞોનો વિરોધ કર્યો છે તે અયમ અને અહિસાને મુખ્ય રાખીને મણ્યો છે

વિકાસ સાથે યજ્ઞની નવી દૃષ્ટિ

શ્રી પૂજ્યભાઈ : “ જ્યાંસુધી દૃષ્ટિ નહોતી વિકસી ત્યાં લગી નરમેધ, ગોમેધ, અજ્ઞમેધ, અશ્વમેધ, મહિષમેધ વ ચાલ્યા વહાલામાં વહાલી વસ્તુ આપવાની દૃષ્ટિને પણ આજના યુગાનુરૂપ વળાંક આપવો જોઈએ. મેં ૧૨૫ મણુ દૂધ લોકોને નર્મદામાં પધરાવતા જોયા અને ૬ કુળ જોયો. લોકોને હાથના પણ દર્શન ન થાય ત્યાં આ વાત તો મૂઢતા જ છે આપણાં અને સમાજના અનિષ્ટોને બાળનાર નવા યજ્ઞો ચર્ચા જોઈએ.

શ્રી. દેવજીભાઈ : “ જોટા અર્થ કરી કે સાકડાવાડના કારણે જુદો અર્થ કરીએ તો અલગ વાત છે; પણ મુનિશ્રી સતપાલજીએ કહ્યું તે પ્રમાણે તપને આગ્નિ અને તપન્યોતિ ને જીવનન્યોતિ માનવી, મનવચન કાયાના યોગો રૂપી કડછી વગેરેનો જોનોમા થયેલ પ્રયોગ યશની વિકસિત દશાજ છે. એજ રીતે વિકસિત થતા ગાંધીજીએ શ્રમયજ આપ્યો અને આપણે શુદ્ધિ-પ્રયોગરૂપે તપ-યશની વાત કરીએ છીએ.

શ્રી. અળવતભાઈ : “ દયાનંદ સરસ્વતીએ કહ્યું છે કે ‘વેદના મૂળમા કયાયે હિસક યજ્ઞોતુ વિધાન છેજ નહીં એ રીતે જોતા યશની રીતમા ફેરફારનો મમય આવી પહોંચ્યો છે. ધી-દૂધ વ. હોમવા કરતા વિશ્વશાંતિ માટે પ્રાણ, પ્રતિષ્ઠા અને પરિગ્રહ હોમવા એ આજનો સુચર ગણાશે.

શ્રી. બ્રહ્મચારીજી : “ આજે યજ્ઞ ફેરફાર માગે છે ખરેખર તો આત્મા અને જગતના કલ્યાણ માટેજ યશની વાત આવી છે. તે પ્રમાણે આજના યુગનો યજ્ઞ શોધવો પડશે અને તેને માન્ય કરવો પડશે

હવે શુદ્ધિ પ્રયોગ

પૂ. નેમિમુનિ : “ એક કાળે માસાહારનું પ્રચલન હતું તેમાથી ખુદ મહાવીરે સજોધન કર્યું અને ખુદ શકરાચાર્ય જેવાએ પણ દાન, દયા, જ્ઞાન વ નો યજ્ઞસામગ્રીમા મમાવેશ કર્યો આમ જગત માસાહાર તરફથી નિરામિષાહાર તરફ વળ્યું છે એમા અહિસાના વિકાસનો ખ્યાલ સહેજે આવી શકશે “ ફાસીની સગ્ન ખૂનીને પણ ન થાય ” એ વિચાર અહિસક પ્રક્રિયાના કારણે ગતિમાન થયો છે

મુનિશ્રી સતપાલજીએ પોતાના વિષયમા યજ્ઞ વિષે કહ્યું તે સાચું છે યજ્ઞના કાર્યક્રમની ભેટ એ વૈદિક ધર્મની ભેટ છે પણ, જેમ ક્રમેક્રમે યજ્ઞના વિકાસનો ઇતિહાસ આપણે ક્રમબદ્ધ સાલળી ગયા તેમ, હવે શુદ્ધિ પ્રયોગના યજ્ઞને અપનાવ્યા વિના છૂટકો નથી

આજે તો મહર્ષિ દયાનંદે કહ્યાં તેવા યજ્ઞોની પણ જરૂર નથી રહી. કારણ કે આજે આણ્વભોમના પ્રયોગથી જે હવા બગડી રહી છે, તેને નાના સરખા યજ્ઞના ધૂમાડાથી નહીં, પણ વૈજ્ઞાનિક વસ્તુઓના સદુપયોગથી જ સાફ કરી શકાશે એટલે હવે તો આણ્વભોમની અહિંસક અવેળ પૂરે તેવો યજ્ઞ યોજવો જોઈએ. આવા યજ્ઞ રૂપ શુદ્ધિપ્રયોગ આપોઆપ સિદ્ધ થઈ જાય છે

શ્રી. પૂજાભાઈ “ માણસ જેવો, તેવા ભગવાન બન્યા છે તેમ આજે માનવ વિશ્વમાનવ બન્યો છે તો એનો યજ્ઞ પણ એવોજ જોઈશે ”

શ્રી. દેવજીભાઈ : જેમ ભગવાન ઋષભદેવે સરોધન કરી, ખેતી આપી, ભગવાન પાશ્વનાથે યજ્ઞબલિ તરીકે નરમેધ થતો બચાવ્યો. બ. નેમિનાથે ખોરાકમાંથી માસાહાર જાય એ માટેનું પહેલું નિમિત્ત પૂર પાડ્યું હતું એટલે ભગવાન મહાવીર અને જુદે પશુયજ્ઞ બંધ કરાયા અને માનવ જાત દ્વિસક યજ્ઞો તરફથી વળીને શ્રમયજ્ઞ સુધી પહોંચી છે. ગીતામાં તો જ્ઞાનયજ્ઞની વાત આવી છે તેવી જ રીતે મહાત્મા ગાંધીજીએ જે તપોયજ્ઞ જાને આચર્યો હતો તેજ તપોયજ્ઞને સામુદાયિક બનાવવો પડશે એજ શુદ્ધિપ્રયોગ છે

(૩૦-૯-૬૧)

વૈદિક ધર્મ અને લગ્ન પ્રથા

‘સર્વધર્મ ઉપાસના’માં અલગ અલગ ધર્મોના ઊડાણનો વિચાર આપણે કરી રહ્યા છીએ. તેમાં વૈદિક ધર્મ અગે વિચાર યર્થ રહેલો છે. ભારતીય લોક-જીવન ઉપર અને તેના ઓછાવત્તા પ્રભાવના કારણે અન્ય પ્રજાઓ ઉપર વૈદિક ધર્મનો ઘણો પ્રભાવ છે આપણે ‘યજુ’ શા માટે અને તેનું અર્વાચીન તેમજ પ્રાચીન સ્વરૂપ શું છે તે વિચારી ગયા છીએ. આજે તેના બીજા મુદ્દા ‘લગ્ન’ અગે વિચારવાનું છે લગ્ન એટલે જોડાવું-આ અગે વૈદિક ધર્મે ખૂબ ઊડાણુર્થા વિચાર્યું છે, અન્ય ધર્મોએ આ અગે જો કે વિચાર્યું છે, પણ વૈદિક ધર્મે જેટલું પદ્ધતિસરનું વિચાર્યું છે, તેટલું ઈસાઈ, ઈસ્લામ કે બૌદ્ધધર્મે વિચાર્યું નથી વૈદિક ધર્મે લગ્નને પણ ધાર્મિક ઓપ આપ્યો છે

વૈદિક ધર્મમાં ચાર પુરુષાર્થો બતાવ્યા છે —ધર્મ, અર્થ, કામ અને મેક્ષ આમાં ધર્મને પ્રધાનતા આપવામાં આવી છે માણસની વિશેષતા એ છે કે તે ધર્મને જાણે છે નીતિકારોએ કહ્યું છે —

“આહાર નિદ્રામયમૈયન ચ સામાન્યમેતત્ પશુમિર્નરાણમ્।

ધર્મે હિ તે ધામધિકો વિશેષો, ધર્મેજહીના પશુમિ. સમાના ॥”

એટલે કે પશુ અને માણસ વચ્ચેની વિશેષતા એ છે કે માણસ ધર્મ જાણે છે. નહીતર, આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન એ તો પશુ અને માણસ બન્નેમાં સમાન હોય છે માણસમાં ત્રણ એવળાઓ—પુત્રૈવળા, વૈત્તૈવળા અને લોકૈવળા—રહેલી છે, તેમજ ત્રણ જાતીય વૃત્તિયો રહેલી છે. એમાં પણ કામની વૃત્તિ મુખ્યપણે હોય છે આ કામ ને પણ વૈદિક ધર્મમાં પુરુષાર્થ કહ્યો છે—પણ જો તે ધર્મધીન થાય તો ગીતામાં કહ્યું છે —

“ધર્મેવિરુદ્ધ કામોઽસ્મિ મરતર્ધમ”

ધર્મની સાથેનો કામ હોય તો તેમા હુ છુ વૈદિક ધર્મના મુખ્ય બે આદ્યપુરુષો ચર્ચ ગયા છે, જેમનો પ્રભાવ હજુ પણ અપૂર્ણ રૂપે તે ધર્મ ઉપર છે આ મહાપુરુષો છે રામ અને કૃષ્ણ. શકરનું નામ આવે છે ખરૂં, પણ, તેમણે રામ - નક્તિ બતાવી છે આ બન્ને મહાપુરુષોએ લગ્ન અગે બહુજ સુદર વાતો કહી છે એ સરથાપકો પરિણીત હોઈને ગૃહસ્થાશ્રમ અગે અને તેમા પણ લગ્નની બાબતો અગે બહુજ મારી મર્મદાઓ બતાવી છે વૈદિક ધર્મમા લગ્નની પદ્ધતિ વિષે સુદર વિકાસ થયો છે

હવે આપણે લગ્ન પ્રથાનો પ્રારંભ અને આજસુધીનો તેનો વિકાસ એ ઉપર નજર નાખશુ.

યુગલિયા-લગ્ન :

પ્રાચીનકાળમા સસ્કૃતિનો પ્રારંભ થયો તે વખતે લગ્ન પ્રથા કેવા પ્રકારની હતી, તેનો ઉલ્લેખ મળતો નથી અલગ અલગ વંશ કુળના અને લગ્નોની આજની પ્રથા ઉપર માનવ મમાજ ક્યારે આવ્યો તે પણ ચોક્કસ રૂપે કહી શકાતુ નથી જેનોમા યુગલિયા કાળની વાત આવે છે યુગલ-એટલે જોડુ એક મા-બાપને એક પુત્ર અને એક પુત્ર થતા અને તે બન્ને લગ્નગ્રથિથી જોડાઈ જતાં. પણ પક્ષોઓમા પણ આવુ જોવામા આવે છે આ લગ્ન પ્રથાને નિઘ ગણવામા આવી તેમજ સમાજની સાક્ષીએ અપર કુટુંબના સ્ત્રીપુરુષોના વગ્ન વિધિવત્ અને શાસ્ત્રીય માનવામા આવ્યા આમ જો સ્વચ્છંદસ્યાર હતો તેના ઉપર અકુશ મૂકવામા આવ્યો.

યુગલિયા લગ્ન પ્રથાની થોડીક બસર મુસ્લિમ કુટુંબોમા છે ત્યાં કાકાના દીકરા ભાઈ-બહેનોના લગ્ન વિધિસરના ગણાય છે. એવીજ રીતે દક્ષિણ ભારતના લોકોમા બહેનની છોકરી એટલે કે મામા-ભાણેજના લગ્ન માન્ય ગણાય છે જો કે ધીમે-ધીમે તેની અમર ઓછી થઈ રહી છે. અનેક પત્નીઓ નહીં પણ એક પત્ની

લગ્નની સાથે એ વિચાર આવ્યો કે એક પુરુષ કેટલી સ્ત્રી સાથે

લગ્ન કરી શકે તે વખતે માનવસમાજ ટોળામાથી સમાજમાં રહેવું શીખી ગયો હતો અને સમાજના નેતા તરીકે રાજ્યને સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો અને “રાજા કાલસ્ય કારણમ્” પ્રમાણે તે વખતે રાજ્યમાં અનેક પત્નીઓ કરતા એટલે બહુપત્ની પ્રથા પ્રજનમાં પણ ચાલુ હતી

એટલે રાજા રામને વિચાર આવ્યો કે રાજ્યમાં આદર્શ બનવું જોઈએ જો સ્ત્રી એકજ પુરૂષને પરણતી હોય તો પુરૂષે પણ એકજ સ્ત્રીનો આદર્શ રાખવો જોઈએ દશરથ રાજ્યને ત્રણ પત્નીઓ હતી, પણ રામે એક પત્ની વ્રત ધારણ કર્યું અને મીતાને વનવાસ આપ્યા પછી પણ તેમણે બીજી પત્નીનો વિચાર ન કર્યો યજ્ઞ સુધીમાં તેમણે પોતાની પત્નીની સ્વર્ણ પતિમા ખેસાડી, પણ બીજી ન કરી રામના જીવનનો એક-પત્ની-વ્રતનો આદર્શ માનવજીવનમાં બ્યાપક પણે જોવા મળે છે, અને એક ઉપર બીજી પત્ની કરવી, એને દુનિયાના લગભગ ઘણા દેશોમાં ગૈરકાનૂની અને નિષ માનવામાં આવેલ છે ઇસ્લામ-મસ્કૃતવાળા દેશો જેમાં ધર્મ પ્રમાણે ચાર પત્નીઓ કરવાનો આદેશ છે ત્યાં પણ એક ઉપર બીજી ન કરવાનો આદેશ છે ત્યાં પણ એક ઉપર બીજી ન કરવાનો કાયદો આવી ગયો છે

આમ યુગલિયા કાળના ભાઈ-બહેનના જાતીય જીવન ઉપરથી માનવ સમાજ, અપર કુટુંબના લગ્ન સબધમાં આવ્યો અને અનેક પત્નીઓમાંથી એક પત્નીવ્રત ઉપર આવ્યો આમ જાતીયવૃત્તિ ઉપર સ્વચ્છતામાંથી, બધન વર્ષકની વાત આવી બધનપૂર્વકની વાતમાં અતિશયતા મૂકીને એક પત્ની સુધીની વાત આવી એટલે કે જાતીયવૃત્તિ તો ખરી, પણ તે પવિત્ર બધનરૂપે માણસ પશુ-પખી કરતા આગે છે પશુ-પખીના જાતીય આવેગ માટે અમૂક કાળ વર્ષનો નક્કી હોય છે ત્યારે જ તે વાસનાસેવન કરે કે તો માણસે તેના કરતા વધુ સયમ રખવો જોઈએ.

આમ લગ્ન પ્રથામાં એક પત્નીવ્રતનો આદર્શ આવ્યો એથી જ ગૃહસ્થાશ્રમ શોભે તે નક્કી થયું આવા ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મ અગે કહેવામાં આવ્યું “ગૃહસ્થાશ્રમ સમો ધર્મો ન ભૂતો, ન મવિષ્યતિ” આ

ગૃહસ્થાશ્રમ એટલે કે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ ખરાખર પાળવો અને પક્ષી ગૃહસ્થાશ્રમને શોભાવો એનો અર્થ એ થયો કે જાતીય-વૃત્તિને સતોષથી ખરી. પણ તે કેવળ સતાન નિમિત્તે ! રઘુવંશમાં કહેવામાં આવ્યું — ‘સતાનાર્યાય ચ મથુનમ્’ માત્ર સતાન નિમિત્ત જ મૈથુનસેવન હોય છે કે

આ બધા સૂત્રો દ્વારા ભોગવૃત્તિ ઉપર નિયંત્રણ મૂક્યો. પણ સતાન પ્રાપ્તિ ઉપર નિયંત્રણ ન મૂક્યો. એને માટે સૂત્ર આપ્યું — “મા સતાનતતુ—અવચ્છેત્સી” એટલે કે “સતાન પરપરાનો ઉચ્છેદ તુ કરતો નહિ”

અપુત્રની ગતિ નથી :

ત્યા વળી વિચાર આવ્યો કે ધર્મપૂર્વક પત્ની તો કરી પણ તે સુદર નથી મનગમતી નથી તો પુરુષનું મન બીજે બધા વગર ન રહે તે માટે બીજું સૂત્ર આપ્યું કે —

અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ, સ્વર્ગો નૈવચ નૈવચ ।

તસ્માત પુત્રમુત્ત્વ દૃષ્ટ્વા પશ્ચાત્ ધર્મનુ સમાચરેત્ ॥

એટલે કે વિધિસરની પત્ની વડે જ્યાંસુધી પુત્ર ન થાય ત્યાંસુધી પુરુષને ગતિ થતી નથી, સ્વર્ગ તો મળતું નથી તેમજ પુત્રનું સુખ જોયા પછી જ ધર્મનું સારી રીતે આચરણ તે કરી શકે છે આમાં ગતિ શબ્દ એટલે કે વશ-પરપરા કાયમ કરવાની વાત આવી છે તેની સાથે જ, પરણીને કોઈપણ કારણસર ભાગી ન નીકળવું, બીને પડતી ન મૂકવી એટલે આ વસ્તુ ઉપર બાર મૂકવામાં આવ્યો

આનું પરિણામ એ આવ્યું કે સતાન વગરના પત્ની-પતિ નીકળ્યા હોય તો લોકો કહેવા લાગ્યા કે ‘વાઝિયાતુ મોઢું ન જોવું !’ સામા મળે તો અપશુકન ગણાવા લાગ્યા આના અનુસંધાનમાં મહાભારતમાં કેટલાક કિસ્સા આવે છે. આ કિસ્સાઓ સાથે તત્ત્વની રીતે વિચાર કરવાનો છે.

વૈદિક ધર્મમાં લગ્ન અને સામાજિક જીવનમાં જે પદ્ધતિસરની વિચારણા અને સંશોધન થયાં છે તેમ બીજામાં થયા નથી. હજારો સુદ્ધ મઠ પોતાનાં કરતા મોટી ઉમ્મરની વિધવા સ્ત્રી સાથે પરણે છે ત્યારે વૈદિક પ્રથા પ્રમાણે વર-વધુ વચ્ચેની વય-મર્યાદા બાંધવામાં આવેલી છે; પુરુષની ઉમ્મર મોટી સ્વીકારવામાં આવી છે.

એવી જ રીતે ધર્મશાસ્ત્ર જોઈએ તો તે પરણીતા જ નથી, તેમજ તેમનાં જન્મ માતા મરિયમના પેટે કુવારી અવસ્થામાં થાય છે ત્યાં પરસ્પર વિરક્ત લાગતી વાતો છે. તેનો કોઈ ખુલાસો મળતો નથી.

ધણા એમ કહેશે કે વૈદિક ધર્મમાં પણ કુવારી અવસ્થામાં પુત્રો થયાનું આવે છે દા ત કુતીને કર્ણુ થાય છે એ જમાનામાં તો એ વસ્તુને લોકો સરળતાપૂર્વક લેતા હશે, એમ માનવું રહ્યું. પણ, મહા-ભારતમાં પતિથી પત્નીને સત્તા ન થાય તે અંગે કુતી તેમજ ચિત્રવીર્ય વિચિત્રવીર્યની પત્નીઓના ‘નિયોગ’ની વાત જરા ધ્યાન માગે એવી છે.

તે વખતે પુત્ર ન થાય તો શ્રાદ્ધ કોણ કરે-પિંડ કોણ આપે ? એવી ભાવના હતી એટલે કુતીને પાડુ રાજા પરણે છે પણ તે જો સંભોગ કરે તો પાડુ રાજાનું શરીર નષ્ટ થાય, તેમ હોય છે એટલે તેમણે કુતીને અન્ય પુરુષ સાથે “નિયોગ” કરવાની છૂટ આપી તે વખતે કુતી કહે છે ‘આ ખરાબર નથી, આપણે પ્રજા માટે લગ્ન કર્યા નથી !’ પણ રાજા “અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ” વાળી વાતમાં માનતો હોઈ છૂટ આપે છે.

એવો જ એક પ્રસંગ ચિત્રવીર્ય અને વિચિત્રવીર્યનો છે જ્યાં તેમની માતા મત્સ્યગંધા અગત્ય ઋષિ પાસે વીર્ય-દાન માગે છે આ ઉપરથી લાગે છે કે પુત્ર થવા માટે અન્ય પુરુષનો “નિયોગ” કરવાની તે વખતે છૂટ અપાતી અને તેને ખરાબ ન મનાતું.

પણ, આવી છૂટ સ્ત્રીઓને ગમે કે ન ગમે, પણ સત્તાને આટલું બધું મહત્ત્વ આપવું કે નહીં તે પ્રશ્ન તે વખતે માનવસમાજ

પાસે આવે છે આજે પોતાની પત્નીને અન્ય પુરુષ સાથે જવાની ફટ આપવી એવું વિધાન વિચિત્ર લાગશે પણ તે વખતની માનવોની સરળતા, કક્ષા અને પરિસ્થિતિનો વિચાર કરવો જોઈએ તે વખતે કેવળ પાંડુરાજ જ નહીં, પણ પુત્ર ન હોય તો મુનિઓ પણ પત્નીઓનો નિયોગ કરતા. તેનો દાખલો પણ મળે છે.

એક બ્રાહ્મણ ઉદાલક મુનિ પાસે આવે છે અને કહે છે “મારે સત્તાન નથી સત્તાન જોઈએ ! તમારી પત્ની આપો ”

અધિ વિચારે છે કે આ પરોપકારનું કામ છે તેનો ખીજો કાર્ષ્ઠ્ય નથી એટલે કહ્યું “બલે લઈ જાવ !”

તેમના પુત્ર સ્વેતકેતુને દુષ્ટ થાય છે કે આ રીતે તમે મારી માને અન્ય બ્રાહ્મણને સોંપો ? ખૂબ મુસ્સો ચડે છે, ત્યારથી આખી વ્યવસ્થા બદલાય છે.

પુત્ર વગરની એક પત્ની જ હોવી જોઈએ

ત્યારથી લગ્ન પ્રથામાં નવું સૂત્ર આવે છે કે એકજ પત્ની રાખો તેનાથી પુત્ર થાય કે નહીં તો પણ સ્વર્ગમાં જઈ શકાશે એ માટે કહેવામાં આવ્યું -

अनेकानि महस्साणि कुमार ब्रह्मचारिणाम्

स्वर्गे गच्छति राजेंद्र ! अकृत्वा कुल सततिम्

—હે રાજેન્દ્ર કુલસતતિ પેદા કર્યા વગર પણ અનેક લોકો બ્રહ્મચારી રહીને સ્વર્ગે ગયા છે આમ વૈદિક ધર્મમાં જાતીય વિકારોના સંયમરૂપ લગ્નપ્રથા આવી સૌરવિહારમાંથી અપરકુટુંબના સ્ત્રી પુરુષો જોડાય એ આવ્યું અનેક સ્ત્રીઓમાંથી એક પત્નીવત આવ્યું અને તેમાં પણ સ્ત્રીને તણ ન દેવાય તે માટે ‘પુત્ર વગર સ્વર્ગ નહીં’ એ સૂત્ર આવ્યું, તેમાં પણ વિસંગતિઓ આવતા પુત્ર વગરના પણ અનેક સ્વર્ગે ગયા છે એમ આવ્યું. ખુદ બીજા પિતામહ કુવારા રહ્યા હતા આમ આદર્શ ગૃહસ્થજીવનમાં સ્ત્રીપુરુષનું મિલન પણ સંયમી અને એ

લગ્ન પ્રથાને આદર્શ હોતો સન્યાસ લેતાં પહેલા ગૃહસ્થ જીવનની સપૂર્ણ ફરજ બજાવવી જોઈ એ એવું સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું.

ગૃહસ્થાશ્રમની પાળ :

આનો સુદર દાખલો ગમાનુજ્ઞાયાની પરપરાના રામાનંદ સ્વામી, જે કપીરના યુરુ થાય તેમના જીવનમાથી મળે છે તેઓ કાશીથી રામેશ્વર જતા હોય છે. ત્યારે મહારાષ્ટ્રમાથી પસાર થતા આલદી નામના ગામે આવે છે.

ત્યા બીજા ભાઈ બહેનો સાથે રૂકમણીદેવી પણ તેમના દર્શને આવે છે મહારાજ તેને આશીર્વાદ આપે છે “ પૂત્રવતીભવ । ”

કોઈકે કહ્યું “ સ્વામીજી ! એમના પતિ તો સન્યાસી થઈ ગયા છે । ”

સ્વામીજી તે વખતે તો કંઈ ન બોલ્યા પણ, જ્યારે કાશી પાછા ફર્યા ત્યારે પેલા સન્યાસી ચૈતન્યાશ્રમને મળ્યા ચૈતન્યાશ્રમે પૂછ્યું “ કેમ મારું શું કામ છે ? ”

રામાનુજ્ઞાયાયે કહ્યું “ આવી રીતે સન્યાસ ન લેવાય । ગૃહસ્થાશ્રમની ફરજ બજાવવી જોઈ એ । ” આમ કહી તેને આશીર્વાદ આપી પાછો ગૃહસ્થાશ્રમમાં મોકલે છે, આ સન્યાસીને ધરે ગયા બાદ ચાર પૂત્રો થાય છે, નિવૃત્તિ, જ્ઞાનદેવ, સોપાન અને મુક્તાબાઈ ! કહેવાનો અર્થ એટલો છે કે જાતીય વાસનાનું ઉપશમન સપૂર્ણ રીતે ન થાય ત્યા સુધી સાધુતા ન લેવી એવો તે વખતે આદર્શ હતો.

આ છતાં પણ આદર્શ રૂપે લગ્ન પ્રથામાં સસારમાં રહેવા છતાં નિર્લેપ રહેવાનું જણાવવામાં આવ્યું. શ્રી કૃષ્ણ અનેક પત્નીઓની વચ્ચે રહેવા છતાં બ્રહ્માચારી કહેવાયા । અનેક કર્મો કરવા છતાં નિષ્કામ યોગી કહેવાયા છતાં લગ્ન જીવન માટે અર્થકરણીયુક્ત યોગીનું જીવન ન થાય. ત્યાં તો મર્યાદા પુરૂષોત્તમ રામનું જ થાય કે એક પત્ની મૃતને પાળવું

અને બીજે ક્યાંક મન ન દોડાવવું કહ્યું છે ‘શ્વૈતૌ માર્યામુપેયાત્’ એટલે કે સ્ત્રી જ્યારે અત્યુમતી થાય ત્યાર પછી જ સ્ત્રીને સ્ત્રી કરવો તે પણ પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે !” યોગ કરવા છતાં સતાન ન થાય તો પણ તૃપ્તિ માનજો. આવું ગૃહસ્થ વૈદિક લગ્ન પ્રથામાં બતાવવામાં આવ્યું છે

શકરાચાર્યના જીવનનો એક પ્રસંગ પણ સમજવા જેવો છે, તેઓ સાત વરસના હતા ત્યારે જ તેમણે બધું જ્ઞાન મેળવી લીધેલું, નદીમાં એકવાર નાહવા ગયા મગરે પણ પકડી લીધો માતા કિનારે બેઠી જોતી હતી પણ કંઈ કરી શકતી ન હતી શકરાચાર્યે કહ્યું “મારી એક વાત માન કે હું સન્યાસી થઈ જાઉં તો મગર પણ છાડી દેશે !”

મા કબૂલ થાય છે અને શકરાચાર્ય સન્યાસી બને છે પણ તેમનું ગૃહસ્થાશ્રમ સખધી જ્ઞાન અધુર હોય છે તેઓ એકવાર મહાનમિશ્ર સાથે વાદવિવાદ કરે છે તેનો ન્યાય કરવા તેમની પત્ની ઉભય ભારતી હોય છે મહાનમિશ્ર હારે છે ત્યારે ઉભય ભારતી કહે છે— ‘સન્યાસીને તો એક જ અંગ હોય છે પણ ગૃહસ્થોને બે અંગ હોય છે, પુરૂષ અને સ્ત્રી’ નમે એમને હરાવ્યા પણ મને હરાવો તો જાણ !’

કહેવાય છે કે શકરાચાર્ય ઉભય ભારતી આગળ હારી જાય છે એટલે કહે કે ‘મને સમય આપો ! તમારા પ્રશ્નો ચૂકે છે’

ઉભય ભારતી તેમને સમય આપે છે એટલે શકરાચાર્ય પરકાય-પ્રવેશની વિધાયી ગરવના શયમા પ્રવેશ કરી, ગૃહસ્થો બાબતનો અનુભવ લઈ આવે છે અને પછી જીતે છે. પછી જીતે પ્રમાણે મહાનમિશ્ર અને ઉભય ભારતી સન્યાસ ગ્રહણ કરે છે !

આ બધા દાખલાઓ આપવાનું કારણ એ છે કે ભાગ્ય ઉપર કેવી રીતે નિયંત્રણ કરવું એ વિચારવાનું છે રામકૃષ્ણ પરમહંસ પરણ્યા છતાં પરમદાનની નમાન રહ્યા કહેવાની મતલબ એજ કે કેવળ સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવાથી સન્યાસી થવાનું નથી ! પણ સ્ત્રી પાસે હોવા છતાં જાતીય

વૃત્તિઓ ઉપર નિયંત્રણ રહી શકે તેજ ખરો સન્યાસી થઈ શકે છે.
જૈન મતમાં એક વાક્ય આવે છે —

જેય કે તે પીએ મોએ લદ્દે વિપિક્કી કુન્વદ્, ।
સાહીળે વચ્ચદ મોએ સે હુ વાદ્ધત્તિ કુન્વદ્ ॥

માત્ર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવાથી સયમી થવાનું નથી, પણ અનેક સગવડો વચ્ચે ગ્હેરાછતા ભોગોમાં સયમી થાય તે ત્યાગી છે એકાંત સાધનામાં કોઈ ગત રહે તેના કરતાં અનેકવિધ કાર્યો કરવા છતાં, નિમિત્તો મળતા છતાં જો અનાશ્વર્ય અને નિર્ભોગી રહે તેજ જીવો ત્યાગી છે તેજ સાધુ છે સ્થૂલિભદ્ર કોશ્લાને ત્યા રહ્યા, નમગ્નારી અને તેમાં અગાડની પ્રિયપાત્ર ખીજા માધુ મિહની યુકાના દારે રહ્યા, છતાં સ્થૂલિભદ્ર ઉચ્ચ કહેવાયા અને અન્ય સામાન્ય સાધુ ગણાયા.

હૃદયનાં લગ્ન

આમ ભોગમાં અયમની વાત કરી, ખીજવાત સત્તાનની કરી અને સત્તાન ન થાય તોપણ સનોપ માનવા કશું ને છતાં કામભોગ વગર પણ, આત્માના લગ્ન, હૃદયના લગ્નની વાત આગળ આવી એ દિલ મળે એ સાચો પ્રેમ તે અગે નરસૈયો કહે છે :—

એ રસનો સ્વાદ શકર જાણે-કે જાણે શુક જોગી રે,
કહ એક જાણે પ્રજનીરે ગોપી, લાણે નરસૈયો ભોગી રે ..!

જો લોકો ખરેખર જાતીય વાસનાના ભોગી છે અને એક બાજુ અલગ ગંહીને તત્ત્વનો ભોગ કરે તે મનનેનો વિચાર કરવો જોઈએ. શ્રી અરવિંદે આ બાબતમાં સુદર દાખલો આપ્યો છે —

ફૂલને દૂરથી જોઈએ તો તે એ આનંદ આપે છે એક તો ગંધનો અને ખીજો તેના નિગીક્ષણનો ત્યારે ચૂટી લેતા તો તેને નજીક પામી ગંધ-રૂપના વધુ આનંદ આપે છે, પણ તે ક્ષણિક હોય છે થોડીવારમાં ગંધ ઊડી જાય છે અને રૂપ ચીમળાઈ જાય છે ”

એવી જ રીતે સ્ત્રીમા આસક્ત થયા વગર તેના ચેતનના સૌંદર્યનું પાન કરે; માત્ર હૃદયથી તેની નજીક એ રીતે આવે તો તે સપૂર્ણ થોગી અને છે અર્ધ નારી-નરેશ્વર અને છે. એક આત્મ લગ્ન કરે છે ત્યારે સામાન્ય રીતે બીજો દેહ લગ્ન કરે છે આમ લગ્નની આવનામાં એક નવો એક આવ્યો. લગ્ન કરવા સતાન માટે, પણ સતાન ન હોય તોય હૃદયના આત્માના લગ્ન કરી, આખા સસારને પોતાનું કુટુંબ માનીને ચાલવાની વાત આવી. આમ લગ્ન પ્રયાનો ક્રમે ક્રમે વિકાસ થતો ગયો.

બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાર્થી સન્યાસી થયેલા શુકદેવજી ગૃહસ્થાશ્રમી અને રાજકારણમા પડેલા એવા જનક ગળ પાસે જ્ઞાન લેવા જાય છે ગૃહસ્થાશ્રમી ગુરુ અને ત્યાગી ચેલો. શુકદેવને થયું કે આવા ગુરુ હોય. તેમને શકા ગર્ભ એકવાર જોયું તો જનકનો એક હાથ રાણીના શરીર ઉપર છે અને બીજો હાથ અગ્નિ ઉપર છે એક હાથ ગૃહસ્થાશ્રમી અને બીજો ત્યાગી છે મતલબ કે બન્નેમા સમભાવ છે કામળતા અને કઠોરતા જનકને મન સરખા છે શુકદેવને ધ્યાન થયું કે સન્યાસી થવું વિશિષ્ટ નથી પણ કામ કરી બતાવવું વિશિષ્ટ છે તે વખતે એમને જે જ્ઞાન મળ્યું તે તેમને પ્રસંગસર કામ આવ્યું રૂપરૂપની અપાર રબા આવી ત્યારે માતા કહીને જેમ બાળક તેની ગોદમા આજોટે તેમ એ આજોઠી પડ્યા એટલે જ તો કહ્યું —

એ રસનો સ્વાદ શકર જાણે, કે જાણે શુક જોગી રે !

એવી જ રીતે વ્રજની ગોપીઓનું ચિત્ત શ્રીકૃષ્ણમા હતું. તેમના પતિઓ દેહના પતિ હતા તેમને માન્યા પણ હૃદયના-મનના લગ્ન તો શ્રીકૃષ્ણ સાથેજ તેમણે કરેલાં અને મનના પતિ શ્રીકૃષ્ણને જ માન્યા ! આમ લગ્નમા સાચા હૃદયનાં મિલનને મહત્વ આપવામા આવ્યું શિવ અને પાર્વતીને લગ્ન માટે આદર્શ મણુવામા આવ્યા અને સારા લગ્ન માટે તેમને યાદ કરવાનું કહેવામા આવ્યું કારણકે અધુરું અગ શિવ

અને અધુ પાર્વતી ! એકબીજામા એવાં ઓતપ્રોત કે પરમેશ્વરની કહપના બંને વગર થઈજ ન શકે ! એટલે જ તેમને નારી-નરેશ્વર કહ્યા.

ગૃહસ્થાશ્રમી સાધુ કે નિષ્કિંચ સાધુ ?

હમણા એક મારવાડી ભાઈ આવેલા તેમણે કહ્યું ‘ જૈન સાધુ ગૃહસ્થાશ્રમી કરતા આગળ છે. ’

મે પૂછ્યું “ કારણ શું ? ”

તો, કહે “ કોઈમા રસ ન લે, આત્મામા મસ્ત રહે ! ”

આનો અર્થ એ થયો કે તેઓ કેવળ કાતો પોતાના તનમાંજ મસ્ત છે નહીંતર પોતાના આત્માનોજ કેવળ તેમને વિચાર કરવાનો નથી. સમસ્ત વિશ્વના આત્માઓનો વિચાર કરવાનો છે. તેઓ બંધે દેહ-લગ્ન કે દુન્યવી વશદ્વિધી દર ગહે પણ જ્યારે તેમને છ કાપના પીયર કહ્યા છે; એટલે પ્રાણીમાત્રના મા-માપ કહ્યા છે એટલે સામાન્ય ગૃહસ્થાની મર્યાદા કુટુંબ સુધીની હોય પણ માધુતો ઉત્તમ ‘ગૃહસ્થાશ્રમ’ તો આખા વિશ્વ સુધી પહોંચે ! તે અંગે તેમની ફરજો પણ એટલી જ છે ! એટલે શુષ્ક કે અતડા થઈને રહેવાનું ક્યાયે ફરમાન નથી.

બ્રહ્મીવાર એવું પણ જોવામા આવે છે કે સંવાસી અતડો થઈને પાછળ રહી જાય છે અને ગૃહસ્થાશ્રમી આગળ નીકળી જાય છે. આમ જોવા જઈએ તો કેવળ એજ સાધુ મહાન છે જે મનન્વય કરે છે; અનુબધ કરે છે, અને આખા વિશ્વના પ્રાણીઓ પ્રત્યે વાતસલ્ય વહેવડાવી શકે છે આ કેવળ આત્મ લગ્નથીજ થઈ શકે છે.

ફેહ લગ્નથી આત્મ લગ્ન :

આમ આપણે જોયું કે વૈદિક ધર્મમાં સર્વ પ્રથમ લગ્ન પ્રથા ભાઈ-બહેનના લગ્ન અને સ્વેચ્છાચારના બદલે સ્ત્રી-પુરુષના જાતીય આવેગોને સયમ તરફ વાળવા માટે શરૂ થઈ. તેનો વિકાસ હૃદયના

લગ્ન અને અને આત્મ-લગ્ન સુધી થયે। આ લગ્ન-પ્રથા ઉપર મહત્વ એટલા માટે આપવામાં આવ્યું છે કે બ્રહ્મચર્ય પાળવું પણ સ્ત્રીથી લાગવું નહીં લગ્ન કરીને પણ આસક્તિ છોડવી, તેમજ સ્ત્રી પાસે હોવા છતાં પણ પોતાનો વિકાસ કરવો એજ સાધનાની સફળતા છે

જેનો પણ ગૃહસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરેજ છે અને તેમા પણ સ્વપત્ની સતોષ એ તો આદર્શ શ્રાવકનું વ્રત છે તેમજ સત્તાન નિમિત્તે સ્ત્રી-મયોગને સ્વીકાર્યું ગણવામા આવ્યો છે પણ શ્રેષ્ઠ લગ્ન રૂપે તો વિશ્વને કુદૃષ્ટ માની સયમ માર્ગે જવનું જ વિધાન છે આમ આ લગ્ન પ્રથાનો, દેહ લગ્નમાથી આત્મ લગ્નમા વિકાસ એ વૈદિક ધર્મની દેણ જ કહી શકાય છે

અર્ચા-વિવારણા

નવી રીતે લગ્ન :

શ્રી. બળવતશાર્દ એ આજની અર્ચાનો પ્રારંભ કરતા કહ્યું “મનુ સ્મૃતિમા આઠ પ્રકારના લગ્ન કહ્યા છે — (૧) બ્રહ્મ (૨) દેવ (૩) આચર્ય (૪) પ્રાણપત્ય (૫) ગાધર્વ (૬) આસુર (૭) રાક્ષસ અને (૮) પૈશાચ આમા પ્રથમ ત્રણ લગ્ન ઉત્તમ કારણ કે સયમ પ્રધાન છે, ચોથા અને પાંચમા રાગ પ્રધાન હોઈ મધ્યમ કહ્યા છે, અને છેલ્લા ત્રણ અધમ ગણાયા છે, કારણ કે તેમા વ્યામોહ, બળાત્કાર કુચેષ્ટા વ ખરાબ તત્ત્વો હોય છે એ કાળે વર્ણભેદને મહત્વ અપાતું નહતું સયમ પ્રધાન વૃત્તિ હતી કન્યાની પસંદગીનો ખ્યાલ રખાતો પણ આજે મા બાપો ખોટી દંજનતનો વધારે ખ્યાલ કરે છે નાના જોળ (કુડાળા) કરી નાખતા લગ્નજીવન આનંદમય નથી બનતું આ એક છોડા છે, તો બીજા છોડામા જેમને પ્રેમલગ્ન કહી શકાય એ વ્યામોહ

લગ્ન બની જાય છે એટલે કોઈ લોક સેવક (સર્વાંગી દષ્ટિવાળા) હોય તેમની હાબરીમા મા-બાપના સહયોગે, સમાજની શુભ લાભણીએ વર-કન્યાની બન્નેની ઈચ્છા મુખ્ય રાખીને વિવેકપૂર્વક લગ્ન થાય તો આખીયે પરિસ્થિતિ બદલાય આજે એની ખાસ જરૂર છે ”

પૂ. દડીસ્વામી “ સવારે આ વિષય ઉપર બધું સૂદર કહેવાયું છે આ અગાઉ વર્ણભેદ ટાળીને લગ્ન થતા ગાંધીજીએ ગુણુ કર્મ પ્રમાણે નવાયુએ લગ્નની હિમાયત કરી છે પ બવાહરલાલે કહ્યું છે “ દેશાંતરના લગ્નો આજે ઈચ્છનીય છે ” દુકમા સયમને મુખ્ય સ્થાને રાખી નાતજાત અને દેશવેશના ભેદો છોડીને જે લગ્ન પ્રથા અપનાવાય અને અને મુનિ સતબાલજી કહે છે તેમ નરનારી પરસ્પર હૃદય-લગ્નથી જોડાઈ રામકૃષ્ણ પરમહંસની માફક સજોડે બ્રહ્મચર્ય પાળે અથવા અવિવાહિત રહી, સ્ત્રી-પુરૂષ મયદા જાળવી, હૃદય એકતા સાધી કોઈ સર્વાંગી દષ્ટિવાળા સાધુ-માધવીના માર્ગદર્શન તળેના કાર્યમા લાગી જાય તો અજના યુગે તો અવિવાહિતપણે નર-નારી પૂરકતાની જ વિશેષ જરૂર છે.

હૃદયલગ્ન અને બ્રહ્મચર્ય પાલન

શ્રી. પૂજ્યભાઈ “ પ્રથમ એકના લગ્નમા કેટલાયે ઉમેદવારો થતા તેથી કન્યાઓ માટે લઠાઈ આવતી પછી કન્યાઓ વરની પસંદગી કરવા લાગી પછુ, બન્ને જાને પસંદ કરે તેમા ભૂલ રહી જતી. એટલે કુળ ધર વગેરે જોવામા વડીલો મદદ કરતા થયા. એક ધણી, એક ગુણુકર્મ એમ લગ્નો થવા લાગ્યા છેવટે સમાજ રસ લેવા લાગ્યો. લખતપત્રી તો આજે થાય છે, તે કાળે વાઙ્માન જ મુખ્ય હતુ. છતાં એ વાઙ્માન સમાજબ્યાપી બને તે માટે ઢોલ, વરઘોડો એમ મોટી જાહેરાતો પછી લગ્ન થતાં. સમાજ સામે સંજ્ઞાપદી દ્વારા વરવહુ

પ્રતિજ્ઞાઓ લેતા. આમ ક્રમે ક્રમે વિકાસ થયો છે પણ, કેટલીક રીતિઓ રહી ગઈ છે દા ત દિવસે પણ રામણુ-દીવડો એવી એવી મૂઠતા કાઢી નાખવી પડશે એમોજા ખચે, વડીલોનો સહારો, સયમી પુરુષોની શુભેચ્છા, નાતજાત કે ધર્મના ભેદ વગરના લગ્ન થાય આવું બધું જોવું પડશે સ્વચ્છતા ન આવે તે પણ જોવું પડશે કુંડળનું રક્ષણ થાય, પરસ્પર ઝગડા ન થાય, એ માટે ઇસ્લામીઓમા સગામા લગ્ન થતા હવે સાવ સગામા નહીં, તેમ સાવ અલગતામા નહીં એવો મધ્યમ માર્ગ વિચારવો પડશે બાકી હૃદય લગ્નથી સંપૂર્ણ અલગથર્થ પાળી, પરસ્પર પૂરકતું કામ કરનારા નરનારીઓ આદર્શરૂપે વધુ પ્રમાણુમા થાય તેા આપોઆપ મધ્યમ માર્ગ મહેલો થાય

શ્રી. દેવજીભાઈ “આત્મ લગ્નમા જ સાચું સુખ, સાચો આનંદ છે, જેનું વર્ણન, ન થઈ શકે તેવા નરનારીઓ જ અડમ, નિશ્ચિત, અને સતત પ્રસન્ન રહી શકે છે બાગત સામે દુનિયા ભવ્ય-સંસ્કૃતિના કારણે જ મીટ માટે છે આજે સવારે લગ્ન-પ્રધાના વિકાસ ઉપર મુનિ શ્રી સતબાલજીએ વળી સુદર રીતે સમજવું છે

(તા ૭-૧૦-૬૧)

વૈદિકધર્મમાં વર્ણાશ્રમ-પુરુષાર્થ વ્યવસ્થા

વૈદિક ધર્મના ઊડાણમાં જે વિચારણા ચાલી રહી છે તેના અન્વયે યજ્ઞ અને લગ્ન અંગે વિચાર થયો છે તેના ક્રમે વર્ણ, આશ્રમને અને પુરુષાર્થ વ્યવસ્થા ઉપર વિચાર કરવાનો છે વૈદિક ધર્મે મૂળ જીવનની સ્થિતિઓને ચાર ભાગમાં વહેંચી પચ્ચીસ વર્ષનો એક આશ્રમ ગણ્યો. તે પ્રમાણે (૧) બ્રહ્મચર્યાશ્રમ; (૨) ગૃહસ્થાશ્રમ, (૩) વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને (૪) સન્યાસાશ્રમ. એમ સો વર્ષની જિંદગીના ભાગ કર્યા. એવી જ રીતે વર્ણવ્યવસ્થાને પણ ક્રમ (ધધા અને શુણ) પ્રમાણે ચાર ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યા. (૧) બ્રાહ્મણ, (૨) ક્ષત્રિય, (૩) વૈશ્ય, અને (૪) શૂદ્ર. એવી જ રીતે જીવનના પુરુષાર્થનું વર્ગીકરણ પણ ચાર રીતે કર્યું (૧) ધર્મ, (૨) અર્થ, (૩) કામ, અને (૪) મોક્ષ અહીં વર્ણાશ્રમ પુરુષાર્થ વ્યવસ્થા ઉપર વિચાર કરવાનો છે.

ચારેય વર્ણો બનાવવામાં આવ્યા. પણ બ્રાહ્મણ કહેવો કોને ? આ બાબતમાં મતભેદ છે કેટલાક કહે છે કે બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મેથી તે બ્રાહ્મણ કહેવાય પણ, આવી વ્યાખ્યા કયાંયે મળતી નથી, એટલું ખરું કે પિતાનો જે ધર્મ હોય, તે જે વધે કરતો હોય, તે તેના બાળકોમાં તે સંસ્કાર આવે એ સ્વાભાવિક છે, પણ એનાથી વિરુદ્ધમાં પણ થાય છે બાપ એવો છે એટલે દીકરો એવો જ થશે એવું ન માની શકાય. ખીતામાં કહ્યું છે કે અગાઉ તો એકજ ધર્મ હતો-પણ, પછી ધધા અને શુણને લીધે ચાર ભેદો પડ્યા —

જાતુર્વણ્ય મયા સૃષ્ટ ગુણકર્મ વિભાગશ
તસ્ય કર્તારમપિમાં વિદ્યયકર્તારમધ્યયમ્'

વૈદિક ધર્મમાં વેદોમાં એક વિરાટ પુરુષની કદપના આપી છે. તેમાં બ્રાહ્મણને મુખની ઉપમા આપી છે. ક્ષત્રિયને હાથની, વૈશ્યને

પેટની અને જઘની અને શુદ્ધને પગની ઉપમા આપી છે આમ ચાર વર્ણુ બેગા થઇને સમાજરૂપી સપ્તર્ણુ શરીર બને છે પણ જો માથુ કહે કે હુ જ મોટુ, હાથ કહે કે હુ મોટો-પેટ કહે કે હુ મોટુ અને પગ કહે કે મારા વગર ચાલી જ ન શકે, આમ કર્મેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયો ઝઘડા કરવા લાગે, પણ એમથી આત્મા જો ચાલ્યો જાય તો બધા નકામા થઈ જશે તેવી જ રીતે ચાર વર્ણુની ઉત્પત્તિ એક બીજા સાથે મૂળ તત્વથી જોડાયેલી છે આ વાત ખ્યાલમાં આવી જાય તો આ બ્રાહ્મણ, આ ક્ષત્રિય, આ વૈશ્ય, આ શુદ્ધ એવા ભેદો, ઝઘડાઓ મટી જાય શુણુ અને કર્મ પ્રમાણે જાતિ મણુવી જોઈએ જુના સમયમાં બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયની કન્યા પરસ્પરમાં લેવાતી બીજા વર્ગો વચ્ચે પણ ગેટી-ખેટી-વહેવાર ચાલુ હતો એટલે બ્રાહ્મણના છોકરાને બ્રાહ્મણનું કામ ફાવે પણ બીજા વર્ણુનું કામ ન કરી શકે એવુ નથી વર્ણુ ફરતા રહ્યા છે બ્રાહ્મણનો છોકરો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયનો છોકરો ક્ષત્રિય, ડોકટરનો છોકરો ડોકટર, વકીલનો છોકરો વકીલ જ હોય, એવુ કંઈ નથી! કૃપાચાર્ય, દ્રોણાચાર્ય, પરશુરામ વ બ્રાહ્મણો છતાં ક્ષત્રિયો બનીને લડ્યા જ છે! વિદુર, વિશ્વામિત્ર, એ ક્ષત્રિય હોવા છતાં ઋષિ કહેવાયા છે.

પણ, આપણે ત્યાં જુની ધરેડ ચાલી આવી કે બાપનો વર્ણુ અને ધર્મ તે છોકરાનો જો કે આમાં વિસમતિઓ એટલી બધી હતી કે તેને નવુ સ્વરૂપ આપવાની જરૂર હતી સારા પ્રતાપે ગાંધીજી આવ્યા અને તેમણે નવી દૃષ્ટિ આપી શિક્ષણનું અને સેવાનું કામ ગમે તે કોમનો માણસ કરે તે બ્રાહ્મણ છે રક્ષણનું કામ કરે તે ક્ષત્રિય છે સફાર્તનું કામ બ્રાહ્મણનો પુત્ર કરે તો તે શુદ્ધ છે શુદ્ધ એટલે હલકો નહિ, સમાજની સેવા કરે તે શુદ્ધ ખેતી કરે, વેપાર કરે તે વૈશ્ય વર્ણુવ્યવસ્થાનો પાયો શ્રમ અને શુણુ હતા ભારતની પરપરાની એ વિશેષતા છે તેણે જ દિલ્લી મહાનતામ મોટા ફાળો આપ્યો છે

ચોતાનું કામ બરાબર કરો :

વર્ણુવ્યવસ્થાની મોટામાં મોટી વિશેષતા તો એ છે કે બ્રાહ્મણે

આહ્વાણુ કામ કરવાનું અને ક્ષત્રિયે ક્ષત્રિયનું પણ વફાદારીથી કરવું નું. જો એમા ફેર પડે તો મોટા અનર્થ થઈ જાય છે.

સ્વે સ્વે કર્મણ્યમિત્ત સંસિદ્ધિ લભતે નર

પોતાપોતાના કર્મ (ધર્મ)મા બરાબર રત રહે તે માણસ સિદ્ધિ મેળવે છે પોતાનો વણું-ધર્મ છોડી બાળનો પકડે તો વણું શકરતા આવે ધણા ભોકો એવું માને છે કે ક્ષત્રિય-આહ્વાણુ પરસ્પર પરણે તો વણું શકર જાતિ પેદા થાય એવું નથી અહીં તો કર્મ બદલાય તો એવું થાય એવો અભિપ્રાય છે આ અગે આપણે થોડાક દાખલા જોઈએ.

પરશુરામ માટે કહેવાય છે કે પોતાના પિતાના અપમાનને બદલે લેવા તેણે એકવીશ વાર પૃથ્વીને ક્ષત્રિય વગરની કરી મૂકી હતી આમ એકના કારણે આખી જાતિ નાથે બદલે લેવો ઠીક ન ગણાય પરિણામે મીતાના સ્વયંવર વખતે રામચંદ્રજીએ કહ્યું “આપ આહ્વાણુ છો પણ, આ પરશુ જોઈને એમ થાય છે કે આપને શું કહેવું ? એટલે જ વ્રક્ષમણુ આપની ઠેકડી ઉઠાવે છે આહ્વાણુ હોત તો તે આપના પગમા પડત ! બે હાથ મોઢાનું, મો પગનું કે પગ માથાનું કામ કરવું શરૂ કરે તો શરીર તૂટી પડે એવી જ રીતે આહ્વાણુ ક્ષત્રિયનું અને ક્ષત્રિય વૈશ્યનું કામ કરે તો સસ્ફૂતિ ચૂ થઈ જાય

ત્રોણાચાર્ય આહ્વાણુ હતા, ગુરુ હતા. પણ, રાજ્યનો લોભ લાગ્યો, એટલે અજુનને કહ્યું “દુપદ સાથે મારે વેગ છે એને તુ પકડીને લાવ ! એટલા માટે તને શિષ્ય બનાવી બધી જ શસ્ત્રવિદ્યા શીખવું છું એ જ કારણુઅર તેમણે એકલવ્યનો અમૂકો ગુરુદક્ષિણામા માગી ગુરુપદને કલક લગાડ્યું

રામચંદ્રજી યુગપુરૂષ થઈ ગયા પણ જ્યારે દિવ મળે ત્યારે નમસ્કાર કરતા, તેમની વાત સાંભળતા ઋષિમુનિઓ તેમને નમન કરતા ત્યારે કહેતા કે “તમે જ મને જ્ઞાન આપો છું તો તમારો શિષ્ય છું” આમ તેઓ આહ્વાણુનું સન્માન કરતા; તેમને પૂજ્ય માનતા

એવી જ રીતે ભગવાન કૃષ્ણ યુગપુરુષ હતા. છતાં સુદામા જેવા ગરીબ બ્રાહ્મણને માન આપી તેમણે પોતાની બરાબર બેસાડ્યો હતો. રાજા કરતાં પણ બ્રાહ્મણ મોટો છે, એ તેમણે માનિત કયું.

લોકક્રાંતિ કરવી હોય તો તે સત્તાદારા ન થાય પણ શિક્ષણ સંસ્કાર વડે લોકોને તૈયાર કરીને જ ક્રાંતિ થાય પડિતજી વિશે લોકોને મને તેટલો આદર છે પણ ક્રાંતિની વાત રાજ્યદારા કરવાની વાત કરે છે ત્યારે તેમની મર્યાદા છે, એમ સમજવું જોઈએ રાજ્યની સત્તા આવે એટલે કાયદાના પાલન માટે હથિયાર આપવા પડે. જો બ્રાહ્મણો અકુશ ન રાખે તો સત્તા પોતાની માઝા મૂકી દે તે આપણે જોઈ ગયા છીએ રોમ, ગ્રીસ, ઈટાલી, યુરોપ વ નો ઇતિહાસ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે ધર્મશૂર્યોનો પ્રભાવ રાજ્ય ઉપર ના પડ્યો પણ રાજ્યની અમર એ બધા ઉપર પડી, પરિણામે મત્તાનો પ્રભાવ વધવા લાગ્યો.

વૈદિક ધર્મે આ બધા કરતાં ઊંચી વસ્તુ આપી તે વર્ણ વ્યવસ્થા પણ જમાનો બદલાયો સત્તા અને મૂડી ઉપર આવી અને ગુણ નીચે મથા આજે શ્રમજીવીઓ વધારે છે એટલે તેમનો યુગ છે એક કાળે બ્રાહ્મણોનો યુગ હતો, રાજાઓ પણ તેમનું મન્માન કરતા પછી ક્ષત્રિઓનો યુગ આવ્યો તેમને ગોબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ અને દેવવશીની ઉપાધિ આપવામા આવી. હવે વૈશ્યો અને શૂદ્રોનો જમાનો આવ્યો છે આખી દુનિયામા મધ્યમ વર્ગ અને મજૂરોતુ ચલણ વધતું જઈ રહ્યું છે.

નવો વર્ણાંક આપવો જોઈએ :

કેટલાક કહે છે કે હવે વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા પડી ભાંગી છે તેનો ભગારજ કરી નાખો શરીરમા રોગ થાય તો રોગને કાઢવો જોઈએ પણ શરીરને ન કઢાય આપણા સદ્ભાગ્યે ગાંધીજીએ આ આખી વ્યવસ્થાને નવો વર્ણાંક આપ્યો છે. વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને બ્રાહ્મણ ઉપર અકુશ હોવો જોઈએ તેમજ શૂદ્રને પણ નવો વર્ણાંક આપવો જોઈએ. ગાંધીજીએ રચનાત્મક કાર્યકરોને આ યુમના નવા બ્રાહ્મણો મળ્યા. કોંગ્રેસને તેમણે નવી ક્ષત્રિય સંસ્થા રૂપે

ભિન્ન કરી તેમજ શ્રમજીવી માટે મહાજન મૂક્યું. આજે શહેરોમાં જે શ્રમજીવી વર્ગ છે તેનું સંધાન ગામડાના શ્રમજીવી સાથે થઈ જાય તો તેઓ આમળ આવી જાય આજના વેપારીઓનું લક્ષ્ય મોટે ભાગે ધન તરફ ગયું છે સદ્ભાગ્યે ગામડામાં હજુ કેટલીક વ્યવસ્થા ટકી રહી છે. તેનો લાભ લેવાય તો આજની વ્યવસ્થામાં બહુ મોટો ફેર પડશે આજે સગઈનનો યુગ છે અને લોકસગઈનમાં જનસંખ્યા સામે જોવાય છે એ રીતે સંખ્યા ગામડામાં વધુ છે જો તેમના સગઈનો કરી દેવાય તો તે વિશ્વમાં ભારે અસર કરનારા નીવડે

આજે નવા બ્રાહ્મણો રૂપી સર્વસેવાસધ અને પ્રાયોગિક સંધાન સગઈનો થયાં નવા ક્ષત્રિય તરીકે કોંગ્રેસ હેજ વૈશ્ય અને શૂદ્રના સગઈનોની રચના તરફ ધ્યાન અપાય તો વર્ણ-વ્યવસ્થાના નવા વળાંકનો સમનોલ જરાજર સચવાઈ જાય

નવી આશ્રમ વ્યવસ્થા :

વર્ણવ્યવસ્થા સાથે આશ્રમ વ્યવસ્થા એટલે કે તૈયારી શિક્ષા દીક્ષાનું પણ એટલુંજ મહત્વ છે પહેલાં આપણે ત્યાં ગુરુકુળો હતા ત્યાં બાળકો રહેતા અને અભ્યાસ કરતા બ્રાહ્મણો પોતે બણતા અને તેમને બણાવતા પણ આ કાળમાં વૈશ્ય કે શૂદ્રોને બણાવવાનો ક્યાયે ઉદ્દેશ્ય મળતો નથી બુદ્ધ અને મહાવીરનો કાળ આવ્યો. તે વખતે પણ શૂદ્રના બાળકોને શિક્ષણ અપાયું નથી કેવળ બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયો વચ્ચે સંસ્કાર પામવાનો અધિકાર ચાલતો, બંને મળીને રાજ્યની વ્યવસ્થા સાચવતા, ન્યાય આપતા અને રક્ષણ પણ કરતા

આજે આખી પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. એટલે આપણે સંપત્તિ સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમો ગામડામાંથી ભિન્ન કરીને વિશ્વ સમક્ષ મૂકવા જોઈએ. આજે આશ્રમ વ્યવસ્થા જે વૈદિક ધર્મની મોટી દેણ છે તેનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું છે પણ તેની છાપ હજુએ જોવા મળે છે. જૂની ગુરુકુળ પ્રથાને આજે Residential School રૂપે જોઈ શકીએ

છીએ ૫૨વીશ વર્ષના બ્રહ્મચર્યાશ્રમ અને તો અમેરિકામાં પણ વિચાર આણે છે કે ૫૨વીશ વર્ષ સુધી કુવારા રહેનારને અમૂક પ્રકારે પ્રતિષ્ઠા આપીએ

જૂના વખતના બે આશ્રમો તો આજે છેજ. બ્રહ્મચર્ય અને ગૃહસ્થ. વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસ આશ્રમમાં શ્રમણ સંસ્કૃતિના પ્રભાવે ધણુ સંશોધન થઈ ગયું છે. ગાંધીજીએ તેમાં નવો વળાંક આપ્યો છે. જૂની પદ્ધતિ પ્રમાણે, આજે લોકસેવકો નવા વાનપ્રસ્થી કે સેવકો જેવા લોકો દેર દેર આશ્રમો સ્થાપી યુનિયાદી તાલીમ બાળકોને આપી રહ્યાં છે તેમાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, પૂર્વ યુનિયાદી, હિતર યુનિયાદિ, નવી તાલીમ, ગૃહઉદ્યોગ, ખેતી વ શીખવે છે. શ્રી માટલિયા, નવલભાઈ વ. બંધુ નામ કરે છે, પણ મુખ્ય ધ્યાન શિક્ષણ ઉપર જાય છે. મતલબ કે આશ્રમની નવી વ્યવસ્થા થઈ છે.

નાનાબાઈ બટ, મનુભાઈ પચોલી, જીગનરામભાઈ દવે, દિવાનજીભાઈ વ નવા કામો લઈને મેંમી ગયા છે, પણ દક્ષિણામૂર્તિ જેવી સંસ્થાઓ જૂની ગુરુકુળ પદ્ધતિનું નવું રૂપાંતરણ હતું આજે તેની વધારે જરૂર છે. એવી સંસ્થાઓ નવા નવા રૂપે વિકસતી જાય છે. જૂના કાર્યકરોમાં કેટલાક લોકશિક્ષણનું કામ કરે છે કેટલાક બ્રહ્મચારી ગઈને બમલભાઈની જેમ કામ કરે ૫ ન્યારે ગવિશકર મહાનાભ જેવા કેટલાક નિર્દોષ લોકોને કામ કરે છે આ રીતે આશ્રમની નવી પ્રણાલિકા ઝીલી થઈ છે.

પુરુષાર્થમાં પ્રથમ ધર્મ

વૈદિક ધર્મ પુરુષાર્થ વ્યવસ્થા પણ આપી છે, પુરુષાર્થ ચાર છે— ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. એમાં ધર્મને પહેલો મૂક્યો છે. એનુંજ પ્રથમ સ્થાન રહેવું જોઈએ. પણ, આજે ધર્મનું નિયત્રણ અર્થ અને કામ ઉપર રહ્યું નથી. પરિણામે મોક્ષ દૂર ગયો છે. હવે નવું નિયત્રણ લાવવું પડશે. આજે જો કે અર્થ અને કામ ઉપર રાજ્ય ચડી ખેડું છે અને તે કહે છે કે જીવનધોરણ વધારો. આ જીવનધોરણનું

આપણે ત્યાં એ સૂત્ર હતું કે “સાદુ જીવન અને પવિત્ર વિચાર” પણ તે બદલાઈને “ખાઓ, પીઓ અને મજા કરો” એમ બની ગયું છે. ગાંધીજીએ પણ આ અંગે ઘણી જુદી વાત કરી છે કે “સાંજે વહેલાં ખાવ, સૂતા પહેલાં શ્રમ કરો, જેથી ખોટા વિચારો ન આવે, બહુ શક્તિ ન વધારો કે જેથી વિષય વિકારોના વિચારો આવે. શરીર સ્ફૂર્તિમાં રહે એટલું જ ખાવ !” ત્યારે આજનું વિજ્ઞાન જૂઠું જ કહે છે કે “વધારે ખાવ, વધારે કમાવ ! વધારે ખર્ચો વધારે ભોગ-વિલાસ કરો” આમ કામ વાસના પાછળ જિહ્વાને ખર્ચાવી અને તે માટે પૈસા રળવો એ જો જીવનના પુરુષાર્થનું ધ્યેય રહ્યું તો જીવન બગાડ થઈ જશે આજે અર્થ ઉપર ધર્મનો અકુશ નથી.

બ્યક્તિ કે સમષ્ટિના સતુલન માટે દરેક પ્રવૃત્તિ ઉપર ધર્મનો અકુશ આણવો જરૂરી છે આજે ગભ્ય, સુરાન્ય ગણ્ય નથી તે કેવળ જીવનધોગ્ય ઉચ્ચ કરવું એટલે ખર્ચ-ભોગ વિલાસ વધારવાની વાત કરે છે એને સુધારવા માટે લોક સંગઠનોનો અકુશ લાવવો પડશે લોક-સંગઠનો ઉપર નવા બ્રાહ્મણો રૂપી રચનાત્મક કાર્યકરોનો અકુશ લાવવો પડશે અને એ બ્રાહ્મણો ઉપર સાધુસતો (ધર્મ-મસ્થા) નો અકુશ ટકો કે પ્રેરણા કહો, લાવવા પડશે

આ કામ બહુ જ સાવચેતીથી કરવાનું છે પિતા નિવૃત્ત થઈને બેઠા છે પુત્ર કામ કરીને ચાકીને આવે ત્યારે તેની પહેલાં પીઠ થાપડશે. પછી પૂછશે કે શું શું કામ કર્યું ? પછી બધું માબાળીને ધીરે રહીને કહેશે કે આમ કરવાને બદલે આમ કર્યું હોત તો નાશ થાત. આ કામ ઉપદેશથી નહીં થાય પણ પ્રેરણા-માર્ગદર્શનથી થશે. વહેવારમાં અર્થ અને કામ બંને રહેવાના લગ્ન થશે એટલે વિકાર ઉત્પન્ન થવાનો, ધન પણ કમાવું પડશે પણ તેના ઉપર ધર્મનો અકુશ લાવવો પડશે. એ માટે સહકારી પ્રયોગ, શુદ્ધિ પ્રયોગ, લવાદી પ્રયોગ એ બધાં નિયંત્રણ કરવાના આધુનિક સાધનો છે.

સહુની વચ્ચે ચેતન તત્ત્વ એક છે. સમાજ તત્ત્વ એક છે માત્ર મુલ્ય અને કર્મ પ્રમાણે બેવસ્થા જુદી છે. ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યો ઉપર

ધર્મરૂપી અકુશ, કામ ઉપર ધર્મનો અકુશ, સાધુઓ સાથે બ્રાહ્મણોનો સબધ, બ્રાહ્મણો સાથે ક્ષત્રિયોનો સબધ, ક્ષત્રિયો સાથે વૈશ્યોનો, વૈશ્યો સાથે શૂદ્રોનો સબધ—પછી ભલે એ હરિજન હોય, આદિવાસી હોય કે પછાત વર્ગના હોય—આમ જગતી ચોકી ઊભી થાય તો આપણે નવી વ્યવસ્થા ઊભી કરી શકીએ વૈદિક ધર્મે જે ઉમદા વર્ણ, આશ્રમ અને પુરુષાર્થની વ્યવસ્થા આપી છે તેને નવી ઢબે ગોઠવીને સમાજ વિકાસ માટે ઉપયોગી બનાવવાની છે.

ગાંધીજીએ કેટલુંક તો શીખવ્યું છે તેમણે ધનવાનોને સાથે રાખ્યા, ખરીબોને પણ સાથે રાખ્યા, કાર્યકરોને સાથે રાખ્યા, તેમજ લગ્ન અને બ્રહ્મચર્યના નવા મૂલ્યોની વાત કરી એ ઉપરથી વૈદિક ધર્મે વર્ણાશ્રમની દેશને જે ભેટો આપી છે તેનો સદ-ઉપયોગ કરી લેવાય તો સૌના માટે ઉપયોગી થશે.

ચર્ચા - વિચારણા

વૈદિક વર્ણાશ્રમ-પુરુષાર્થની બધા ઉપર અસર

પૂ. દ ડીસ્વામીએ આજની ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતા કહ્યું વૈદિક ધર્મમાં ચાર વર્ણ, ચાર આશ્રમ અને ચાર પુરુષાર્થનો મહિમા મોટો છે, પણ આજે તેની સ્થિતિ શોચનીય છે આમ તો જોનામાં પણ બરને ચાર વેદો રચ્યાની વાત આવે છે — (૧) સસાર દર્શન (૨) સસ્થાન પરામર્શ, (૩) તત્ત્વભોધ, અને (૪) ત્રિદા પ્રભોધ એવીજ રીતે હરિકેશી જેવા ચાણક કૃષ્ણને પણ દીક્ષા આપી સન્યાસપદને લાયક ઠરાવ્યા છે તેમજ રાજા શ્રેષ્ઠિક જેવાને ગરીબ પુણિયા શ્રાવક આગળ નમાવી સત-પુરુષાર્થને જૈનધર્મે બિરદાવ્યો છે. શ્રમ-પુરુષાર્થ જૈનધર્મનો પાયો છે અને તે વૈદિક ધર્મનો પણ પ્રાણ છે, આમ જોઈએ તો જૈનધર્મના પાયામાં વૈદિક ધર્મ છે, અને જૈનધર્મથી વૈદિક ધર્મ દીપ્ત્યો છે.

આજે ચારેય પુરુષાર્થની પુનઃ વ્યવસ્થા અને ચારે આશ્રમ અંદે વર્ણુને નવું રૂપ આપવાનું કાર્ય આપણી આગળ મહત્વનું પડ્યું છે. તે કામ કેવળ સન્માસીઓ કરી શકશે એમ મને લાગે છે. તેમણે નવેસરથી આશ્રમેાતુ મહત્ત્વ બતાવવું જોઈએ ગુણુક્રમ પ્રમાણે વર્ણુવ્યવસ્થા કરવી જોઈએ અને સમાજમા છડેચોક થતી અર્થકામની પ્રતિષ્ઠા ઉપર ધર્મનું નિયંત્રણ લાવવું જોઈશે એ માટે નૈતિક સગઠનો ઊભાં કરી, રાજ્ય ઉપર પણ પ્રભાવ નાખવો જોઈશે.”

વ્યવસ્થિત પુરુષાર્થ :

શ્રી. પૂજ્યલાઈ “ નાનામા નાના કાર્યનો પુરુષાર્થ વિવેક અને વ્યવસ્થા માગી લે છે જેમકે નહેર ખોદતા માટી પાસે નાખવામાં આવે તો વરસાદ થતા, તે પાછી ખેત્યાઈને નહેરમા વહી જાય, અને નહેરને પૂરી નાખે એટલે માયો પુરુષાર્થ પણ વ્યવસ્થિત અને વિવેકપૂર મરનો હોવો જોઈએ તે માટે ધર્મની જરૂર છે ધર્મ હોય તોજ પુરૂષો અનર્થો થતા હોય તેને પ્રેમમરી રીતે અટકાવી શકે છે.

નવી વર્ણુ વ્યવસ્થા :

પૂ. તેમિમુનિ “ પ્રાચીન સમયમાં ગુરુકુળમાં બાળકો આવ્યા પછી ત્યા તેમના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્ણુ નિયત થતા અને તે સમાજ માન્ય બની જતા આજે સગઠનો અનુબંધ મુજબ ગોઠવાતા કુદરતી રીતેજ વર્ણુ ગોઠવાઈ જવાના. કેટલાયે આજના પછાત હરિજન કોમના, શિક્ષણ, આરોગ્ય અને પ્રજા ઉત્થાનનું નૈતિક કામ લેશે જ્યારે કેટલાયે આજના બ્રાહ્મણો ધોવાનું, હળમતનું, ઝાડૂ મારફત સફાઈનું, રસોઈનું, એવા સેવાનાં કામો ઉપાડી લેશે. નૈતિક જનસગઠનો દ્વારા આ રીતે નવી વર્ણુ રચના સ્વયં થશે. એજ રીતે નવા આશ્રમેાનું પણ થશે. કેટલાક બ્રહ્મચારી ભાઈ-બહેનો અવિવાહિત રહીને જિહ્વીમર લોકસગઠનોનાં કામો કરશે, કેટલાંક વાનપ્રસ્થાશ્રમી રૂપે બ્રહ્મચર્ય પાળી;

કેટલાક વિવાહિત ધર્મને પણ આ કામમાં જિદગી આપશે. સાધુ-સાધ્વીઓ સન્યાસીઓ આ નવી વર્ણ, આશ્રમ અને પુરુષાર્થ વ્યવસ્થાના માર્ગદર્શક બની રહેશે ”

શ્રી. માટેસિયા સર્વાંગી ક્રાંતિકારોનું આજ મુખ્ય લક્ષણ છે કે તેઓ ચૂંટાએલી વ્યવસ્થાને યોગ્ય રીતે ગોઠવે છે. કૃષ્ણયુગમાં આખા સમાજના તેઓ યુગપુરુષ હતા માટે શખથી બ્રાહ્મણ, ચક્રથી કર્મચક્ર રૂપે અખડ સેવક, એવા શૂદ્ર (કારણ કે શૂદ્રનું સ્થાન વેદમાં ચરણમાં બતાવ્યું છે અને ચરણ પૂજનરૂપે હોઈ શૂદ્રનું સ્થાન સમાજમાં વદનીય ગણાય) ગદાથી ન્યાય રક્ષકક્ષત્રિય અને પદથી લક્ષ્મી-વૈશ્ય એમ દરેક વર્ણના તે પૂજનીય બન્યા હતા તે યુગે એટલાથી આશ્ચર્ય. આજના જગતની સુવ્યવસ્થામાં સાધુ-સાધ્વીઓએ માર્ગદર્શન આપવું પડશે કારણ કે તેમણે વિશ્વપયંતના ચોમેરના કામે ગોઠવવામાં પ્રાણ, પરિગ્રહ અને પ્રતિષ્ઠા, જે જ્ઞાનપૂર્વક હોમવાના છે તે ક્રાંતિપ્રિય સાધુ-સાધ્વીઓ માટેજ શક્ય છે.

(૧૪-૧૦-૬૧)

વૈદિક ધર્મમાં પ્રતિકાર શકિત

વૈદિક ધર્મના ઊડાણમાં વિચારણા કરતાં, યજ્ઞ, લગ્ન અને વર્ણાશ્રમ તથા પુરુષાર્થ અંગે વિચાર થઈ ચૂક્યો છે. પણ સમાજ શાસ્ત્રીઓ સમાજની સમતુલા જાળવવા માટે નિયમો બંધે છે અને અમુક મનસ્વીઓ તેને તોડવાનું શરૂ કરે છે—મનમાની કરે છે, આવા સમયે શું ચૂપ બેસી રહેવું ! અન્યાયનો સામનો ન કરનાર કરતા સામનો કરનાર ઊંચો છે તો આ સામનો કઈ રીતે કરવો ? “ ન નિહલવીજ વીરિય ” એટલે કે વીર્યને ગોળવવું નહીં ! કારણ કે સમાજ થયો એટલે આવા પ્રશ્નો આવ્યા, ત્યારે ન્યાય-અન્યાય બંને આવે આમાં અન્યાયનો પ્રતિકાર કઈ રીતે કરવો ? એટલે જે નિયમનો ભંગ કરે તેને ‘શિક્ષા’ કરવી એવો કાયદો આવ્યો.

આમાં સર્વપ્રથમ તો આતતાયી હોય તો કશે જ વિચાર ડ્યોં સિવાય તેનો અત લાવવો એમ કહ્યું -

“ આતતાયિનમાયાન્ત હન્યાદેવાવિચારયન્ ”

હણે તેને હણો :

વૈદિક ધર્મમાં બે ભાગ છે. શ્રુતિ અને સ્મૃતિ, શ્રુત એટલે સાંભળેલું અને સ્મૃતિ એટલે યાદ કરેલું. તેની બે શાખા થઈ શ્રૌત અને સ્માત. જ્યાં વ્યક્તિઓનો સમૂહ બેગો થાય એટલે સંઘર્ષ પેદા થાય. સંઘર્ષ પેદા થાય એટલે પ્રતિકાર પેદા થાય. એના ક્રમે ‘આતતાયીને મારવો’ એ સૂત્ર આવ્યું. આવા આતતાયીઓ છ પ્રકારના કલા છે. અગ્નિ મુકતો હોય, ચોરી-દોગારી કરતો હોય; ઝેર આપતો હોય કે હિંસા કરતો; વ નો સમાવેશ થાય છે. આમાંથી એ સૂત્ર મળ્યું કે “ હણે તેને હણીએ ”

પણ આ રીતે હણે તેને હણવાથી જે પ્રશ્ન હતો તેનો ઉકેલ

આવતો ન હતો. એમાંથી શત્રુતાની પરપરા જન્મવા લાગી. એક આતતાથી મરવાથી તેવી નવી જન્માત પેદા થતી ના અટકે. તે જુદી જુદી રીતે પેદા થવાના જ !

નળકાંઠામાં મારે જવું પડ્યું ત્યાં લોકો ધાસ ખાળતા હતા. કારણ પૂછ્યું તો કહે કે અવેલી (પરણેલી) સ્ત્રીને લઈ ગયો છે એટલે આ જાસો છે મતલબ કે સમાજ જે ચોક્કી રાખે તો આવું કામ ન થાય

એટલે આતતાથી ન પેદા થાય એ માટે સમાજની ચોક્કી આવશ્યક ગણાવા લાગી. સાથે જ ગુનાના ગુણદોષો સાથે આતતાથીને શોધે કાણ એ પ્રશ્ન પણ આવ્યો ! એ કામ ક્ષત્રિયોને સોંપાયું. હવે ક્ષત્રિય કોને કહેવો ? તેની વ્યાખ્યા કરતા કહેવામાં આવ્યું -

“ યુધ્ધે જ્ઞાપ્યપલ્લયનમ્ ”

—એટલે કે યુદ્ધમાંથી જે પાછો ન ફરે તે ક્ષત્રિય એટલે જ કુતામાતાએ પાડવોને કહ્યું - “ યદ્યર્થ ક્ષત્રિયા સૂતે સોડય કાલ સમાગત ” જેને માટે ક્ષત્રિયાણી ખાળકોને જન્મ આપે છે તે સમય આવી ગયો છે. અન્યાય માટે લડે તે ક્ષત્રિય એટલે એમના હાથમાં અકુશ મૂક્યો.

ક્ષત્રિય ધર્મ :

ક્ષત્રિયધર્મ એટલે કે અન્યાયનો પ્રતિકાર કરવો એના માટે મરી મિટવું એ થયો. અને ઠેરઠેર આપણે તેવા ક્ષત્રિયોના દાખલાઓ મળી આવે છે

આજે આપણને વિચિત્ર લાગશે પણ રામયુગમાં વિશ્વામિત્રજી, રામ ને લક્ષ્મણ જાણે છે ત્યારે રાક્ષસી તત્ત્વોનો રામ નાશ કરે છે વનવાસ વખતે પણ ખર, દૂષણ, ત્રાટકા વ રાક્ષસોને મારી નાખે છે. કદાચ એમ કહી શકાય કે “ પરિત્રાણાય સાધુના વિનાશાયચ દુષ્કૃતામ્ ”— સાધુતાના રક્ષણ માટે અને દુષ્ટતાનું દમન કરવા માટે તેમણે એમ કર્યું હોય ! પણ, એવો જ કાયદો ચાલતો રહે તો સમાજની વ્યવસ્થા ન ટકી શકે. જે કે રામ તો સમર્થ હતા અને “ સમર્થ કો નહીં દોષ

ગુંસાદુ ”—પવિત્ર હોય તેને જ એવો અધિકાર હતો. અનાધિકારી માથુસ શસ્ત્ર વાપરે તો શુ હાલત થાય ? વળી કાયદો સહુ કોઈ હાથમાં લઈને ફરે તો અનર્થ જ થાય. પરશુરામનો દાખલો લઈએ. એકવાર તેની માતા રેણુકા, ચિત્રરથરાજ અક્ષરાએ સાથે જલક્રીડા કરે છે તે જોવા માટે રોકાય છે માંધવનું રૂપ જોઈને તે આસક્ત થઈ જાય છે એથી ઘેર મોડા પહોચતા હોમમાં મોડુ થાય છે તેથી ઋષિ જમદગ્નિ પૂછે છે, ‘કેમ મોડુ થયું’ તો તેણીએ ગલ્લા તલ્લા કર્યા, એટલે ઋષિને ક્રોધ ચઢ્યો. અને ઋષિ જમદગ્નિ પોતાના મોટા દીકરાને કહે છે “તારી માતાનું માથું ઉડાવી નાખ ”

છોકરો વિચાર કરે છે “માતૃદેવોભવ પ્રથમ કહ્યું છે પિતૃ-દેવોભવ પછી છે.” એટલે તેણે ન માન્યું બીજાને કહ્યું, તેણે ન માન્યું. ત્રીજાને કહ્યું તો તેણે પણ ન માન્યું. ત્યારે ચોથા પરશુરામને કહ્યું તો તેણે ચારેનાય માથાં ઉડાવી નાખ્યા આ બનતાં તો બની ગયું પણ હવે શુ કરવું ? એટલે વિચાર થતા, તેણે પિતાને વિનંતિ કરી કે તમારી બધી શક્તિ-સાધના વાપરીને બધાને સજીવન કરો. બધાને પિતા સજીવન કરે છે. આ બધા રૂપકો છે. તેમાથી સાર ગ્રહણ કરવાનો છે કે તે વખતનું વાતાવરણ એવું હતું કે —

આત્તાયિનમાયાત - હન્યાદેવાવિચારયન્

આજ પરશુરામની એક બીજી વાત આવે છે, તે આ પ્રમાણે છે. એકવાર મહાહાજીન રાજાએ જમદગ્નિ મુનિને સપત્તિવાર જમવા નોતર્યા. તેમાં ખાદ્ય સામગ્રી સારી હોઈને ઋષિને લોભ લાગ્યો તેમણે રાજાને કહ્યું. “આવું સુદર ખાદ્ય કઈ રીતે મેળવ્યું !”

રાજાએ કહ્યું “મારી પાસે કામધેનુ ગાય છે. એનો આ પ્રતાપ છે.”

ઋષિએ તે માગી. રાજાએ કહ્યું કે બીજું કંઈક માગો ! પણ ઋષિની હઠ વધતી ગઈ. તેમને વિચાર ન થયો કે મારે આ પરિગ્રહ

શા માટે! રાજનો પણુ ગુસ્સો વધતો ગયો અને તેમણે જન્મદગ્નિનું માથુ વાઢી નાખ્યું. પુત્રે (પરશુરામે) જોયું અને તેની માતાએ પણુ આ જોયું તેને ખૂબ દુઃખ થયું. તેણે પોતાનું માથુ એકવીશ વાર જમી પર પટકયું પરશુરામે તે પ્રમાણે એકવીશ વાર પૃથ્વીને નક્ષત્રી કરી.

અહીં ન્યાયનો દડ સમર્થ પુરુષને આપવાનો પ્રશ્ન હતો. પણુ, સમર્થ કોણ? પરશુરામ સમર્થ ન હતા એ કામ ક્ષત્રિયનું હતું. તેનો ખરો ખ્યાલ તો રામ-લક્ષ્મણે સીતાના સ્વયંવર વખતે તેમને આપ્યો.

ત્યારબાદ આપણે પુરાણ-યુગના આવીએ છીએ, એટલે કે મહા-ભારત કાળના પુરાણના જે ભાગ છે એકમાં જૂની વાતો મળે છે, બીજામાં નવી વાતો મળે છે એમાં દૃષ્ટાંતો-રૂપકો રૂપે મૂક્યા છે, તે વખતના સમાજની કક્ષાનો વિચાર કરીને વાતો મૂકાઈ છે તેમાથી સાર જ ગ્રહણ કરવાનો છે

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને બકાસુર, અરાસુર, કસ, જગસધ, શિશુપાલ વનો વધ કર્યો. પૂતના મારી ઝેર પાવા આવે છે તો તેને પણુ મારી નાખે છે મહાભારતનું યુદ્ધ ધર્મ-યુદ્ધ ગણાય છે જેમા પાડવો-ઘોરવોનો નાશ કરે છે તો તેને ધર્મ ગણવામા આવે છે આ બધી વાતો ઉપરથી એજ સાર લેવાનો છે કે અન્યાયી-આતતાયીને મારી નાખવામા તે વખતે કોઈ દોષ ન ગણાતો સમાજ વ્યવસ્થાને બગાડનારને જરા પણુ બદ્ધસ્તિ નહોતો કરાતો!

પણુ ક્ષત્રિય ધર્મ જ્યારે બગડવો શરૂ થયો અને આતતાયીને મારી નાખવાના નામે અનર્થો ફેલાવા લાગ્યા ત્યારે તેમાંથી નવો વિચાર આવ્યો કે શું આજ રીતે અન્યાયનો પ્રતિકાર કરવાથી અન્યાય ટળશે? ખરેખર ખરાબ તત્ત્વ તો 'અન્યાય' છે, અન્યાયીનો આત્મા તો આપણા જેવો આત્મા છે શું તેને અન્ય રીતે સુધારી ન શકાય? આમાથી જે નવી વિચાર-સરણી જન્મી તેને આપણે નૈતિક પ્રતિકાર, અહિંસક પ્રતિકાર એવું નામ આપશું

અહિસક પ્રતિકારની મર્યાદા

આ અહિસક પ્રતિકાર એટલે કે અન્યાયની સામે મક્કમ રહીને તેનો નૈતિક રીતે પ્રતિકાર કરવો. આના સદ્ભામાં બૌદ્ધ ધર્મમાં કહેવામાં આવ્યું કે “વેરથી વેર શમતું નથી પણ અવૈર (પ્રેમ)થી વેર શમે છે.” એટલે આતંતાયીને કબ્જે કરી તેનો બદલો લીધા વગર તે કેટલો હુદ્દ છે એ દેખાડવો તેને માફ કરવો આ ભાવના આવી. વૈદિક ધર્મે પણ આ અહિસક પ્રતિકારની ભાવના લીધી. ખાસ તો તેનું કારણ એમ પણ કહી શકાય કે જેમ જેમ માનવસમાજ હિસા તરફથી અહિસા તરફ વળ્યો તેમ તેમ અહિસક પ્રતિકાર આવતો ગયો. શસ્ત્ર વગર, નૈતિક અહિસક શક્તિવાળો પ્રતિકાર ઘણા લોકો માટે હાસીનો વિષય બન્યો, પણ મહાત્મા ગાંધીજીએ અહિસક પ્રતિકારની શક્તિને જે રીતે રાષ્ટ્રવ્યાપી બનાવી દીધી, તેને અજબ મિહિ તરીકે ગણાવી શકાય, એમણે જ નહીં તેમણે વિશ્વને પણ શાંતિ-સુલેહના પથે જવા માટેના રસ્તા બતાવ્યો છે.

આ અહિસક પ્રતિકાર વખાણવા હાયક છે, પણ તેની ચે મર્યાદા છે. આજે અહિસક પ્રતિકારના બહાના હેઠળ ઘણા લોકો છતી શક્તિએ અન્યાયનો સામનો કરતા નથી અથવા કહે છે કે અમને શું ? તો એ તેમની નબળાઈ ગણાશે. અન્યાયનો સામનો કર્યા મિવાય જે ભાગે, કે પામરતા પામે તેના કરતા તો શસ્ત્રથી પણ સામનો કરવો એ ઊંચી વસ્તુ છે ખાસ કરીને આ વાત જૈનભાઈઓએ શીખવા જેવી છે. અહિસક છીએ એમ સમજીને અન્યાયથી પણ ભાગવું એ તો નરી કાયરતા છે. પહેલા તેમણે વૈદિક ધર્મમાં પાકા થવાની જરૂર છે. કારણકે વૈદિક ધર્મે ક્ષત્રિયોને કહ્યું છે—

મૃત. પ્રાપ્નોતિ સ્વર્ગવા શત્રુ હત્વા સુલાનિ ચ ।

ઉમાવપિ હિ શૂરાણા ગુણાવેતૌ સુદુર્લભૌ ॥

એટલે કે કાયરતા કરતા અન્યાયનો સશસ્ત્ર પ્રતીકાર કરવામાં ફાયદો છે. મરી જાય તો તેને સ્વર્ગ મળે છે. શત્રુને હણે છે તો સુખ

મળે છે. એ બન્ને ગુણો શૂરાઓ માટે દુલભ છે. માટે વૈદિક ધર્મની વીરતા શીખો અને પછી જૈન થાવ ! વીરતા હોય તોજ્ઞ જ્ઞાન ટકે અને પચે. આજે અહિંસાને ઓથે જૈનોમા કાયરતા પોષાય છે. એટલે હું જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાન જાણ્યા પછી લેવાનું કહું છું. આપણે ત્યાં કહેવત પડી ગઈ છે “વાણિયા મૂછ નીચી-તો કહે સાતવાર નીચી !” આવી કાયરતા જૈનોની નમ્રતા માટે નથી સાચો જૈન તો નમ્રતા આગળ સાતવાર નમે પણ મિહ્નતનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે અણુનમ રહે

સાચો વાણિયો કે જૈન કદિ કાયરતાને નમતો નથી એના ધણા દાખલા ઇતિહાસને પાને જોવા મળે છે વનરાજ અને ચાંપાની વાત આવે છે. ચાંપો એકવાર કેટલીક સોનામહોરો લાઇને ઊંટ ઉપર મુસાફરી કરતો હતો. તે વખતે તેને વનરાજની ટોળી મળી વનરાજ તે વખતે છૂટકાટ કરતો હતો. તેણે કહ્યું “કોણ છે ? ઉતર ઢેઠો અને મૂકી દે જે હોય તે !”

ચાંપાએ હુકાર કર્યો “જ્યા સુધી આ જોળિયામા પ્રાણ છે ત્યાંસુધી હાથ નહીં અડાડી શકો !” એમ કહેતોકે તે ઊતરી પડ્યો. તેની પાસે બાણ જોઈને વનરાજને આશ્ચર્ય થયું. તેણે પૂછ્યું “કોણ છે ?”

ચાંપાએ કહ્યું “વાણિયો તેમા પણ જૈન વાણિયો !”

વનરાજે પૂછ્યું “વાણિયો અને બાણ ?”

ચાંપો કહે “હા...અપરાધ થાય તોજ્ઞ બાણ મારે !”

વનરાજ કહે “તો પેલા કેળાના ફળને તાક !”

ચાંપો કહે “એ સજીવ છે એને ન મારી શકું !”

વનરાજ “તો અમે શું મૂઆ છીએ !”

ચાંપો : મૂઆ તો નથી, પણ અપરાધ ન થાય ત્યાંસુધી કોઈને મારતો નથી. તમારા માટે પણ કેવળ એ બાણ બસ છે.”

વનરાજ તેનાથી ધણો જ પ્રભાવિત થયો અને જતે દહાડે ન્યારે તે રાજ થયો ત્યારે તેને મત્રી બનાવ્યો અને તેના નામે ચાંપાનેર નામનું નગર પણ વસાવ્યું. કહેવાનો બાવ એ છે કે ખરો જૈન અન્યાય આગળ મચક નમૂકે. એ માટે વિમળશાહ મત્રી, વસ્તુપાલ-તેજપાલ વ.ના દાખલાઓ પણ આપી શકાય છે.

તોફાનો, અન્યાયો, અત્યાચારોને બહાંશી કરતા થઈએ તો તો ગુનાના ગુણાકારો થશે. એટલે અન્યાય સામે આખચીમણું ન કરવાં જોઈએ એટલે જ સમર્થમાં પ્રતિકાર શક્તિ હમેશા હોવી જોઈએ. કદાચ આદ્યજ્ઞ, ક્ષત્રિય કરે તો ચાલે પણ સતથી તો ખેતી ન રહેવાય ! એના સદર્જીમાં કાલકાર્યાર્થનું દૃષ્ટાંત આપી શકાય છે ! પણ આની એક ખીજ બાજુ છે. જો એ જ પરપરા ચાલુ રહે તો માનવસમાજની પરસ્પરની શાંતિ કદિ ન રહે !

આજે અહિંસક પ્રતિકારની દિશામાં માનવસમાજ ધણો વધી ગયો છતાં પણ આપણે ધણું પ્રસંગે હિંસાનો ઉપયોગ થતો જોઈએ છીએ આનું કારણ એ છે કે અગાઉના પૂર્વજો જે કરી ગયા, તેની છાપ આજની પેઢી ઉપર રહે છે રામયુગ અને કૃષ્ણયુગનો સિદ્ધાંત હતો કે ગુનાપાત્રને સમગ્ગવવો નહીં—પણ કાર કરવો. તે યુગની સમાજ-વ્યવસ્થા, લોકસમજણ અને વિકાસ પ્રમાણે તે મહાપુરુષોએ કામ લીધું છે આજે અહિંસક અને સત્યનો, ન્યાય અને પ્રેમનો ધણો વિકાસ થયો છે. તે છતાં રામાયણ—મહાભારતની સમાજ ઉપર વ્યાપક અસર છે પરિણામે મહારાષ્ટ્રમાં સ્વામી રામદાસ, તુકારામ, એકનાથ વગેરે સતો થયા તેમણે સંસ્કૃતિની રક્ષાની વાત કરી સાથે એના રક્ષણ માટે બવાની, તલવાર, ત્રિશૂળ વ. શસ્ત્રોની પ્રશસા પણ કરી. સ્વામી દયાનંદના ભક્તો આર્યસમાજીઓ શૂરવીર ધણા છે. અન્યાયનો સામનો કરવા તૈયાર થઈ જાય. હમણા જ એક આર્યસમાજી બહેને કોઈ મવાલીને છેડતી કરવા બદલ ચપલ મારી હતી. આમ અન્યાયીને ફટકારવો એ પ્રતિકાર શક્તિનું પ્રમાણ છે. કેવળ પ્રશ્ન એ છે કે

જ્યાં સુધી શબ્દ, વચન કે આત્મશક્તિએ અન્યાયને ટાળી શકાતો હોય તો શક્તિ-હિંસા વ.નો સહારો લેવો કે કેમ ?

અમદાવાદમાં હુલ્લડો ફાટી નીકળ્યા. તે વખતે રવિશંકર મહારાજ ત્યાં હતા. તેઓ જેમને યુરુ માનતા તે મોહનલાલ પંડ્યા પણ ત્યાં હતા. અનેએ આર્યસમાજનું દ્વંધ પીધેલું એટલે તોફાનોનો સામનો કરવામાં માને, જ્યારે ગાંધીજી અહિંસામાં માને તેમણે કહ્યું કે “ કાયર બનો તેના કરતા સામનો કરો તે મને ગમે છે; પણ તત્ત્વ સમજાવે આપણે હથિયાર રાખીશું તો સામે માણસ પણ હથિયાર રાખશે. તમે પત્થર રાખશો તો તે પણ પત્થર રાખશે. એટલે ઊંચો રસ્તો એ છે કે મરવાની તૈયારી રાખો । ”

મારનેકા નામ મત લો, પહેલે મરના ગીલ લો ।

ગાંધીજી શૈવ અને વૈષ્ણવ ભૂમિકામાંથી પસાર થયા છે. એટલે કે વાણિયા અને બ્રાહ્મણની ભૂમિકામાંથી પસાર થયા છે. પછી જૈનની ભૂમિકામાં આવ્યા, એટલે કે ક્ષત્રિય ભૂમિકામાં આવ્યા ‘ કાયર ન થવું ’ પણ એ બહાદુરીનું લક્ષણ છે વીરનું લક્ષણ છે પછી તો અહિંસક નૈતિક શક્તિ એ તો કંમે કંમે સરકૃતિનું લક્ષણ પણ બને છે ગાંધીજીના જીવનમાં જોશું તો આપણને એવી કેટલીક ભૂમિકાઓ દેખાશે. પહેલા વૈદિક ધર્મની ભૂમિકા આવી, પછી જૈનધર્મની ભૂમિકા આવી. એટલે એક વાર સ્ત્રી વેશ પહેરીને યુરોપિયનોના હાથમાંથી છટકી જાય છે, પછી તેમને લાગે છે કે એ ખોટું કામ કયું છે એટલે આગળ જતા આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે તે એકલા જાને બિટ્ટીશ સદ્ગતનત સામે કેવળ સત્યાગ્રહ અને અનશન એ બંને અહિંસક પ્રતિકારના સાધનો વડે ઝંઝૂમી શક્યા તેમને વૈદિક ધર્મની પીઠિકા મળી હતી. અને જૈનધર્મથી તેમનો વિકાસ થયો હતો. વૈદિક ધર્મમાં પ્રતિકારનો સંપૂર્ણ વિકાસ ગાંધીજીના અહિંસક પ્રતિકાર વડે થયો છે. એમ દરેકને લાગ્યા વગર નહીં રહે.

પ્રતિકાર લાવનાની શ્રેષ્ઠતા

પણ અહિસક પ્રતિકાર લાવનામાં અન્યાય સામે લડવાનું; સાથે જ ક્ષમાધારણ કરવાનું એટલું જ નથી; એનાથી પણ એક પગલું આગળ વધીને ચાલવાનું છે એટલે સામેો બૂલ કરે છે તો તેમાં પણ આપણી કષ્ટક જવાબદારી છે એમ માનવાનું છે. આ તેની શ્રેષ્ઠતા છે. શૌકતઅલી કે ઝીણા જેવાના કામવાદમાં આપણી પણ કુષ્ટક બૂલ છે કે નહીં તેનો વિચાર કરી, તેનું નિવારણ કરવું જોઈએ.

લોકમાન્ય તિલકે “સ્વરાજ્ય અમારો જન્મ સિદ્ધ અધિકાર છે.” એ સૂત્ર આપ્યું. પણ એ સ્વરાજ્ય લેવું કઈ રીતે? લોકમાન્યનું માનવું હતું કે “જો તે માટે હિસા આદરવી પડે તો પાપ નથી. સારા માટે જૂઠું બોલવું પડે તો તેને ચલાવી લેવું જોઈએ.” આમાં વૈદિક ધર્મની પરંપરાની પ્રતિકાર શક્તિનો પડઘો હતો કે અગ્નેએ આતતાયી છે અને આતતાયીને હણવામાં પાપ નથી. ત્યારે ગાંધીજીએ તેમને કહ્યું -” હું તો અહિસાથી સ્વરાજ્ય લેવા માગું છું તમારાથી નાનો છું પણ આ અગ્ને તો લાગે છે તે કહું છું અને તે મુજબ વર્તું છું. ગાંધીજીની અહિસાનો ચેપ પ નેહરૂને લાગ્યો છે તે ગમે તેટલા લાલ—પીળા થઈ જાય પણ ખીજી ક્ષણે ઠંડા થઈ જાય છે. તેમણે અહિસાની શક્તિ જોઈ છે અને તેનાથી કામ લેવા માંગે છે

અહિસા પ્રતિકારનું કેવું જળખર કામ કરી શકે છે તે લોકોને જણાવવાનું છે તે પ્રયોગો કરીને બતાવવું જોઈએ આજે એને રાષ્ટ્રવ્યાપી બનાવવાની જરૂર છે તે માટે નવી પ્રક્રિયાઓ જીભી કરવાની જરૂર છે વિનોબાજીએ દાનનો નવો રસ્તો બતાવ્યો કે તમારી દરેક વસ્તુમાં ખીજનો ભાગ છે ભૂમિમાં ભાગ છે, યુદ્ધિમાં ભાગ છે એટલે સૌ વહેચીને ખાવ પણ, ન્યા સામાજિક પ્રતિકારની વાત આવે છે ત્યાં કામ અટકે છે. પ્રતિકાર કે લડાઈ એ કાર્ય રાજ્યનું છે એમ તેઓ માને છે સાથેજ રાજ્ય પણ ન જોઈએ એમ માને છે જેથી લડાઈ આવે નહીં !

પણ, આ ગૂડા તત્ત્વોનું શું ? તો વિનોબાજી કહે છે કે “ તેમને સમજાવો, દૃઢ્ય પરિવર્તન કરાવો ! તમે તો એ પ્રયત્નના અધિકારી છો. પરિણામ શું આવે છે તે ન જુઓ ” આનું પરિણામ એ આબુ છે કે ગાંધીજીએ જે પ્રયત્ન અહિંસક શક્તિ રાષ્ટ્રમાં બરી હતી તે એસરતી જાય છે અને આજે અહિંસા વ્યક્તિ સુધી પહોંચે છે પણ તે સામાજિક પ્રક્રિયા બનતી નથી.

ધણા, એમ કહેશે કે ગમે તેટલી અહિંસાની વાત કરો પણ સમાજ હિંસા વગર ચાલતો નથી એટલે જ “ પાથરો માર્યા, બાબુ, લૂટયુ, તોજ્યુ, જાનથી ખત્મ કર્યા ” આ બધા બનાવો અવિરત મતિએ સમાજમાં થયાજ કરે છે પણ, એથી એવું તો નથી કે નિર્માત્મ્ય ચર્ધને ગૂડાગીરી, દોગાર્ધ કે દાડતત્ત્વોને વધવા દેવા ? એવા હિંસક તત્ત્વોને પ્રતિષ્ઠા તો ન મળવી જોઈએ !

ત્યારે તેની બીજી બાજુ પણ વિચારવાની છે ગૂડાગીરી, દોગાર્ધ વધે છે અને કોટ કચેરી કંઈ પણ કરતી નથી સમાજ હેરાન થતો રહે છે ક્યારેક કોટમાં કેસ ચાલે છે તો સ્ત્રીને ન બોલવાનું બોલવું પડે છે પુરાવાના અભાવે બુદ્ધિમાન વકીલો, વધારે ફી મેળવવાના બદાને સાચા કેસોને પણ દલીલબાજીથી ખોટા ફેરવે છે. તો આ સામાજિક અન્યાય માટે શું કરવું ? સહન કરવું કે પ્રતિકાર કરવો !

આના માટે અહિંસક પ્રતિકારની દિશામાં આપણે આગળ વધીને શુદ્ધિ પ્રયોગની વાત કરીએ છીએ, જ્યાં જ્યાં અન્યાય ને હિંસાને આ રીતે પ્રતિષ્ઠા મળે ત્યાં ત્યાં સામાજિક માર્ગદર્શકોએ લોકમૂહૂર્તની વચ્ચે તેને પોતાનું પાપ ગણી તેની શુદ્ધિ માટે પ્રયોગો કરવા. એનાથી લોક જાગૃતિ પણ આવશે, લોકો અન્યાય સહેતા અટકશે અને અન્યાય કરતા પણ પાછા વળશે. પ્રતિકાર શક્તિના હમણાના તબક્કે તો એજ એક માર્ગ છે

વૈદિક ધર્મના ચાર અંગ :

‘વૈદિક ધર્મ’ ચાર વાતો મૂકી છે — (૧) યજ્ઞ;—અને તેનો વિકાસ થતાં તે તપશ્ચર્યા આવ્યું; (૨) લગ્ન —બાઈબહેનનાં જોડાણમાંથી વિકાસ થતા થતા લગ્નો સુધી પહોંચ્યા; સ્થૂલ સત્તાનો કરતાં વિશ્વ સત્તાને પણ ઉપયોગી બતાવ્યાં. સ્ત્રી-પુરુષ બન્ને એક બીજાના પૂરક કેવી રીતે બને તે જાણ્યું અને સ્ત્રીની પ્રતિષ્ઠા કેમ વધે તે અંગે પણ વિચાર થઈ ચૂક્યો છે. (૩) શ્રમ :—પણ જીવનને સફળ બનાવવા માટે શ્રમ અને તેની વહેંચણી પણ એટલીજ જરૂરી છે તે અંગે વણું-આશ્રમ અને પુરુષાર્થનું વિભાજન તેણે આપ્યું. આજે વણુંવ્યવસ્થા બદલાઈ રહી છે તે સુજાન નવા બ્રાહ્મણો નવા ક્ષત્રિયોએ મળીને શૂદ્ર રૂપે પછાતવર્ગ, આદિવાસી અને બહેનોને આગળ લાવવાનાં છે. આ આખુંયે કામ સંકલનાપૂર્વક અનુબંધની રીતે કરવાનું બાકી છે તે કરવું જોઈએ (૪) પ્રતિકાર - પ્રતિકારનો સંપૂર્ણ સિદ્ધાંત વૈદિકધર્મે સુદર રીતે પૂરો પાડ્યો છે. શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે કે “હું તારી સાથે રહીશ પણ હથિયાર નહીં લઉં ।” આમા અન્યાય સાથે બલે ગમે તેટલાં પોતાના શસ્ત્ર-સૈન્ય હોય, તે છતાં ન્યાયી આત્મા એના માટે લડનાર શ્રેષ્ઠ છે એનું સુંદર પ્રતીક રજૂ થાય છે. ગાંધીજીના જીવનમાંથી સાચો યજ્ઞ, સાચું લગ્ન, સાચો વણુંશ્રમ અને પુરુષાર્થ એ બધા તત્વો મળી રહે છે સાથે જ તેમણે અહિંસક પ્રતિકારનું જે વિશ્વવ્યાપી આદોલન ચલાવેલું, તે પ્રતિકાર શક્તિને ખીંચવવાની જરૂર છે. સાધુસંતોએ આ કામ કેવી રીતે લેવું અને સગઠન બિંદુ કરવું તેને વિચાર કરવાનો છે પ્રતિકાર શક્તિને અહિંસા તરફ વાળીને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવવાની જરૂર છે.

વૈદિક ધર્મે આપેલી આ ચારેય વસ્તુઓ સર્વધર્મ ઉપાસકે સમજવા જેવી છે કારણ કે માનવસમાજને સુખસ્કૃત બનાવવા માટે વૈદિક ધર્મના જેટલો પદ્ધતિસરનો વિચાર આશ્રમ, વણું, પુરુષાર્થ, અને

પ્રતીકારનો થયો છે તેટલો ખીજા ધર્મોમા ઝોછો જોવા મળશે. જો કે કેટલીક જુની રૂઢિઓ છે, તેને ખખેરીને જ આ કાર્ય તેણે હાથ ધરવાતું છે અને સાર ગ્રહણ કરવાનો છે

ચર્ચા - વિચારણા

ન્યાય માટે અહિંસક પ્રતિકાર

આજની ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતા શ્રી. ખળવતભાઈએ કહ્યું “પ્રારંભમા ૬૯ યુદ્ધો થયા હશે વાલી સામે રાવણ, જરાસંધ સામે ભીમ, પણ બાદમા જુથોએ જુથો સામે લાકડી, પથ્થર અને શસ્ત્રો એમ શોધ આગળ ચાલતી ગઈ લાગે છે રાજ્યો થયા તેમ રક્ષણની સાથે ખીજને ખડિયા કરવાની વાત પણ આવી. યુનેગારને સગ્ન કરવાની વાત પણ આવી આ બધામા મહાવીર યુદ્ધે અહિંસક પ્રતિકારની વાત શીખવી જેની અસર મહાત્મા ગાંધીજી ઉપર થતા તેમની પદ્ધતિ સફળ પામી અને પડિતજીની રાહબરી નીચે પચશીલની વાત પણ આગળ વધી છે. રશિયા અને અમેરિકા પણ સહ અસ્તિત્વની વાત કરતાં થઈ ગયા છે એ પણ મોટી વાત છે એટલે હવે ક્રાંતિપ્રિય સાધુ-સાધ્વીઓ જો શુદ્ધિ પ્રયોગ દ્વારા સગદનો ઊભા કરી સુસરથાના અનુબધની વાત જગત સમક્ષ કરે અને સર્વધર્મ ઉપાસનાને રજૂ કરે તો દેશ અને દુનિયામા અદ્ભૂત કાર્ય થઈ શકે. હિંસક પ્રતિકારના ઇતિહાસમાં તો ગરીબોનું શોષણ અને નીતિ ન્યાયવાળાઓને હેરાનમતિ એજ એ મુખ્ય વાત જોવા મળે છે. એટલે અહિંસક પ્રતિકારની વાત જ ચોખ્ખ છે.”

પૂ. હંડીસ્વામી : “આ અહિંસક પ્રતિકાર સમજિતને લક્ષમા રાખીને બધાના અનુબધનું લક્ષ સામે રાખીને કરવામા આવે અને તે

પણ કંતિપ્રિય સાધુ-સાધ્વીઓની સહ્યપરી હેઠળ કરવામાં આવે તોજ સારું પરિણામ આવી શકે.

પ્રતિકારનું કામ આજ લગી તો કોઇએ અહિંસક પદ્ધતિએ કર્યું નથી. આદ્યજ્ઞો આગેવાન રહ્યા તો તેઓ પોતાની શેષતા અને સમાજની નિંદા કરવામાં રહ્યા બુદ્ધિપિચ્છિએ વિષય બગવાનની છાતી ઉપર લાત મારવા જેવા બાલિશ કાર્ય કર્યા ક્ષત્રિયોએ મારામારી કરી. વૈશ્યોએ શોષણ રૂપે હિંસા કરી, શૂદ્રો તો કદિ ઉપર આવ્યા જ નહીં. તેઓ અહિંસક વાહન બની શકે એમ માની શકાય છે. આ બધા ઉપરથી લાગે છે કે મુનિશ્રી સતબાલજી ગામડા (અમજીવી વૈશ્ય, શૂદ્રો) મતતાઓ અને શહેરી મજૂરો વગેરેને અહિંસક સાધનાના મુખ્ય વાહનો ગણે છે તે યથાર્થ છે. વૈદિક ધર્મમાથી જૈનધર્મમાં અને ગાંધીયુગમાં આમણે જે બાલનળકાંઠા પ્રયોગ બાદ અહિંસક પ્રતિકારનું સાધન શોધી શક્યા છતાં તે અજોડ છે (તા. ૨૧-૧૦-૬૧)

બૌદ્ધ ધર્મની વિશેષતા

સર્વધર્મ ઉપાસનાના સદર્ભમાં આપણે ઈસાઈ, ઇસ્લામ અને વૈદિકધર્મ અંગે વિસ્તારથી વિચારી ગયા છીએ. હિંદુધર્મની ત્રણ શાખા — વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધ છે આમાં કોણુ પહેલો અને કોણુ પછી તેની ચર્ચા કરવાની અત્રે જરૂર નથી વિગતની દૃષ્ટિએ વૈદિક ધર્મ પહેલો લાગે છે અને તત્ત્વની દૃષ્ટિએ બધાયે ધર્મો જૂના છે એક રીતે જોવા જઈએ તો વૈદિકધર્મ અને જૈનધર્મ વચ્ચે એક મોટું અંતર છે. બૌદ્ધ ધર્મને એ અંતરની કડી તરીકે ગણાવી શકાય. બૌદ્ધ શબ્દ બુદ્ધ ઉપરથી આવ્યો છે તેમને તથાગત સર્વજ્ઞ વગેરે નામોએ પણ સંબોધવામાં આવ્યા છે વૈદિક ધર્મના મૂળ પુરુષો રામ અને કૃષ્ણને આપણે પુસ્તકોથી જાણી શકીએ છીએ બીજા કોઈ ઐતિહાસિક આધારો મળતા નથી પણ પરચીશમો વરમથી જે ઇતિહાસ મળે છે તેમાં બુદ્ધ અને મહાવીરના ઐતિહાસિક પ્રમાણો મળે છે એટલે વૈદિક ધર્મને સપૂર્ણ રીતે સમજવા માટે, પ્રથમ બૌદ્ધધર્મ અને પછી જૈન ધર્મ અંગે જાણવું જરૂરી છે.

બુદ્ધનું જીવન કથન :

બૌદ્ધ ધર્મના સંસ્થાપક બુદ્ધ હતા વૈદિકધર્મો તેમને પોતાના એક અવતાર તરીકે ગણાવ્યા છે ત્યારે ખુદ બૌદ્ધો એમને પોતાના ૨૪ દીપંકરોની શ્રેણીમાં અંતિમ દીપંકરો ગણાવે છે. તેમનો જન્મ કપિલ-વસ્તુમાં શુદ્ધોદન રાજાને ત્યાં થયો હતો સહુ એની વિગતો જાણે છે એટલે એના વિસ્તારની જરૂર નથી બુદ્ધને અત્યંત વૈભવ-વિલાસમાં ઉછેરવામાં આવે છે તેમના પિતાને એવા ડર હતો કે જો પુત્ર બહારનાં દુષ્ટો જોશે તો વૈરાગ્ય પામશે.

એવામાં એકવાર બુદ્ધને ફરવાની ઇચ્છા થાય છે પુત્રનો આગ્રહ

જોઈ બાપ બધી બચસા કરાવે છે. જીવનનાં ત્રણ દુઝો છે; રોગ, ધડપણ અને મરણ. રોગ હોય તો કોઈ પણ જાતનું સુખ રહેતું નથી. ધડપણ આવતા શરીર કૃશ થઈ જાય, સ્વભાવ બદલાઈ જાય. મૃત્યુ આવે એટલે માણસ જાય તે ફરી જોવા ન મળે. એટલે રોગી, રુદ્ધ અને શય ત્રણે ન દેખાડવા એવો રાજ્યએ પ્રબંધ કર્યો.

પણ, બનવાકાળે બન્યા વગર રહેતું નથી. રાજ્યએ જે વાતોની મનાઈ કરી હતી તેજ વાતો બુદ્ધને જોવા મળે છે. તેમાંથી તેમને મથન જાગે છે કે “શું મને પણ રોગ થશે? શું હું પણ ધરડો થઈશ? શું મારું પણ મરણ થશે? જે સુખોમા હું રહું છું તે કાયમી નથી. તે પછી કાયમી શાશ્વત સુખ કયું છે?”

એના ચિંતનમા વૈરાગ્યનો ઉદભવ થાય છે. કાયમી સુખની શોધ માટે ધર, કુટુંબ, મહેલ ત્યાગવાં જોઈએ! મનોમથન ઉગ્ર બને છે અને બુદ્ધ સૂતલી પત્ની, વિલામપૂણું મહેલ, પ્રિયપુત્ર બધાનો ત્યાગ કરીને નીકળે છે તેમજ આ મનોમથન માનવ-માનસના મનોમથનોમા આજે પણ ગ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધાને લાયક ગણાય છે.

તેઓ મહેલ ત્યાગીને એકદમ ઉગ્ર તપ વગેરેમાં ઊતરી પડે છે તેમનો વેગ પ્રચંડ હતો એટલે આકરા ઉપવાસો ઉપર ઊતરે છે. એટલી બધી અશક્તિ વધી જાય છે કે ઊભા રહેવાની શક્તિ રહેતી નથી લથડિયા આવે છે પણ પ્રકાશ મળતો નથી એ સમયે ત્યાથી વારાંગનાઓ પસાર થાય છે તે એટલું બોલે છે “વાર્જિતના તાર બહુ ન એચશે તેમજ બહુ ઢીલા પણ ન રાખશે. મધ્યસર રાખજો”

બુદ્ધને તે પ્રસંગ ઉપરથી બોદ મળે છે. એકવાર અતિવિલાસમા હતા. હવે અત્યંત તપ કરીને શરીર કૃશ કરી નાખેલું. અતિ કહેવાય એવું તપ કર્યું. આ બે છેડામાંથી જે તત્ત્વ મળ્યું તેને મધ્યમ પ્રતિપદા માગું કહેવામાં આવે છે. આમાંથી બૌદ્ધ ધર્મ પ્રકાશ્યો અને ધીમે ધીમે

તે આખા એશિયામાં પ્રસરીને Light of Asia એશિયાનો પ્રકાશ બની ગયો. હવે તો ભારતે અશોક ચક્ર સ્વીકાર્યું છે એ રીતે બૌદ્ધધર્મ વિશ્વમાં ફેલાય એવી શક્યતા છે

આષ્ટાંગિક માર્ગ :

આ ધર્મને આર્થ આષ્ટાંગિક માર્ગ પણ કહેવામાં આવે છે. તેના આઠ અંગો છે (૧) પહેલું અંગ છે સમ્યક્દષ્ટિ કોઈપણ વાત સમજવા માટે સાચી દષ્ટિ પ્રથમ હોવી જોઈએ દ્રષ્ટિ એટલે જગતમાં કેટલા તરવો છે ? તેનો ખ્યાલ આવી જવો જોઈએ બૌદ્ધ ધર્મે ચાર આર્થસત્યો બતાવ્યાં છે — દુઃખ, સમુદય, માર્ગ અને નિરોધ. દુઃખ શા માટે આવે તેનો વિચાર, બ્રહ્માનુ સ્વરૂપ શું ? જીવનુ સ્વરૂપ શું ? એનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય તેને (૧) સમ્યક્દષ્ટિ કહે છે (૨) બીજું અંગ સમ્યક્ સંકલ્પ પછી (૩) સમ્યક્ વાચા, (૪) સમ્યક્ કર્મ, (૫) સમ્યક્ આજીવિકા, (૬) સમ્યક્ વ્યાયામ, (૭) સમ્યક્ સ્મૃતિ અને (૮) સમ્યક્ સમાધિ આમ આઠ અંગો છે

સમ્યક્ દષ્ટિ અંગે વિચાર કરી ચૂક્યા છીએ સમ્યક્ દષ્ટિ આવી—દર્શન આવ્યું કે પછી શું ? તો સમ્યક્ સંકલ્પ આવ્યો. પ્રાણીમાત્ર તરફ વિશુદ્ધ પ્રેમ જાળવો ! પછી સમ્યક્ વાચા આવે છે જો મારો મત સાચો છે તો મારે એવી વાણી રાખવી જોઈએ કે આખા વિશ્વના પ્રાણીઓ નાથે પ્રેમ કરવાનું નરણ બને આ વાણી એટલે માત્ર, હિતકર, મધુર અને અર્થસંહિત બોલવું જોઈએ એકાત્મતા બેસીએ એટલે મનની ક્રિયા ચાલે મંકલ્પ થાય, કામ કરીએ તો વાચા આવે, પછી વર્તન આવે એ વ્યવસ્થિત થાય તેનું નામ સમ્યક્ કર્મ છે કર્મ કરે તો આજીવિકાનો પ્રશ્ન આવે જ છે એટલે સાધુઓને માટે કહ્યું કે ગોચરી કર—ગાય ઘાસ ઘાસને ફરી ફરીને ચરે પણ મૂળિયા ન તૂટે તેવી રીતે લેવું મધુકરી બ્રમરની જેમ થોડું થોડું ચૂસવું—લેવું પણ મધાચરી ના કરીશ એટલે કે મધુ ખાઈ-પીને બેદાનમેદાન ન કરવું જોઈએ. ગૃહસ્થોને માટે શોષણયુક્ત આજીવિકા નહિ

કરવાનું કહ્યું, એ છે સમ્યક્ આજીવિકા પણ આ બધા માટે સાચો વિચાર જોઈએ, પણ અદર તો બગાડ પડ્યો છે તેને તો કાઢવો જોઈએ એટલે કહ્યું કે બ્યાયામ કરજો ખરાબ વિચારોને કાઢી સારા વિચારો ભરજો. કસરત કેવળ શરીરની નહીં, પણ મન અને બુદ્ધિની પણ કરજો. આનો સાર એ નીકળ્યો કે ખરાબ કાઢી નાખવું અને સાડુ લેવું, પણ સાડુ આવે ક્યાંથી ? તો કહે સમ્યક્ સ્મૃતિ કેળવ ! અવધાન પ્રયોગો અંગેની વાતોમા આપણે જોઈ ગયા કે “શકરાચાર્ય” ઊંડા ઊતર્યા. “કોડહ ?” તો કહે, “હું બ્રહ્મણ્ય, હું શરીર !” વધુ ઊંડા ગયા કે જવાબ મળ્યો “અહ બ્રહ્માસ્મિ . !” જગત અને શરીર વગેરેના સખ ધો સભારતા સભારતા જગત શું ? જીવ શું ? એના સખ ધો શું ? એ બધા વિચારો આવશે અને સાથે જ બ્રહ્મનું અદર સમાઈ ગયેલું સ્વરૂપ પણ બહાર આવશે, આ સ્મૃતિનો પ્રતાપ છે ત્યાર પછી જે આવશે તે છે સમ્યક્ સમાધિ એમા વાસનામાત્ર સમાઈ જશે એટલે પછી પરમ બુદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવાશે આ આઠ માર્ગને એધિમાર્ગ પણ કહ્યો છે.

મધ્યમ માર્ગ

આપણે વૈદિક ધર્મને જોશું તો જણાશે કે તે મોટા ભાગે ગૃહસ્થનો જ ધર્મ છે, સન્યાસાશ્રમ ત્યા છે પણ તેનો એટલો ખુલાસો મળતો નથી. ત્યારે જૈનધર્મને જોશું તો તે તદ્દન આત્મ-સાધકના ધર્મ જેવો છે તેમા ગૃહસ્થજીવન અગે સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન નથી, જે સાધક માટે કરવામા આવ્યું છે. ત્યારે બૌદ્ધ માર્ગ બનેલી વચ્ચેના મધ્યમ માર્ગની ગરજ સારે છે. એટલે ગૃહસ્થો ભોગ-વિલાસમા રહે તો તેમને સાધુમાર્ગની ખબર ન પડે, તે માટે દરેક બૌદ્ધ માટે એ જરૂરી છે કે તે નાનપણમાં એક વાર તો સાધુ થાય ! તેને એ ખ્યાલ રહેવો જોઈએ કે તું નાનામાં નાનો છે-બિક્ષા ભાગનારો છે એ ખ્યાલ રહે. બર્માના વડાપ્રધાન ઉત્તુ પણ બૌદ્ધ સાધુ તરીકે રહ્યા હતા. ત્યારે

સાધુ તરીકે કેવળ અતિતપમાં પણ બૌદ્ધધર્મે શ્રેય ન માન્યું. સાથે લોકકલ્યાણને પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું કહ્યું છે.

લોકસંબંધ માટે પ્રયત્ન :

પણ સાધુ દીક્ષા લે એટલે તેણે કંઈક તો કરવું જોઈએ ! તે માટે તેને લોકસંબંધનો પ્રયત્ન કરવાનું કહેવામાં આવ્યું. આ રીતે અશોકે પોતાના માણસોને શ્રીલંકા, તિબેટ, ચીન વગેરે સ્થળોએ મોકલ્યા અને એ પ્રકાશ ભારતનો મટીને એશિયાનો થયો.

યજ્ઞને નવું સ્વરૂપ :

તે વખતે યજ્ઞની બોલબાલા હતી લોકો માનતા હતા કે યજ્ઞ કરવાથી સ્વર્ગ મળે છે બુદ્ધે તેને નવું સ્વરૂપ આપ્યું અને યજ્ઞમાં ભોગ આપવાની નવી પદ્ધતિ બતાવી. તે અગે એક દાખલો સુપ્રસિદ્ધ છે

એકવાર બુદ્ધ ભગવાન રાજગૃહી નગરીમાં ગૃધ્રકૂટ પર્વત ઉપર વિચરતા હતા. તે વખતે માધ નામનો બ્રાહ્મણ આવીને તેમને પૂછે છે.—“ યજ્ઞને માર્ગ પુણ્ય માટે છે. હું યજ્ઞ કરી રહ્યો છું તો મારું પુણ્ય વધે છે કે નહીં ”

ત્યારે બુદ્ધ કહે છે —“ તમે યજ્ઞ જરૂર કરો પણ, યજ્ઞ કેવો કરવો ? તેમાં કોની આહુતિ આપવી ? તેનો વિચાર કરવો જોઈએ આહુતિ એવી આપવી જોઈએ કે આત્મા ઉન્નતવળ બને એટલે દોષોને દોમવા જોઈએ, ઇન્દ્રિયોના વિષય-વિકારોને દોમવા જોઈએ.

આમ તેમણે નવા યજ્ઞની કલ્પના આપી. અને એ નવો યજ્ઞ કરી કોણ શકે ? તો કહ્યું કે જે પુરૂષ રાગદ્વેષથી રહિત થયો છે, જેનું જીવન વિશ્વના કલ્યાણ માટે છે, તેને બુદ્ધ કહો, વીતરાગ કહો કે તથાગત કહો, એવાજ પુરૂષો યજ્ઞ કરવા માટે ઉત્તમ છે.

બુદ્ધ ભગવાને બ્રાહ્મણને કર્મ માર્ગથી હટાવ્યો નહીં, પણ જ્ઞાન અને કર્મનું જોડાણ કર્યું. સાધુ પુરૂષોને યજ્ઞ માટે શ્રેષ્ઠ ઠેરવ્યા અને એ માગે તો શું માગે ? તમારા દોષો દૂર કરો એજ એમની યાદના

હોય. માટે દોષને દૂર કરો અને સયમને પાલો. યુદ્ધ આમ ચડતું ખડન ન કર્યું પણ નવો વળાંક આપ્યો.

ગૃહસ્થનો નવો આદર્શ :

બૌદ્ધ ધર્મની ખીજ વિશેષતા છે બિક્ષા અને દીક્ષાની. રાગ હોય કે પ્રભુ હોય. તેણે દીક્ષા તો લેવીજ જોઈએ. અને બિક્ષા માગવીજ જોઈએ. આ તેમણે ગૃહસ્થાશ્રમનો આદર્શ બનાવ્યો. નિરાશક્તિની મોટી મોટી વાતો કરવાથી દીક્ષાનું લક્ષ્ય જીવનમાં કદાપિ પહોં ન આવી શકે. જ્યાંસુધી જીવનમાં સન્યાસનું સ્થાન ન આવે, ભોગ-વિલાસોથી પાછા ન વળી શકાય! આશ્રમ વ્યવસ્થામાં પચાસ વર્ષ પછી વાનપ્રસ્થનો ઉલ્લેખ હોવા છતાં પણ મોટી ઉમ્મર સુધી પણ ભોગ-વિલાસમાંથી લોકોને પાછા ન વળતા જોઈને, યુદ્ધનો દરેક માટે ફરિયાત દીક્ષા-સંસ્કાર જરૂર પ્રશ્ન સનીય ગણી શકાય.

તેવીજ રીતે તેમણે ત્યાગીને પણ લોકકલ્યાણ તરફ દોર્યા. તેમણે કહ્યું. “જગતનું નિર્વાણ નહીં થાય, જગતના દુ ખો દૂર નહીં થાય ત્યાંસુધી તમારે કલ્યાણ ચવાનું નથી.”

કાંઈકે યુદ્ધ ભગવાનને કહ્યું. “આપના માટે મોક્ષમા જવાનું વિમાન તૈયાર છે।”

તેમણે કહ્યું “લોકોનું નિર્વાણ ન થાય ત્યાંસુધી મારે મોક્ષમા જવું નથી।”

આમ તેમણે ત્યાગને લોક-કલ્યાણ સાથે બાંધ્યો અને ત્યાગ સાથેના ગૃહસ્થાશ્રમનો ઈન્કાર ન કર્યો.

પુરૂષાર્થની નવી દિશા :

બૌદ્ધ દર્શન કેટલું વહેવારિક છે તેનો એક પ્રસંગ “સભિચ સુતા”માં આવે છે. સભિચ નામનો સાધુ છે. તેના અંતરમાં કેટલાક પ્રશ્નો ઊઠે છે. તે બધા એકાંગી વિચારો હોય છે. એકાંત સાધના સારી? એકાંત

આત્મવાદ સારો કે શુષ્ક ચર્ચા કરવી સારી ! અથવા ગુફામાં સાધના કરે કે પોતાનો મોક્ષ મેળવું !” એવું એવું તે કહે અને વિચારે. આવો પુરૂષ જ્ઞાન લેવા ગયો પણ છ દાશાનંકો તેના સવાલોના જવાબો ન આપી શક્યા, પણ બુદ્ધ ભગવાન આપી શક્યા. તેમણે સમાધાન આપ્યું કે આને સાધુ કહેવાય, આને શ્રવણ કહેવાય અને આને બ્રાહ્મણ કહેવાય ? સભિયને સતોષ થાય છે. એટલે તે બુદ્ધને કહે છે કે મને દીક્ષા આપો ।

બુદ્ધ કહે છે “તમે બિહુ તો છો જ ! માત્ર બૌદ્ધ ધર્મની દીક્ષા જોઈએ તો સધની આજ્ઞા લેવી જોઈએ ।”

આનો અર્થ એ થાય છે કે તેઓ સધમાં માનતા હતા એકાંકી-પણામાં નહોતા માનતા આ સધમાં સાધુ-સાધ્વીઓ અને બૌદ્ધ સ્ત્રી અને પુરુષો હતા. બૌદ્ધ ધર્મે સ્ત્રીઓની દીક્ષા માટે પાછળથી જોગવાઈ કરી હોય તેમ લાગે છે. મહાકાશ્યની નામના પોતાના શિષ્યની વિનયિતી બિહુણી બનાવીને મન્યાસદીક્ષા આપી છે જ બુદ્ધના ગૃહસ્થ પક્ષના માસીયા ને આનંદી આત્રપાલીને પણ સ્વીકારવામાં આવી છે વૈદિક ધર્મે વર્ણશ્રમ વ્યવસ્થાનો પાયો નાખ્યો ત્યારે બૌદ્ધ ધર્મે—બધા વર્ણોને ખાટી જવા માટે તેમ જ બધા માનવોની એક જ જાત છે એમ કહી વર્ણશ્રમની નવી વ્યાખ્યા આપી વર્ણશ્રમ વ્યવસ્થા આખી શ્રમ ઉપર ઊભી હતી પુરુષાર્થ તેનો આધાર હતો બુદ્ધે ત્યાં એક શ્રમ કોને કહેવાય ? એ સમજાવી ‘શ્રમણ’ પદ્ધતિનો પાયો નાખ્યો. એમાં કોનેનો પણ એટલો જ ફાળો છે તેની છાપ વૈદિક ધર્મ ઉપર પણ પડ્યા વગર ન રહી.

પ્રતિકારની નવી રીત :

અત્યાર સુધી વૈદિક ધર્મમાં આતતાયીને મારી નાખવો એજ વાત પરપરાગત ચાલી આવતી હતી બુદ્ધે આ પ્રતિકારને નવી રીત આપી. તેમણે અહિંસક પ્રતિકારનો પાયો નાખ્યો અને કહ્યું —

“ નહિ વૈરેણ વેરાણિ સમંતૌષ કદાચન્
અવેરેણ હિ વેરાણિ સમંતૌહ સનાતન । ”

એટલે કે વૈરથી વેર કદિ શમતુ નથી, અવેર (પ્રેમ)થી જ વેર શમે છે. આમ શત્રુને પણ મિત્ર બનવાનો તેમણે માર્ગ મોકલો ક્યોઈ બૌદ્ધ ધર્મની આજની સ્થિતિ

આમ બૌદ્ધ ધર્મે વૈદિક ધર્મના તદ્દન ગૃહસ્થાશ્રમના આદર્શ અને જૈનધર્મના એકાંત અધ્યાત્મવાદના આદર્શ વચ્ચેની ખાઈ પૂરવામા સારો ફાળો આપ્યો. પણ મુસ્લિમી ત્યાં આવી કે લોકસમ્રહ વધ્યો તેમ સાધુઓ રાજ્યના માલિક બન્યા; કાંતો રાજ્યના આશ્રિત બન્યા. તેમાથી કાંતો પછી પરપરાગત રૂઢિચુસ્તતા બધાણી કા પછી મોટા મોટા મઠો, વિહારોનો પરિગ્રહ વધતો ચાલ્યો વૈદિક ધર્મ સન્યાસ ઉપર ઝોક આપ્યો અને એકાંત સાધન વધી કે પોતાનું જ કલ્યાણ કરવું ત્યારે બૌદ્ધ ધર્મે વિશ્વકલ્યાણની વાત આપી પણ આત્મસાધના બૂલી જવાય તે સ્થિતિ આવી પરિણામે બૌદ્ધ ધર્મને માનનાર ચીન એકદમ સામ્યવાદી થઈ ગયું ટિબેટમાંથી દલાઈ લામાને ભાગવું પડ્યું જે ભગવાનનો અશ ગણાતો તેની આવી પરિસ્થિતિ થાય તો એ જરૂર વિચારવા જેવું નો છેજ

બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો ખાસ કરીને તેના સાધુઓ કેટલા લોકસમ્રહી હતા તેના ઉપરથી ખ્યાલ આવી શકશે તેના ધણા સુદર દ્રષ્ટાનો મળે છે એમાના એક દાખલો નીચે પ્રમાણે છે

ઉપગુપ્ત નામના સાધુ ઉપર કોશાખી નગરીની એક વેશ્યા મુગ્ધ બની એ વેશ્યા કોશાખીની સર્વમાન્ય હતી, રાજા-મહારાજા, શ્રીમતો તેને ચાહતા. તેની કળા, સૌદર્ય, તૃત્ય વગેરે મહુથી ઉત્તમ હતા તે છતાં તેણે એકવાર ઉપગુપ્તને જોયો અને તેના ઉપર મુગ્ધ બની. ઉપગુપ્ત રૂપવાન અને વિદ્યાસપન્ન હતા. યાવને ખીલેલું તેમનું શરીર સૌષ્ઠવ તે બાંધને ગમી ગયા

વેશ્યાએ તેને નિતિ કરી, “ આપ એકવાર મારે ત્યાં પધારો, હું તમારી સાથે રહેવા માગુ છું. ”

ઉપગુપ્તે કહ્યું : “ બિચારીને પછી કહીશ ! ”

ત્યારબાદ ઘણા કિવસો નીકળી ગય છે. વેશ્યાને અમ રોગ થાય છે અને તેનું શરીર સૌન્દર્ય સૂકાતું જાય છે. તે વખતના કાકદા પ્રભાણે એવા રોગીને નગર બહારની ખાઈમાં નાખી આવવામાં આવતો. તે ખાઈને પણ ખાઈમાં નાખવામાં આવે છે. તે વખતે ઉપગુપ્ત ફરતા ફરતા ત્યાં આવે છે અને કહે છે “ લે, હું આવ્યો છું ! ”

ખાઈ કહે “ હવે શું કહું ? ”

પણ, ઉપગુપ્ત તેમની સેવા કરવામાં લાગી જાય છે તેનો રોગ દૂર થાય છે અને શરીર સુધરી જાય છે. તેનામાં નવું જીવન આવે છે અને તે ખાઈ સાધવી થાય છે એક વેશ્યાની બદમાગલ્લીથી પણ લોભાઈ ન જતા, ન ગભરાતાં એક માધુ તેનો ઉદ્ધાર કરે છે આ એના લોકસપક્ષનો નમૂનો છે

એવી જ રીતે ત્યાગમાં સાધવીઓ કેટલી આગળ હતી તેના ઉદાહરણ રૂપે શુભા નામની બિશુબુનો દાખલો આપી શકાય. વનમાંથી તે એકલી ચાલી આવે છે તે ભરયુવાન અને સૌંદર્યવાન હોય છે તે વખતે એક લપટ માણસ સામે આવીને ઊભો રહે છે અને નફરત થઈને કહે છે “ તારી આખ તો બહુ કામણુગારી છે. હું તને ચાહું છું. ”

બિશુબુની પરિસ્થિતિ માપી ગઈ જ્યાં પેલો કંઈ વધારે વાત કરવા જાય તે પહેલાં પોતાના નખ વડે આખનો ડોળો કાઢીને તેને આપતા કહે છે “ લઈ લે .. ! ” લોહીની ધારા વહે છે તે દશ્ય જોઈને પેલો નમી પડે છે. જે વિકારી હોય છે તે દાસ બને છે.

આવા લોકસમૂહના ઘણા દાખલા જોવા મળે છે પણ બૌદ્ધ બિશુઓ એમાંજ એટલા બધા એતપ્રેત થઈ ગયા તેમજ સવન આત્મસાધનામાં શિથિલ થઈ ગયા કે તેમને ભાગવું પડ્યું. એટલું જ નહીં અનાજના ટુકાળના સમયે માછલીઓ-માસાહાર વ પણ તેમનામાં પ્રચલિત થઈ ગયો. લોકસમૂહ સાથે લોકકલ્યાણની કેંઈ પણ વહવારિક યોજનાના અભાવે તે ધર્મ મટો-વિહારોમાં આજે ઝોંધાઈ રહ્યો છે.

આજે વિશ્વના કલ્યાણ માટે તેની વધારે અગત્ય છે વિશ્વના પ્રશ્નો ઉકેલવામાં બૌદ્ધ ધર્મ માર્ગદર્શન આપી શકે તેમ છે ગાંધીયુગમાં તેના આદર્શો કેવી રીતે ઉપયોગી થાય તે આપણે ગોઠવવાનું છે

ચર્ચા વિચારણા

બૌદ્ધ ધર્મને ઉપયોગી બનાવો

પૂ. હ દીસ્વામી : “ સવારના મહારાજશ્રીએ જે કહ્યું હતું તે ખૂબ જ સુદર અને સમયસરનું હતું બૌદ્ધધર્મમાં સૌત્રાંતિ, વૈભાષિક, ચોગ્યાચાર અને માધ્યમિક એમા ચાર શાખાઓ છે. જેમા જીવ, જગત અને પરમાત્માનું સુદર અને વ્યવસ્થિત સમન્વયીકરણ છે અલખત બૌદ્ધ ધર્મનો બહોળો ફેલાવો છતાં રાજ્યાશ્રય અને રાજ્યલાલસાને કારણે તેનું પતન થયું છે. હમણા જર્મન તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ બૌદ્ધ ધર્મનું જે ઉજવણ ભવિષ્ય કહ્યું છે તે જોતા, તેમજ અનુબંધ વિચારધારા જૈન ધર્મમા પરવિસાન પામી વિશ્વમાં સર્વધર્મ ઉપાસનાનો જય જયકાર જરૂર જરૂર વર્તશે એમ લાગે છે.

શ્રી. ચંચળબેન : “ ભગવાન ખુદે, રાહુલ-યશોધરા વગેરેને સન્યાસ તરફ ખેંચ્યા અને ખુદ અશોકનાં સગા પણ ખેંચાયા. આમ ગૃહસ્થસંઘ અને સાધુસંઘ બંનેનું મહત્ત્વ બૌદ્ધધર્મમાં સ્ત્રીકારાયું છે. એટલું જ નહીં, આત્રપાલી જેવી વેશ્યાઓને પણ કેટલી ઉચી ચઢાવી ? એટલે આજે જે ઉણપો છે તેમની પૂર્તિ કરી એ ધર્મને આગળ વિકાસના પથે મૂકવો જોઈએ.

પૂ. હ દીસ્વામી : “ બિબિસાર, અજિતશત્રુ, કનિષ્ઠ, અશોક જેવા રાજાઓ થયા. અશોકનો પુત્ર મહેન્દ્ર અને પુત્રી સંધમિત્રા સિલોનમા ગયા, અને બે ભાઈઓ બિહુ રૂપે, બીજા બિહુ-બિહુણીઓની સાથે બર્મા તરફ ગયા. આમ સાધુસંસ્થાની ઉપયોગિતા બૌદ્ધ ધર્મે ગૃહસ્થાશ્રમના ક્ષેત્રોમા પણ સિદ્ધ કરી. આ બધા તત્ત્વો લેવા જેવાં છે.

(૨૮-૧૦-૬૧)

જૈનધર્મની મૂળ ખૂબીઓ

સર્વધર્મ ઉપાસનાના સદર્ભમાં હિંદુધર્મની એ શાખા વૈદિક ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ ઉપર વિચાર થઈ ચુક્યો છે આજે જૈન ધર્મનો વિચાર સંક્ષેપમાં કરવાનો છે. એક રીતે એમ કહી શકાય કે માનવ સમાજને અહિંસક સંસ્કૃતિની અને સહઅસ્તિત્વની ભેટ આપનાર જૈન ધર્મ છે. અને તેની એક યા ખીજી રીતે વ્યાપકપણે અસર અન્ય ધર્મો ઉપર પડી છે અત્રે જૈનધર્મની મૂળ ખૂબીઓ અંગે વિચાર કરશું

જૈનધર્મની મૂળ ખૂબીઓ માટે દશવૈકલિક સૂત્રના પ્રથમ અધ્યાયની પહેલી ગાથા રજુ કરી શકાય આ ગાથામાં જૈનધર્મની ખૂબીનો સાર આવી જાય છે સ્થાનકવાસી સપ્રદાયના મૂળ ગુરૂષ લોકાશાહને આ એકજ ગાથાથી ધણી પ્રેરણા મળી હતી અને તેઓ એકજ ગાથા પકડીને પોતાના ક્રાંતિકારી વિચારો ઉપર સ્થિર અને મક્કમ થયા હતા એમ કહેવામાં આવે છે તે ગાથા આ પ્રમાણે છે -

ધમ્મો મગલ મુક્કિઠ્ઠ, અહિંસા સજ્જમો તવો ।

દેવાવિ ત નમસસિ જસસ વમ્મે સયામણો ॥

—ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મગળ રૂપ છે તે અહિંસા-સયમ-તપ એમ ત્રિપુટી રૂપે છે જેનું મન હમેશા ધર્મમાં લીન રહે છે તેને દેવતા તથા ખીજા સમૃદ્ધશાળી પુરુષો પણ નમન કરે છે

વિશ્વ ચૈતન્ય સાથે રમણ :

‘વત્યુ સહાવો ધર્મો’—વસ્તુનો સ્વભાવ એ ધર્મ છે એમ અચ્છાદિ વિચારી ગયા છીએ કાઈ પણ તરવ કે દ્રવ્ય હોય તેનો સ્વભાવ તો હોય જ છે એવી જ રીતે ચૈતન્ય આત્માનો પોતાનો સ્વભાવ શું છે ? એનો સ્વભાવ એજ છે કે વિશ્વ ચૈતન્યમાં રમણુ કરવું વિશ્વ ચૈતન્યમાં

રમણ કરવા માટે વહેવારિક તત્વો ખતાવ્યા છે—અહિસા, સવમ અને તપ. આ ત્રણે શબ્દો ધણીવાર સાંભળવા છતાં, અતિ પરિચિત થઈ જતા તેના ઊડાણમાં જવાનું ધ્યાન થતું નથી. એટલે આપણે ધર્મ તત્વના ઉપર ઉપરના ખોખામાં તો ફરતા રહીએ છીએ. રમણ કરવું એટલે ફરવું—ઉપર ઉપર રમ્યા કરવું તેને દ્રવ્ય રમણ કહેવાય. તે ભાવરમણ નથી ભાવ રમણ એટલે તત્વના ઊડાણમાં ઉતરી સારને પ્રાપ્ત કરી તે મુજબ જગતના બધા ચૈતન્યો સાથે રમણ કરવું—તે છે.

આત્માનો ચૈતન્ય સાથે રમણ કરવું એ સ્વભાવ છે અને તેના માટે અહિસા એ પહેલું સાધન છે અહિસા તત્ત્વ અગે પણ દ્રવ્ય અહિસા સુધી જ તેનો અમલ જોવા મળે છે પણ ભાવ—અહિસા તરફ દુલક્ષ્ય જ દેખાય છે અહિસાનું સ્વરૂપ ઉદારતાથી વિચારાયું નથી. ઉદારતા આવતા માનવ વિશાળ બનવા પ્રેરાય છે. સર્વપ્રથમ તેની સમક્ષ માનવ જાતિએ આવે છે અને ત્યાર પછી સમષ્ટિ આવે છે જૈન ધર્મે જે ધર્મનું સ્વરૂપ ખતાવ્યું છે તેમાં વિશ્વ ચૈતન્ય સાથે રમણ કરવાના અર્થે સમષ્ટિ સુધીની આત્મીયતા એકતા સાધવાનો પ્રયાસ કર્યો છે એણે પૃથ્વીમાં જીવો કહ્યા છે ધરતીના પેટાળમાં અને ધરતીના કણોમાં અવ્યક્ત ચૈતન્યવાળા જીવો છે, એથી જ એ માટીમાં શિલાઓ વૃદ્ધિ પામે છે, પૃથ્વી ખાતર આપવાથી ફળદ્રુપ બને છે. પાણીના પ્રત્યેક બિંદુમાં જીવો કહ્યા છે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર વડે જોવાથી અને હવે તો વિજ્ઞાન પણ કહે છે તેમ એક ટીપામાં ૩૬૦૦૦ થી વધારે જીવો જોવા મળશે વાયુમાં પણ જીવો છે અગ્નિમાં પણ સજીવતા છે. વનસ્પતિની સજીવતા તો વૈજ્ઞાનિક જગદીશચંદ્ર બસુએ સિદ્ધ કરી ખતાવી છે આમ પણ વાતાવરણમાં રહેલ જીવ (germs) નો વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંત દરેક પદાર્થમાં જીવો ખતાવે જ છે આ બધા ચૈતન્યો સાથે આત્મરમણ કરવું તે ધર્મનો સ્વભાવ છે, આત્માની પ્રક્રિયા છે

(૧) અહિસાનું વ્યાપક ક્ષેત્ર :

ચૈતન્ય સાથે આત્મ રમણ કરવા માટે વહેવારમાં જે પહેલું તત્ત્વ

જેનધર્મે કહ્યું તે અહિંસા છે. અહિંસા એટલે કોઈને પણ જીવન પ્રાણથી રહિત ન કરવું. આત્મીયતા સાધવા માટે જીવન-પ્રાણ જરૂરી છે. કોઈ મહા સાથે આત્મીયતા સાધવું નથી એટલે અહિંસાનું તત્ત્વ માનવામાં વિકસશે ત્યારે સૌથી પહેલાં એની ઉદારતા પોતાના જેવા માનવ પ્રતિ વરસશે તેને અથવા માનવો પોતાના જેવા લાગશે. તે એમની વચ્ચે વેર-વિરોધ કે ભેદ ભાવ નહીં નિહાળે પણ અધાને સમાનભાવે જોશે.

આ માનવસમાજમાં અલગ અલગ ધર્મો, સમાજો, સંસ્કૃતિઓ વિચારધારાઓ હશે. દેશ-રાષ્ટ્ર-પ્રાંત વગેરેના ભેદો પણ હશે. ભાષાઓ પણ અલગ હશે, ત્યારે ખરો મુમુક્ષુ જે જે કક્ષાએ હશે તેને તે કક્ષાએ નિહાળીને આત્મીયતા અનુભવશે. પણ કોઈના તરફ ધૃષ્ટા-દ્રેષથી નહીં જુએ કે તેમના નાશની કલ્પના નહીં કરે. કોઈ ધર્મ વાળા પહેલે પગથિયે હશે, તેના માટે વિચારશે કે તેમને આકાંક્ષા પગથિયા ચડવાના છે. એવીજ રીતે ખીજો-ત્રીજો અને તેથી ઉપરવાળાં પગથિયાના લોકોનો વિચાર કરશે, અને સમભાવથી જોશે. પોતાને જીવો કે ખીજાને નીચો નહીં કહે.

વિચારની અહિંસા :

એક મદિરની સાત ટોચો છે. તેમાં આવનાર અલગ અલગ ટોચે હોય તો તેની સાથે જેમ ભાવિક દર્શકને ભેદભાવ નહોત્ય-તે તો અધાને શ્રદ્ધાથી માને છે. એવીજ રીતે સાચો અહિંસક અથવા માનવસમાજને તેના ધોરણ પ્રમાણે નિહાળશે એક નિશાળ છે તેમાં પહેલું ધોરણ પણ છે. અગ્યારમું પણ છે. હવે અલગ અલગ ધોરણમાં એસનાર વિદ્યાર્થીઓ અધડો ન કરે અને પોત પોતાના ધોરણમાં એસે છે. એમનું ધ્યેય તો શિક્ષણનું છે એવીજ રીતે સ્કૂલો, કોલેજો કે વિશ્વ વિદ્યાલયો પણ પરસ્પર અધડયા વગર શિક્ષણ આપવાનું કામ કરે છે. એવીજ રીતે તે દરેક ધર્મ અને સમાજોને જોશે! એનેજ જૈનધર્મ સ્વાદ્વાદ, સાપેક્ષવાદ

કે અનેકાંતવાદ કહે છે. સાચી અહિંસાતુ પાલન અનેકાંતવાદની દૃષ્ટિ વગર ન થઈ શકે !

જો એ દૃષ્ટિએ બધા ધર્મોને જોવા જઈએ ઉદારતાથી બધા ધર્મો એક ખીજને જુએ તો ધર્મના ઝઘડા ટકી શકે નહીં ! જ્યારે ધર્મનો અર્થ વિશ્વ ચૈતન્યમાં રમણ કરવાનો છે ત્યાં આત્મ-એકતા સાથે ઝગડો ટકી શકેજ નહીં. ધર્મના નામે ઝઘડો કરવો એ માનસિક અને વૈચારિક હિંસા છે અને હિંસાને ધર્મ સાથે કશો સંબંધ નથી.

ભગવાન મહાવીરે આ વસ્તુને બરાબર સમજી લીધી હતી. એટલે તેઓ અહિંસાનાં ઊંડાણમાં ઊતર્યા. તેમણે કહ્યું “ માત્ર બાહ્ય (દ્રવ્ય) હિંસાજ હિંસા નથી પણ, આંતરિક હિંસા (ભાવ) એ પણ મોટી હિંસા છે, ” પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ અને તદુલ માછણાના દૃષ્ટાંતોથી એ વાત સારી પેઠે સમજી શકાય છે.

ઇદ્રમૂર્તિ ગૌતમ ભગવાન મહાવીરને ધણી વખત પ્રશ્નો પૂછતા અને તેના જવાબમાં એમ પણ પૂછતા “ ભગવન ! હું વિચાર છું તે વાત બરાબર છે ? ”

ભગવાન મહાવીરે સ્વામી તે વસ્તુ બરાબર હોય તો તેને બરાબર કહેતા જો કંઈક તરત ખૂટતું હોય તો કહેતા “ બરાબર નથી ! ”

ગૌતમ સ્વામી પૂછતા કંઈ દૃષ્ટિએ, કંઈ રીતે આ બરાબર છે, કે આ બરાબર નથી ? ”

એટલે ભગવાન તે વાતને ખીજની દૃષ્ટિએ, ખીજની ભાષામાં, પારિભાષિક શબ્દ પ્રમાણે સમજાવતા. તેઓ ફરક વસ્તુને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ભાવની ક્લેશીએ કરીને, તેને આચરણમાં મૂકવાની વાત કરતા. આનેજ તેમણે અનેકાંત એવું નામ આપ્યું હતું.

આવો અનેકાંત કુટુંબ જીવનમાં પણ જોવા મળે છે. કોઈ માણસ માંદો પડે તો કુટુંબનો આગેવાન તેને કહે છે : “ તમારે ખિચડી ખાતી. ” પણ તે સાંજે સારો ચર્ષ જાય ત્યારે તેના માટે આજી

પૌષ્ટિક ખોરાકનું વિધાન કરશે આ વખતે પેલો માણસ જો એમ કહે કે “તમે તો ખિચડી ખાવાનું જ કહ્યું હતું એટલે હું તો ખિચડીજ ખાઈશ.” તો એ બરાબર ન કહેવાય. કાતો તેણે પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો પડશે નહીંતર તેનામા શક્તિ નહીં આવે. એજ રીતે ધર્મ અંગે પણ દ્રવ્ય-કાળ-ક્ષેત્ર-ભાવનો વિચાર અનેકાંત છે; અને તે જરૂરી છે

સર્વજ્ઞી નજર :

ધણા લોકો આ વાતને સમજી શકતા નથી. તેઓ કહે છે કે સર્વજ્ઞોએ જે દીકું છે તેથી અન્યથા નજ હોઈ શકે એટલે દ્રવ્યક્ષેત્ર કાળ ભાવ પ્રમાણે એમા ફેરફાર હોઈજ ન શકે આમા બે ખાખતો વિચારવાની છે એક તો સર્વજ્ઞોએ જે કહ્યું તેના અશ માત્ર વાણીમા આવ્યો છે; અને તેને લિપિબદ્ધ કરીને સર્વજ્ઞો આપી નથી ગયા. અત્યારના દરેક ધર્મો માટે એ વાત એટલેજ અશે સત્ય છે લિપિબદ્ધ શાસ્ત્રો થયા ત્યારે તેના ઉપર ધણા કાળના સસ્કારો ચડી ગયા છે તે ઉપરાંત એક મહાન વસ્તુ એ પણ સમજવાની છે કે સર્વજ્ઞોએ કદિ બીજા ધર્મો સાથે લડવાનું કે હિંસા કરવાનું કદિ જણાવ્યું નથી એટલે જે આપણી પાસે ઉપલબ્ધ છે તેના પ્રભુ પત્તો મેળવવા માટે અશ્વને વિશાળ અર્થમા જોવા માટે અનુભવની એરણુ ઉપર મૂકવાજ પડશે શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રણએ કહ્યું છે —

જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીકું જ્ઞાનમાં,

કહી શક્યા નહીં તે પણ શ્રી ભગવતજે ।

તેહ સ્વરૂપને અન્યવાણી તે શુ કહે?

અનુભવ ગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો ॥

આજે “ધર્મ” આવો છે કે ધર્મ તેવો છે” એવો વાદવિવાદ મોટા પાયે ચાલે છે અને પોતાના મતને શ્રેષ્ઠ માનીને બીજાને ઉતારી પાડવાનો પ્રયાસ થાય છે. એને જૈનધર્મો ભાવ-હિંસા કહી છે અને તે ઉત્કૃષ્ટે આચરાય તો મોક્ષે જનારો પણ સાતમી નરકનું ભધન બાધી

શકે છે તેમ રાજર્ષિ પ્રસન્નચદ્રના માનસિક અધ્યવ્યવસાયો ઉપરથી ભગવાન મહાવીર કહી ગયા છે. આ વાત જૈનોએ તેમજ અન્ય દરેક ધર્મોએ સમજવા જેવી છે

જૈનધર્મ ભાવ-અહિંસાના આચરણ ઉપર ધણુ જોર આપ્યું છે, પણ આજે જૈનધર્મનો એકાંત આત્મવાદ તરફનો વળાંક એનાથી તદ્દન વિરુદ્ધ દિશામાં જતો લાગે છે. વિશ્વ ચૈતન્ય સાથે રમણ કરવું એ આત્માનો ધર્મનો સ્વભાવ છે અને એ ત્યારેજ શક્ય બને જ્યારે ઈતર માનવ સમાજોની વચ્ચે જવાય, તેમનો સપર્ક સધાય. “અમને શુ ?” એમ કહીને જે ઉદાસીનતા કે ઉપેક્ષા આત્મવાદના નામે સેવવામાં આવે છે તે ખોટો છે. આ અગે જૈન તીર્થંકરોના જ દાખલા લઈએ.

તીર્થંકરો અને વહેવાર ધર્મ

ભગવાન ઋષભદેવ ત્રણ જ્ઞાન લઈને આવ્યા હતા. તેઓ પરણ્યા, રાજા થયા અને તેમણે બીજો વહેવાર પણ કર્યો. તેમણે લોકોને ખેતી-કળા-હથિયાર વિદ્યા શીખવી અને સમાજ રચના કરી એટલું જ નહીં જ્યારે એમને લાગ્યું કે હવે લોકોને અધ્યાત્મ વિદ્યા શીખવવી જરૂરી છે ત્યારે તેમણે દીક્ષા લીધી અહીં સમજવા જેવી વાત એ છે કે ત્રણ જ્ઞાનના ધારક, પરમ અવધિજ્ઞાની એવા એ ક્ષાયિક સમકિત પુરૂષ માનવસમાજનો દરેક પ્રકારનો વહેવાર જાતે આચરે છે અને બીજા પાસે અચરારાવે છે એની સાથે એકાંત આત્મવાદનો ક્યાં મેળ થાય છે ?

પ્રભુ પાર્શ્વનાથ પણ બધો વહેવાર કરે છે એટલું જ નહીં પાડોશીધર્મ બળવવા માટે સેના લઈને લડવા પણ જાય છે પછી પરણે છે અને રાજ્યની બધી સુવ્યવસ્થા જોયા માદ સયમ લે છે.

ભગવાન મહાવીર પણ બધો વહેવાર પાળે છે મા-બાપને રાજી રાખવા પરણે છે; બાઈને રાજી રાખવા બે વર્ષ સસારમાં બધારે રોકાય છે પછી વર્ષો દાન કરે છે. આ વર્ષોદાન પણ સમજવા જેવું છે. તેજા દરેકને કોઈપણ જાતના બેદબાવ વગર તેઓ દાન કરે છે. દરેક

તીર્થંકર માટે પણ એવું જ વિધાન છે. ત્યાં તેઓ ધર્મના, પ્રાંતના જાતિના ભેદો ઊભા કરતા નથી. આટઆટલું કર્યા પછી પણ દરેક તીર્થંકર અમુક કાળ લોકસમુદાયમાં વિચરે છે. ઉપસર્ગો સહે છે પણ ક્રોધના પ્રતિ ધણા કે તિરસ્કાર દાખવતા નથી. ભગવાન મહાવીરને તો કાનમાં ખીલા ઠોકાવા, પગમાં ખીર રધાવી, અનાયોની રજાડ વ. ધણા ઉપસર્ગો આવે છે ત્યારબાદ તેમને પૂર્ણ આત્મજ્ઞાન થાય છે અને તેઓ ચતુર્વિધ સધની રચના કરે છે તેઓ એમ વિચારતા નથી કે અન્ય આત્માઓનું હું કશું કરી શકવામાં નિમિત્ત બની શકતો નથી, પછી આ સધરચના શા માટે કરે ? મારોજ આત્મ ઉદ્ધાર જ બસ છે તેઓ જ્ઞાની-ધ્યાની હતા તેઓ જાણતા હતા કે સધમાં અનેક સાધુ-સાધ્વીઓ, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ આવશે, તેમના પલોજણા થશે છતાં તેમણે વ્યવસ્થિત સધ સ્થાપ્યો. કારણ કે તેમના મને હતું કે બધાય જીવોમાં અહિંસા કેમ ફેલાય ? અહિંસા સમાજ વ્યાપી કેમ અને ? તેમના મને સ્વભાવનો અર્થ કેવળ પોતાના આત્મામાં જ રમણ કરવું એવો સંકુચિત નહોતો. પણ, સ્વ એટલે આત્મા-અર્થાત્ વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં ચૈતન્ય છે ત્યાં ત્યાં પોતાના આત્માનું રમણ કરવું, જે સ્વભાવમાં રમણ કરે તેને અનુમોદન આપવું એવો તેમણે વ્યાપક અર્થ લીધો હતો એટલે જ તેઓ આરારામ સૂત્રમાં “તુમસિ નમા ત ચેવ જ ચેવ હત્ત્વત્તિ મન્નસિ” એવા સૂત્રો કહી શક્યા.

તેમની અહિંમા-ઉદ્ધાર હતી એટલે કેવળ પોતાના જ કેવળજ્ઞાનથી સતોષ ન માન્યો પણ પોતાના ચૈદ હજાર સાધુઓ અને છત્રીશ હજાર સાધ્વીઓ ઉપરાંત તે યુગના લાખો શ્રાવકોના પ્રશ્નો લઈ તેમણે નવું ધડતર કયું કરાવ્યું આ સધના પણ પોતાના ગૂચવાતા પ્રશ્નો હતા. આવકો મોટો સધ એકલે સમાજવો એ પણ અટપટો પ્રશ્ન હતો. આજે તો નાની એવી જૈન પેટા સપ્રદાયોના પ્રશ્નો આચાર્યોને મુઝવે છે; ત્યારે ભગવાન મહાવીર સામે સધસભ્યોની સખ્યા જ કેટલી મુઝવનારી હોવી જોઈએ ! પણ એકાંગી આત્મવાદના નામે તેઓ એને પડકાર

મૂકીને ધ્યાન ધરવા ન એમી ગયા. ગામે-ગામ પાદચિહાર કરીને તેમણે સધને વ્યવસ્થિત કર્યો. ગણધરો બનાવ્યા અને સધમા વિકેન્દ્રીકરણ કરી બધાયનું વ્યવસ્થિત સમાલન અને માર્ગદર્શન કરી-કરાવી શક્યા.

તેમણે દરેક બામતમા ત્રણ તરતોનો વિચાર કરવાનું કહ્યું :—
(૧) શ્રેય—એટલે દરેક વસ્તુમાં જાણવા જેવું જાણો, (૨) હેય. તેમા છોડવા જેવું હોય તેને ત્યાગો (૩) ઉપદેય એટલે કે અહણ કરવા લાયક હોય તેને લેવું । આજ વહેવારિક સમન્વય વ્યક્તિવાદી વિચારધારાઓનો છે સાથે સાથે માધુઓ માટે એ વસ્તુ બતાવી દીધી કે તમારે દરેક ક્ષેત્રના, સમાજના પ્રશ્નો જરૂર લેવા, ધર્મદષ્ટિએ માર્ગદર્શન અને પ્રેરણા પણ આપવા પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનો પ્રતિપક્ષ રાખ્યા વગર દરેક ક્ષેત્રના પ્રશ્નોમા વિચારવું આ આખી દૃષ્ટિ જોષમે આપી એમી જ જૈન ધર્મ મધ્યવી હેઈ વહેવારમા અદિમાને અચરતવાની શન્યતા બિભી કરે છે. ભગવાન મહાદેવે આજ ચાલતા જુના જુદા ધર્મોને આપી.

અહિંસાનું સર્વ સામાન્ય આચરણ :

કેટલાક લોકો આ રહસ્યથી અજાણ હોઈને કહે છે કે તેઓ તેા મહાપુરુષ હતા, એ તેઓ જ આચરી શક, સામાન્ય માણુમન આચરી શક. એના માટે વહેવાર સૂત્ર-ભાષ્ય અને જુદાકદપ સૂત્ર બાબત જોરા જોવા છે. જેમા અહિંમાને સર્વસામાન્ય રીતે આચરણીય મનાવવા માટે ખુલાસાથી કહેતામા આવેલું છે મધુઓ મટે પણ જૈનાચાર્યો અદિમાના વહેવાર સપધી કેટલી ઝીણમટી બિતર્યા છે તેના ધણા દાખલા મળે છે.

વહેવાર ભાષ્યનો એક દાખલો લઈએ.

એક રાજા હતો તેને ત્રણ દીકરા હતા. સામાન્ય પરપગ પ્રમાણે મોટા દીકરાને ગાદી મળવી જોઈએ પણ, રાજાએ વિચાર્યું કે પ્રજા-પાલક, શુભી અને અહિંસકને મારે ગાદી આપવી છે. તેણે તેમની

પરીક્ષા લીધી તેણે ખીર બનાવી ત્રણેને જમવા બેસાડ્યા તે જ વખતે શિકારી જૂથ્યા કુતરાઓને પણ છોડ્યા મોટો રાજપુત તો કુતરાને જોઈ બાણ મૂકીને ભાગ્યો રાજાએ વિચાર્યું આ તો ડરપોક છે. તે શુ રાજ્ય ચલાવશે ? ખીજા રાજપુત્રે પોતાની તલ્વાર ખેંચી અને તે ઊભો થયો. રાજાને થયું કે આ તો કેવળ સશસ્ત્ર પ્રતિકારમાં જ માને છે. પ્રજાને કચડીને જ રાજ્ય કરશે. ત્રીજો રાજપુત ત્યાંથી ન ભાગ્યો પણ પોતાની પાસેની ખીરની થાળીમાંથી થોડીક પેલા કુતરા તરફ આગળ કરી, અન પોતે નિરાતે ખાવા લાગ્યો. રાજાએ વિચાર્યું કે આ અહિંસક હશે રાજ્ય કરી પ્રજાના પાળશે અને પોતે સુખેથી રહેશે. તેણે એને રાજ્ય સોંપ્યું

આ દૃષ્ટાંત બંને કલ્પિત હોય પણ એમાં અહિંસાને વહેવારમાં ઉતારવાની કળા બતાવી દીધી છે ‘જીવો અને જીવવા દો’નું સૂત્ર પણ એમાંથી નીકળે છે

સર્વે જીવો સાથે આત્મવત્ ભાવ રાખવાની વાત ગીતામાં કહી છે; તને જૈન ધર્મે વહેવારમાં આચરી બતાવી છે. રાજા માટે શબ્દ આવે છે ‘ગો-બ્રાહ્મણ પ્રતિપાલ’” એમાં ગાયની રક્ષાની વાત આવી એ ગાય કયાંથી આવી ? એ જ મવમાંથી આવી ત્યારે અહિંસક તો નહોતી જ આફ્રિકામાં જ ગલી ગાયોને જોશો તો તરત જ મારવા દોડશે માલસ તેને પોપણ આપ્યું, વહાલ આપ્યું, આત્મીયતા સાધીને તેની પાસેથી કામ લીધું તેથી જ આજે ગાય મનુષ્ય માટે વાત્સલ્યનું સાધન બની શકી

ગ્રીક સામ્રાજ્યની વાતોમાં એક ગુલામની વાત આવે છે કે તેણે સિંહના પગમાંથી કાટો કાઢી નાખ્યો, પરિણામે સિંહ તેનો મિત્ર બન્યો. જ્યારે ગુલામ પકડાયો અને સિંહના પાજરામાં તેને મૂકવામાં આવ્યો તો એ જ સિંહ હતો તે એને મારવાના બદલે, તેના પગ ચાટવા લાગ્યો.

અમે જ્યારે કાઠિયાવાડમાં સ. ૧૯૯૬માં ગયેલા. એક છોકરાને ગાયને ધાવતો જોયો મને આશ્ચર્ય થયું કે ગાય તેને હાત કેમ મારતી

નથી. તે બાઈને પૂછવાથી તેણે કહ્યું “ ગાયને અમે એવી ટેવ પાડી છે. એટલે બાળક એને ધાવે ત્યારે તે એને ચાટીને વહાલ કરે છે, પણ બાળકને ધમ્મ કરતી નથી ” આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે જગલી પશુઓ પણ અહિંસક બની શકે છે.

પખીઓ પોતાના માટેનું ચણુ ગમે ત્યાંથી મેળવી શકે છે, પણ લોકો તેમની સાથે આત્મીયતા સાધવા માટે ચણુ નાખે છે અને પખીઓ તેને ચણુવા આવે છે. લોકો ગાયને ખવડાવે છે તેમ વાદરાને હનુમાનજી માનીને ખવડાવે છે, કાગડાને વાસ નાખે છે, ખામકોલીને પવિત્ર ગણે છે, અરે, કીડીયારા પાસે લોટ નાખે છે એટલું જ નહીં ધરના આગણે તુલસી કયારો રાખી પાણી સીચે છે વડ-પાંપર અને લીબડાને પૂજે છે. આ સામાન્ય રીતે આચરાતી અહિંસાનો પ્રત્યક્ષ વહેવાર છે આ બધી જીવસૃષ્ટિમા પડેલ ચૈતન્ય સાથે પોતાના આત્માને પરોવવા માટે જ આ બાબતો બતાવવામા આવી છે આત્મવત્તની વાત કેવળ નિશ્ચયરૂપે ન રહે પણ વહેવારમાં આચરવા માટે ભગવાન મહાવીરે કહી

જૈનધર્મની આ અહિંસાના કારણે વૈદિક ધર્મમા, યજુ-યાગમા જે પશુમલિ અપાતી-મામાહાર થતો, તે બહુ જ ઓછા પ્રમાણમા થવા માડ્યો. વૈદિકધર્મે તો યજ્ઞની - વૈદિકી દિસાને દિસા ન થાય એમ ગણીને છૂટ લીધી. ત્યાં જૈન ધર્મે તો અચકન ચૈતન્યવાળા જીવો સાથે આત્મીયતા સાધી-અહિંસા પાળો એમ લોકમાન્ય તિલકને પણ કહેવું પડ્યું.

અહિંસાનો વિપરીત ક્રમ : એક ચૈતવણી

જૈનો માટે જ્યાં અહિંસક-સંસ્કૃતિ આપવાનું ગૌરવ લવા જેવું છે ત્યાં આજે અહિંસાનો જે વિપરીત ક્રમ ચાલુ થયો છે ત્યાં ચૈતવા જેવું છે. આજે જૈનો કીડી-મકોડીની દયા પાળે છે, પણ માણસોનું શોષણ કરી, ચૂસીને જેવા વેપારો કરે છે તેના કારણે તેમની અદિસા હાંસીને પાત્ર બની ગઈ છે. પાણીના જીવની રક્ષા કરવી અને રેશમી

કે ચરખીવાળાં વસ્ત્રો કેવી રીતે પહેરી શકે કે એનો વેપાર કઈ રીતે કરી શકે ! એટલે જ એક જૈન ભાઈએ જ માયુ છે .—

સુધરી કેમ બને સારી ? જેને પડી પ્રકૃતિ નકારી,
નાના જીવને પૂજણીથી રક્ષે, ને માણસને ચૂસે ભારી
અરેરે... નાખે મારી... !

—મતશ્રમ કે જૈનોમા અહિસાએ વિકૃત રૂપ—વિપરીત ક્રમે પકડ્યુ છે. જીવદયા નો ધાય છે પણ માનવ-દયાને વિસારવામા આવી રહી છે

તે દિપરાત અદિમાના નામે અન્યાયનો પ્રતિકાર આજે જૈનોમા ગ્હો નથી “ તેનો જીવ દુ ખાશે ” એવા લૂણા બચાવના નામે તેઓ અદિમાને પાગળી બનાવી રહ્યા છે અદિમાનો અર્થ, બધા સાથે આત્મીયતા સાધવી એ ખરૂ છે, પણ અન્યાયને તામે થવું, કે કાયર થઈને સહેવું એવું જૈન ધર્મમા ક્યાયે લખ્યું મળતું નથી.

અન્યાયના પ્રતિકાર માટે સાપરાધીની સાથે રણસગ્રામમા ઝઝૂમે; એવા ચેટક રાજના કેણિક માથેના સગ્રામમા એક કરોડ એસી લાખ માણસ મરી ગય છે છતાં રાજ ચેટક શ્રાવક આત્મભાન નથી ચૂસતા. આ છે બગવાન મહાવીરની બતાવેલ અહિસા—એની વ્યાખ્યામા જૈન ધર્મના મહાન આચાર્યોએ ખૂબ જ વિકાસ કર્યો છે.

[૨] સરસ સયમ :

જૈનધર્મની બીજી ખૂબી છે સયમ સયમ અગે જૈનધર્મની દૃષ્ટિ એકાંગી કે શુષ્ક નથી, પણ સયમને સરમ અને વ્યાપક બનાવવા અગે ઘણું કહેવામા આવ્યું છે શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ સયમ વિષે કહ્યું છે .—

નિર્દોષ સુખ, નિર્દોષ આનંદ, દયો ગમે ત્યાથી ભલે,
એ દિવ્ય શક્તિમાન જેથી જંજીરેથી નીકળે.. !

—આ છે ડો કે પેલુ છાડો એવો બાહ્ય ત્યાગ એજ માત્ર સયમ

નથી, સયમ તો રસિકતાનો પૂજ છે, જેમાંથી નિર્દોષ સુખ આનંદ મળે છે. શ્રી અરવિંદે કહ્યું છે :—“તમે દરેક વસ્તુનો ઉપયોગ બંધે છોડો, પણ ઉપયોગ ન છોડો ! બધીયે વસ્તુઓને તમશે તો એનો સ્વાદ ચાહ્યો જશે ” એટલે જ નિર્દોષ સુખ અને નિર્દોષ આનંદ મમે ત્યાંથી સેવામાં વાંધો નથી.

ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદમાં કહ્યું છે :—

તેન વ્યક્તેન મુંજીયા

—પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો હોય તો એના દોષને તજીને ભોગવો. એનું નામ છે ત્યાગ કરીને ભોગવું. શ્રીકૃષ્ણમૂર્તિએ બધા સમયોને તટસ્થ તપાસવાની વાત કરી છે જૈનધર્મ કહે છે કે—બધા સમયોને મીઠા બનાવો, નિર્દોષ બનાવો એમાંથી મીઠાશને ચૂસી લો—બ્રમર જેમ રસ લે છે પણ બીજું ગ્રહણ કરતો નથી, તેમ દરેક માનવીએ વસ્તુમાંથી સત્યનો રસ ચાખવો જોઈએ. આ રસિકતાનો શુરુ છોડવાની વાત જૈન ધર્મે ન કરી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૩૨મા અધ્યયનમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે વિષયો પોતે બંધનકારક નથી, પણ તેમાં મૂર્છા અને આશક્તિ બંધનકાર છે

આચાર્ય સૂત્રની પ્રસ્તાવનામાં મે લખ્યું છે —

“જે વિકૃત રસની ઝખના વધારે તે વિલાસ
જે સરકૃત રસની સિજ્જત ચખાડે તે સયમ.”

—આ વાક્યો મે બહુમથનના અંતે લખ્યા છે. તટસ્થ રહીને દરેક પદાર્થ કે સૌંદર્યમાંથી નિર્દોષ રસ સેવાની વાત જૈનાગમોમાં છે પણ, દુર્ભાગ્યની વાત એ છે કે જ્યાં વિકાર-મૂર્છા ને કાઢવાની વાત હતી અને તેના સ્થાન—મનને કાબૂમાં રાખવાની વાત હતી ત્યાં બાહ્ય પદાર્થોમાં વિકારોનું આરોપણ કરી તેને છોડવાની વાતો આજના કહેવાતા આધ્યાત્મિકો કરવા લાગ્યા.

બ્રહ્મચર્ય અને નારી

સયમ આવ્યું એટલે બ્રહ્મચર્ય સાધેજ હોય ! ત્યાં સ્ત્રીથી અતડા રહેવામાં બ્રહ્મચર્યની સાધના છે એવું વિધાન કરી, સ્ત્રીને નીચી ગણી તરછોડી એનામાં વિકારોનું આરોપણ કર્યું. સ્ત્રીથી અતડા રહેવાની વાત જૈનધર્મ સાથે સુસંગત નથી લાગતી, કારણ કે બગવાન મહાવીરે જ જૈનધર્મના નામે નારીને જ્ઞાન અને મુક્તિની અધિકારિણી જાહેર કરી છે, એટલું જ નહીં ચારતીર્થમાં બે તીર્થ સાધવી શ્રાવિકા સ્ત્રીઓનો કહ્યો છે જે અતડા રહેવાની વાત હોત તો સાધવીસધ અલગ બિભો કરત કે બહેનોને દીક્ષા ન આપત તેમણે સ્ત્રીને કદિ નગ્નની ખાણ કે 'તાડન કી અધિકારી' કહી નથી. તેમણે સ્ત્રીઓથી ડરી ડરીને ચલવાની કદિ વાત જ કરી નથી તેથી જ તેમના અને સાધુઓના દર્શન સ્ત્રીઓ પણ આવે છે વનખડોમાં સાધુ—સાધવીઓની અલગ અલગ સુવાની જગ્યા હતી પણ તેઓ સાથે રહ્યા છે નારી જાતિ પ્રતિ થતો અન્યાય મહત્ત્વ ન થયો એટલે તેમણે ચદનમાળા સાધવીને સાંથી પહેલાં દીક્ષા આપી હતી અને નારી જાતિના પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે માધ્યમ બનાવી હતી

બગવાન ઋષભદેવે ઝઘાતમાં ધ્યાન કરનાર બાહુમલિજ પાસે બ્રાહ્મો તત્ત્વ મુદ્દા નામની સાધવી (સ્ત્રીઓ)ઓન મોકલી હતી. ભગવાન ઋષભદેવ પોતે ધણા સાધુઓ હતા કે- પુરુષ સાધુો તેમણે ત્યાં ન મોકલ્યો, પણ બે સ્ત્રી સાધવીઓને જ મોકલી. આ આખી ઘટના અમજવા જેવી છે અને અર્થ સાર—અ છે કે બ્રહ્મચર્યમાં જાગૃત રહો તેમજ નામના-વિકારથી પણ સાવધ રહો. છતાં જોખમો ખેડવા પડે તો ખેડવા જોઈએ

જો જોખમ ન ખેડવાની કે સ્ત્રીથી અતડા રહેવાની વાત હોય તો સ્થુલિભદ્ર મુનિના શુરુ તેમને વેશ્યા કોશાને ત્યાં શા માટે મોકલત ? કદાચ ધડીભર એમ માની લર્મએ કે સ્થુલિભદ્ર મનના પાકા હતા. પણ ખીજ વખત તેમના શુરુ બાર્છ સાધુને તેમના આચાર્ય મોકલ્યા.

તેઓ એટલા બધા પાકા ન હતા છતાં અહમચર્ચના અખતરો કરવા માટેનું તેમણે જોખમ ખેડ્યું હતું.

બગવાન મહાવીરના સમયે શ્રણિક રાજાની પત્ની ચેલણાનો પણ એક પ્રસંગ છે. રાત્રે હાથ બહાર રહી જતા, કકડતી શરદીમાં હાથ ઢંકવાઈ જતા તેના સુખમાથી શબ્દો નીકળે છે. “એ બિચારાનું શું થશે ?”

રાણીના મનમાં તે વખતે ઉપવનમાં ખુશ્વામાં તપ કરતાં જોયેલા મુનિ હતા, પણ રાજા વહેમાય છે અને સવારે ધુઆફૂઆ થતો બગવાન મહાવીર પાસે જાય છે બગવાન મહાવીરે શ્રણિકની શકાનું સમાધાન કરીને કહ્યું ‘તમને ચેલણા જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રી પ્રત્યે ખોટી શકા છે. એથી ચેલણા સાથે જ નહીં, આખી નારી જાતે પ્રતિ અન્યાય થશે !”

બગવાન મહાવીર રહસ્ય ખુલ્લું કરે છે અને શ્રણિકને પશ્ચતાપ થાય છે જો બગવાને સ્ત્રીઓથી અતડા રહીને જ અહમચર્ચ સાધનાની વાત કરી હોત તો તેઓ બહેતાના આવા અટપટા પ્રશ્નો લઈને ચઢન-બાળા સાધનીના માધ્યમથી અગર તો પોતાના અનુભવથી તેનો ઉકેલ ન કરી શકત !

ખરેખર જોવા જઈએ તો નારીને અહમચર્ચમાં ‘આધક જૈનધર્મે’ કદી માની નથી એટલે જ મહિલાના મનમાં સ્ત્રીવદે પણ તીર્થ કર થયા છે એમ ખતાયું છે તેમજ પદ્મ ભેદે મિલ્લ કલા તેમાં ‘સ્ત્રીલિંગ મિલ્લ’ પણ કહ્યું છે ખરું જોતા નારીમાં વિકાર નથી, તે પણ નિરિકાર બની શકે છે જેમ પુરુષ બને છે પણ, જો તેનામાં વિનાશ ન જોવો હોય તો પહેલા પોતાના વિકાર દૂર કરવો જોઈએ અને તેના પ્રત્યેક અંગમાંથી ઝગતા વાત્સલ્યનું પાન કરવું જોઈએ. રથ નૈમિસુત્તિને કોઈ પૂછે તો ખબર પડે કે તે વિકારમયી છે કે પ્રેમભૂમિ ? બાહ્ય બલિને પ્રેમથી પણ એજ નારીએ આપી હતી જો કે અહમચર્ચ, આક્રમક વગેરે કેટલાક સાધુઓ સ્ત્રી આશક્તિથી સસારમાં પાછા ફર્યા હતા; પણ અને તો એજ નારીની પ્રેરણાથી ઉપર આવ્યા હતા

આપણે જોઈ ગયા તેમ જૈનધર્મે તો ચાર તીર્થમાં બે તીર્થ તો નારીનેજ સોંપ્યા છે. સાધુ-માધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકા એ ચાંગે રહેવાનું સૂચ્યું છે. સાધુઓ ઘેર ઘેર બિક્ષા લેવા જાય છે ત્યાં તેમને મોટા ભાગે તો સ્ત્રીઓના હથેજ ગોચરી લેવી પડે છે. જો સ્ત્રીના પડછાયા માત્રથી બગડી જવાતું હોય તો સાધ્વીઓને પુરૂષો કેમ વાદવા જાય ? જૈનધર્મ તો નારીને પણ કલ્યાણમયી માને છે. વિકારોથી સજ્જન રહેવનું વિચારનું અવશ્ય છે. તે જોમ પુરૂષ માટે છે તેમજ સ્ત્રી માટે પણ છે. એમાં જોખમ નથી, અને છે તો જોખમ ખેડીને પાર ઉતરવા જેવું છે

આટલી બધી સ્પષ્ટ વસ્તુ હોવા છતાં જોઓ ઊંડાણમાં નથી ભિતર્યા અને રૂઢિને પકડીને બેઠા છે તેઓ કહે છે કે “સ્ત્રી કયા ન કરવી !” એટલે કે સ્ત્રી સબધી વાતજ ન કરવી ! શાસ્ત્રમાં તો ઠેર ઠેર સ્ત્રીઓની કથાજ નહીં, અગોપાગના વર્ણનો પણ આવે છે સ્ત્રી કયાનો ખરો અર્થ તો એ છે કે સ્ત્રીઓના વિચારની કથા ન કરવી માતૃમતિમાં પડેલા, વાતમદ્ય, મેવા, દયા ક્ષમા, વગેરે ગુણોને કેમ ભૂલી શકાય ? માતૃમતિજ રત્નકુક્ષ ધાગિણી છે તેણેજ જગતના મહાન પુરૂષોને જન્મ આપ્યો છે એ ભૂલી જઈને તેને તરછોડવાથી કે અપમાનિત કરવાથી અહ્યયર્થની સર્વાંગી સાધનામાં અત્રે તેના અનુરૂપે સયમ-સાધનામાં કયાશ રહેશે

જૈન સાધુ માટે તો જૈન ધર્મે કહ્યું છે “તુ મુનિ ગલે થા એક કુટુંબને દોડી જગતને કુટુંબ માનજો શ્રાવકશ્રાવિકાને માતા-પિતા સમાન માનજો. તેમજ પોતાના કુટુંબને પણ મદમના માગે ખેચજો !” ભગવાન મહાતીરે પોતાની એક માત્ર પુત્રીને અને જમાનિ નામના જમાનિને સયમ માગે ખેચ્યા એવુંજ અન્ય મહાપુરૂષે તુ છે. ભગવાન યુદ્ધે રાહુકને ખેચ્યો. ઈસામસીદે ગેતલિયો જેવા માછીમારને સયમના માગે જવાનું શીખવ્યું

સયમનું વિધેયાત્મક સ્વરૂપ :

એટલે સયમનો વિષેયાત્મક અર્થ વસ્તુ છોડો-છોડો કહેવાય છે એટલેજ નથી; પણ મનને દિવ્ય બનાવી આસક્તિ તણ નિર્દોષ સુખ અને આનંદ લેા, એ પણ છે. શ્રી અરવિંદના સિદ્ધાંત પ્રમાણે “ જો તમે વિજ્ઞાનમય કોશમાં આવી જશો તો ભગવતી માતા ઊચકીને તમને આનંદમય કોશમાં લઈ જશે ! ” એનું રહસ્ય પણ આજ છે.

શ્રીમદ્ભગ્વતે પણ એજ કહ્યું છે —

એક પરમાણુ માત્રની રહે ન સ્પર્શના,
પૂર્ણ કસક રહિત અડોલ સ્વરૂપ જો.
શુદ્ધ નિરજન, ચૈતન્ય મૂર્તિ, અન્યમય,
અગુરુ લઘુ, અમૂર્ત, સહજપદ રૂપ જો...
— અધૂર્વ...

એનો અર્થ સ્પષ્ટ છે પણ, પરમાણુનો સ્પર્શ છોડવાની સાથે કતંબ્ય પણ છોડી દેવું ન જોઈએ. કેવળી થયા બાદ કઈપણ કરવાનું રહેતું નથી, છતાં આયુષ્ય ફળું થાય ત્યાં સુધી તેમણે લોકકલ્યાણ માટે બધુંયે કરવું પડે છે પણ તેમને દ્રવ્યની કોઈપણ આસક્તિ સ્પર્શતી નથી.

જો પુરૂષ કહે કે સ્ત્રીને છોડો, અને સ્ત્રી કહે કે પુરૂષને છોડો તો છેવટે રહેશે શું ? ચારેય આશ્રમે રાખવાના છે. જો ૧૦૦ માથી એકડો કાઢી નાખીએ તો બે મીડાજ ગરેશે તેની કિંમત શું રહેશે ? બે મીડામાથી પણ ૯૯ કાઢશે તો છેવટે ૦ (શૂન્ય) રહેશે માટે પચવિધ્ય કે સ્વાર્ગાતને છોડવાનો અર્થ એજ છે કે એમાથી રાગદ્વેષ વિકારને છોડવા જોઈએ આ સયમની રસિકતા છે. જે જૈનધર્મની ખૂબી છે

[૩] તપ :

ત્રીજી ખૂબી જૈનધર્મની છે તપ, એનો પણ વ્યાપક અર્થ હોવો પડશે. જો સમષ્ટિ સુધી પહોંચવું હોય તો તમારી જાત ઉપર નિયંત્રણ

રાખવું પડશે. પોતાની જાત ઉપર કઠોર રહીને પણ બીજા પ્રતિ ઉદારતા દાખવવાથી, સમષ્ટિ સુધી પહોંચવાનો આનંદ મળશે માતાને પોતે જ એના કરતા, બાળક જમી લે એમાં વધારે આનંદ આવે છે એવીજ રીતે સાધક ને ત્યાગ-તપમાં આનંદ આવે એ જોઈએ. જુદી જુદી રીતે માણસની તાવણી થાય તો તેમથી આનંદરસની આસણી મળે તે સમષ્ટિ સુધીના આનંદરસ ચખાડે

ચંદ્રગુપ્તના મમયમા બાર વર્ષના દુકાળમા સાધુઓએ અનશન એટલા માટેજ કર્યા હતા! ભગવાન મહારીરે છ છ મહિનાના તપ કર્યા, અભિગ્રહ કર્યો, સાડાબાર વર્ષ મૌનમા રહ્યા. ત્યારે ધણા લોકો એમને કષ્ટ પાળુ આપતા અત્ય પ્રલોભનો પણ આપતા ભગવાન મહારીરે તપ સથે સમતાની સાધના પણ રાખી એ તપમાંથી સમષ્ટિ પ્રેરાય છે તના દાખલા રૂપે મૃગયો સધુને ગાયત્રી માટે લર્મ જાય છે. દેડકો (નદન મણિયાર,), અડગૈશિક ભગવત મમયા, વ અલ્લિ મક બને છે એટલે તર સાથે સમતા માર્ગને સમષ્ટિ માથે આત્મીયતા ફળવવાની રહે છે

પોતે મરિને બીજાને જીવડવની સમ્પત્તિની રક્ષા મટે અનશન છે. આ વિષે આ યુગમા ઉચ્ચ સ-અનશનની દારમાળા અગે જ્યારે ગાંધીજી વિચાર આગ્યો ત્યારે તમાજ પેતાના વહાલમરી વિનોયાજીને લખ્યુ વિનોયાજીએ લખ્યુ “ આ બહુ જ સુર વિચર મને લાગ્યો. આપ આ ચલાવો હુ આપ ગય પછી ખુશીમાં મલાળીશ ! ” ગાંધીજીના અનશ તમની લોકો માથે અને વિશ્વ સથે કેટલી વ્યાપક આત્મીયતા જગાડી હતી તે સ્વવિદિત છે

જૈન ધર્મ કહે છે ક રૂ ન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ પછી એને વ્યાપક બનાવવા માટે વીર્ય ફેરવાનું હોય છે—અલ્પચર્યા પાળીને પ્રયત્ન કરવાનો છે અમાથી અતુર્વિધ મધ નીકળે છે જે વૈદિક ધર્મનું આટલું ખેડાણ ન હોત, ગૌદ ધર્મનો મધ્યમ માર્ગ ન હોત તો જૈન ધર્મમાં સશોધન કરવાની ખૂબી કયાથી આવત.

આ ત્રણે મૂળ વિશેષતાઓમાથી કર્મવાદ, અનેકાંતવાદ અને પુરુષાર્થવાદ નીકળ્યા છે; જે આ ત્રણ ખૂબીઓમા જૈનધર્મે વણી લીધા છે. હવે એ ખૂબીઓમાથી જૈનધર્મે આગળ વધવાનું છે.

અર્થા-વિચારણા

પરસ્પરના સમન્વયની ભૂમિકા

પૂ. દડીસ્વામીએ ‘જૈનધર્મની મૂળ ખૂબીઓ’ એ વિષય ઉપર અર્થા પ્રાપ્ત કરતા કહ્યું “એ ખૂબીઓ અમારા જેવા ધણાને આકર્ષે છે વૈદિક સન્યાસીઓમા નિર્માસાદાર મોટાભાગે દેખાશે પણ ગૃહસ્થે મા તેવું નહીં દેખાય આ સાથે સશસ્ત્ર સામાનાની વાત વૈદિકોમા વધારે દેખાશે, જોદામા એથો એછી અને જૈનોમા તો એથોયે ઓછી એ મહત્ત્વ સ્વભાવિક છે. એટલે જૈનો સાથે આજના યુગનો સમન્વય ગાત્યત જરૂરી છે, કારણ કે આજે વિશ્વના રાષ્ટ્રો વચ્ચે ઝગડાનું સમાધાન શક્ય બન્યું છે તો તે અહિમાને આભારી છે

જૈન અત વૈદિક ધર્મને સાધવામા જોદ્ધ ધર્મે ક જો ગાળ્યો છે. શકરાચાર્યે આમ તા જોદ્ધોનું ઘણું ખડન કર્યું છે, પણ જોદ્ધોનું અહણું પણ ઘણું કર્યું છે તથા તેઓ ‘પ્રચ્છન્ન જોદ્ધ’ ગણ્યા પુણ્યો. ઇ. પૂ. ૨૦૦૦ની લઈને ઇ. સ. ૫૦૦ લગી લખાયા ત્યાર બાદ સાતમી સદીમા શકરાચાર્ય થયતા હેઠળ સમન્વય જનને જ આવી ગયો. દિગંબર જૈનાચાર્ય કુલકુદેએ પણ વદ તને અપાવી કીધું ઇસ્લામની સરી શાખા ઉપર વેદાતની ગસર થઈ આજે આ પરસ્પરના સમન્વયની ભૂમિકા ખૂબ ખૂબ જ જૈન ધર્મ અને એનું તરત્ત્વનું પણ ખૂબ ઉદાર છે આજે જે સકુલપણ દેખાય છે તે દૂર થઈ શકે તેવું છે.”

કાંતિપ્રિય સાધુસાધ્વીઓનું કાર્ય :

શ્રી. દેવજીભાઈ : ‘પૂ. મહારાજશ્રીએ સર્વધર્મોના અભ્યાસ દ્વારા અમને જૈનોને મોટી ભેટ આપી છે એક રીતે જોઈએ તો જૈન

ધર્મ ન્યાયાધીશ જેવો છે; પણ તે આજે વાદી-પ્રતિવાદી રૂપે ધર ઝાલીને બેસી ગયેલ છે. તે માટે જૈનોનું વધારે જનાબદાર છે. અહિંસા-સયમ-તપ વ નુ વિશ્લેષણ જોતાં જગત શાંતિનો તેનો દાવો સર્વોપરિ હોવા છતાં નાની બાબતોમાં સંકુચિત બનીને ઝઘડાઓ ચાલ્યા કરે શોભતું નથી.

શિખરની કાર્યવાહી અને અભ્યાસથી એટલું તો સ્પષ્ટ થયું છે કે જૈનધર્મ સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મ છે, તે છતાં આજે વહેવારમાં તે બરાબર બેસતો નથી, એ પણ હકીકત છે એનું કારણ એ છે કે જૈન મહાનુજીવન ધર્મના સિધ્ધાંતોથી વેગળ થઈ રહ્યું છે. પાચમા ગુણ સ્થાનક (શ્રાવક)થી ઉપરની વાતો કહેવી, સામળવી અને ચર્યવી ખરી, પણ માર્ગનુસારીનો મૂળ પાયો જ મળ્યુંત ન હોય તો કેમ ચાલે ?

સદ્માગ્યે શ્રીમદ્દત્તી અસરથી ગાંધીજીએ સડક બનાવી આપી છે. જૈન સાધુમસ્થા વર્ષોથી ચાલી આવી છે. ધણા ચઢાણ ઉતારાણ જોયા છતાં તે ધડાયેલી સરથા છે આથી કૃતિપ્રિય સાધુ સાધ્વીઓને આજે વિશ્વના યોગાનમાં ઝુનવવા માટેની આ સુવર્ણપળ છે.”

બહેનોમાં તો સાધ્વીજીનું માર્ગદર્શન :

શ્રી. પૂજ્યભાઈ : “આમડા શુદ્ધિ પ્રયોગ વખતે કાઠી બહેનો પાસે માટે બેએન્ડવાર બોલવાનું થયું પણ ગરીબાઈ ખુબ અને પછાત દશામાં, બહેનો વસે. ત્યાં જૈનધર્મનો સાધ્વીવર્ગ : બિક્ષાચરી તેમજ પાદવિહાર વડે ધારે તો ગામડે ગામડે અને ઘરે ઘરે જઈને ધણું કામ કરી શકે છે જૈન ધર્મની બિક્ષાચરી અને પાદવિહાર તે દેશને જ નહીં વિશ્વને મજેલી અનેખી ભેટ છે. પૂ મહારાજશ્રી પણ આટલો ઊંડો જનમપર્ક કરી શક્યા હોય તો તે જૈન દીક્ષાને આભારી છે. ધર્મ અંગે હમેશા બહેનો આગળ હોય છે, પણ તેમણે જૈન બહેનોમાં ધર્મની જે ઝીણવટભરી સમજણ દેખાય છે તેમાં સાધ્વી વર્ગનો ફાળો ઉત્તમ હોવો જોઈએ.

જૈનધર્મની જે ખૂબીઓ મહારાજશ્રીએ વર્ણવી તે અનોખી છે. માસ માસના ઉપવાસો કરી નાખવાની તાકાત પણ જૈન ભાઈ-બહેનોમાં છે. ધર્મ સાથે આરોગ્યના નિયમો ખૂબ સારી પેઠે વર્ણવાયા આવ્યા છે. આયુષિકા જેવું તપ-સ્વાદ ત્યાગ માટે કેટલું ઉપકારક છે ! મરમ પાણી પીવાનું વિધાન અને જૈનધર્મનો સત્ય અહિંમાનો ઝીણુમા ઝીણું આચાર વિચાર કેટલો પ્રેમપ્રદ છે ? નાતજાતના ભેદોનું તો નામ જ નહીં. નર-નારીના સર્વ બાળતના અધિકાર સમાન ! અમે વર્ષોથી બાલનબાલકો પ્રયોગોમાં ખૂબ્યા છીએ પણ, આ શિબિરમાં દરેક વિષયની છણાવટથી અને તેમણે જૈન ધર્મ વિષેની વાતોથી જે જાણવા મળ્યું છે તેથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયા છીએ.

પણ, થોડા વખત પહેલાં ભાઈ માટલિયાએ કહ્યું હતું તેમ એ જાનવલ્લભાન પ્રકાશવાળા અગ્નિ ઉપર રાખ વળી ગઈ છે. છતાં પણ ખીજા કોઈ ધર્મના સાધુમમાજ કંતા જૈન સાધુમમાજ ત્યાગી, તપસ્વી અને જાગૃત છે. દુર્ભાગ્યે તે સાધુમમાજનો આમ જનતા સથેના વિશળ સંપર્ક તદ્દન છૂટી ગયો છે હવે અમે પણ તેમની સાથે સંગ કરવા પ્રેરાઈશું અને પ્રેમ-હૃદયી સાધુ વગને જરૂર પેચીશું.

અહિંસાની ઝીણવટભરી ભેટ :

શ્રી બળવતભાઈ “ સર્વે ભવન્તુ સુખિનઃ, સર્વે સન્તુ નિરામય, સર્વે મદ્રાણિ પશ્યન્તુ મા કશ્ચિદ્ દુઃખ માગ્ ભવેત્ ” તેમજ “ આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ ય પશ્યતિ સ પઙ્કિત ”—આ વૈદિક સૂત્રના આચારનો જે કોઈએ પણ અંલ કરી બતાવ્યો હોય તો જૈન ધર્મ; એમ હું વિનમ્રપણે માનું છું વ્યક્તિથી માઠી માનવજાતિ જ નહીં પણ સમગ્રિ સુધી અહિંસા આચરી બતાવી હોય તો તે જૈનધર્મ છે. અને એ બાળતમા તે બાદ ધર્મ કરતા પણ જૈન ધર્મ આગળ છે; પણ દેવજી-

ભાઈએ કહ્યું તેમ પાયા અને ચણતર વગર તે ટકી શકે નહીં આ દષ્ટિએ સત્યાલજ્ઞના મૌ આભારી છીએ કે તેમણે જે સર્વધર્મ સમન્વય આચરી ન બતાવ્યો હોત તો આપણે જૈન ધર્મની મૂળ ખૂબીઓ શી રીતે જાણત ? ચલલાવાળા ખાદી કાર્યાલયના ભાઈ નાગરદાસ કહેતા “ દાતણ કાપીને બાવળની ક્ષમા માગજો ” આ વાત અહીં શિબિરમાં આવ્યા બાદ સ્પષ્ટ મમગ્ય છે. અહિંસાની આટલી ઝીણવટ જોતા અને સાબળતા એકેદ્રિય કે એવા બીજા જીવજતુઓની અણસમજે કે અધૂરી સમજે જે હિંસા થાય છે તે આજે ખૂબ સાક્ષે છે બાપુને અહિંસાની ઝીણવટભરી ભેટ જૈન ધર્મે જ આપી છે. કોઈ ડોક્ટરે બાપુ પાસે દર્શીલ કરી ‘ બાપુ હિંસા ચોમેર પડી છે ત્યાં આપની અહિંસાની વાત કોણ સાબળશે ? ”

બાપુએ સ્પષ્ટ કહ્યું “ માણસ માત્રમાં હિંસા રૂપી શેતાન જોડેલો છે તેના કરતા અહિંસા રૂપી ભગવાન મોટો છે આ રીતે જોતા માણસ સ્વભાવે હિંસક નહીં પણ અહિંસક છે હિંસા તો દુષ્ટ અસરને લીધે તેનામાં આવે છે માણસનો નેજનો કે જગતના મોટા ભાગનો વહેવાર અહિંસાથી જ ચાલે છે સોનું એ મોતું છે માટી એ માટી છે માનવી સોનું છે હિંસાની માટીમાં તે ગમે તેટલો ગરક થયો હોય છતાં પોતાનો અહિંસક સ્વભાવ ચૂકતો નથી ” આ વાત માચી છે કૂરમા કૂર માણસ પણ અહિંસક માનવી આગળ તરત અહિંસક બનતો અનુભવાય છે જૈન ધર્મની મૂળભૂત ખૂબીઓમાંથી જગતને મળેલી અહિંસાની ભેટ માટે દુનિયા સદા ઝલ્લી રહેશે. ”

જૈનો સંશોધન કરે :

શ્રી. સુદરલાલ “ હું જૈન છું. સત્યની દષ્ટિએ મારે એકરાર કરવો જોઈએ આજના મોટા ભાગના જૈનો કોથળામાં પાંચશૈરી

ભરીને હિસા કરે છે ઉપરથી અહિસાનો ડાળ કરે છે અને વહેવારમાં ભરપૂર હિસા પડી છે.”

પૂ. નેમિષુનિ “તેથી જ આપણે સશોધન અને ઉમેરણુ કરી રહ્યા છીએ જૈનોમાં આટલી વિકૃતિ આવી અને વધી હોય તેા તેમાં જૈન મધુવર્ગ સૌથી વધુ જવાબદાર છે તેથી જ ક્રાંતિપ્રિય સાધુ-સાધ્વીઓ યજ્ઞમાં, આશ્રમોમાં, વણોમાં, સ્ત્રીમન્યાસમાં, ઇશ્વરકૃતૃત્વ નહીં છતાં ઇશ્વરની સાક્ષીપણામાં—આ બધામાં નવીનતા ઉમેરે અને પોતાના સપ્રદાયોનું સશોધન કરાવે આ કામ સર્વ ધર્મ ઉપાસના વગર નહીં થાય.

અને તેા આ શ્લોક યોગ્ય લાગે છે —

ઓતન્વો સૌગતો ધર્મ

કર્તૃય · પુનરાર્હત

વૈદિકો વ્યવહર્તાન્વો,

ધ્યાતવ્ય પરમ શિવ

પરમાત્માના ચિંતનમાં—આજના જનસમાજના વહેવારમાં વૈદિક, બૌદ્ધ અને પછી જૈન એટલું જ નહીં, દુનિયાભરના ઇસ્લામ, ખ્રિસ્તી, જરથેસ્તી તથા નાના મોટા મહુતો સમન્વય આનિવાર્ય છે

શ્રી. સુદરલાલ “જે સમ્યક્દષ્ટ ક્રાંતિપ્રિય સાધુ સાધ્વીઓ આપી જાય તેા જૈન ધર્મની મૂળ ખૂખીઓ સત્ય, અહિમાનો પ્રકાશ સર્વ ધર્મ સમન્વય વગેરે દ્વારા જરૂર વિશ્વને મળી જાય.

શ્રી. પૂજાભાઈ જૈન ધર્મ મૂળ તેા વીરોનો ધર્મ પણ વાણિયાને લીધે આ બધું બની ગયું તે છતાં આહારશુદ્ધિ અને અહિસાની સૂક્ષ્મ પરપરાને લીધે એ ધર્મના સાધુ સાધ્વી અને ગૃહસ્થાશ્રમી-ભાઈબહેનોમાં એવું ધણું છે જે આજના જમાનામાં કામ

આવે એ આપણે કબૂલનું જોઈએ. સત્યનિષ્ઠા, વ્યાપકદ્રષ્ટિ, શુદ્ધિનો આગ્રહ વગેરે તરવે. આપણી આમળ બેઠેલા આ જૈન મુનિવરો તેમની પાસે જ બેઠેલા સન્યાસીઓ વ. ના સાથથી શિમિરમાં પૂરા પાડી રહ્યા છે. દીસ્તામીએ પ્રશ્ન કર્યો તેમ જૈનધર્મના અર્હત વ્યક્તિગત મોક્ષની જ નહીં, સાથેસાથે સમષ્ટિના મોક્ષનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે.”

ચર્ચા - સાર

શિમિર કાયવાહીના પડધા રૂપે સર્વધર્મ સમન્વય અગે આવેલી શકાની ચર્ચા ચાલેલી પ્રત્યુત્તર સાર આ હતો — “જન સાધુ સાધીઓ બીજા ધર્મના બાઈ બેઠેનાના ગઠ પરિચયમાં આવવામાં સફળ થાય છે. પણ સફળતાવાનું ઈર્ષ કાગળ નથી વૈદિક સન્યાસીઓ જૈન સાધુઓના ગાઠ સપનના આવે તે મૌલી પ્રથમ જરૂરી છે જૈન સથે વૈદિક સથે પામેલી વિશાળ દ્રષ્ટિ શીમે અને જૈનો પાસેથી વૈદિકો નિયમ ॥ આગ્રહ શીમે આ મટે બંનેના આશ્રમો—ઉપાશ્રયોમાં પરસ્પર મન્નેએ ઊતરીને ગઠ અને મીડો પરિચય સાધવો તથા પોતપોતાની ધર્મ સંશોધન સાથે ભૂળ વાનો દઢ છતાં પણ, શક્ય તેટલી પારસ્પરિક ઉદારતા રાખી, આચારી, આર્થી સર્વધર્મ સમન્વય ઉપાસનાનો માર્ગ સ્પષ્ટ અને વહેવારુ તેમ જ વ્યાપક થઈ જશે

(૪-૧૧-૬૧)

[૧૭]

જગતના ધર્મેની સમન્વય

આપણે સર્વધર્મ ઉપાસનાના અન્વયે બધા ધર્મો ઉપર વિચાર કરી રહ્યા છીએ. ન્યાસુધી આપણે વિવિધ ધર્મોને તેમના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ બાવની અપેક્ષાએ નહીં સમજીએ ત્યાસુધી સર્વધર્મ ઉપાસના ન થઈ શકે આજે જગતને જે એક કરવું હોય, હૃદયથી નજીક લાવવું હોય તો તે કામ ધર્મ સિવાય થઈ શકશે નહીં. જોકે રાજ્યની વ્યાસપીઠ ઉપર દુનિયાને એક કરવાનું કામ તો થઈ રહ્યું છે પણ તેનો આધાર કાયદો અને દડ છે એટલે એ એકતા હિંમત, બળ કે ધમકીથી ઉપર ઉપરની થશે પણ અતરથી નહીં થાય દડનો કાયદો ગમે તેટલો સારો હોય તો પણ અનુભવના અ તે એમ લાગે છે કે કેવળ માનવજાતિજ નહીં, જગતના પ્રાણીમાત્રને અહિંસા વાત્મલ્ય, કે પ્રેમનાં તત્ત્વો દ્વારા જ નજીક લાવી શકાય છે માનવ જગતમા આ રીતે જ સ્થાયી એકતા સ્થાપી શકાય માનવ સમાજને બળ, લાલચ, દડ કે પ્રભાવન નહીં ખેંચી શકે પણ પ્રેમ, સત્ય, ન્યાય અને અવ્યક્તબળ વગેરે ખેંચી શકશે એને વ્યાપક રૂપ આપવું હોય તો તે ધર્મ દ્વારા જ આપી શકાશે.

એટલા માટે જ આપણે સર્વધર્મ સમન્વય સાધીને સર્વધર્મ ઉપાસના કરવાનું સૂચવીએ છીએ. એમા મુશ્કેલીઓ છે તેમાં આવેલી વિકૃતિઓ અધશ્રદ્ધા કે રૂઢિઓ એને સાફ કરવામા આવે તો માનવ સમાજ ધર્મની વ્યાસપીઠ ઉપર એક થઈ શકે અને વિશ્વમા સુખશાંતિ પ્રસરી શકે એટલા માટેજ ધર્મના પાયા ઉપર દુનિયાની રચના કરવા ધૃષ્ટિએ છીએ. લોકશાહી પણ ધર્મના પાયા ઉપર હોય તો તે નીતિ લક્ષી અને લોકલક્ષી બની શકે.

એ કામ કોણ કરી શકશે ? એ માટે આપણી દષ્ટિ ધર્મચુરુઓ— સાધુ સંસ્થા ઉપર ઠરે છે કારણકે સાધુપુરુષો વિશ્વકુટુબી હોઈ ક્રાંતિ અને નવા મૂલ્યોની સ્થાપના બલિદાન આપીને કરી શકે એનું અવસાન ચર્ચા જાય તો કોઈ રહ્યું નથી પણ અતરમાં સહુને દુખ થાય એ સ્વાભાવિક છે. સાધુ દીક્ષિત થયા પછી એક નાનકડા કુટુંબનો મટીને મહાસમાજનો બની જાય છે પણ, દુખની વાત એ છે કે આજે સાધુ-સંન્યાસીઓ દીક્ષા લીધા પછી પણ નાના નાના વર્તુળ અને વાડામાં પૂરાઈ જાય છે અને વિશ્વના પ્રશ્નોમાં તેઓ સક્રિય વિચારતા નથી. એટલે જ આજે વિશ્વના વિવિધ ક્ષેત્રમાં ધર્મની અસર નથી, કાં તો બહુ જ થોડી છે. જગતમાં ધર્મની વ્યાપક અસર ફેલાવ્યા વગર માનવસમાજને સુખશાંતિ નહીં મળે. સાથે જ ધર્મ કે ધર્મ-ચુરુઓનું પણ મહત્વ નહીં રહે એટલે જ સર્વ ધર્મના સધુઓએ ભોગ મળીને સર્વધર્મ સમન્વય સાધી, સર્વધર્મ ઉપાસનાની વ્યાસપીઠ ઉપર દુનિયાને એક કરવી પડશે. તે માટે કદાચ થોડો ભોગ આપવો પડશે કે થોડુંક ત્યાગવું પણ પડશે.

સર્વધર્મ ઉપાસનાના મુદ્દામાં જગતના પાંચ ધર્મો અંગે વિચારણા કરી — (૧) ખ્રિસ્તી ધર્મ, (૨) ઇસ્લામ ધર્મ (૩) હિંદુ ધર્મમાં વૈદિક ધર્મ, (૪) બૌદ્ધ ધર્મ અને (૫) જૈન ધર્મ આમ તો બૌદ્ધ ધર્મ હિંદુ ધર્મની એક શાખા રૂપે છે પણ તેનો પ્રચાર હિંદુ બહાર થયો હોઈને તેને અલગ સ્થાન આપ્યું છે હિંદુ ધર્મમાં વૈદિક ધર્મ અને જૈન ધર્મ આવે છે. આજે સંખ્યામાં જૈનો ભલે ઓછા હોય, પણ જૈન ધર્મમાં વિશ્વધર્મ બનવાની તાકાત છે, તેની પાસે અત્યંત ધડાચેલી સાધુ સંસ્થા છે; તેમજ જીવન ધર્મની સૂક્ષ્મ સમજણ છે. જો કે આજે તેના અનુયાયીઓનું આચરણ ઘણું સશોધન માગી લે છે. એવી જ

રીતે બીજા ધર્મો નામૌલિક તત્વો અને તેના અનુયાયીઓના આચાર વિચારમાં મેળ ખાતો નથી. તેમાં પણ સંશોધન કરવાની ખૂબ જરૂર છે.

અહીં એશિયાખંડના બીજા ધર્મો અંગે થોડોક વિચાર કરી લઈએ.

જાપાનનો પ્રાચીન શિટો (શિંતો) ધર્મ :

એશિયા ખંડમાં જાપાન અને ચીનમાં બૌદ્ધ ધર્મ ગયો તે પહેલાં ત્યાં જો ધર્મો હતા, તેમાં બૌદ્ધ ધર્મ પોતાના તત્ત્વો ઉમેર્યા ખરા, પણ એ ધર્મો પાયામાં ન હોત તો ત્યાં બૌદ્ધ ધર્મને ફાલવા ફૂલવાનો અવકાશ ન મળત.

જાપાનનો પ્રાચીન ધર્મ શિટો (શિનો) છે જેણે તેના વિકાસમાં મોટો ફાળો આપ્યો છે. એ ધર્મનું મૂળ તત્ત્વ સૂર્ય-પૂજા છે એ ઉપરથી એમ માની શકાય છે કે ત્યાં આર્યોની કોઈ એક શાખા જઈને વસી હોવી જોઈએ આર્યોની જુદી જુદી શાખાઓ એશિયા, ઇજિપ્ત અને યુરોપના પ્રદેશોમાં ફેલાઈ ગયેલી તેમણે પ્રાકૃતિક દેવોની પૂજા ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપ્યું હતું. સૂર્ય-પૂજા પણ એ પ્રકૃતિ પૂજામાંથી ફલિત થઈ છે

સૂર્ય એક તો તેજસ્વી છે, બીજું એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે એટલે ઈશ્વરની પ્રવૃત્તિ રૂપે સૂર્યને માનીને તેજસ્વી તત્ત્વની પૂજા જાપાનમાં શરૂ થઈ બીજી બાજુ પ્રજાના પ્રતિનિધિ રૂપે પ્રત્યક્ષ રાજા દેખાયો. રાજાની તેજસ્વિતા, વ્યવસ્થાશક્તિ, તાપ આપવાની શક્તિ વગેરે જોઈને સૂર્યદેવના પ્રતિનિધિ રૂપે રાજાને માનવામાં આવ્યો. આપણે ત્યાં વિષ્ણુવાન (સૂર્ય) દ્વારા મનુ જન્મવાને કર્મયોગનું તત્ત્વજ્ઞાન મળ્યું એમ મનાય છે તેમ ત્યાં પણ મનાય છે કે સૂર્યે રાજાને પોતાના કર્મયોગનું તત્ત્વ આપ્યું છે. એટલે શિટો ધર્મમાં રાજાશક્તિ અને

અને સૂર્યપૂજા એ તત્ત્વો હતા એના ઉપર ત્યાં બૌદ્ધ ધર્મના મંડાણ થયા. બૌદ્ધ ધર્મ પણ એ એ તત્ત્વો ઉપર વ્યવસ્થિત થતો ગયો. પછી શિંટો ધર્મમાં નવા નવાં ધણાં તત્ત્વો બળતાં ગયા અને પ્રજાનું ધડતર થતું ગયું. પણ, શિંટો ધર્મનું મૂળ તત્ત્વ રાજ્યભક્તિ કે રાષ્ટ્રભક્તિ અત સુધી કાયમ રહી

જાપાનના નાના બાળકને પણ એમ શીખવવામાં આવે છે કે તમારા માતાપિતા તો તમને માત્ર જન્મ આપનારા છે ખરા માતા-પિતા તો તમારો દેશ છે. એ રાષ્ટ્રભક્તિને એટલી હદ સુધી મહત્ત્વ અપાયું છે કે દેશની ખાતર ચારિત્ર્યનું પણ બલિદાન આપવામાં ત્યાં વાંધો નથી ગણાતો બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે જાપાની નારીઓ શત્રુપક્ષનો ભેદ લેવા શીત હોમીને જસસીનું કામ કરતી હતી ત્યારે ભારતના ધર્મોમાં એ વસ્તુ નથી કે દેશ માટે અહાયક તોડીને રાષ્ટ્ર-ભક્તિ સિધ્ધ કરો, પણ અહીં શીલ અને સદાચારનું દેશ-ભક્તિ કરતા વધુ મહત્ત્વ અકાયું છે. ત્યારે જાપાનના શિંટો ધર્મના મૂળમાં રાષ્ટ્રભક્તિ હોઈને; તે બૌદ્ધધર્મો જન્યુ હોવા છતાં, ચીન સાથે લડ્યું સીઆમ (થાયલેન્ડ) અને અહિંદેશ સાથે પણ લડ્યું ચીન, અહિંદેશ કે સીઆમ આ રાષ્ટ્રો પણ બૌદ્ધ ધર્મો હતા, બુદ્ધ ભગવાનની પૂજા કરતા હતા. પ્રાર્થનામાં ચીનીઓ જાપાનના પરાજય ઝખે અને જાપાનીઓ ચીનનો પરાજય ઝખે. આ પ્રથમ દૃષ્ટિએ ઘણી જ અસંગત વાત લાગશે પણ જાપાનની સખજતા ગાજ્રમકિતમાં મમાઈ એટલે એનો દેહ રજોગુણમૂર્તિ જન્યો આ ભુમિકામાં બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રવેશ થયો અને તેણે પચશીલ રૂપ ધર્મનો પાયો જાપાનના ધર્મમાં નાખ્યો. બૌદ્ધ ધર્મની પચશીલની પાયાની વાતનાં કારણે જ જાપાન અને ચીન બન્નેએ પચશીલની વાત સ્વીકારી છે.

ચીનનો પ્રાચીન ધર્મ તાઓ :

ચીને પણ પચશીલની વાત સ્વીકારી પણ તે હવે એમાં પીછેહઠ

કરી રહ્યું છે. તો ધર્મનો પચશીલનો પાયો કેમ નથી રહેયો? એ વિચારવાની વાત છે. આ માટે આજના ચીનની પરિસ્થિતિ જોઈએ. ચીન આજે બે લાગેશો વિભક્ત છે એક મોટો ભાગ સામ્યવાદી ચીન તળે છે. એ લાલચીન કહેવાય છે બીજો નાનો સરખો ભાગ રાષ્ટ્રવાદી ચીન કહેવાય છે જેના નેતા ચાંગ કાઇ શેક છે તે ભાગ અમેરિકન બ્રિટીશ જૂથ વચ્ચે ભેરાયેલો છે લાલચીનમાં બૌદ્ધ ધર્મની અસર નહિવત છે. તેણે ટિબેટમાં જે રીતે લામાઓ સાથે વર્તાવ કર્યો છે તે ઉપરથી તેનું નામ બદનામ થયું છે, પણ ચીનમાં બૌદ્ધ ધર્મનો આટલો બધો ફેલાવો છતાં; બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ ઉપર થયેલ અત્યાચારોને ચીની જનતા જોઈ શકી, તેના સદ્ભાવ ચીનનો જૂનો પ્રાચીન ધર્મ ઇતિહાસ જાણવો જરૂરી છે.

(૧) લાઓત્ઝે : જીતકાળમાં ચીનમાં બે મહાપુરૂષો થયા (૧) લાઓત્ઝે, (૨) કોન્ફ્યુસિસ. લાઓત્ઝેએ ‘તાઓ ધર્મ’નું પ્રવર્તન કર્યું તેના માટે તેણે “તાઓ તે કિન” નામનું પુસ્તક લખ્યું એમાં આધ્યાત્મિક જીવન અને ઉપદેશ ઉપર વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ લખાણ થયેલું છે. તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સૃષ્ટિ મચાલન સર્વવ્યાપી શક્તિ “તાઓ” દ્વારા થાય છે. ‘તાઓ’ એ ચિન અને ચાંગ (પ્રકૃતિ અને પુરૂષ)ને બનાવ્યા એ પ્રકૃતિથી વિરુદ્ધ ચાલવું તે હિસા છે લાઓત્ઝેનો આ ધર્મ એકાત આત્મચિંતન ઉપર વધારે જોર આપતો હતો. તેણે દરેક વ્યક્તિની શ્રેષ્ઠતા માટે ત્રણ વસ્તુઓ ખતાવી, “પ્રેમ, નમ્રતા અને સમયાનુકૂળ સંસારમાં સદાચાર પૂર્ણ જીવન ગાળવું. પ્રેમથી વીરતા, નમ્રતાથી મહાનતા અને સમયાનુકૂળ સદાચારથી અધિકારની રક્ષા મેળવાય છે. તાઓ ધર્મ વ્યક્તિવાદનું જ પ્રતિપાદન કરતો હોઈને તેની લાંબી વ્યાપક અસર ચીન ઉપર ન રહી.

કારણ કે કેવળ વ્યક્તિ કલ્યાણથી કાચું ન પતે, તેની સાથે સમાજ અને રાષ્ટ્ર જોડાયેલા જ છે. વ્યક્તિગત વિકાસ કરવા માટે કદાચ થોડો સમય લાગે, પણ સમાજ અને સમષ્ટિ સાથેનો અનુબંધ ધર્મમાં ન હોય તો સર્વાંગી આત્મકલ્યાણ ન થઈ શકે અને તે ધર્મ વ્યાપક ન બની શકે ધર્મના સિધ્ધાંતો ન્યાં સુધી સમાજમાં વ્યાપક ન બને એ રાષ્ટ્રવ્યાપી ન બની શકે. તાઓ ધર્મનાં મડાણ વ્યક્તિગત સાધના સુધીના હતા, પરિણામે ચીનમાં વ્યક્તિવાદ આવ્યો અને તે સુમગઠિત ધાર્મિક રાષ્ટ્ર રૂપે ન રહી શક્યુ

(૨) કોન્ફ્યુશિયસ : ચીનના બીજા મહાપુરુષ કોન્ફ્યુશિયસ થયા. એમણે ચીનની રાજ્યવ્યવસ્થા સુધારી વ્યવસ્થા માટે પરસ્પર સબંધો સિધ્ધાત બતાવ્યો અને માનવતાને પ્રચાર કર્યો પરસ્પરતાના સિધ્ધાંતમાં રાજા-પ્રજા, પિતા-પુત્ર, પતિ-પત્ની, ભાઈ-ભાઈ તેમજ મિત્ર-મિત્ર એમ પાંચ પ્રકારના સબંધોની સમજણ છે માનવતાના તેમણે પાંચ આધાર બતાવ્યા — પ્રેમ, ન્યાય, શ્રદ્ધા, વિવેક અને નિષ્ઠા

ન્યારે બૌદ્ધ ધર્મે ચીનમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે આ બે વસ્તુનો પાયો લોકજીવનમાં નખાઈ ચૂક્યો હતો એટલે ચીનમાં બૌદ્ધ ધર્મ જુદી જ રીતે ફૂલ્યો ફાલ્યો.

આપણે બૌદ્ધ ધર્મને એક સરખો માનીએ છીએ અને ભારત, લંકા, બ્રહ્મદેશ, ટિબેટ, ચીન અને જાપાનના બૌદ્ધ ધર્મને એક કક્ષામાં મૂકી દઈએ છીએ. પણ ખરું જોતા બૌદ્ધ ધર્મ જુદા જુદા દેશોમાં જુદી જુદી રીતે જાઠવાયો છે. ન્યાં નેનો ઉગમ થયો ત્યાંના સાધુઓ બીજે ગયા હોય પણ એમના શિષ્યો ત્યાંના જ વતની હોઈને અને ત્યાંના સરકારોથી ઘડાયેલા હોઈને તેમણે બીજી જ રીતે બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર કર્યો હશે એમ માની શકાય છે.

. હમણા હમણા રચુન નજીક બૌદ્ધ ધર્મો બિહુઓ વડે મુસ્લિમો ઉપર જૂદો ગુજારવા, તેમના ધર્મસ્થાનકો બાળી દેવાની બીના બની છે. આ બધું બતાવે છે કે ભગવાન બુદ્ધના મૂળ ઉપદેશો—અવેરથી વેર શ્રમે છે—વેરથી વેર શમવું નથી—થી જૈન સાધુઓ કેટલા દૂર છે ?

હિંદુસ્તાનમાં ધર્મસંસ્થાપકો થયા, એમણે સર્વો રચ્યા, ધર્મનો પ્રચાર કર્યો, પણ ધર્મના નામે તલવાર અહીંના કોઈ બધું ધર્મના સાધુઓએ લીધી નથી. તલવારના જોરે, કે બળજબરીથી ધર્મ પરિવર્તન કરવાનું કામ ભારતના ધર્મોએ ન કર્યું અહીં તો ધર્મ લોકોના જીવનમાં તાણા-વાણાની જેમ વણાઈ ગયો છે તેની સાક્ષી ઇતિહાસ પૂરે છે. તેમજ આજે અહીં જોટલા શ્રેષ્ઠ માણસો મળશે તેટલા દુનિયામાં ક્યાયે નહીં મળે.

આ તો ધર્મના ઊંડા ખેડાણની વાત થઈ ભારત અંગેની ત્યારે ચીનમાં એવું ન થયું ત્યાં બીજા વિશ્વયુદ્ધના અંતે લોહિયાળ ક્રાંતિ થઈ, અને રાજ્ય દ્વારા ક્રાંતિની વાતો થઈ છે તેના કારણોમાં તો ચીનના પ્રાચીન ધર્મો છે જે એ ધર્મ સંસ્થાપકો થયા તેમાં એકે વ્યક્તિગત-વાદનો પ્રચાર કર્યો અને બીજાએ રાજ્ય વ્યવસ્થાવાદનો. પણ, એમાં પરસ્પરતાના કાગળે એકાગીપણ આવી ગયું. સદ્ય દ્વાગ સમાજનું રાષ્ટ્રવ્યાપી ઘડતર ન થયું. બૌદ્ધ ધર્મે સઘનો પાયો નાખ્યો પણ તે ઉપર ચોટિયું જ કામ થયું કે તો બૌદ્ધ બિહુઓ રાજ્યાશ્રિત બન્યા, કાં તો બૌદ્ધ લામાઓ પોતે રાજ્યકર્તા બન્યા. પરિણામે પ્રજામાં બૌદ્ધ ધર્મ પ્રતિ તિરસ્કાર વધવા લાગ્યો. રશિયા નજીક હોઈ એનો એપ ચીનને લાગ્યો. કેરિયાની લડાઈ તેમજ ચીન-જાપાનનું યુદ્ધ એમાં કારણ બન્યું. ચીની સત્તામાં પલટો આવ્યો અને લાલ ચીન સામ્યવાદી થયું ! જૂના ચીનમાં જાગીરશાહી, મઠશાહી અને અમલદારશાહીના એટલા બધા જૂદો હતા કે બધાયે પ્રારભમાં સામ્યવાદી ચીનને વખાણ્યું અને તે ચીની પ્રજાની સુખ-સપત્તિનો વધારો કરશે એમ માન્યું.

પણ, લાલચીને ધીમે ધીમે પોતાનું પોત પ્રકાશવુ શરૂ કર્યું. બૌદ્ધ ધર્મની સારી વાતો કાઢી નાખી, પચ્ચીલને પણ ફગાવી દીધુ. (અને હવે તેનો આક્રમક પળે ભારત ઉપર પણ પડ્યો છે) આનુ મૂળ કારણુ તો ચીનના જૂના ધર્મો છે અને ઉપરચોંટિયો બૌદ્ધ ધર્મ છે જેણે કદિ પ્રજાનુ ધડતર જ ન થવા દીધુ. તેણે ચીની પ્રજાને વિલાસી, અશીલુ અને વ્યસની કરી મૂકી હતી. આજે ચીનમાં ક્યાંક તાઓ ધર્મ કે કોન્ફ્યુશિયસે ખતાવેલ નૈતિક, સામાજિક બધારણોના અવશેષો રહ્યા હશે મૂળ વસ્તુ આજે રહી નથી.

અશો જરથોસ્તનો ધર્મ :

ચીન અને જાપાનના પ્રાચીન અને અર્વાચીન ધર્મ વિષે વિચાર થઈ ગયો છે ભારતના ધર્મો અગે પણ વિચાર થયો છે. તેમજ અરબસ્તાન અને પેલેસ્ટાઇનના ધર્મો વિષે પણ વિચારી ગયા છીએ. આમ બધા ધર્મોનો વિચાર થઈ ચૂક્યો છે. કેવળ એક જ ધર્મ બાકી રહે છે તે ઇરાનનો અશો જરથોસ્તી ધર્મ.

લગભગ ૩૫૦૦ વર્ષ પહેલા ઇરાનમાં અશોજરથોસ્ત પેદા થયા. એમણે પારસી કે જરથોસ્તી ધર્મ ઉપર ખેડાણુ કર્યું એમણે બે વાત ઉપર ભાર મૂક્યો જે અશો-જરથોસ્ત શબ્દમાથી ઉદ્ભવે છે. “ અશો ” શબ્દ અમ્ નામની સંસ્કૃત ધાતુમાથી બનેલ ‘ અશ ’ શબ્દ ઉપરથી બન્યો છે. જેનો અર્થ છે વિદ્યમાન થવુ એનો અર્થ છે ‘ સત્ય ’ સત્યનો પયગામ આપનારમાં પવિત્રતા હોવી જ જોઈએ એટલે જરથોસ્ત ધર્મમાં કહ્યું છે —

‘ નેક મનસ્તી, નેક ગવસ્તી, નેક કુનસ્તી ’

— પવિત્ર વિચાર, પવિત્ર વાણી અને પવિત્ર કર્મ—આ ત્રણે સત્રોમાં પવિત્રતાને મહત્ત્વ અપાયુ છે. આ શબ્દો વેદકાળની સંસ્કૃત ભાષા સાથે મળતા

આવે છે. આવા ધણા શબ્દોમાં સામ્ય છે. જેમકે અહર = અસર, જનન = યજ્ઞ વગેરે. ક્રિસ્તી જનૌધના અર્થમાં વપરાય છે એના બદલે ત્યાં કમરપટ્ટો વપરાય છે. એની પાછળનું તાત્પર્ય એ છે કે તું બહાદુર થજો પણ પવિત્ર રહેજો

પારસી ધર્મમાં ત્રણ તત્ત્વો મુખ્યત્વે સસ્કારમાં વણાયા — (૧) ઉલ્લોગ, (૨) પરોપકાર, (૩) પવિત્રતા. આ કોમમાં વિશેષ રૂપે જોવામાં આવે છે. પારસી ધર્મનું મુખ્ય તત્ત્વ જોવા જઈએ તો સમન્વયવૃત્તિ છે. તે પારસીઓને વારસામાં હોય છે એમાથી પારસીઓમાં એ સસ્કારો આવ્યા કે જે રાજ્યમાં રહો તેના પ્રત્યે વફાદારીપૂર્વક રહેજો એની પાછળ કેટલીક વાર ખુશામદખોરીનો દુર્ગુણ આવી જાય છે હમણાં એ વાત આગાખાને પકડી છે તેમણે પોતાના ધર્મને વિશ્વધર્મ કહ્યો છે અને પોતાના અનુયાયીઓને કહ્યું છે કે જે દેશમાં રહો તેના પ્રતિ વફાદાર રહો આગાખાનનું આવું વલણ વિશ્વપ્રવાહોને આભારી છે, ત્યારે પારસીઓને એ વાત વારસામાં મળી છે અને તેમના માટે એ ફાયદાકારક નીવડી છે

પારસી લોકો ધ્રીરાનના કુદરતી પ્રકોપ વખતે એએક હજાર વર્ષ પૂર્વે હિંદમાં આવ્યાનું મનાય છે તેમણે અહીં આવીને જોયું કે હિંદુઓ યજ્ઞ કરે છે અને અગ્નિને દેવ માને છે એટલે તેઓ પણ “આતશ બહેરામ” અગ્નિ પવિત્ર છે એમ માનવા લાગ્યા. જોયું કે હિંદુઓ ગાયોને પૂજ્ય માને છે તો તેમણે પણ ગાયને પૂજ્ય માની પારસી ધર્મની એજ વિશેષતા છે કે તે દરેક ધર્મ સાથે સમન્વય કરી શકે છે. જે દેશવાળા જે રસ્તે જાય તેની સાથે તે પણ જાય. ખાદીનો રંગ લાગે તો ખાદી પહેરે, યુરોપિયન પોશાક પ્રિય લાગે તો એ પહેરે. ફ્રેન્ચ નૃત્ય ગમે તો તે કરે હુકમાં કોઈ પણ દેશના આચાર વિચાર કે

પોષાક તેમના માટે બાધક નથી એટલે જ તે કામ સારો એવો વિકાસ સાધી શકી છે.

જરથોસ્ત ધર્મની બીજી વિશેષતા “ માન્દ યશ્ની ” સ્તુતિમાં વર્ણવેલ છે —“ અમારો દીન (ધર્મ) સર્વશ્રેષ્ઠ છે. અમારો ધર્મ હથિયારોને છોડાવે છે ” એના સદર્ભમાં તેમનું કહેવું છે કે અશો જરથોસ્તે પણ રાજાઓને હથિયાર મૂકાવ્યા હતા અને રાજકારણમાં મહોબ્બતની વાત કરવાનું અને લડાઈ મૂકવાનું સૂચવ્યું હતું

આ તત્ત્વ જો કે દરેક ધર્મમાં મળે છે અશોકનો શસ્ત્ર ત્યાગ બૌદ્ધ ભિક્ષુઓએ કરાવ્યો હતો. ધણી રાજાઓને રાજ્ય ત્યાગ પણ જૈન તેમજ બૌદ્ધ ભિક્ષુઓએ કરાવ્યો છે તેના કરતાં પણ જૈન ઇતિહાસની વિશેષતા રૂપે ભરત-બાહુબલિનું અહિંસક યુદ્ધ છે અને નકકી કરે છે કે અમારી વિશેષતા માટે પ્રગ્નને ન લડાવવી જોઈએ. એટલે દષ્ટિયુદ્ધ, મુષ્ટિયુદ્ધ, વગેરે ૬૬ યુદ્ધોના તેમણે આસરો લીધા હતા.

એવી જ રીતે પારસીઓ અગે આપણે જોઈ શકશું તેઓ સાવ કુણા માખણ જેવા કામળ લાગશે. અશો જરથોસ્તના ધર્મમાંથી આ વાત વારસાગત મળેલી હોઈને દાદાબાઈ નવરોજી જેવાઓએ કોંગ્રેસમાં પ્રવેશ કરી. કોંગ્રેસના બધારણુમાં શાંતિમય રીતે આગળ વધવાની વાત કપૂલ કરાવી તે વખતની કોંગ્રેસની હાલત જોતા એ વાત જરા આશ્ચર્યજનક લાગે કારણકે બગાળનું પાણી જુદું હતું મહારાષ્ટ્રમાં પણ બગાળના કટલાક પુરુષો ગયા હોઈને તેમણે પણ સશસ્ત્ર ક્રાંતિની વાતનો વિરોધ નહોતો કર્યો કટલાક પંજાબી અને બગાળીઓ તો બોંબ બનાવી અંગ્રેજ રાજ્યનો સામનો કરવામાં માનતા હતા. આ બધી બાબતોમાં પરિસ્થિતિ-વશ ક્રોધનો આશરો લેવો પડે તો એ ક્ષમ્ય નમણાવો

જોઈએ. ધણા યુધિષ્ઠિરનું ‘નરો વા કુન્દરોવા’નું વાક્ય કે કૃષ્ણનું સ્વસ્ત્યંનચક્ર ધારણ કરવું રજુ કરશે એમા વ્યક્તિ કરતાં પણ પરિસ્થિતિનો દોષ વધારે છે. તે છતાં આવા પ્રસંગો રજુ કરીને હિસાનું આચરણ પ્રતિપાદિત ન થવું જોઈએ. એવા સમયે દાદાબાઈ નવરોજીએ કોંગ્રેસને જે શાંતિ અને અહિંસાની ચાલના આપી તેનો શ્રેય તેમને વારસામાં મળેલ પારસી ધર્મ હતો, એમ કહી તે બોલ નહીં થાય.”

દુકમા જરથોસ્તી ધર્મમાંથી એ વસ્તુ મળી :—(૧) પૂર્વગ્રહ રાખ્યા સિવાય, મનને પવિત્ર રાખીને બીજા લોકોની સાથે ઝોતપ્રોત થવાનો પ્રયત્ન, (૨) ધરથી માડીને વિશ્વ સુધી કોઈપણ રીતે હિંસક ક્રિયા ન આવે તેવો પ્રયત્ન.

આજે જે વિશ્વની સપાટીએ અહિંસાનો પ્રયત્ન કરવો હોય તો માતૃસમાજે ઉપર મોટી આશા રાખીશકાય માતૃગતિમા કોમળતા, વતસલતા અને અહિંસાના ગુણો છે એવી જ આશા જરથોસ્તીએ પાસે રાખી શકાય તેમની બીજાઓની સાથે ઝોતપ્રોત થવાની જે વાત છે તેમા કોમળતા છે, પણ કેટલીકવાર નિશ્ચિત આગ્રહ-સત્યનો આગ્રહ ન હોવાને લીધે એ વેવલાપણામા પરિણમે છે

આપણા નીતિકારોએ કહ્યું છે —

વજ્રાદપિ કટોરાણિ, મૃદનિ કુસુમાદપિ

સિદ્ધાંત ખાતર વજ્રથી પણ કઠોર ત્યારે બીજા બાજુ કૂલથી પણ કોમળ ! જે સત્યની સાચી તાલાવેલી ન હોય તો માણસ જ્યાં ત્યાં ઢળી પડવાનો છે. સત્ય, ચદ્રમા હાથમાં ન બતાવાય તેમ બતાવી ન શકાય પણ જાત અનુભવથી તટસ્થ રહી પોતાનું નિરીક્ષણ કરવાથી આપોઆપ જડે છે. બસે એ નાનકડું હોય, ખરબચડું હોય,

પણુ ધીમે ધીમે એમા વ્યાપક સત્યનુ દર્શન થઈ શકે છે. એટલે જરૂરથી સ્વીકાર્ય ધર્મમા પ્રેમની સાથે સત્યનાં દર્શન હોય તો એ ધર્મ વિકસી શકે છે, સર્વધર્મ ઉપાસના માટે ભારત યોગ્ય

એશિયામા આમ તો જુદા જુદા ધર્મો વિકસ્યા છે. એશિયાની પ્રજાએ જગલી અવસ્થામાથી ધીમે ધીમે વિકાસ સાધ્યો છે. એમાં જુદા જુદા ધર્મોએ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે આજે આપણે આધ્યાત્મિક ક્રાંતિ કરી વિશ્વની એકતા કરવી હોય તો સર્વધર્મ સમન્વયનો ખપ લાગવાનો. એટલું જ નહિ વિશ્વશાંતિ માટે જે સર્વધર્મ ઉપાસનાની વાત આપણે કરીએ છીએ તેની ભૂમિકામા સર્વધર્મ સમન્વય કરવો અત્યંત જરૂરી છે.

આ કામ ભારત દ્વારા વિશેષ યર્થ શક્ય જગતના મુખ્ય ધર્મોમાં વૈદિક, બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મનો જન્મ અહીં જ થયો છે. તે ઉપરાંત જગતના અન્ય મુખ્ય ધર્મો—ઈસાઈ, ઇસ્લામ અને પારસી ધર્મવાળા અહીં આવ્યા અને તેમની સાથે હિંદુસ્તાને સમન્વય સાધ્યો જ છે. ખ્રિસ્તી ધર્મનું ખેડાણ અહીં થયું છે. તેમના સેવા અને પ્રેમના બે ગુણો ગ્રાહ્ય અને અનુકરણીય છે સાથે સાથે વટાળપ્રવૃત્તિ છોડવા જેવી છે. ઇસ્લામ ધર્મનું “સબ ખુદા કે બદે”નો ભાતુભાવ સુપ્રસિદ્ધ છે પણ કેવળ એ પોતાની જમાત સુધી નહીં જગત સુધી ફેલાવવાની જરૂર છે તેમણે પછાત વર્ગના લોકોને અપનાવ્યા ખરા પણ ધર્મઝનૂનના કારણે પાકિસ્તાન-હિંદુસ્તાન એમ બે ટુકડા થયા પારસીધર્મમાથી પવિત્રતા, ઉદ્યોગ અને દાનના તત્ત્વો ગ્રાહ્ય છે બૌદ્ધનો મધ્યમ માર્ગ જગતના ધણા પ્રાંતોને સાંકળી શકે તેમ છે વૈદિક ધર્મમાથી શ્રુતિ-સ્મૃતિના વિષયો, તત્ત્વજ્ઞાન અને સદાચારની રીતો ગ્રાહ્ય છે. જૈનધર્મમાં અનેકાંતવાદનો ગુણ છે. એમાં વિપ્લવતા અને

ઉદારતાનું તત્ત્વ પડેલ છે. કદાચ કોઈને એમ લાગે કે હું જૈનધર્મમાં દીક્ષિત છું એટલે એ ધર્મના ગુણગાન કરૂં છું. પણ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જેવા તટસ્થ માણસ જેમના પિતા વેદાંતી-વૈષ્ણવ હતા અને માતા જૈન હતા તેમને પણ જૈનધર્મનો રંગ વિશેષ લાગ્યો હતો. ગાંધીજીએ તો સર્વધર્મ સમન્વય આચરી બતાવ્યો હતો. સર્વધર્મ સમન્વયની વાત મૂળે તો સયાજીરાવ ગાયકવાડના મનમાં ઉપજી હતી. *

જૈનધર્મમાં સમન્વયના ખીજ વિશેષ રૂપે પડ્યા છે. જૈનધર્મ એટલે શ્વેતાશ્વર કે દિગંબર વગેરે વેશ નથી, મૂર્તિપૂજક કે સ્થાનકવાસી નથી, પણ તે ગુણ પૂજામાં માનનારો તત્ત્વપૂજક ધર્મ છે. જે સમન્વય જૈન શાસ્ત્રોમાં દેખાય છે તેવો જ સમન્વય ગીતામાં દેખાય છે એક બાજુ ઇશ્વરવાદને આદર્શ રૂપે સ્વીકારે છે ત્યારે બીજી બાજુ ઇશ્વરકર્તૃત્વ-વાદનો અસ્વીકાર પણ છે બૌદ્ધ ધર્મનો મધ્યમ માર્ગ એટલે આ સમન્વય તત્ત્વથી ભરપૂર છે

આજે જરૂર છે સક્રિય સમન્વયની. તે માટે જૈનધર્મના અનેકાતવાદ, સ્વાદ્રવાદ કે સાપેક્ષવાદના મસાલાની જરૂર છે. અબડ નામના સન્યાસીને જૈન તત્ત્વજ્ઞાન પ્રત્યે શ્રદ્ધા હતી, ભગવાન મહાવીરને તે પોતાના ગુરુ માનતો હતો છતાં ભગવાન મહાવીરે તેને વેશપલટો કરવાની વાત ન કરી તેને એજ સન્યાસી વેશમાં રાખ્યો. જૈન થઈ જાઓ એમ ન કહ્યું જૈનધર્મની આ ખૂબી છે તેને ગાંધીજીએ પકડી અને બધા ધર્મોના તત્ત્વોને તારવ્યા. સર્વધર્મ સમન્વયવાળો ન્યાયાધીશની જેમ દરેક ધર્મમાં જીડો પણ ઉતરે છતાં એક નિર્ણય લેવા માટે થોડીવાર અલગ રહીને તપાસ પણ કરે આ રીતે દરેક ધર્મને સમન્વય તટસ્થ રીતે થાય તો વિશ્વહૃદયની નજીક વહેલી તકે આવી શકાય.

ચર્ચા - વિચારણા

સમન્વય માટેની બે ચતુષ્ટયી

શ્રી. માટલિયાએ આજની ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું; સર્વોપમ સમન્વય માટે દરેક ધર્મના આચાર્યો, મુમુક્ષુઓએ ફેટલાક ગુણો ખીલવવા પડશે. આ માટે બે ચતુષ્ટયી જરૂરી છે - (૧) સાધના ચતુષ્ટયી અને (૨) કાર્ય ચતુષ્ટયી.

સાધના ચતુષ્ટયીમાં (૧) પૂર્વગ્રહ પરિહાર, (૨) સત્યગ્રાહી વૃત્તિ (૩) વૈજ્ઞાનિક ચિંતન-વાસ્તવિકતા અને ચિંતનનો મેળ પાડવો. પોતે સમજે તે બીજાને આચરણ દ્વારા સમજાવવું, (૪) અનાગ્રહીવૃત્તિ એટલે કે પોતાને જે સત્યલક્ષી મૂલ્યો તારખ્યા છે તેનો આગ્રહ ખરો, પણ વટાળવૃત્તિ નહીં આ ચતુષ્ટયીથી બધા ધર્મોના ગુરુઓ અને અનુયાયીઓ સાવ નજીક આવી જ જશે.

કાર્ય ચતુષ્ટયીમાં (એટલે કે સામાજિક આચાર માટે) (૧) સદ્વાચાર સેવન, (૨) સયમલક્ષી જીવન, (૩) સક્રિય શાંતિનો પ્રયત્ન-કેવળ ઉપદેશાત્મક નહીં, પણ રચનાત્મક, અને (૪) મૂલ્ય સંશોધન જેમાં એ સંશોધન પણ ક્રિયાત્મક હોવું જોઈએ

આજે જે વ્યવસ્થા ચૂંથાઇ ગઇ છે તેને ઠેકાણે પાડવાનું કાર્ય બધા ધર્મોએ જ કરવું પડશે આ પ્રક્રિયાને સમાજ વ્યાપી બનાવવાં બે પ્રકારના કાર્યક્રમો આપવા પડશે. (૧) રચનાત્મક (૨) પ્રતિકારાત્મક. રચનાત્મકમાં સહકારી પ્રવૃત્તિથી માડીને લવાદી પ્રથા તથા સાહિત્ય વગેરે બાબતો આવશે તેમ સાહિત્ય પણ આવશે તો બીજા

પ્રતિકારાત્મક ભાગમાં તપ વગેરે આવશે. આવું જો સર્વધર્મેતુ એક વ્યાસપીઠ પર મિલન થાય તો ઘણું મોટું કામ થશે.

આના પરિણામે કશુંજી અને સેવાવાળા ધાર્મિક સંઘોને રાહત ઉપરાંત ક્રાંતિની દૃષ્ટિ મળે, આજે જે કાંઈ નોખા નોખાં ધાર્મિક સંગઠનો છે તેમની સાથે પણ આ રીતના સબધો બધાતા તેમને પણ માર્ગદર્શન મળે અને માર્ગાનુસારી સંગઠનોને પણ સહેજે ચાલના મળી જાય જો કે સામાન્ય જનસમાજના સંગઠનો, સીધા વ્રત જીવનને ન પકડી શકે, તોયે સત્ય અને અહિંસાની દિશામાં તેમનું ધડતર આગળ વધે અને તેથી રાજ્ય અને પ્રજા, બંનેના વિવિધ ક્ષેત્રો ઉપર તેમનો પ્રભાવ તો પડે જ. આમ સાધુસંસ્થા આ ભગીરથ કાર્યમાં અગ્રસર બની શકે, એ વિશે વધારે કહેવાની જરૂર નથી.

સાધુસંસ્થાનો પાંચે આધ્યાત્મિક હોય, અને બીજી વિદ્યાઓ પણ એના જીવનમાં વણાઈ જાય, અને તેની સાધુસંસ્થા, આ બધી સંસ્થાઓ દ્વારા પ્રયોગ કરાવે આ પ્રયોગના એકમે ભાલનળકાઠા પ્રદેશ જેવા બલે મોંઠ શરૂઆતમાં જિલ્લા કે તેથીયે નાના વિસ્તારમાં હોય ! આમ પ્રયોગ કરનારા કેન્દ્રો, માર્ગાનુસારી સંગઠન, સાધુ પરિષદ અને આ બધાંની સકલન સમિતિ, આ ચાર અંગો દ્વારા વર્તમાન યુગે સક્રિય પ્રયત્નો થાય તો સર્વધર્મ સમન્વય આપોઆપ સક્રિય રીતે થાય અને પૂર્વગ્રહ રહિત સક્રિય પ્રયત્નો થાય તો પ્રભાવ જીવ વધી જાય ”

શ્રી. પૂજ્યભાઈ : “ સર્વધર્મ સમન્વય માટે મારા નમ્ર મતે બહુ અભ્યાસની જરૂર છે. તેના કરતાં તો અહિંસાના વ્યક્તિગત અને સામુદાયિક ઝીણવટભર્યા આચરણની જરૂર છે. વિશ્વમાં માનવ માનવ વચ્ચે જ નહીં, પણ પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે પોતાપણુ રાખે તેજ ધર્મનું

રહસ્ય છે મૂર્તિપૂજન કે અમૂર્તિપૂજન, ધોળાં કે ભમવાં વગેરે આ બધાં ચિહ્નો ગૌણ વસ્તુ છે. સમગ્ર માનવ જાતિના હિતનાં કાર્યક્રમો, સર્વ-ધર્મોએ એક વ્યાસ પીઠ પર ભેગા થઈ ને આપવાનો સમય પાકી ગયો છે.

રશિયા અને ચીનની હિસક ક્રાંતિએ જગતના ધર્મગુરુઓને ચેતવણી આપી દીધી હતી છતાં આટલું ખેંચાયું. હવે વહેલી તકે ચેતવું જ રહ્યું ગાંધીજીએ ફરી પાછી સર્વધર્મની ભૂમિકા ઊભી કરી હતી તેમના ગયા પછી જેટલું મોડું યુ તે સારું નથી થયું પણ થયું તે થયું. હવે તો વહેલાંમા વહેલી તકે ચેતવું જ રહ્યું ભૂતકાળમાં અનેક સાધુસતોનો ભારત ઉપર જે મહાન ઉપકાર છે તે ભૂલી ન શકાય, છતાં હમણાં જે સાવ સંકુચિત દષ્ટિ આવી ગઈ છે તે બદલાવવી જ રહી અને સર્વધર્મના ધર્મગુરુઓને આ દિશામાં સક્રિય બનાવવા ક્રાંતિપ્રિય સાધુ-સાધ્વીઓએ પહેલ કરવી જોઈએ (તા. ૧૮-૧૧-૬૧)

